BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

SJETTE DELEN.

GUSTAF II ADOLF.

[illegible]

AF

AND. FRYXELL.

FJERDE UPPLAGAN.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS L. J. HJERTA,
[illegible]

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

SJETTE DELEN.

GUSTAF II ADOLF.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

FJERDE UPPLAGAN

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS L. J. HJERTA,
1847.

FÖRORD.

De vid citationerna i närvarande del begagnade signaturerna, *Brah.*, *Cels.*, *D'Albed.*, *Nord.*, *Palmsk.*, *Riksark.* utmärka samma arkiver, som blifvit uti föregående delar dermed betecknade.

Bond. utmärker arkivet på Säfstaholm tillhörigt hans excellens m. m. grefve G. Trolle Bonde.

Falkenb. utmärker Falkenbergska samlingarna på Brokind, tillhöriga hofmarskalken m. m. grefve Falkenberg.

Ridderstolp. f. d. Oxenstjernska samlingarna på Tidön, tillhöriga landshöfdingen m. m. friherre F. Ridderstolpe. Bundtarnes numror äro enligt den uti Handlingar rörande Scandinaviens historia införda katalogen.

Sack. Sackiska handskrifterna på Bergshammar, tillhöriga friherre C. Sack.

Utom de vanligare hos Warmholtz upptagna källorna för Gustaf Adolfs historia, har förf. fått tillfälle begagna några andra, dels mindre kända, dels sednare utkomna arbeten; hvilka han i afseende på flere derur hämtade uppgifter anser sig förbunden att här anföra. Sådana äro:

Carve, *Th. Tipperariensis Itinerarium. Moguntiæ. MDCXXXIX.*

Cossmar, *J. W. C. Beyträge zur Untersuchung der gegen den Grafen Adam zu Schwarzenberg erhobenen Beschuldigungen. Berlin 1828.*

Förster, *F. Albrechts von Wallenstein Briefe. Berlin 1828.*

Lettres et Memoires de Gustave Adolfe. Paris MDCCXC.

Murr, C. G. v. Beyträge zur Geschichte des dreyssigjährigen Krieges. Nürnberg 1790.

Newport, A. Memoirs of the Honourable Colonel A. Newport, who served as a cavalier in the army of Gustavus Adolphus. London 1791.

Röse, B. Herzog Bernhard der Grosse von Sachsen Weimar. Weimar 1828.

Schottky, J. M. Ueber Wallensteins Privatleben. München 1832.

Swedish Intelligencer. London 1632.

Zober, G. H. Ungedruckte Briefe Albrechts v. Wallenstein und Gustaf Adolfs des Grossen. Stralsund 1830.

Det är en angenäm pligt att inför allmänheten betyga sin tacksamhet för de herrar, hvilka medelst upplåtande af egna eller under deras vård stående handskrifter och boksamlingar benäget främjat författarens företag.

Hans Majestät Konungen samt Hans Kongl. Höghet Kronprinsen hafva allernådigst behagat understödja utgifvandet af detta historiska arbete; och endast derigenom har det blifvit en möjlighet att så tidigt lemna närvarande del. Djupt känner förf. sin förbindelse för denna höga ynnest; och han iakttager med glädje tillfället, att vid fosterlandskänslans allmänna högtid fästa uttrycket af sin enskilda tacksamhet, då han i landsmäns händer lemnar teckningen af Sverges mest lysande minne, på den dag, som tillika är födelsedagen för dess gladaste förhoppningar. Stockholm d. 4 Juli 1833.

Innehåll.

TILLÄGG och RÄTTELSER:

Pag.	rad.	står:	läs:
29.	11.	Ladoga-Nowgorod	Ladoga, Nowgorod
30.	21.	Stenbock	Katrina Stenbock
42.	35.	Wasaborg.	Wasaborg. Samma år tyckes den unga konungen också hafva hyst ett flygtigt tycke för en fröken Kristina Fleming.
43.	17—19.	holm......hand.	holm; der också Ebba Brahe vistades. Redan två år förut hade han anmält sig som friare till denna sköna fröken *). Nu än mera intagen af hennes skönhet och uppförande, erböd han henne ånyo sin hand.
50.	32.	till	för
52.	9.	tecken	tecknen
74.	18.	Mantauer	Montauer
83.	18.	Juli	Augusti
89.	31.	högra	venstra
117.	8.	Fjorton	Tretton
»	10.	femtonde	fjortonde
162.	2.	1624	1617
213.	3.	hela	utan hela
263.	37.	Strasbuyk	Strasburgk
313.	28.	Tebel	Trebel

*) *Brah.* Miscell. 7. i Kanslirummet. M. Brahe till Abrah. Brahe, d. 20 Mars 1615.

BERÄTTELSEN OM KONUNG GUSTAF II ADOLF.

FÖRSTA KAPITLET.

OM GUSTAF ADOLFS UNGDOM.

År 1594 den 9 Dec. kl. half till 8 om morgonen föddes på Stockholms slott hertig Gustaf Adolf, äldsta sonen af Konung Karl den nionde och dess sednare gemål, Kristina af Holstein.

Man fästade ännu den tiden ganska mycken uppmärksamhet vid en menniskas födelse-stund. Flere stjerntydare trodde sig i detta hänseende af himlakropparnas ställning kunna förespå den unga hertigen en lysande och lycklig lefnad. Man lämpade äfven på honom en spådom af den ryktbare Tycho Brahe. År 1572 hade nemligen en förut osedd komet framlyst uti stjernbilden Cassiopea. Nämnde forskare hade i anledning deraf förutspått, att uti Finnland skulle födas en prins, hvilken framdeles komme att förorsaka stora förändringar inom tyska riket och befria evangeliska folket från de påfligas förtryck. Man fäste i början mindre vigt vid dessa spådomar, men ryktbarheten steg, ju mera de tycktes gå i fullbordan. Efter vanligheten blef det felande eller oriktiga tillaggdt eller rät-

tadt, och snart ville man i stjernorna finna förutsagda den store konungens minsta lefnadshändelser.

I arf efter föräldrarne hade Gustaf Adolf fått en stark kropp, hvilken än mera härdades genom tarflig och enkel uppfostran. På långa resor, äfven i den strängaste årstid, följde han föräldrarna, hvilka ogerna saknade den hugnande åsynen af sonens tidigt gryende anlag och dygder.

Redan som barn visade Gustaf Adolf ett oförfäradt sinnelag samt mycken böjelse för krig och allt, hvad dertill hörer. Vid fem års ålder följde han sin far till Kalmare belägring. Man frågade, hvilket af de många i hamnen liggande fartygen mest behagade honom. *Detta*, svarade prinsen, och pekade på ett stort örlogsskepp, benämndt *Svarta Ryttaren*. Då man ville veta orsaken, svarade han: *Jo derföre, att det har de flesta kanonerna.* — En annan gång spatserade han med sin far på ängen vid Örstigsnäs utanför Nyköping. Vakterskan bad honom *icke gå in uti buskarna*, *ty der kunde finnas ormar.* — *Gif mig hit en käpp*, ropade gossen lifligt, *så skall jag slå ihjel dem.* — *Tro icke*, *han är rädd!* sade gamle konungen, som förnöjd åhört hela samtalet. — Krigiska lekar voro den unga prinsens förnämsta nöje, än med sin bror Karl Filip, än med andra gossar; och då han följde fadren i Liffländska fälttågen, såg man honom med största uppmärksamhet betrakta topparnas rörelser, fästningsverkens uppförande och dylikt.. *Det är*, söngo skalderna om dessa resor, *den gamle örnen, som tidigt för den unge ur boet, för att vänja honom vid bragder och strid.*

Med detta utmärkta mod förenade Gustaf Adolf en lika utmärkt mildhet i lynnet, hvilket ingalunda kunde anses som arf från föräldrarne. Han var den inom konungahuset, som bemödade sig och stundom lyckades att beveka fadren till miskundsamhet, och redan som barn vann han genom dessa egenskaper mångas hjertan; äfven genom sin tidigt visade frikostighet hvaraf man berättade flere exempel. En bonde

skänkte honom en gång en liten Ölännings-häst. Den femåriga prinsen räknade genast upp några ungerska gyllen åt mannen, sägande: *Der har du betalning! Du kan väl behöfva penningar, och vill förmodligen icke gifva mig hästen för intet.*

Med utmärkt både fattningsgåfva samt ordning och flit skötte Gustaf Adolf sina studier. Tidigt mogen för högre värf, hade han nästan aldrig sysselsatt sig med vanliga barnnöjen. Jagt och krigslekar voro de enda förströelserna; dessemellan arbetade han ifrigt på sin undervisning, eller deltog lyssnande uti äldre personers samtal om statens angelägenheter. *Han var*, sade man, *aldrig barn, utan straxt konung.* Till hans hofmästare utnämndes Otto Helmar v. Mörner; lärare voro i historien And. Buræus, men i öfriga ämnen Johan Skytte. Konungen sjelf hade för hans uppfostran lemnat föreskrifter, fulla af Gudsfruktan, förstånd och allvar. I samma anda arbetade Skytten sjelf. I kraftiga ordalag förehöll han prinsen nyttan och nödvändigheten af kunskapers inhemtande, af klokhet och redlighet i styrelsen. *Han skulle till sina rådgifvare välja gudfruktiga och stadiga män, icke okunnige personer, hvilka likna åsnor uti purpurmantlar; icke sådana, som säga Ja! Ja! och Nej! Nej! efter som deras Herre säger förut; icke heller sådana hofskrytare och trappspringare, hvilka ofta liksom mask och änger pläga krypa och kräla uti hofven.* Läsningen fortgick med ifver och framgång ända från **1604** till **1610**; då Skytte i statens angelägenheter sändes till Holland. Men äfven derifrån fortfor han att med allvar och kärlek tala till sin förra lärjunge. *Huru ifrig*, skrifver han, *huru brinnande min åstundan varit att genom mångfaldigt kunskapsförråd göra eders höghet skicklig till fosterlandets styrelse, derom vittnar mitt eget samvete, och de många år, jag derpå användt. Nu, då jag skulle njuta den rikaste frukten, bortkallas jag från en så ädel sysselsättning, och försändes i statens angelägenheter till främmande land; men frånvarande liksom*

närvarande, besvär jag eders höghet vid alla de förra årens mödor, vid ryktet af dess eget namn, och vid fosterlandets blifvande sällhet, att icke af tomma och fåfänga nöjen låta locka sig från fortsättningen af den påbegynta banan. Besinna huru stor skada och huru många menniskors förakt, eders höghet skall ådraga sig, om han lägger afsides dygd och kunskap, det enda varaktiga i detta lifvet, och öfverlemnar sig åt veklighet och fåfänga nöjen. Då vore jag olycklig, och allt mitt arbete förgäfves. Dessa allvarliga förmaningar, dagligen understödda af lifliga bevis på lärarens nit och tillgifvenhet, frambragte också ovanliga frukter. Prinsen talade med tämlig färdighet latin, tyska, nederländska, fransyska och italienska, samt förstod spanska, engelska, skottska och sedermera också något polska och ryska. Uti historien egde han djupa insigter, i filosofien icke obetydliga. Seneca kunde han nästan utantill och förstod att med utmärkt skicklighet använda dess kraftspråk på förefallande händelser; i sednare åren blef Hugo Grotius hans mest älskade författare. Dessa sysselsättningar ingåfvo allvarliga tankar. Man hörde honom framställa än den ena, än den andra af forntidens hjeltar till sin föresyn; icke sällan prins Moritz af Oranien, hvars krigsbragder då allmänt beundrades öfver hela Europa. Vigten och ansvaret af hans framtida kallelse undföll icke den klara blicken, det känsliga hjertat, man såg tårar i hans ögon, då tankar och tal leddes på detta ämne. — Dock tidigt måste han invigas i dess mödor. Redan från 9:de året bevistade han rådets sammankomster; i det 12:te begynte han utföra smärre värf; sexton år gammal var han redan ett oumbärligt biträde för fadren. Han utskref och mönstrade krigsfolk, besörjde förråderna, utförde smärre krigsföretag, underhandlade med främmande sändebud, eller med rikets ständer, tillvinnande sig öfverallt kärlek och beundran. Från rådsherren till bonden blickade hvarje öga med hopp och förtröstan till den unga prinsen,

väntande af honom räddning och hjelp för det betryckta fäderneslandet.

ANDRA KAPITLET.

GUSTAF ADOLF BLIR KONUNG.

Vid Karl den niondes död var Gustaf Adolf icke fulla sjutton år gammal, och således efter Sveriges lag ännu för ung att bestiga thronen. Många tyckte också, att hertig Johan hade dertill närmare rättighet. Dennes förra afsägelse kunde anses dels såsom framtvungen af Karls myndighet, dels såsom ogiltig i anseende till Johans minderårighet; och denne sjelf lät icke otydligt förstå, att han var af samma tanka. Karl den nionde hade också i sitt testamente rådt Gustaf Adolf att gifva vika för hertig Johan, i händelse denne yrkade på sina rättigheter. Man beslöt derföre att öfverlemna saken till ständernas afgörande. Under tiden skulle riket styras af enkedrottning Kristina, hertig Johan samt sex riksråd, deribland Axel Oxenstjerna.

Uti December 1611 samlades ständerna i Nyköping. Hertig Johan förklarade öppet, det han ansåg sig hafva närmaste rättigheten till kronan. Men han var af ett stilla och overksamt sinnelag, samt älskade lugnet, hvarjemte hela rikets tillgifvenhet för Gustaf Adolf yttrade sig oförställdt. Johan förnyade alltså sin afsägelse och erhöll deremot Dalsland och en del af Wester-Götland till förökning på sitt furstendöme. Slutligen och i betraktande af Gustaf Adolfs stora och ovanligt tidiga själsförmögenheter förklarades han myndig. Enkedrottningen, hertig Johan och riksråden nedlade sitt förmynderskap och Gustaf Adolf tillträdde regeringen.

Rikets ställning var högst bekymmersam och vådelig. Inomlands herrskade fattigdom och oenighet, Konungens inkomster och magt förminskades betydligt af de stora förläningar, som voro anslagna åt båda enkedrottningarna Kristina och den ännu lefvande Katarina Stenbock; och åt hertigarna Johan och Karl Filip. Adeln, våldsamt kufvad af Karl den nionde, iakttog tillfället, och förskaffade sig vid Gustaf Adolfs hyllning flere ganska betänkliga fördelar. Presterskapet var högeligen misslynt öfver de trosförändringar, hvarmed Johan och Karl oroat dem, samt kastade längtande blickar till den utmärkta och i evangeliska tron ståndaktiga konung Kristian den fjerde i Danmark. Borgerskap och bönder voro alldeles uttröttade genom krigsgärder och utskrifningar. I södra Sverige lågo vidsträckta trakter förhärjade af fienden; äfven i andra landsorter uppkommo en mängd ödeshemman, då folk felades för brukningen och penningar för utlagorna. Eländet alstrade missnöje, serdeles i Dalarna och Helsingland, der hotande oroligheter verkligen utbrusto, och endast med möda kunde stillas. Sigismunds anhängare eller rättare sagdt Karls många och bittra fiender begagnade sinnesstämningen. Kring landsorterna utspriddes en mängd bref, i hvilka folket *uppmanades att öfvergifva Karls gudlösa afföda. De olyckor, som så hårdt tryckte landet, vore himlens straff för bevisad trolöshet mot deras lagliga, af Gud förordnade konung.*

Riket behöfde sålunda lättnad och hvila; men dess yttre förhållanden fordrade nya ansträngningar och det ovilkorligt. Gustaf Adolf hade neml. med Sverges trenne kronor också ärft tre krig, neml. mot Ryssland, Polen och Danmark. Alla tre kräfde penningar och folk, men det sistnämnda var likväl mest hotande. Danskarna, anförda af en ung och kraftfull konung, hade eröfrat Kalmar, en af rikets nycklar, och öfversvämmat södra landsorterna. Det gällde nu hjertat af riket, måhända dess sjelfbestånd. Inga tillgångar funnos; allmänna förråder och kassor voro tömda, och

Gustaf Adolf hade stundom icke ens för dagliga utgifter några riksdaler på fickan. Till betalande af obetydliga skräddareräkningar, måste han gifva förskrifningar eller anvisningar på den blifvande kronouppbörden af smör, hö, spannmål o. s. v. Stundom blefvo icke ens dessa mottagna. Man tycktes tvifla, huruvida kronan någonsin skulle vilja eller kunna fullgöra sina förbindelser.

Sjutton år och fjorton dagar gammal var konung Gustaf Adolf, då han tillträdde denna regering.

TREDJE KAPITLET.

KRIGET MED DANMARK.

Kriget med Danmark var i många hänseenden den för riket mest tryckande bördan. Fienden, mägtig och väl anförd, hade redan inträngt uti landet, och utsigterna till hans fördrifvande voro mörka. Sverge behöfde och önskade fred, likaså den unga konungen. Vid sin kröning utelemnade han derföre den af fadren antagna titeln: *De lappars och kajaners konung*, hvilken till en del föranledt striden; och gjorde dessutom sin motståndare billiga fredsförslag. De lemnades utan svar. Konung Kristian ville begagna det gynnande tillfället emot ett utblottadt rike och en oerfaren konung. Men kärleken till denna konung och detta rike och hatet till danskarna var så stort, att Sverges ständer villigt åtogo sig nya gerder. Konungen sjelf försålde bordsilfver och dyrbarheter, likaledes många enskilda personer, och lån upptogos inom och utom riket. För dessa medel samlades och bevärades något krigsfolk, med hvars hjelp det lyckades Gustaf Adolf

att afvärja de mest hotande farorna. Kriget fördes efter tidens sed med plundringar och omenskligt härjande. Lyckan var ombytlig, dock egde Danmark en i det hela gifven öfvervigt. Hos svenskarna utmärkte sig näst konungen sjelf, äfven hertig Johan, och de redan i Karls tid pröfvade hjeltarna Nils Stjernsköld, Jesper Cruus och Peder Hammarsköld, och det lyckades slutligen deras tapperhet och drift att hejda den öfvermägtiga fienden och bereda fäderneslandet en dräglig fred. — Vi vilja ur detta krig anföra några af de märkeligaste händelserna.

Träffningen vid Wittsjö. I Januari månad 1612 gjorde danskarna ett infall uti Småland, hvarest för tillfället icke funnos några svenska troppar. Landet blef öfversvämmadt och på det grymmaste förhärjadt. Hundradetals byar brändes, likaså Wexiö stad och Kronobergs slott, hvarefter fienden tycktes vända sig till Jönköping. Gustaf Adolf, som från Kalmar ämnat inbryta i Blekingen, skyndade uppåt Småland med sin lilla här af endast 3000 man; men anförde af Nils Stjernsköld, Herman Wrangel m. fl. Danskarna drogo sig undan nedåt gränsen, i hälarna följda af Gustaf Adolf. *I morgon*, skref han till hertig Johan, *akta vi hålla middagsmåltid i Danmark.* — Dagen derpå eller den 5 Febr. ryckte han också in öfver skånska gränsen. Intet motstånd försöktes, och det öppna landet blef rysligen förhärjadt. Staden Wä brändes och tjugufyra socknar inom Göinge och Willands härader blefvo laggda i aska, folket utplundradt, qvinnorna skändade, barnen mördade. Innevånarne, drifna af förtviflan, uppbrände sina boningar, och sökte skogen, och många, som icke kunde komma undan, dödade sig sjelfva för att undgå soldaternas raseri. — Emedlertid började krigsförråderna att tryta, hvarförutan det förspordes, att fienden i betydligt antal samlade sig kring Åhus. Gustaf Adolf beslöt derföre att förena sig med de troppar, som under hertig Johan och Jesper Cruus stodo i Halland. I denna afsigt tågade han åt vestra sidan utefter grän-

sen, och ankom den 11 Febr. om aftonen till Wittsjö, hvarest han lägrade sig öfver natten. Under tiden hade danske anföraren, Breide Rantzow, samlat en öfverlägsen styrka och lyckades att dermed förraska svenskarna. Först kl. 5 om aftonen började anfallet. Gustaf Adolf hade redan förut bortskickat sitt artilleri och en del af hären. De qvarlemnade sökte försvara sig inom kyrkogården; men blefvo snart bragta i oordning. Herman Wrangel med flere af befälet togos till fånga, flere hundrade nedhöggos, och många, som sökte rädda sig öfver den tillfrusna Wittsjön, drunknade. Konungen sjelf var nära att dela deras öde. Isen brast under hans häst, och båda störtade i vattnet. I flyktens och skymningens förvirring, tycktes konungen utan räddning förlorad; men hans kammarjunkare, Per Banér, samt en Upplands ryttare, vid namn Tomas Larsson, ilade dit och lyckades att hjelpa upp honom igen. Banér föll dervid sjelf i öppningen; men räddades af sin bror Nils Banér. Knappt hade Gustaf Adolf kommit ur vattnet, förr än han spände sitt silfverbälte från lifvet och räckte det åt Tomas Larsson, sägande: *Jag skall komma ihåg dig med ett stycke bröd, som skall räcka både åt dig och dina barn.* Den förföljande fienden lemnade ej tid till längre samtal. Genomvåt, men gynnad af nattens mörker, skyndade konungen bland de öfriga flyktingarna på okända skogsvägar upp åt Småland.

Danskarua eröfrade flera fångar och fanor, derjemnte Gustaf Adolfs häst, värja och pistoler, de sednare prydda med ädla stenar och rik förgyllning. De uppgåfvo svenskarnas förlust till 1400, Gustaf Adolf åter till 300 man. Rantzow ämnade begagna den vunna fördelen och infalla i Småland, men Gustaf Adolf lät derstädes under Stjernskölds anförande uppbåda man ur huset. Rantzow fann för godt att afstå från sitt företag

Året derpå, då Gustaf Adolf reste genom Westerås, gaf han gården Igelsta i Romfertuna Socken till evärd-

lig ego åt ryttaren Tomas Larsson och dess efterkommande. Vid den stora räfsten under Karl den elftes tid, blef hemmanet indraget under kronan. Men konungen besinnade sig snart. Redan 1683 vid en mönstring uti Westerås skänkte han det åter som ett berustadt kronosäteri åt Tomas Larssons barnbarn och arfvingar.

Per Banér blef vid konungens kröning slagen till riddare, och åtnjöt många gunstbetygelser såväl för ådagalaggd trohet vid Wittsjö, som för sina öfriga goda egenskaper. Han var andra sonen af den i Linköping halshuggna Gustaf Banér, samt en i allmänhet redlig, kunnig och arbetsam herre. Han blef slutligen riks- och kansliråd, samt förestod under Axel Oxenstjernas frånvaro uti tio år kansliet och det under 30-åra krigets mest brydsamma tider.

Gullbergs försvar. Medan dessa rörelser föregingo vid södra gränsen, hade konung Kristian med en annan dansk krigshär infallit på vestra sidan och eröfrat Ny-Lödöse. Staden öfverlemnade sig utan motstånd; likväl berättas det, att allt mankön bland borgerskapet blef nedhugget. Derifrån vände sig fienden emot Gullberg. Denna fästning var nyligen försedd med folk och lifsmedel, och anförtrodd åt Mårten Krakou, gift med Emerentia Pauli. Klockan två om morgonen den 27 Januari gick konung Kristian till storms med tre till fyra tusen man, men mötte tappert motstånd. Då danskarne uppreste sina stormstegar, nedsläppte Krakou tunga fällbommar, hvilka krossade både stegar och folk. De efterföljande mottogos med stenar och skott, och så afslogs den ena stormen efter den andra. Krakou blef slutligen sårad i armen och bröt sig förderfvad i benet; men fru Emerentia öfvertog befälet med både frimodighet och framgång. En petard hade sprängt porten, så att några danskar kommit in i hvalfvet; men fru Emerentia i spetsen för soldathustrurna hade ditsläpat en mängd kar, tunnor och annan trädbråte, hvilken hindrade fienden att i första anfallet

tränga igenom. Emedlertid lät hon på taket af ett litet bredvidstående hus uppdraga två kanoner, som med afbrutna hästskor och annat jernskräp helsade de inträngande danskarna. På samma gång hade hon låtit på muren uppbära het lut, och just då fienderna som tätast trängdes vid porten, slog hon luten öfver dem, så att de, för att nyttja hennes egna ord, blefvo liggande i *porthvalfvet som skollade svin.* Danskarne förnyade emedlertid stormen ännu några gånger, så att det framtagna krutet ändtligen började tryta för svenskarna. Höfvidsmannen, Sven i Ramnaklef, hade igenläst krutkammaren, sjelf tagit nyckeln och derpå undanstuckit sig, som man tror af räddhåga. Fru Emerentia lät slå upp porten, samt utdela tillräckligt krut, och uppsökte sedan herr Sven, der han gömt sig på ett nesligt ställe, hvarest han fick hålla till godo smutsiga vedermälen af fru Emerentias förakt. — Danskarna hade nu antändt fyra petarder samt lupit fem gånger till storms, dock utan att hafva vunnit någon betydlig fördel. I gryningen emellan 7 och 8 drogo de sig derföre tillbaka, lemnande ett stort antal döda kring porthvalfvet och murarna. Oaktadt deras aftåg gick fru Emerentia vaksamt omkring på murarna. Vid den uppklarnande dagen såg hon nere på ängen en dansk befälhafvare, sittande på en hvit häst. *Skjut på den der!* sade hon till en af de snällaste skyttarna. Han gjorde så. Befälhafvaren var Kristian sjelf. Skottet träffade hästen så, att hjerna och blod stänkte upp på konungen. *Dälen ta kråken, han sofver intet!* utropade Kristian och drog sig med hären än längre från fästningen. Nu först återvände fru Emerentia till det inre af borgen. Der fann hon i sin stuga trettio tillfångatagna danskar, hvilka bådo om mat, jemmerligen klagande, att de på två dagar icke erhållit något att äta. Fru Emerentia svarade, *att hon skulle gifva dem bröd till döddag*, och lät derpå utleda och nedhugga dem allesamman, på en enda när. Nu kom bud från Kristian med anhållan att få begrafva sina döda. Fru

Emerentia svarade: *Har Gud gifvit oss lyckan att slå ihjel dem, så skola vi väl också sjelfva begrafva dem. Men,* tillade hon, *de danskes besök kom oss denna gången alldeles oförmodadt uppå. Vilja de återigen göra oss den äran till middagen, skola vi hafva en bättre anrättning åt dem i beredskap.* Kristian mottog icke bjudningen, utan ryckte mot Elfsborg, och Mårten Krakou lät begrafva 200 danskar, som lågo fallne omkring fästningen. Fru Emerentias tapperhet blef länge och vida berömd; och om hennes man höres ännu af allmogen der i orten följande rim:

Herr Kråk ej hade mer än en hand och en fot;
Och likaväl så stod han så mannelig emot.

Efter ett lika fåfängt försök mot Elfsborg vände sig Kristian uppåt Westergötland. Hela sydvestra delen förhärjades. Städerna Skara och gamla Lödöse, slotten Lärkesholm, Gräfsnäs och Höjentorp, Brunnsbo biskopsgård samt öfver tretusen byar lades i aska. Innevånarne behandlades med omensklig grymhet, och ett betydligt byte gjordes sädeles på Gräfsnäs, dit hela orten, i förlitande på slottets ointaglighet, hade fört sina dyrbarheter. Ändtligen repade fogden Lars Jonsson mod och samlade bönderna i Walla härad, hvarefter danskarne drogo sig tillbaka mot Halland, der i Warbergs kyrka offentlig tacksägelse blef hållen öfver det lyckliga tåget.

Träffningen på Skillingehed. Nästan på samma gång, som Kristian härjade i Westergötland, hade hertig Johan och Jesper Cruus infallit i det lika försvarslösa Halland. Aderton socknar förhärjades och Warberg brändes. Ändtligen vid sistnämnde stad möttes några troppar, hvilka dock blefvo drifna på flykten och jagade nära två mil, inemot Falkenberg. Men just som de redo öfver Skillingehed, ankommo till deras hjelp sju fanor ryttare, anförda af konung Kristian sjelf, nu mera på återtåget från Westergötland. En kort men häftig strid uppstod. Svenskarna, redan till hälften segrare, angrepo häftigt och öfvermodigt, ropande: *Jute,*

Jute, har du icke presten med dig! att nemligen bereda dem till döden. Danskarna, redan af det föregående nederlaget försagda och bragta i oordning, gjorde svagt motstånd, ehuru ifrigt anförarne sökte uppmuntra dem. Den tjugufyraåriga Sten Rosensparre kastade sig midt i striden för att förmå sina landsmän hålla stånd. En af hans vänner bad honom vara försigtig. *Betänk,* ropade han, *att du är den siste af ätten Rosensparre.* — *Du har rätt,* svarade herr Sten: *Det är en vacker tanke. Ett godt namn går framför allt,* och med dessa ord störtade han midt uti svenska hoparne. Om några ögonblick blef han nedhuggen och likaledes Frans Rantzow jemnte flera andra ädlingar. Danskarna kastade sig på flykten; svenskarne följde i hamn och häl. Vid Frägnareds gärde fastnade konung Kristians häst i ett moras. De öfriga danskarne voro redan förut, svenskarna kommo i sporrsträck efter, och död eller fångenskap sväfvade öfver hans hufvud. Då ilade Kristian Barnekou förbi, såg konungens fara och lemnade honom sin häst; hvarpå Kristian flydde och Barnekou blef nedhuggen. Den inbrytande natten räddade danskarna från ett fullkomligt nederlag. *Om dagen räckt ett par timmar längre,* sade hertig Johan, *så hade mina ögon fått se sin lust på Sveriges fiender.* Tvåhundrade femtio eller trehundra danskar hade emedlertid måst bita i gräset.

En stor rostfläckig sten på Frägnareds gärde bär ännu namnet af Kristian Barnekous sten. *Det var der,* säger folket, *som Barnekou blef dödad af svenskarna. Det är fläckarna af hans trofasta blod, som aldrig kunnat från stenen utplånas.*

Elfsborgs fall. Fästningen Elfsborg beherrskade utloppet af Göta elf samt försvarade det nyss anlaggda Göteborg, hvilken stad med sin uppblomstrande handel städse var danskarna en nagel i ögat. Kristian ville iakttaga tillfället, att om möjligt förstöra både stad och fästning, och tågade dit med en ansenlig styrka, dels till lands, dels till sjös. Olof Stråle förde befälet på

Elfsborg, och hade nyligen vidtagit så betydliga förbättringar på fästningsverken. att han förklarade sig icke mer behöfva frukta någon fiende. Men vid ryktet om danska härens annalkande började han skrifva klagande bref till konungen och begärde än att blifva entledigad, än att erhålla förstärkning; tilläggande, *att han icke trodde sig om att kunna bibehålla fästet.* Gustaf Adolf uppmanade honom att, *som en tapper och hehjertad svensk, försvara en för fäderneslandet så angelägen plats. Konungen lofvade att snart i egen person komma till undsättning.* Emedlertid fick Nils Stjernsköld befallning att med friska troppar skynda till förstärkning, men han kom försent; Kristian hade redan kringränt fästningen, och tvenne danska örlogsfartyg, som laggt sig emellan Stegeberget och Otrillan, afskuro all ytterligare tillförsel. Stjernsköld drog sig tillbaka och sökte endast hindra fienden från vidsträcktare ströftåg.

Kristian företog nu belägringen med fullt allvar, och bemägtigade sig snart några af utanverken. Han uppfordrade derpå fästningen, men Strålen svarade med tvenne utfall. Då lät Kristian uppföra flera batterier, och nedsköt tornet och en del af vallarna, så att dessa i fallet fyllde grafven. Nu förnyades uppfordringen, men Strålen svarade: *att Elfsborg icke vore något Kalmar. Han ville samtala med fienden endast genom kulor och krut.* Skjutningen började ånyo, och mot qvällen beslöt Kristian att storma. Några engelska troppar skickades först mot murbrottet. De lyckades väl att komma in, men blefvo ofördröjligen och med den största tapperhet utkörda igen, så att tvåhundra man lågo döda vid grafven. Kristian lät sitt eget lifregemente träda i engelsmännernas ställe, men äfven denna utvalda tropp kunde ingenting vinna. Svenskarna öfverhöljde dem med brinnande beckkransar, sjudande vatten och kraftiga hugg. De måste med oförrättadt ärende draga sig tillbaka.

Men på fästningen stod också ganska illa till. Un-

der handterandet af beckkransarna hade elden kommit lös, och fienden bemödade sig med oupphörligt skjutande att öka branden. Nära hälften af besättningen hade fallit; endast tvåhundrade återstodo, äfven dessa till en del sjuka och sårade; Strålen sjelf hade fått en kula i låret. Nu kom förnyad anmaning *att uppgifva borgen, eljest skulle der icke en enda menniska lemnas vid lif.* Strålen såg ingen möjlighet att länge försvara sig, utan aflemnade slottet mot fritt aftåg under flygande fanor och klingande spel. Belägringen hade varat i nitton dagar.

Danskarnas glädje öfver denna eröfring var ganska stor. Kristian lät till dess minne pregla en skådepenning och hans höfdingar drucko på den intagna borgen sina hemmavarande fruars skålar under fröjd och gamman. Glädjen blef än större, då de sex dagar derefter utan svärdslag inbekommo Gullbergs slott med 80 kanoner, 1500 musköter, och lifsmedel för ett helt år. Besättningen, uppskrämd af Elfsborgs öde, hade icke ens försökt att värja sig. Mårten Krakou och Emerentia Pauli hade redan förut blifvit förflyttade till Waxholmen.

Dessa dubbla olyckor väckte inom Sverge bestörtning, vrede och sorg, så hos konung som folk. Stjernsköld fick uppbära en allvarsam skrapa. Strålen råkade än värre ut. Han fängslades, lagfördes, men blef i anseende till sitt tappra försvar frikänd. Emedlertid, då den dryga Elfsborgs-lösen skulle erläggas, återväcktes i hvarje hydda, och vid hvarje utbetalning, harmen emot Olof Stråle. Sjelfva Gustaf Adolf kunde ej qväfva dylika känslor. Då han år 1617 kom till Elfsborg, och tyckte sig af belägenheten finna, att slottet möjligtvis kunnat ännu någon tid försvaras, anställde han ny rättegång mot Strålen, då denne blef dömd till ansenlig penningeplikt. Folket upphörde dock aldrig att än med gäckeri, än med skällsord förfölja den olycklige, och sjelfva regeringens försvarsbref förmådde icke rädda honom från dessa utbrott af den allmänna oviljan.

Danskarna vid Waxholmen. Uti Augusti 1612 hade konung Kristian satt danska flottan i det fullkomligaste stånd och förde den sedermera till Stockholms skären. Svenska flottan under Göran Gyllenstjerna låg underlägsen och uti dåligt skick vid Elfsnabben. Då Kristian kom till Dalarön, vände derföre Gyllenstjerna tillbaka och lade sig under Waxholms kanoner. Danskarna följde efter, till Södra Stäket och Djurhamn. Deras ankomst väckte utomordentlig förskräckelse i Stockholm och kringliggande landsorter. Enkedrottning Kristina flyttade från Nyköping till Gripsholm, dit också alla dyrbarheter och angelägna papper skyndsamt undanfördes. Hertigdömets innevånare uppbådades till kustens försvar; Westmanlänningar och Upplänningar till Stockholm. Dalkarlarna uttågade sjelfmant, och utanför Söderport började man redan uppföra bollverk. Danska flottan framträngde emedlertid ända till Waxholmen. Men här förde Mårten Krakou befälet, och under fästningen låg Gyllenstjerna med flottan. Kristian steg sjelf i land, undersökte läget och började beskjuta fästningen, men utan verkan. Han utmanade svenska flottan till ett sjöslag; men Gyllenstjerna låg med sina skepp orörlig under Krakous skyddande kanoner.

I Stockholm hade emedlertid farhågan för ett fiendtligt besök stigit till den högsta grad; och det ena ilbudet efter det andra affärdades till konungen. Denne hade nyss kommit upp från en svår sjukdom, ådragen under de beständiga resorna. I Jönköping träffade honom första budet. På ögonblicket satte han sig till häst och ilade, åtföljd endast af två personer, genom natt och dag till Stockholm, dit han ankom på tredje dygnet klockan 3 om morgonen. Redan tvenne timmar derefter satt han återigen till häst, och skyndade i spetsen för några i hast tillkallade troppar ut till Waxholmen. Han hoppades att icke allenast kunna försvara Stockholm, utan ock att vind och farled skulle i skären uppehålla danskarna, så att han sjelf emedler-

tid kunde få tillfälle samla än mera folk och förstöra både dem och deras flotta. Men Kristian hade redan funnit, att ingenting kunde uträttas. Vinden blef gynnande, och just dagen före Gustaf Adofs ankomst, hade han återvändt från svenska skärgården.

Gerdt Rantzows tåg. Ungefär på samma gång som konung Kristian eröfrade Elfsborg, förde Gerdt Rantzow en annan dansk styrka från Kalmar inåt Småland. Båda härarna hade stämt möte uti Jönköping. Svenskarna blefvo med lätthet fördrifna från Ryssby skansar, hvilka af fienden intogos, likasom landet uppåt Högsby och Mönsterås. Derpå eröfrades, dock efter skarpt motstånd, Borgholm jemte hela Öland, hvars innevånare och serdeles presterskap fingo dyrt umgälla deras förut visade trohet mot Sverige. Derpå fortsattes tåget åt Wimmerby och Westervik, hvilket sednare uppbrändes, likasom de genomtågade socknarna blifvit förhärjade. Rantzow tillfogade landet en skada, som ej på många år kunde godtgöras. Man fruktade hvarje dag hans besök uti Östergötland, och minnet af Daniel Rantzows härjningar under Erik den fjortondes tid ökade förskräckelsen. Men i högsta nöden kom också hjelpen. Redan förut hade Gustaf Adolf förordnat Peder Hammarsköld och några andra tappra herrar till anförare för de bondeskaror, som på skogarna sammanrotat sig mot fienden. När han nu dertill anlände i egen person och med ordentliga troppar, måste Rantzow draga sig tillbaka. Han förföljdes på det häftigaste dels af krigsfolket, dels af bönderna. I många små skärmytslingar ledo danskarna ständiga förluster, och Ripperda skog, Juteliden, Innevåldsbro, Hägelåkra gärde m. fl. st. bibehålla ännu hos landsfolket minnet af de fordna striderna. På återtåget förlorade Rantzow 1500 man.

Medan Gustaf Adolf sålunda var sysselsatt vid östra gränsen, hade konung Kristian från den vestra framträngt till Jönköping. Men här mötte underrättelsen om Rantzows återtåg, samt att Gustaf Adolf var

i fullt anryckande. Kristian ansåg derföre hufvudändamålet alldeles förfeladt och tågade tillbaka till danska gränsen, redan förr än han kunde hinnas af de förföljande svenskarna.

Peder Mikelsson Hammarsköld. Uti Hammarsebo by af Målilla socken i Småland, föddes af fattiga föräldrar den sedan så ryktbare Peder Mikelsson *) I barndomen förtjente han sitt lifsuppehälle genom att vakta boskap åt förmögnare hemmansbrukare, men fick vid något tillfälle en så obillig husbonde, att Peder icke längre kunde stanna qvar i hans bröd. Han flydde till Kalmar och kom som trosspojke, sedan som ryttare, uti konung Sigismunds tjenst. Här utmärkte han sig snart genom raskhet och pålitlighet, uppsteg till lägre befäl, och blef känd både hos vän och fiende, så väl för tapperhet som orubblig trohet mot sin konung. I slaget vid Stångebro blef han fången, och framledd för hertigen. *Så har jag nu ändtligen fått fast dig, din skälm!* utropade denne. Peder svarade djerft: *Jag är ingen skälm, eders nåde! Min konung har jag svurit trohet och honom har jag tjent som en ärlig karl. Om jag gifvit eders nåde min ed, skulle jag densamma lika troget hafva hållit.* Hertigen fann behag uti hans öppna uppförande, och Peder blef benådad, samt upptagen i Karls tjenst, der han visade samma nit som förut uti Sigismunds, och blef ryttmästare, ståthållare på Öland och 1610 adlad med namnet Hammarsköld.

År 1612 om vintern försökte danskarne flere gånger att göra landstigningar på Öland, men blefvo alltid af Hammarsköld kraftigt tillbakavisade. I medlet af Februari hade en så stark köld inträffat, att Kalmare sund betäcktes af is. Danskarna tågade i full slagtordning ut ifrån fasta landet. Men Hammarsköld hade, för att hålla så mycket bättre vakt, hela tiden

*) Efter andra underrättelser var han son af ståthållaren Mikel på Kalmar. Se Riddarhus. Geneal.

legat uti Björnhofda by. Då han såg fienden komma anryckande, gömde han en del af sitt folk i en närbelägen skog, den andra delen ställde han vid stranden, och tågade sjelf med den tredje ut på isen mot danskarne. Dessa blefvo så emottagna, att de återvände till Kalmar, och vågade sedan icke på lång tid angripa Öland och Peder Hammarsköld.

Det var år 1612 uti Juni månad som Gerdt Rantzow anträdde sitt förut omtalade tåg. Han började detsamma med ett anfall på Öland. Pingstdagen tidigt om morgonen landstego danska tropparna på fem olika ställen, hufvudstyrkan under Rantzow sjelf, icke långt från Mörbylånga. Hammarsköld, genom spejare om allting förut underrättad, mötte honom straxt efter landstigningen. En häftig strid uppstod, och varade nästan hela förmiddagen. Flere gånger måste danskarne vika, men deras kanoner och öfvermagt tvungo slutligen Hammarsköld att draga sig tillbaka. Han hade två mils väg till fästningen och oroades derunder oupphörligt af danska rytteriet. Men Hammarsköld höll sitt folk i så god ordning, att de utan någon betydlig förlust återkommo till slottet. Dagen derpå hade danskarne från alla håll ryckt närmare. Icke destomindre begaf sig Hammarsköld en half mil från fästningen, och började skärmytsla med fienden. Soldaterna satte han i midten, allmogen på flyglarna. I början hade han någon fördel, men snart kommo bönderna i oordning. Hela hären kringrändes af den öfverlägsna fienden, och Hammarsköld såg sig afskuren från slottet. Då gjorde han i spetsen för soldaterna ett förtvifladt anfall, och lyckades att slå sig igenom. Nu började en ganska häftig belägring. Uti elfva dagar kastade danskarne oupphörligt kulor och fyrbollar mot fästningen. Hammarsköld hade hos sig fyra kompagnier soldater; men hans kanoner voro så små, att de icke kunde göra danskarna någon betydlig afbräck. Efter några dagars skjutande började derföre bröstvärn och rundelar att störta ned, och ehuru svenskarne if-

rigt bemödade sig att med nya, från inre sidan uppkastade vallar, fylla öppningarna, var det dock förgäfves, ty det ena stycket af muren störtade i grafven efter det andra, och danskarne började redan laga sig till stormning. Besättningen föreställde då, att Hammarsköld heldre borde bespara sitt och de sinas lif till fäderneslandets framtida tjenst, än genom ett onyttigt motstånd förspilla både folk och fäste. Man erböd dagtingan; men danskarne fordrade: *att Hammarsköld först och främst skulle utlemnas, sedan ville de öfverlägga om det öfriga.* Detta förslag väckte besättningens harm. *Förr*, ropade de, *skola vi dö; förr skola vi af fienden nedsablas eller sjelfve antända krutlornet, än öfvergifva vår anförare.* Rantzow vågade ej drifva saken längre mot en sålunda sinnad besättning, utan gaf dem fritt aftåg, med vilkor att öfvårlemna slott och krigsförråd. Serskildt måste Peder Hammarsköld utlofva att på tre år icke bära vapen mot danskarna. Men dessa sednare höllo icke sina löften, utan plundrade under åtskilliga förevändningar den uttågande besättningen. Hammarsköld ansåg derföre icke heller sig vara bunden af den gifna eden, utan trädde åter i tjenst, så snart han kommit öfver till svenskarna. Han besatte med fiskare och bönder några skärgårdsbåtar, och angrep de danskar, som voro i Westervik. Men det oöfvade folket kunde föga uträtta; och båtarna blefvo skjutna dels i sank, dels i brand, så att Hammarsköld med möda kunde rädda sitt eget lif. Utan att blifva försagd, skyndade han uppåt Östergötland, hvarest innevånarne just då sväfvade i den största fruktan för Rantzows befarade infall. Uti skogarne kring Sommen hade samlat sig en hop svenska bönder, hvilka begärde och erhöllo Hammarsköld till anförare. Han hjelpte till först att hejda danskarna, och sedan jaga dem ut igen, såsom redan förut är omtaladt.

Efter freden i Knäröd sökte Hammarsköld lugnet. Han var nu en gammal man och dessutom öfver hela

sin lekamen genomskjuten, sargad och sönderhuggen, så att han slutligen af stelhet näppeligen förmådde röra sig.

Freden i Knäröd. Båda rikena ledo betydligt af det häftiga kriget, serdeles Sverige. Danmarks öfvervägande magt och lycka nedslog sinnena. Riket var genom de långa förutgående oroligheterna alldeles utblottadt; och dess ringa krafter måste ändå delas mot tre olika håll, Pålen, Ryssland och Danmark. De södra landskapen, Småland, Westergötland och Dalsland, flere gånger af fienden öfversvämmade och förhärjade, kunde ej mera betala några utlagor, knappt nog lifnära sina innevånare. Uti sydöstra hörnet af Småland var dock folket mer än annorstädes lidande. Flere gånger hvarje år öfversvämmades socknarna än af svenskar än af danskar, och hvarje gång tvungos innevånarne att aflägga tro- och huldhetsed åt den för ögonblicket närvarande; men blefvo sedan af den nästkommande grymmeligen förföljde och straffade, för, som man sade, brott emot deras förut afgifna förbindelser. Det arma folket gömde sig slutligen undan i de djupa Wärendsskogarna, förbannande i sina hjertan både svenskar och danskar.

Oaktadt dessa missöden, oaktadt den fullkomliga brist, som rådde öfver allt, förspordes dock mindre nedslagenhet än man kunnat vänta. Härtill bidrog förnämligast kärleken och förtroendet till den unga konungen. Man såg honom outtröttlig resa omkring än till den ena, än till den andra sidan af gränsen, alltid sökande den ort, der faran var störst. Troget och träget biträdd af Axel Oxenstjerna, var han outtömlig att uppfinna nya utvägar för att anskaffa soldater, mun- och krigsförråder m. m. Hans milda och glada umgänge lifvade modet hos en hvar, och då danskarne föreslogo för hårda fredsvilkor, åtogo sig svenskarne utan gensägelse ganska dryga bevillningar till krigets fortsättande.

Men äfven Danmark å sin sida längtade efter fred. Kristian hade gjort ganska stora ansträngningar för de

båda slutade fälttågen, framstegen hade icke svarat derderemot. Gustaf Adolfs med hvarje dag stigande anseende, erfarenhet och kraft minskade än mera utsigterna för framtiden. Danmarks högre adel önskade också krigets slut af fruktan, att Kristians derunder vunna anseende skulle föranleda inskränkningar i deras frihet, och lade derföre allehanda hinder i vägen för hans företag. Då derföre denna konung såg, att ingenting kunde uträttas, förklarade han sig villig till fred.

Först i Ulfsbäck, sedan i Knäröd, sammanträdde båda rikenas fullmägtige, under deras rikskanslerer Axel Oxenstjerna och Kristian Friis. De segerstolta danskarne föreslogo hårda vilkor. Uti alla mindre betydliga omständigheter gaf Gustaf Adolf efter och det straxt, på det *ingen skulle skylla honom för öfverdrifven ärelystnad.* Han afsade sig titeln af de *lappars och kajaners konung*, och tillät Danmark föra tre kronor i vapnet, dock med uttryckligt förbehåll, att derpå icke grunda några anspråk på svenska kronan. Äfven i vigtigare fall måste han gifva efter, för att rädda det återstående af riket. Sverge afsade sig alla anspråk på Sonnenburg samt på lapparna mellan Titisfjord och Waranger, och skulle derjemte inom sex år betala en million daler, för hvilka Elfsborg med några kringliggande härader lemnades i pant.

Freden i Knäröd var en af de mest tryckande, som Sverge någonsin med Danmark afslutat. Särdeles betungande voro de gerder, som måste utskrifvas för den lofvade penningesumman, hvilken under namn af Elfsborgs lösen länge lefde i förhatligt minne. De flesta, till och med danska konungen sjelf, trodde, att den aldrig skulle kunna hopskrapas i det utblottade landet, och han ansåg sig redan i andanom såsom evärdlig egare af Elfsborg; men genom otroliga ansträngningar af både konung och folk lyckades det slutligen att sammanbringa den bestämda summan, och Elfsborg återlemnades.

Detta serdeles häftiga krig med dess ömsesidiga härjningar återupplifvade och ökade det gamla hatet mellan båda grannarne. Serdeles förbittrade voro svenskarne, hvilka lidit mest och vid de årliga sammanskotten till Elfsborgs lösen så känbart påmindes derom. Danmark och danskarna utgjorde föremålet för den bittraste ovilja, blandad med fruktan, och Virgilii uttryck, *Timeo Danaos, Danaum insidiæ* o. s. v. användes beständigt på det hatade grannfolket. Sjelfva konungarna delade dessa tänkesätt. Båda stora och utmärkta män, visade de hvarandra på allt sätt yttre aktning och vänskap, och sökte undvika hvarje orsak till nya tvister. Men inom deras hjertan herrskade hemligt misstroende och agg. Kristian kunde aldrig fullkomligt dölja sin afund vid Gustaf Adolfs sednare segrar. Denne åter erkände uppriktigt Kristians stora egenskaper, och förklarade, att han *aktade danska konungen högst bland alla Europas regenter; men*, tillade han, *jag önskar blott, att vi icke vore så nära grannar.*

FJERDE KAPITLET.

KRIGET MED RYSSLAND.

Uti Ryssland fortforo ännu de oroligheter, som blifvit väckta genom de falska Demetrierna. Folket, så det högre som lägre, var både förvirradt och förvildadt genom de beständiga tronvexlingarna och krigen, och inom riket fanns ingen enda man med nog anseende och kraft att förena de stridiga partierna. Dessa sökte hvar för sig understöd hos Sverige och Pålen, och valde deras prinsar till storfurstar. Dessa

grannar begagnade sig dock temligen egennyttigt af Rysslands förlägenhet. Pålen lofvade ditsända Uladislaus, Sverge åter Karl Filip; men båda sökte under dessa förevändningar endast tillfälle att åt sig eröfra hela eller åtminstone en del af det olyckliga landet. Sådana voro följderna först af Boris Godunows brott, sedan af det mot honom så lättsinnigt företagna upproret.

Pålens och Sveriges egennyttiga förfarande väckte ändteligen ryssarnas uppmärksamhet och motstånd. De få ädlingar, som ännu egde qvar någon kraft och fosterlandskärlek, samlade sig i Moscau, och utvalde till storfurste Mikael Federowitch Romanow, en hoppfull yngling, sedermera stamfader för det romanowska kejsarehuset. Alla olika partier förenades småningom om den infödda beherrskaren, och de bedragna förhoppningarna alstrade ökadt hat mot utlänningen. Naturligtvis råkade derföre den nya regeringen uti krig med både Pålen och Sverige; och kom dervid merändels till korta, emedan landet var alldeles utblottadt, och folket uti krigstukt och ordning helt och hållet sina fiender underlägset. Ryssland nödgades ändteligen i Stolbowa ingå med Gustaf Adolf en fred, som var den fördelaktigaste, Sverige någonsin afslutat med denna granne. — De märkligaste omständigheter under det föregående kriget voro följande.

Hertig Karl Filips val. Sedan Jakob De la Gardie intagit Nowgorod, valde innevånarne den svenska då varande kronprinsen Gustaf Adolf till storfurste. Men snart kom underrättelse, att Karl den nionde dött och Gustaf Adolf blifvit utvald till efterträdare. De la Gardie förutsåg, att Ryssarna på intet sätt skulle kunna förmås att mottaga sjelfva svenska konungen till beherrskare. Han höll derföre det inträffade dödsfallet någon tid hemligt, tills sinnena hunnit förberedas, hvarefter hertig Karl Filip utkorades i brodrens ställe. Oaktadt detta val föreskrefs af De la Gardies myndighet och under svenska kanonernas inflytande, blef det

dock snart och temligen allmänt erkändt. Trakterna åt Archangel, Jaroslaw, ja sjelfva Moscau förklarade sig villiga att mottaga den svenska prinsen.

I Stockholm var emedlertid annorlunda beslutadt. Man ville begagna tillfället och antingen lägga hela Ryssland eller åtminstone en del deraf under Sverge, och Gustaf Adolf ämnade derföre sjelf mottaga den honom förut erbudna ryska kronan. Detta väckte misstankar hos ryssarna, och på deras samt De la Gardies föreställningar beslöt man, att Gustaf Adolf skulle nedlägga sina anspråk, och att Karl Filip i dess ställe skulle mottaga de sedermera gjorda anbuden och resa öfver till Nowgorod. Men denna färd fördröjdes tid från tid. Skälen voro mångahanda. Enkedrottningen vacklade; hon önskade visserligen se storfurstekronan på den älskade sonens hufvud; men drog också i betänkande att bortsända honom till ett så rått och oroligt folk. Hon lade verkligen många hinder i vägen; än behöfde han ytterligare fullkomna sig i studier; än vågade man ej sända honom ut för den hårda årstidens skull o. s. v. Man tror också att några af de gamla svenska slägterna sågo ogerna det stora anseende, ätten De la Gardie redan vunnit, och derföre missunnade dem den ännu större, att förvärfva en ny krona åt konungahuset. Regeringen sjelf eftersträfvade ifrigare den fördelen att utvidga svenska gränserna på Rysslands bekostnad, än den äran att sätta en svensk prins på ryska tronen. Af alla dessa skäl gick det ganska trögt med hertig Karl Filips afresa, ehuru ryssarna sände den ena beskickningen efter den andra till dess påskyndande. Men under tiden fortforo De la Gardie och Ewert Horn att gripa omkring sig. Den förre intog Nöteborg; den sednare Koporie, Jama, Augdow och Iwangorod. Detta ökade ryssarnes obenägenhet. I trakten kring Nowgorod vågade väl ingen sätta sig emot de segrande svenskarna; men uti det inre Ryssland fattade man mod och utvalde, som

förbemäldt är, Mikael Romanow till storfurste. Vid denna tiden ändteligen bagaf sig hertig Karl Filip på vägen; men hann ej längre än till Wiborg, innan underrättelse mötte, att större delen af riket affallit från hertigens till Mikael Romanows parti. Äfven från Sverge kommo bud att enkedrottningen, sjuk af ångest och oro, längtade och väntade efter hertigens återkomst. Gustaf Adolf och svenska rådet, som under tiden fått de vidtigaste gränsfästningarne i sina händer, yrkade ännu mindre på fortsättningen af hans resa, och efter någon tids öfverläggningar återvände hertigen till sitt fädernesland. Det kunde ej nekas, att Karl Filip troligen blifvit storfurste i Ryssland, derest han vid första kallelsen hade begifvit sig till stället. Men i Sverge ville ingen, hvarken konungen, enkedrottningen, rådet eller ständerna kännas vid att hafva förorsakat det så menliga dröjsmålet.

Jakob De la Gardie. Nu utbrast i full låga kriget mellan Gustaf Adolf och den nyvalde storfursten. Talrika skaror af de nu mera eniga och ifriga ryssarne strömmade emot gränsen; kriget antog ett svårare skaplynne, och vid Bronitz föreföllo träffningar, skarpare än under alla de föregående fälttågen. Svenskarnes ordning, krigsvana och tapperhet förskaffade dem likväl öfverhanden. Härtill bidrog äfven det utmärkta befälet. Ewert Horn fortfor att med mod och skicklighet föra svenska ströftågen, och hans ankomst var ett säkert förebud till ryssarnes nederlag och flykt.

Det hela leddes af Jakob De la Gardie med lika ovanlig kraft som klokhet. Han styrde krigsrörelsernas likasom underhandlingarnas gång, och hade genom sin person hos ryssarna vunnit det största anseende. Den lyckliga vändningen af kriget och genomdrifvandet af hertigens val var alltsammans till större delen De la Gardies verk. Det harmade honom derföre på det högsta, då svenska regeringen omintetgjorde allt hans bemödande för konungahusets upphöjelse på ryska tronen. Han igenkände afundsmännernas spår, och var

äfven mindre nöjd med sjelfva Gustaf Adolfs uppförande, så att han till och med begärde sitt afsked. Konung Sigismund i Pålen ville taga tillfället i akt, och sökte genom smicker och stora löften locka De la Gardie ur svenska tjensten; men denne skickade brefven jemnte ny trohetsförsäkran till sin rättmätige konung. Gustaf Adolf visste värdera en sådan man. Han öfvertalade honom att stanna qvar och for sjelf åren 1614 och 1615 till östra gränsen, *för att*, som han sade, *af denne erfarne hjelte lära sig krigskonsten.* Inom fyra år utnämndes De la Gardie till riksråd, riksmarskalk och slutligen till grefve, varande den ende som under Gustaf Adolfs tjuguettåriga regering till denna värdighet upphöjdes.

Ewert Horns död. Sedan den ryktbare Karl Henriksson Horn år 1590 fallit i onåd, tillbragte han sina sista tio lefnadsår för det mesta på arfvegodsen i Finnland, fjerran från statsärenderna, endast lefvande för maka och barn. Hans söner erhöllo derigenom en ganska vårdad uppfostran. Herr Ewert, den andre i ordningen, var efter tidens sed ganska lärd. Han kände latinet, tyskan och fransyskan i grund. Lika mycket utmärkte han sig genom insigter i andra ämnen, genom redlighet, duglighet, men mest genom sin ovanliga tapperhet. Vid utförandet af de flesta krigsbragderna under ryska fejden var Ewert Horn De la Gardies högra hand. Ett aktningsvärdt förhållande herrskade mellan båda hjeltarne, och icke minsta spår af misstroende eller afund kunde upptäckas. De la Gardie erkände öppet för konung och folk Horns stora förtjenster; och då afund och förtal sökte svärta De la Gardie, var det Ewert Horn, som oförskräckt och kraftigt tog honom i försvar. Det var dessa tvenne herrar oeh deras hjelteförbund, som inhägnade finnska viken inom Sverges gränsor, och för nära ett helt århundrade stängde ryssarna från Östersjön. Gustaf Adolf erkände dessa förtjenster. Då de under träffningarna vid Bronitz hade, för att bibehålla Nowgorod, blottställt sig

för den öfverlägsna ryska krigshären, skref han och bad dem icke trotsa natur och öfvermagt, tilläggande: *Det är mig mera angeläget om edra personer, än om hela Stora Nowgorod.*

Redan länge hade Gustaf Adolf önskat tillfälle att uti dessa strider pröfva och utbilda sin egen fältherreskicklighet; men kriget med Danmark och angelägna inrikes göromål hade år för år hindrat honom; likaså rådet, af fruktan både för konungens lif och för stigande krigslystnad. Ändtligen år 1614 kom han på en kort tid öfver till hären, och hade den glädjen att eröfra den af fienden förut återtagua fästningen Augdow. År 1615 återkom han och företog belägringen af Pleskow. Den drog länge på tiden. Besättningens styrka, sjukdomar bland svenskarne, en missgynnande väderlek och dessutom utsigterna till en förmånlig fred bevekte konungen att slutligen öfvergifva hela företaget. I början af denna belägring blef herr Ewert Horn skjuten i obetyglig skärmytsling. Man hade om morgonen bedt honom icke påkläda den lätt igenkänliga fältherredrägten, men han satte sig öfver faran och varningen. Sjelfva striden var högst obetydlig; endast två eller tre af svenskarne föllo; men deribland Ewert Horn, till härens, konungens och hela rikets sorg och saknad. Året derpå blef han under egna segerfanor begrafven på fädernegodset Kanckas. Gustaf Adolf sjelf bevistade likbegängelsen.

Freden i Stolbowa. Det af in- och utvertes fiender så länge sönderslitna Ryssland önskade och behöfde fred, åtminstone med någon af dess tre fiender Sverge, Pålen eller Tartariet. Gustaf Adolf, som såg, att hädanefter var föga ära och ingen fördel att vinna, önskade äfven lugn på denna sidan, för att sedan med odelad styrka få vända sig mot Pålen. Underhandlingarna öppnades, men gingo i början ganska långsamt. De segrande svenskarne gjorde dryga fordringar, hvilka ryssarne sökte i det längsta undandraga sig. Men emedlertid hotade på ena sidan tartarer,

på andra pålackar, och ryssarne måste af fruktan för så många fiender gifva vika. Den 27 Februari 1617 afslöts freden uti Stolbowa, en by icke långt från Ladoga. Ryssland afträdde åt Sverge Kexholm med dess län, Nöteborg med den delen af dess län, som låg mellan Ladogasjön och finnska viken, Ingermanland med fästningarna Iwanogorod, Jama och Koporie, samt alla anspråk på Liffland, och dessutom 20,000 rubel. Sverge deremot nedlade Karl Filips anspråk, erkände Mikael Romanow som storfurste och återlemnade de eröfrade fästena Ladoga-Nowgorod, Stara-Russa, Porchow och Augdow. Freden afslutades på svenska sidan af Jakob De la Gardie, Arvid Wildman och Henrik Horn, en broder till Ewert Horn. Ryssarna voro vana anse De la Gardie, som den förnämsta man i Sverige näst efter konungen. Såsom äldre i rådet måste deremot Henrik Horn vid fredsunderhandlingarne egentligen taga plats öfver De la Gardie; men denne vägrade sådant, dels af stolthet, dels föregifvande, att genom en sådan nedsättning skulle hans anseende och inflytande hos ryssarne minskas och freden derigenom fördröjas. Henrik Horn gaf efter af vördnad för Da la Gardies bragder, och för att ej genom enskilda tvister förspilla det allmänna bästa; och freden blef på ofvannämnde vilkor afslutad.

Nu var således det andra af de från Karl den nionde ärfda krigen slutadt, och det genom en så utmärkt hedrande och fördelaktig fred. Glädje och fröjd uppfyllde hela riket, äfven tacksamhet och kärlek mot den unga konungen. Denne var sjelf ganska tillfredsställd öfver den lyckliga utgången. Han föreställde ständerna, *huru många ymniga landskap, fiskrika och för handel välbelägna strömmar uti denna fred blifvit med riket förenade. Sverge hade nu genom Narwa och Newa strömmarne portarna öppna att drifva sin egen handel; men kunde när som helst tillsluta dem för ryssarna. Desse sednare voro så fullkomligt stängde från Östersjön, att de till dess vatten icke*

kunde utskjuta en båt en gång. Dessutom var grän sen blifven mera beqvämlig att försvara. Ingermanland skyddades af Peipus och Narvaströmmen; Finnland, Sverges förstuga, af Newafloden och den breda Ladogasjön, öfver hvilket dike ryssarna icke så lätt skulle kunna hoppa. Med verklig siareblick förutsåg konungen de faror, hvarmed Ryssland i framtiden hotade Sverige, serdeles om det kunde få fast fot vid Östersjön, I bref till Axel Oxenstjerna gladde han sig derföre, att det lyckats honom stänga dem från denna fördel; *ty,* skref han, *får hin hårde en gång foten väl i förstugan, så tränger han sig också snart in i sjelfva huset.*

FEMTE KAPITLET.

OM HERTIG JOHAN.

Det var en serdeles känbar olägenhet i början af Gustaf Adolfs regering, att en stor del af landet var anslagen till furstendömen, eller till lifgedingen åt hertigarna Johan och Karl Filip, samt Enkedrottningarna Stenbock och Kristina. Härigenom förminskades konungens både inkomster och magt, likasom regeringsåtgärdernas kraft och sammanhang, och de obehagligaste tvister kunde deraf i framtiden föranledas, likasom fordom under konungarna Eriks och Johans regeringar. Lyckan befriade dock Gustaf Adolf från alla dylika uppträden, emedan inom 11 års tid båda hertigarna med döden bortgingo, utan att lemna några lagliga arfvingar.

Hertig Johan, son af Johan den tredje och Gunnilla Bjelke, var lärd och redlig, i krig tapper, i fred stilla och fromsint. Till riksstyrelsen hade han hvarken förmåga eller lust, utan lemnade den icke ogerna åt Gustaf Adolf mot någon tillökning på furstendömet. I dessa tänkesätt styrktes han också af sina tjenare i allmänhet, serdeles af gunstlingen Göran Gyllenstjerna. Från andra håll deremot gjordes flere försök att genom hertig Johan stifta oro i riket, och Sigismund tillställde honom i sådan afsigt ett bref, gömdt i ett knifskaft. Men Johan skickade brefvet genast till Gustaf Adolf. Denne å sin sida bemötte hertigen alltid med största uppmärksamhet och verkligt förtroende; kallade honom *statens pelare* och uppdrog honom åtskilliga angelägna ärender, hvilka alla blefvo temligen väl och till nöjes uträttade.

För sig sjelf deremot visade hertigen mindre duglighet. Furstendömet vanvårdades, och det eljest så rika Östergötland var slutligen helt och hållet utarmadt: likaså dess hertig. Vid sin död lemnade han betydliga skulder och bad uti testamentet, att hertigdömets inkomster ännu någon tid måtte till betalningen anslås, *på det bedragna borgenärer icke skulle få orsak att qvida och beklaga sig på hans döda mull.* *)

Till denna dåliga förvaltning bidrog ganska mycket hertigens beständiga sjuklighet, kanske äfven hans olyckliga giftermål. Det sluga paret Karl den nionde och drottning Kristina hade nemligen förutsett, huru farlig hertig Johan kunde blifva, derest han erhölle en främmande och ärelysten furstinna till gemål. För att förekomma sådant, beslöto de gifta honom med deras egen dotter, den till krppp och själ svaga Maria Elisabeth. De begge föreslagna kände ingen särdeles böjelse för hvarandra, men voro ännu unga, Johan 21, Maria 15 år, båda af naturen eftergifna, och från barndomen vanda vid blind lydnad för Karls och Kri-

*) *Bond.* Hertig Johans af Östergötland testamente. Bråborg d. 9 Mars 1615.

stinas befallningar. I början på året 1611 blefvo de förlofvade. Enligt då gällande författningar var väl äktenskap mellan syskonbarn förbjudet; man Karl rådfrågade härvid hvarken presterskap eller ständer, och ingen vågade oåtspord säga något deremot.

Efter Karls död följde regeringen samma plan och på riksdagen i Stockholm 1612 väcktes fråga om prinsessans brudskatt. Nu fattade presterna mod, och utan att vara rådfrågade, inlemnade de ett allvarsamt betänkande mot giftermål mellan syskonbarn i allmänhet, med anhållan, att konungen täcktes sådana förbjuda. Enkedrottning Kristina blef öfver denna deras djerfhet högeligen förtörnad, och skref dem till ett förebrående bref, hvari hon bland annat erinrade dem, att giftermål hörde icke under andelig utan verldslig lag. Regeringen fäste intet afseende vid presternas insaga, och 1612 den 29 Nov. blefvo de tvenne furstliga personerna sammanvigda på Stockholms slott, med all den tidens brukliga prakt och högtidlighet.

Deras äktenskap blef olyckligt. Sjuklig var hertigen, än mera hertiginnan; hon var till och med stundom rubbad till sina sinnen. Inbördes kärlek och förtroende saknades. Inga barn förljufvade deras sammanvaro, inga allvarsamma göromål upptogo deras tid. Sysslolösa, sjuka, ledsna vid hvarandra och hela lifvet, tillbragte de sorgsna dagar än på Bråborg, än på Kongsbro eller Wadstena. Glädjen flydde och vantrefnaden kom, hvarhelst de visade sig. Allmänheten hviskade, att man tydligen kunde skönja Guds straff öfver det olofliga äktenskapet. Sjelfva enkedrottning Kristina ändrade slutligen tankar och tal. *Gud förlåte presterskapet*, sade hon, *att de icke togo bladet från munnen och sade bestämdt Nej till den olyckliga förbindelsen.*

Detta sorgliga äktenskap blef lyckligtvis icke långvarigt. År 1618 i Mars månad dog hertigen, fem månader derefter hertiginnan. Då de icke efterlemnade några barn, hemföll hela furstendömet till kronan.

SJETTE KAPITLET.

OM HERTIG KARL FILIP.

Medan drottning Kristina följde Karl den nionde under lifländska fälttågen, föddes hertig Karl Filip på Revels slott år **1601**, och var och förblef såsom yngsta barnet städse modrens gunstling. Af sina lärare, J. Skytte och J. Chesnecopherus, inhämtade han goda kunskaper; varande sjelf af naturen fåordig, men djuptänkande, gudfruktig, ärlig, tapper och driftig, stolt både till sinne och utseende. Det var en värdig broder till den store Gustaf Adolf.

Många fruktade framtida oroligheter mellan tvenne bröder af så stora anlag; men några spår efter inbördes afund eller ovilja kunde aldrig upptäckas, ehuru modrens tydliga väld för hertig Karl Filip lätt kunnat reta äldre brodren.

Då Gustaf Adolf **1621** reste till pålska kriget, önskade hertig Karl Filip att åtfölja tåget. Han skref och begärde Axel Oxenstjernas och flere andras förord, föreställande sin brinnande åtrå att tjena fäderneslandet och på samma gång sjelf vinna erfarenhet i krigssaker. Många trodde, att han ännu icke lemnat ur sigte den i barndomen honom lofvade ryska kronan, och derföre önskade att personligen komma till dessa trakter och derstädes göra sig känd. Hans anhållan beviljades, och den unga hertigen utmärkte sig vid Rigas belägring för drift, ihärdighet och mod. Men straxt derefter sjuknade han uti Narwa. Gustaf Adolf, som stod på hemresan, ville afvakta brodrens tillfrisknande, men denne, som visste, hvilka angelägna ärender väntade i Sverige, öfvertalade konungen att afsegla, under föregifvande, att sjukdomen icke vore

synnerligt svår *). Straxt efter Gustaf Adolfs bortfärd dog hertigen d. 25 Jan. 1622. Hans furstendöme indrogs till kronan, och svenska regeringen har alltsedan följt den grundsatsen att aldrig utdela sådana förläningar. Statsmännerna gladde sig, att så lyckligt hafva sluppit från de tvenne sista. *Det är fara värdt*, sade Axel Oxenstjerna, *att derest hertig Karl Filip blifvit långlifvad, hade vi för hans skull förr eller senare fått en blodbadstuga tillställd uti riket.*

Tidigt och med ungdomens hela liflighet hade hertig Karl Filip fattat kärlek till fröken Elisabet, dotter af riksskattmästaren Sewed Ribbing, och med henne vid 18 års ålder ingått hemligt äktenskap. **)

Efter hans död födde hon dottren Elisabet Gyllenhjelm, hvilken uppfostrades hos sin farmor, gamla enkedrottning Kristina. Längre fram blef hon gift först med Axel Natt och Dag, sedan med Baltzar Marschalk, och utmärkte sig på det fördelaktigaste som hofmästarinna, först hos drottning Maria Eleonora, sedan hos Hedvig Eleonora. Hennes mor Elisabet Ribbing gifte sig efter hertigens död med Knut Liljehök.

SJUNDE KAPITLET.

OM ENKEDROTTNING KRISTINA.

Enkedrottning Kristina hade temligen vackert utseende och välbildad, fast hög växt. Hon var skarp-

---

*) *Psalmsk.* Acta ad historiam regis Gustavi Adolphi. II. Personalia öfver hertig Karl Filip.

**) *Riksark.* Genealogica. Elisabet Karlsd. Gyllenhjelms egenhändiga lefvernesbeskrifning; innehåller utdrag ur ett från hertig Karl Filip till kyrkoherden Lars i Tumbo skrifvit bref, i hvilket Elisabet Ribbing kallas hertigens hustru.

sinnig, driftig, manlig till stil som väsende, sjelfrådig, på ålderdomen allt mer och mer böjd för girighet.

Hon älskade sina båda söner med moderlig ömhet, och nedlade utan betänkande förmyndareregeringen till förmån för Gustaf Adolf. Under dennes första regeringsår upphörde hon aldrig att med den ömmaste uppmärksamhet följa hans steg, än med understöd, än med råd så för hälsan, som regeringen. Dock kunde hon aldrig motstå egennyttans frestelse. Genom sin sparsamhet var hon ofta i tillfälle att kunna hjelpa honom med penningelån, men aldrig utan mot vederbörlig säkerhet och 6 eller 12 procents ränta. Vid arfskiftena efter hertig Johan och Maria Elisabet, sökte hon skrapa åt sig så mycket, som möjligtvis kunde åtkommas *), och det var ogörligt att förmå henne afstå från den olofliga utrikes handel, hvarmed hon och hennes underhafvande riktade sig.

Konungens kärlek till Ebba Brahe tyckes hafva varit det, som först förorsakade modrens köld. Ju mera dessutom den förre tilltog i ålder, lycka och förmåga att hjelpa sig sjelf, desto mera uteslutande vände sig Kristina till den yngre sonen. Hon sökte väl i början visa oväld, och vid några tvister om konungens och hertigens ömsesidiga skyldigheter, förklarade hon, *att det skulle smärta henne lika, hvilketdera fingret hon sårade.* Men hon fästade sig allt mer och mer vid den yngre. Såsom förmyndare förfäktade hon hans rättigheter i furstendömet, ofta ända till orimlighet, och var nog svag att för ynglingen omtala de ogillande uttryck angående hertigdömena, som hennes spejare uppfångat efter äldre brodren. Det fordrades tvenne så vältänkande herrar, som Gustaf Adolf och Karl Filip, för att genom ett sådant handlingssätt icke mot hvarandra lockas i harnesk.

---

*) *D'Albed.* Miscellanea Historica Gustavi Adolphi 4:o. Några punkter deri H. M. Drottningen begär att H. Majestät sig uppå förklara vill. Nyköping d. 19 Mars 1619.

Hennes ovilja mot Gustaf Adolf ökades deraf, att Kristina i sin tjenst upptagit de af Karl använda, men af Gustaf Adolf entledigade Nils Chesnecopherus och Erik Elofsson. Dessa fortforo att hos Kristina och Karl Filip spela mot Gustaf Adolf samma knep, som de fordom med Karl den nionde förehaft mot Sigismund. Chesnecopherus uppsatte i hemlighet en lång afhandling, hvari han på allt sätt bemödade sig att upphöja hertigarnas rättigheter och nedsätta kronans. Genom ett misstag råkade han att sjelf lemna skriften i konungens händer; man kan föreställa sig med hvad verkan. Inga förböner hjelpte, utan Chesnecopherus måste uti ödmjuka, af Axel Oxenstjerna uppsatta, ordalag göra konungen afbön och det i sjelfva hertigarnas närvaro. *)

Mot sin mor iakttog Gustaf Adolf för öfrigt den mest sonliga vördnad och undergifvenhet. Då det gällde angelägna, för sjelfva riket vigtiga ärender, förblef han obeveklig; men eljest gaf han vanligtvis efter för hennes infall, ehuru närgångna de ofta voro både för hans anseende och bästa Så t. ex. föll det henne in att låta kalla sig *de lappars och kajaners drottning,* ehuruväl sonen vid sista fredsslutet afsagt sig denna titel. Konungen i Danmark klagade och Gustaf Adolf bad; men förgäfves. Hon fortfor ända till sin död att kalla sig *de lappars och kajaners drottning.* Ingen af konungarne brydde sig slutligen derom.

Efter Karl Filips frånfälle förlorade hon lynne och krafter och drog sig nästan helt och hållet från verlden. De sista åren tillbragte hon i tysthet på Nyköpings slott, tillsammans med systern, prinsessan Agnes, samt sondottern, den lilla Elisabet Gyllenhjelm, hvars barndoms lekar utgjorde farmoderns ålderdomsglädje. Hon afled slutligen **1626,** blef begrafven i

*) *Riksark.* Rikskansleren grefve Axel Oxenstjernas egenhändiga concepter af rådslag, Breff och allehanda slags skrifter uti publique ärender. Nils Chesnecopheri böneskrift, uti concept af Axel Oxenstjernas egen hand.

Strengnäs domkyrka emellan Karl den nionde och hertig Karl Filip, samt lemnade alla sina hopsparade rikedomar åt Gustaf Adolf.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM PRINSESSAN KATRINA.

Bland sex barn, som Karl den nionde hade med sin första gemål, furstinnan Maria, var Katrina den enda, som uppnådde mognare år. Hon utmärkte sig icke genom någon skönhet, men förenade i sitt väsende moderns mildhet med fadrens duglighet och förstånd. Dessa egenskaper gjorde henne älskad af alla, till och med af den stränga stjufmodern, ännu mera af bröderna, hvilkas tillgifvenhet hon ägde, oupphörligt och i hög grad. Åtskilliga giftermålsförslag voro för henne å bane; ibland andra friade en hertig af Rohan och det med sin konungs litliga förord; men förslaget gick ej i verkställighet *). År 1615 blef hon vid 21 års ålder förmäld med Pfalzgrefven af Zweybrücken, Johan Casimir, hvilken då någon tid hade vistats uti Sverge. Föreningen tycktes stiftad af personlig böjelse å ömse sidor, och förblef städse en föresyn af ett lyckligt äktenskap. Katrina blef i detta gifte stammoder för tvenne af Sverges konungaätter. Från äldsta dottern, Kristina Magdalena, härstammar Holstein-Gottorpiska och från äldsta sonen, Karl Gustaf, Pfalz-Zweybrückiska huset.

*) *Riksark. Acta Historica* 1599 *et* 1600. Handlingar rörande Henrik de Rohans frieri till Katrina, Karl IX:des dotter.

NIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH EBBA BRAHE.

Riksdrotsen Magnus Brahe var gift med Brita Lejonhufvud, yngsta dottern af Gustaf Wasas svåger, gamle Sten Eriksson Lejonhufvud. De hade tillsammans blott ett enda barn, en dotter, hvilken erhöll namnet Ebba, på en gång efter sin faster, Erik Sparres fru, och efter sin mormor, den ryktbara Grefve Ebba. Den unga fröken blef sjelf lika, men på ett mera hedrande sätt namnkunnig, genom sällsynt skönhet och dygd samt växlande öden.

Fru Brita hade varit drottning Kristinas synnerligen förtrogna vän. På sin sotsäng begärde hon derföre som sista nådebeviset, att drottningen täcktes taga under sitt beskydd den snart moderlösa Ebba Brahe. Kristina fullgjorde sin döende väns önskan, och förde kort derefter den unga fröken i sitt sällskap till hofvet, hvarest denna genom sitt älskvärda och förståndiga uppförande, samt utmärkta skönhet, snart i högsta grad, vann såväl enkedrottningens som alla andras välvilja. Hennes personliga egenskaper, förenade med lika utmärkta föereträden af börd och rikedom, gjorde unga Ebba Brahe snart till ett föremål för de svenska ädlingarnas täflan, och sjelfva hertig Johan af Östergötland hade en tid i tankarna att välja henne till brud. Förslaget afstyrdes af enkedrottning Kristina, hvilken i stället föranstaltade hertigens förut omtalade giftermål med prinsessan Maria Elisabet. Ebba Brahes skönhet skulle dock i ett ännu ömtåligare afseende förorsaka Kristina bekymmer, och den sednare villan hotade blifva värre än den förra

Genom mödrarnas förtroliga umgänge hade Gustaf Adolf och Ebba Brahe ofta i spädare åren varit till-

sammans, och derunder fattat för hvarandra barndomsvänskapens tillgifvenhet. Med tilltagande år aftog förtroligheten och de träffades mera sällan, häldst prinsen var beständigt sysselsatt, dels med studier, dels af resor och regeringsärender. Nu efter fru Britas död sågo de hvarandra åter, hon femton, han sjutton år, båda utan gensägelse de skönaste, de utmärktaste vid hela hofvet, så i andras, som i hvarandras ögon. En tyst, ömsesidig beundran, växande tillgifvenhet och slutligen den varmaste kärlek utvecklade sig, visserligen småningom, men så mycket starkare och djupare i deras allvarliga sinnen. Hertig Johans fladdrande låga hann både tändas och släckas, innan hoffolket, innan kanske de sjelfva anade sina känslor. Först mot slutet af år 1612 fick Gustaf Adolf tillfälle förklara sina tänkesätt för fröken Ebba och mottaga försäkringarna om hennes ömhet. Ett sådant förhållande kunde emedlertid icke länge undfalla hofvets och den skarpsynta enkedrottningens uppmärksamhet. Den sednare beslöt att på allt sätt motarbeta förbindelsen. Hon lät de båda älskande tydligt förstå sin obenägenhet, och sökte derjemte så mycket som möjligt att hålla dem skilda från hvarandra, i hopp att tid, nöjen och göromål skulle förströ den adertonåriga konungen. Hon bedrog sig. Med svårigheterna ökades kärleken. I de varmaste ordalag utgöt Gustaf Adolf sina känslor, sina förhoppningar, uti bref på bref till sin älskade fröken, äfven uti några, som det föregifves, af honom författade verser. Genom systern, prinsessan Katrina, skaffade han sig noggranna underrättelser om allt, som i detta hänseende föreföll vid hofvet, och lät slutligen hos grefve Magnus formligen anhålla om dotterns hand. Fröken Ebba deremot, som dagligen var utsatt för hofvets skämt och enkedrottningens uppenbart visade ovilja, förlorade modet och skref flere gånger, bedjande sin konungslige älskare öfvergifva alla tankar på deras förening. *Hjertans allrukäraste fröken,* svarade Gustaf Adolf, *vid den trogna kärlek, jag till eder burit och*

ännu bär, bönfaller jag att aldrig af eder få höra eller läsa de ord, att jag ej mer skulle tänka på eder. Tvertom synes mig, att vi med den beständighet, som en oförfalskad kärlek pryder, böra låta vår lycka på andra ställen fara, i det fasta hopp, att genom sådan trohet hennes majestäts sinne på sistone öfvervinna och således upplefva den lycksaliga dag, som min brinnande längtan hugsvala skall, och, som jag hoppas, edert trogna hjerta likaledes glädja. Under brefven sågos Gustaf Adolfs och Ebba Brahes namn sammanflätade, stundom det sednare insatt uti den förres brinnande hjerta *).

Då enkedrottningen på detta sätt ingenting kunde vinna, ändrade hon uppförande och började bemöta Ebba Brahe med mera godhet och välvilja. Gustaf Adolf med förnyadt hopp lät också genom hertig Julius Henrik af Saxen Lauenburg göra förnyad anhållan om modrens bifall. Denna gaf ett undvikande svar: *hon såge ogerna en konungs förmälning med en undersåtes dotter. Men skulle sådant nödvändigt ske, visste*

*) Uti Hallenbergs Gustaf II Adolfs historia, III Bandet. Sid. 253 med följande, anföras fem bref från Gustaf Adolf till Ebba Brahe, neml. af Wäsby d. 29 Jan. 1613; Wäsby d. 1 Mars 1613; Stockholm d. 1 April 1613; Narva d. 20 Sept. 1614; och det femte utan dato, innehållande underrättelse om hertigens af Lauenburg bemedling hos enkedrottningen. Enligt en uti bondiska arkivet på Säfstaholm befintlig afskrift är detta bref dateradt Stockholm d. 21 Juli 1613. Dessutom finnes uti Enwoyén m. m. Hr C. G. von Brinckmans samlingar ett originalbref af Stockholm d. 20 Juni 1613; och på Westerås gymnasii-bibliothek uti Hülphers-Troilska samlingen, Quarto. Vol. 6. N:o 9, copior af tvenne andra bref, utan dato, hvilka dock i anseende till framställningssättet ganska mycket likna ofvanstående; så att man med tämlig säkerhet kan räkna åtta uti original eller afskrift varande bref från Gustaf Adolf till Ebba Brahe. Slutligen finnas uti braheska och sackiska samlingarna trenne kärleksvisor, enligt uppgift skrifna af Gustaf Adolf till Ebba Brahe.

hon ingen mera passande än fröken Ebba, hvilken både egde och förtjente allas högaktning. Enkedrottningen önskade dock några års uppskof, till yttermera pröfvande af deras ömsesidiga tänkesätt. — Nu tycktes saken endast bero af de älskande sjelfva, af deras trohet och tillgifvenhet. Gustaf Adolf tviflade derföre ej mer på utgången, och utmålade redan med de gladaste färger i tankar och bref den sälla tid, då han skulle få äga sin älskade fröken. Grefve Magnus hade naturligtvis ingenting mot förslaget, och äfven fröken Ebba öfverlemnade sig någon tid åt de ljufvaste förhoppningar.

Men saken var ännu långt ifrån afgjord. Alla de skäl, som fordom blifvit använda mot Erik den fjortondes frieri till fröken Sture, och mot Johan den tredjes till Sigrid Brahe och Gunilla Bjelke, blefvo återigen af enkedrottningen framdragna, och många af rikets anseddare män understödde hennes bemödanden, dels af statsorsaker, dels af afund. Mest verkade häruti Axel Oxenstjerna, hvars vänskap och råd hade största inflytande på den unga konungen. Det var dock länge förgäfves. Gustaf Adolf, alltid full af sonlig vördnad, ville i en så vigtig angelägenhet icke bryta mot modrens bestämdt yttrade vilja, men förklarade sjelf å andra sidan lika bestämdt, att han ämnade afbida den utsatta tiden och i alla händelser icke gifta sig med någon annan. Enkedrottningen kom återigen i ondt lynne, och lät fröken Ebba ofta erfara följderna deraf. Gustaf Adolf fick veta det. Han dolde djupt sin ovilja öfver modrens uppförande, men föranstaltade straxt, att fröken Ebba fick flytta från hofvet till gamla enkedrottningen, Katrina Stenbock på Strömsholm. Deras brefväxling fortfor. Ännu **1614** om hösten skref Gustaf Adolf från Narwa och omtalade med glädje de bragder, som *han till fröken Ebbas ära och fäderneslandets försvar hade utfört mot den öfvermodiga fienden.*

Tiden och frånvaron verkade småningom förändring uti konungens tänkesätt. Det lyckades enke-

drottningen och Axel Oxenstjerna att öfvertyga honom om nödvändigheten att för högre statsorsaker göra en uppoffring af sin enskilda böjelse. Gustaf Adolf kände, att uppoffringen på samma gång gällde hans enskilda lifs hela lycka. Men det gällde också fäderneslandet, och han underkastade sig. Andra förbindelser ville han dock icke höra omtalas, och då någon i sådan afsigt förslagsvis nämnde en resa till Tyskland, bedyrade han ifrigt, att han aldrig skulle taga någon tysk furstinna till gemål. Han lät i allmänhet förstå, att han ingen gång ämnade förmäla sig. Det hette derföre en tid, att hertig Karl Filip skulle blifva hans efterträdare, och han uppmanade denne att för sådant ändamål snart tänka på förmälning. En annan gång, då systern, prinsessan Katrina, ingick det lyckliga äktenskapet med Johan Casimir, yttrade han likasom med en profetisk anda dessa ord: *Jag hoppas att du skall föda en son, hvilken blifver min efterträdare på Svenska tronen.*

Ebba Brahe såg och sörjde konungens ändrade uppförande, men utan att klaga. Dock yttrade äfven hon bestämd ovilja för hvarje ny förbindelse, måhända i hopp om den förras återknytande. En ny omständighet gjorde dock ändtligen slut på dessa invecklade förhållanden. Bland de till Götheborg inkallade holländare, befann sig Abraham Cabeliau, sjelf utmärkt genom rikedom och duglighet, likasom hans dotter Margareta genom högst ovanliga behag. Dessa sednare väckte till och med den unga konungens uppmärksamhet, ty hon kunde täfla med sjelfva Ebba Brahe i skönhet, dock icke i sedlighet. Af obekant anledning följde Margareta Cabeliau år 1615 sin fader till svenska krigshären i Liffland. Under den långa belägringen för Pleskow blef hennes bekantskap med konungen så förtrolig, att hon våren derpå födde en son, den sedan så kallade Gustaf af Wasaborg.

Enkedrottningen, hvilken beständigt fruktat, att Gustaf Adolfs böjelse för Ebba Brahe skulle med förnyad styrka återuppvakna, omfattade med glädje till-

fållet att föreställa denna sednare, huru föga det var att lita på en så ung och så flyktig konungs försäkringar. Samma språk fördes af gamla Katrina Stenbock, af fröken Ebbas andra vänner, ja af hennes egen eftertanka och stolthet. Hon ville ej täfla med den lättsinniga Margareta Cabeliau, utan försakade från denna stund hvarje tanke på den förra älskaren.

Ett år derefter afslutades freden i Stolbowa. Jakob De la Gardie kom hem, höljd af segrar och ära. Han hade utvidgat Sverges gränsor, fört dess vapen ända in uti den urgamla muskowitiska hufvudstaden och nära nog förvärfvat en ny krona åt konungahuset. Hela riket genljudade af hans lof och Gustaf Adolf skyndade att med rikets högsta värdigheter belöna så utmärkta förtjenster. Straxt efter sin hemkomst uppvaktade De la Gardie gamla enkedrottningen på Strömsholm. Vid detta tillfälle blef han genast intagen af Ebba Brahes skönhet och uppförande, samt erböd henne sin hand. Alla gillade och understödde förslaget, serdeles båda enkedrottningarna. Ebba sjelf kunde ej vara blind för den unge hjeltens företräden; han var nu trettiofyra år och en personligen behaglig och utmärkt man; redan samma höst firades deras högtidliga förlofning. Då någon gång minnet af ungdomskärleken och dess gyllene förhoppningar framsväfvade för hennes själ, sökte honfördrifva dem genom allvarliga betraktelser öfver sin nya förbindelse, dess fördelar och åtagna skyldigheter. Vid något tillfälle hade hon, försänkt i sådana tankar, blifvit stående i en fönstersmyg på Stockholms slott. Troende sig obemärkt, ristade hon i rutan med sin diamantring följande rader:

Jag är förnöjd med lotten min.
Och tackar Gud för nåden sin.

Enkedrottning Kristina såg det och skref straxt på samma sätt derinunder:

Det ena du vill det andra du skall,
Så plägar det gå i dylika fall.

Våren 1618 firades Jakob De la Gardies och Ebba Brahes bröllop. Deras sammanlefnad blef ganska lycklig. Ebba Brahe bibehöll städse De la Gardies kärlek och förtroende. Omgifven af barnen, åtföljde hon sin make under fälttågen, uppmärksamt sörjande för hans hälsa och vård, likaså för soldaternas. Man liknade henne vid Agrippina, hvilken, älskande och älskad, följde sin Germanicus genom alla krigets faror.

Jakob De la Gardie och Ebba Brahe hade tillsammans fjorton barn. Man har i sednare tider någon gång fästat afseende vid ett gammalt rykte, att det fjerde i ordningen, den sedermera så ryktbare Magnus Gabriel, skulle vara Gustaf Adolfs son. Denna sägen saknar all historisk grund, och är dessutom helt och hållet stridande mot både Gustaf Adolfs och Ebba Brahes städse visade tänkesätt.

TIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS FÖRMÄLNING.

Enkedrottningen, rådet och ständerna hade flere gånger uppmanat Gustaf Adolf att gifva riket en drottning, emedan dess framtida lugn berodde på en stadgad tronföljd. Redan Karl den nionde hade för den då blott sextonåriga prinsen friat till Elisabet af England, en skön, ädel och hjeltemodig prinsessa, i allo värdig maka åt Gustaf Adolf; men hon hade just i samma dagar blifvit förlofvad med Pfalzgrefven Fredrik, den sedermera så olyckliga konung Fredrik af Böhmen. Flere år efteråt gjordes giftermålsförslag från Würtemberg; men ännu sörjande och saknande sin Ebba Brahe, lät konungen förstå, att han hvarken ville höra

talas om den Würtembergska eller någon annan tysk furstinna.

Kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg hade med sin gemål, Anna af Preussen, flera barn, bland hvilka Maria Eleonora utmärkte sig genom ovanlig skönhet. Håret var mörkt, panna, näsa och ögonbryn höghvälfda, ögonen stora och mörkblå, växten smärt, lynnet lifligt och nedlåtande. Ryktet om hennes behag utbreddes kring Europa och väckte öfverallt uppmärksamhet hos de unga furstarna; äfven i Sverge.

Redan 1615 bragtes å bane ett giftermålsförslag mellan Gustaf Adolf och den då sextonåriga furstinnan. Brandenburgska hofvet, som i afseende på Ostpreussen låg i delo med konungen af Pålen, sökte vinna styrka genom en förbindelse med Sverge, och gaf sina afsigter temligen tydligt tillkänna. Svenska sändebudet Birkholt fick från alla håll höra långa loftal öfver den unga furstinnans skönhet, dygder och förstånd. *Lycklig*, sade man, *det land, hvars moder hon en gång blir.* Han underlät icke att föra fram de betydelsefulla orden; men Gustaf Adolf ville icke lyssna dertill, och då Birkholt den ena gången efter den andra utbredde sig öfver samma ämne, fick han slutligen till svar en allvarsam befallning, *att sysselsätta sig med stats- och icke med giftermålsärender.* Sedan kurfursten sjelf fått de preussiska angelägenheterna afslutade, upphörde äfven hans förut visade benägenhet, och saken tycktes helt och hållet stanna utaf. Ryktet om detta förslag och om Gustaf Adolfs personliga egenskaper förfelade likväl icke sin verkan på den unga furstinnans hjerta; och kurfursten plägade ofta roa sig att med skålar för konungen i Sverge och för hans blifvande drottning framlocka en glödande rodnad på dottrens kinder *).

Våren 1618 firades Ebba Brahes bröllop med

*) *Ridderst.* N:o 72—81. Hier. Birkholt till Ax. Oxenstjerna Stockholm den 10 Nov. 1615. — Hierom. Birkholtz relation om tåget till Berlin.

Jakob De la Gardie, och vid samma tid beslöt Gustaf Adolf att i egen person se den så mycket omtalade Maria Eleonora. Resan företogs i största hemlighet; endast Axel Oxenstjerna och några få förtrogna hade del deraf. Uti Augusti seglade konungen från Kalmar, for öfver till Tyskland, och var om fjorton dagar tillbaka igen. Allmänheten visste ej annat, än att han under tiden seglat omkring på Östersjön för att försöka några nya örlogsfartyg. Emedlertid påstås det att han varit i Berlin och, ehuru okänd, skaffat sig tillfälle att se Maria Eleonora. Hvad han såg och hörde var tillräckligt att bestämma valet; och någon tid efter hemkomsten började han sjelf att i brefven till Birkholt sysselsätta sig med giftermålsärender.

Vid kurfurstliga hofvet uppstodo emedlertid åtskilliga svårigheter. Kurfursten sjelf och med honom hans närmaste rådgifvare hade öfvergått till reformerta bekännelsen; hans gemål och undersåtare höllo sig deremot ifrigt vid den lutterska. Kurfursten och hans anhängare voro icke synnerligen böjda för Maria Eleonoras förlofning med en luttersk konung; kurfurstinnan Anna åter motsatsen. Hon var en tilltagsen fru och hade derföre tvertemot sin gemåls vilja uppfostrat döttrarna uti sin egen bekännelse Då nu kurfursten sjelf af sjuklighet föga förmådde befatta sig med ärenderna, dref kurfurstinnan slutligen sin vilja igenom, och redan 1619 väntades den konungsliga bruden till Sverge *).

Men nu inträffade nya hinder. Johan Sigismund dog och efterträddes af Georg Wilhelm. Denne, reformert liksom fadren, hyste en hemlig vedervilja mot det lutterska svågerlaget, och blef till sådana tänkesätt än mera uppeggad af flera utrikes hof. Katolska furstarna och serdeles konung Sigismund i Pålen fruktade nemligen den magt som kunde uppstå genom en närmare

*) *Brah.* Fol. 180. Flere om våren och sommaren 1619 mellan hofven i Stockholm och Berlin växlade bref om Gustaf Adolfs då ämnade ditresa.

förening mellan Sverge och Brandenburg. Han afstyrkte derföre i allmänhet hela giftermålet, och anhöll slutligen om Maria Eleonoras hand för sin egen son, prins Uladislaus. Kurfursten, som för tillfället behöfde Pålens bekräftelse på sin arfsrätt till Preussen, ville gerna göra Sigismund till viljes; men så stort var enkefurstinnans anseende, att han icke vågade uppenbart sätta sig deremot. *Jag anser mig icke,* skref han till Pålen, *hafva rättighet öfver min systers hand, tvärt emot hennes egen och hennes mors vilja.*

Då emedlertid saken tycktes draga på tiden, beslöt Gustaf Adolf att i egen person infinna sig och utverka ett slutligt afgörande. Resan skedde utan prakt och nästan i hemlighet, ty endast de närmaste rådgifvarne vid båda hofven kände densamma, och sällskapet bestod blott af pfalzgrefven Johan Kasimir och några få personer. En lördagsafton våren 1620 red Gustaf Adolf in i Berlin, der han från tvenne värdshus efter hvarandra blef utvisad; ty folket trodde att han hörde till några engelska legotroppar, hvilka just då med buller och sjelfsvåld tågade genom staden. Ändtligen lyckades han att få rum, och lät sedan i hemlighet underrätta enkefurstinnan om sin ankomst, erhållande tillbaka kallelse, att dagen derpå infinna sig i slottskyrkan. Redan klockan nio om morgonen var han på utsatt ställe och fann för sig hela det lilla hofvet församladt. Hans enkla, men rika drägt, det sköna och ädla ansigtet, den höga och majestätiska hållningen väckte straxt hoffolkets uppmärksamhet, och öfverallt sågos nyfikna blickar och täta hviskningar, *hvem den hemlighetsfulla främlingen kunde vara.* Nyfikenheten ökades än mera, då furstinnan Anna efter gudstjenstens slut inbjöd honom till sina inre rum och det med uteslutande af alla de öfriga. Nu sågo Gustaf Adolf och Maria Eleonora hvarandra för första gången, och dessa blickar voro nog att för alltid afgöra deras öde. Den tjuguettåriga Maria Eleonora i omsorgsfull prydnad och ungdomens fulla behag öfver-

träffade alla de bilder, Gustaf Adolf förut skapat sig på grund af ofullkomliga teckningar och några flyktiga ögonkast; och Maria Eleonora såg förverkligad framför sig den hjelte, hvars bild, prydd af manlig skönhet, furstlig dygd och ärans lagrar, redan länge sväfvat för hennes inbildning, herrskat i hennes hjerta. Förlofningen afslutades med hjerta och hand och under modrens varma välsignelser.

Från Berlin företog Gustaf Adolf en resa åt trakterna kring Rhenfloden, för att besöka der boende slägtingar och trosförvandter. Under denna färd utgaf han sig för en svensk kapten vid namn *Gars* *).

Han inträffade i Heidelberg alldeles okänd för alla, utom för några af de äldsta ledamöterna af Pfalzgrefliga huset. Dessa höllo saken så tyst och bemötte Gustaf Adolf med så skenbar likgiltighet, att en hvar höll honom för en simpel adelsman i Johan Kasimirs sällskap. Första dagen på aftonen gick hofvet ut att spatsera, de furstliga personerna förut, deras sällskap efteråt på vederbörligt afstånd. Gustaf Adolf, i början åtföljande de sednare, gick småningom längre fram för att höra de förras samtal. Unga furstinnan Katrina såg och misstyckte den förmenta adelsmannens djerfhet och sade till sin syster på fransyska: *De der svenskarna måtte vara ett rätt näsvist och odrägligt folk;* detta så högt att Gustaf Adolf hörde hvarje ord, dock utan att låta märka sig. Andra dagen skulle han, jemte några andra af de svenska herrarna, rida ned till Elsas för att bese ett derstädes församladt läger, och Rusdorf, en pfalzisk hofherre, blef utsedd att vara deras ledsagare. Denne fann så mycket behag uti Gustaf Adolfs umgänge, att han inlät sig med honom i ett vidlyftigt samtal, för det mesta angående då timade allmänna tilldragelser, så i Sverge som Tyskland. De växlande utsigterna af Rhenflodens stränder gåfvo också

---

*) Ordet är sammansatt af begynnelsebokstäfverna i Gustafs Latinska tittel *Gustavus Adolphus Rex Sveciæ.*

ämnen till mången anmärkning. Då konungen såg de stora slott och länderier, biskoparna ägde inom pfalziska området, sade han: *Sådant skulle min nådige konung i Sverge icke fördraga; ty der hafva vi redan bragt dessa offerkonungar till naturlig ordning.* Härjemnte visade han mycken ovilja för katolikerna, samt berättade *huru en gammal munk i Erfurt hade mot en ringa penning och blott för tillfredsställande af Gustaf Adolfs nyfikenhet, för honom uppläst hela katolska mässan.*

Rusdorf ville begagna tillfället och genom denna, som det tycktes, så förståndiga och noga underrättade svensken, inleda ett giftermålsförslag mellan Gustaf Adolf och den ofvannämnda furstinnan Katrina. Han började derföre tala vidt och bredt om konungen i Sverge och dess goda egenskaper. Den andre svarade i allmänna ordalag. *Han lär tala tyska och fransyska alldeles fullkomligt?* sade Rusdorf. *Han talar det ungefär såsom jag*, svarade den andre. *Men,* återtog Rusdorf, *det är underligt, att Svenskarna tillåta sin konung så länge förblifva ogift, då likväl rikets lugn beror på tronföljden. — Svenskarnes konung,* afbröt Gustaf Adolf, *ämnar förmäla sig efter egen, icke efter ständernas, vilja.* Nu gick Rusdorf rakt på saken och började utveckla fördelarne af sitt förslag, så väl i personligt som statshänseende. Gustaf Adolf svarade undvikande, hvarigenom samtalet slutligen vände sig återigen till allmänna angelägenheter. Vid resans slut begärde Rusdorf få veta sin följeslagares namn; *det vore lyckligt för mig*, sade han, *att i Sverige äga en sådan vän, i händelse min konung vid något tillfälle skulle sända mig till detta land. — Mitt namn,* sade den andre, *är G a r s, kapten öfver konungens lifgarde; och jag lofvar eder icke allenast min vänskap, utan ock min konungs synnerliga ynnest, derest edra vägar någonsin skulle ligga till mitt fädernesland.* Rusdorf blef sedan verkligen antagen i Sverges tjenst.

Efter återkomsten till Heidelberg blef det bekant, hvem Gustaf Adolf var, äfven för furstinnan Katrina. Hon erhöll dessutom kännedom om det förslag, som just i afseende å hennes person var å bane, och det säges, att hon efter denna underrättelse ändrade både uppförande och tänkesätt mot den förut så *odräglige Svensken* [1]); men denne skyndade från Rhenflodens leende stränder och tärnor tillbaka till fäderneslandet, för att derstädes ombestyra alla tillredelser för emottagandet af sin trolofvade brud.

Till denna sednares öfverförande utrustades åtta af kronans största skepp under riksamiralen Karl Gyllenhjelm. Sjelfva den talrika och praktfulla beskickningen anfördes af rikskansleren Axel Oxenstjerna. Åtskilliga nya ledsamheter hade yppat sig, serdeles genom kurfurstens obenägenhet. Gustaf Adolf befallte derföre Oxenstjerna att icke göra några svårigheter vid villkoren för äktenskaps-kontraktets underskrifvande, utan framför allt drifva på brudens snara afresa. Oxenstjerna fullgjorde uppdraget med särdeles framgång. Enkefurstinnan till och med förklarade, att hon icke fordrade äktenskaps-kontraktets underskrifvande i förväg. I förlitande på Gustaf Adolfs egen rättskänsla och ädelmod, ville hon uppskjuta denna angelägenhet, tills hon personligen träffade honom i Sverge. Unga kurfursten var sjelf vid Oxenstjernas ankomst afrest till Preussen. Af fruktan, att han ännu torde lägga några svårigheter i vägen, beslöt Anna att före hans återkomst föra sin dotter till Sverge, ehuru hennes egen man, gamla kurfursten ännu stod obegrafven. Det berättas till och med, att hon genom en hemlig, till henne ensamt tillgänglig dörr, gått ned uti ett hvalf der kurfurstliga klenoderne förvarades, och derifrån borttagit så många dyrbarheter, som hon tyckte ungefär kunde belöpa sig på Maria Eleonoras arfslott. Tven-

---

[1]) *D'Albed.* Rusdorff till De Gruen. Heidelberg den 2 Maj 1620.

ne bref ankommo, det ena från kurfursten, det andra från kungen i Pålen. Anna, som deri befarade några hinderliga föreskrifter, lemnade dem ouppbrutna, och anträdde resan med en skyndsamhet, som nästan liknade en flykt. Genom Meklenburg kommo de till Wismar, hvarest Maria Eleonora, jemnte mor, moster, yngre syster och talrikt sällskap steg om bord på svenska flottan för att segla öfver till Kalmar.

Full af längtan och otålighet hade emedlertid Gustaf Adolf begifvit sig till denna stad, för att ställa allt i ordning till brudens emottagande. Detta var ej lätt. Först och främst hade pesten utbrustit, och det just i samma stad. Gustaf Adolf lät undanrödja allt som var smittadt; menniskorna blefvo bortförda, husen nedbrända. Vidare yppade sig en fullkomlig brist på alla förnödenheter uti den af fienden för få år sedan alldeles förhärjade orten. Lakan och duktyg måste hämtas från Stockholm; kryddor och sockerverk från Tyskland; och alla, äfven dylika angelägenheter fick konungen sjelf besörja, ty få bland de andra visste, huru sådant i främmande land brukades, och han ville för ingen del, att den unga bruden, vid första steget inom Sverge, skulle sakna söderns rikedom och behag.

Den 7 October syntes ändteligen svenska flottan styra in i Kalmare sund. Riksråden Abraham Brahe, Gabriel Bengtsson Oxenstjerna och Nils Stjernsköld mottogo fruntimmerna på skeppen, konungen sjelf vid stranden, hvarpå flere dagar tillbragtes på slottet under dans och nöjen. Derifrån anträddes tåget uppåt landet, men i sakta mak, Gustaf Adolf deremot hade sjelf några dagar förut och med största skyndsamhet ilat till Stockholm, ty äfven der behöfdes hans personliga närvaro för att få allt i ordning. I Westerås mötte han åter sin brud; men måste ånyo skynda förut till Stockholm, der han slutligen mottog henne vid det högtidliga intåget den 25 November. Bilägret firades samma dag och kröningen den 28; båda med utmärkt prakt och yppighet. Adeln och fruntimmer till flere

hundradetal, biskopar, furstar och främmande sändebud voro inbjudna. Alla hade, jemnte deras tjenare, fri boning och förtäring på slottet. En enda handelsman framlemnade en räkning på 177 åmar rhenskt, 70 pipor franskt och 15 pipor spanskt vin, samt 144 läster tyskt öl, som allt blifvit förtärdt under det kungliga bröllopet.

Gustaf Adolfs och Maria Eleonoras sammanlefnad tycktes vid första anblickeu bära alla de yttre tecken af inre lycka. Maria Eleonora älskade sin man ända till dyrkan, och Gustaf Adolf visade sin gemål ömhet och oaflåtlig uppmärksamhet. Man märkte dock, att han icke ogerna afböjde hennes anbud, att personligen följa honom under krigstågen, och att han aldrig lemnade henne något förtroende uti angeläguare statssaker. Hennes sinnelag och själskrafter voro icke vuxna dertill, ej heller egnade att ingifva en på högaktning och förtroende grundad kärlek. Lynnet var besynnerligt och nyckfullt; själsförmögenheterna, i vissa hänseenden utmärkta, saknade dock helt och hållet den lugna och ledande eftertankan. Sjelfva hennes kärlek till Gustaf Adolf var nära nog ett afguderi och föranledde stundom ganska besynnerliga uppträden. I hans frånvaro öfverfölls hon af en oemotståndlig längtan, som stundom öfvergick till verklig sjukdom. Hon skref bref på bref med de sorgligaste målningar öfver sin saknad, sin smärta; med de enträgnaste böner att få resa efter, eller att han sjelf till henne måtte återkomma. Äfven Axel Oxenstjerna fick flera dylika skrifvelser med begäran, att han hos konungen skulle utverka bifall till drottningens böner; och att han i allmänhet skulle öfvertala konungen att hålla sig stilla i Stockholm; hon lofvade Oxenstjerna deremot sin gränslösa tacksamhet. För att lugna henne stannade modren en längre tid uti Sverge; men det var förgäfves. Det var förgäfves som denna eljest så myndiga furstinna, som Gustaf Adolf sjelf bad Maria Eleonora gifva sig tålamod åtminstone på några veckor, efter hvilkas förlopp han sjelf hop-

pades komma tillbaka. Det var förgäfves att han till och med lät henne förstå, att hennes ankomst skulle blifva konungen ganska oläglig. Ingenting hjelpte. Hon förklarade: *att hon skulle dö, derest hon ej finge resa till sin herre.* Kostsamma utrustningar måste göras, och än mötte hon konungen på halfva vägen, än kom hon oförmodadt öfver till honom i lägret, och befälhafvarne på slotten i Liffland råkade uti icke ringa förlägenhet för matvaror och husgeråd, då drottningen med sitt sällskap kom dem sålunda oförvarandes uppå*). Maria Eleonora var i allmänhet häftig och obetänksam vid fattandet af sina beslut, ombytlig vid utförandet, dessutom oordentlig uti sin hushållning, och derföre ofta försänkt i skulder, stundom utan konungens vetskap**). Dessa förorsakades till en del af hennes slösande frikostighet, samt ännu mera af hennes utmärkta tycke för musik, målning och serdeles för byggnadskonst; äfven för dyrbara kläder och prydnader. Då de allvarsamma och ännu föga bildade Svenskarna icke visste värdera sådana saker, var hon nog oförsigtig att, serdeles vid tillfällen af elakt lynne, framstöta föraktliga ord mot både landet och innevånarna, hvilket naturligtvis i betydlig mån ökade deras köld, och obehaget af hennes ställning.

Gustaf Adolf såg dessa hennes fel, men äfven hennes rena hjerta samt andra goda egenskaper, och teg. En innerligare tillgifvenhet kunde dock aldrig alstras inom hans bröst, och Maria Eleonora blef för honom alltid mer eller mindre ett barn, föremålet för den öfverlägsna kärlek, som känner sig gifva men icke er-

*) *Riksark. Acta Historica* 1612—1632. Per Banér till Axel Oxenstjerna Revel d. 18 Juli 1625. *Ridderst.* N:o 184. Flere bref från Maria Eleonora till Axel Oxenstjerna med böner, att denne må te öfvertala konungen att afstå från fälttågen eller skaffa Maria Eleonora tillåtelse att följa med o. s. v.

**) *Falkenb.* Axel Oxenstjerna till Gabriel Oxenstjerna. Würtzburg d. 7 Nov. 1632.

hålla. Han jollrade med henne vid lediga stunder, begåfvade henne med granna kläder och dyrbarheter, på hvilka saker han visste henne sätta serdeles stort värde. Det var också hennes högsta glädje att framträda för honom lika prydd af rikedomens och konstens, som af skönhetens behag, och derigenom locka från hans blickar och mun yttringarna af bifall och beundran.

Mången anade dock, att Gustaf Adolf skulle känna behofvet af en djupare kärlek, att bilden af den förträffliga Ebba Brahe mången gång skulle uppstå för hans saknande själ. Om så var, visste han förträffligt att dölja sina känslor. Verlden såg och trodde ej annet än, att konung och drottning kände sig lika lyckliga.

ELFTE KAPITLET.

KRIGET MED PÅLEN.

Konung Sigismund kunde på intet sätt förmås att nedlägga sina anspråk på Sveriges krona och erkänna den dervarande nya konungaätten. Han fortfor alltjemnt att kalla sig sjelf Sverges konung; och Gustaf Adolf deremot hertig till Södermanland, Nerike och Wermland, hvilka landskap varit fadrens furstendöme. Derjemte sökte han väcka uppror medelst insmygande af öppna kungörelser, hemliga bref och förklädda uppvigglare (eller *pålska spyflugor*, som Gustaf Adolf kallade dem). Men detta var också det enda, som han mägtade åstadkomma. Straxt efter Karl den niondes död, då Sverge och dess unga konung på alla sidor omgåfvos af hotande krig, hade Sigismund det bästa tillfälle att åtminstone återtaga Liffland ooh Estland. Det blef obegagnadt, dels genom hans egen tröghet,

dels genom pålska ständernas ovillighet och motsägelselystnad. — De i Liffland varande svenska och pålska trupperna, båda delarna till ringa antal och i dåligt skick, lågo midt emot hvarandra i fullkomlig overksamhet. Man ingick det ena stilleståndet efter det andra, och så förflöt hela tiden ifrån **1611** ända till **1617**, under hvilka år det ändteligen lyckades Gustaf Adolf att afsluta danska och ryska krigen, för att sedan med odelade krafter vända sig mot Pålen.

Sverge och dess innevånare önskade dock fred äfven på denna sidan, för att hemta sig efter det nära sextioåriga kriget. Äfven den unga konungen insåg behofvet deraf. Han föreslog billiga fredsvillkor, men Sigismunds fordringar voro deremot orimligt öfverdrifna, t. e. att Gustaf Adolf skulle lemna svenska tronen åt Sigismund och sjelf nöja sig med fadrens hertigdöme o. s. v. Dessa anspråk af en furste, som icke ens kunde försvara egna gränser, väckte i Sverge både konungens och folkets harm. På Örebro riksdag **1617** framlade Gustaf Adolf dessa bevis på sina egna fredliga tänkesätt, och på Sigismunds obillighet; derjemnte bref från denne konung till hertig Johan med försök att stifta inre oroligheter o. s. v. Ständerna, uppbragta öfver Sigismunds handlingssätt, förklarade, att, ehuru mycket de både önskade och behöfde fred, skulle de likväl icke undandraga sig de utlagor, som kräfdes för att tukta den inbillske och öfvermodige *konungen i Påland*. Så utbrast pålska fejden ånyo och varade i tolf år. Dess förnämsta skådeplats var under de första åtta åren Liffland, under de återstående pålska Preussen, serdeles trakterna kring nedra Weixeln.

Under åren **1617** och **1618** förekommo endast några smärre skärmytslingar, hvarefter stillestånd afslöts till **1621**. Vid denna tid hade Gustaf Adolf sjelf hunnit att sluta underhandlingarna om sin förmälning, riket att hämta någon styrka. År **1621** öppnade han derföre kriget med förnyade krafter. Under åren **1621**—**1625** fördes det uti Liffland och Kurland. Gustaf Adol

eröfrade dessa landskap, jemnte den betydliga handelsstaden Riga, samt gjorde infall i Samogitien, och besegrade pålackarna uti flera träffningar. Fredsunderhandlingar kommo åter å bane. Littauerna, som fruktade Gustaf Adolfs infall, voro böjde för förlikning; men de egentliga pålackarna läto af Sigismund förmå sig till motsatsen, och fredsunderhandlingarna aflupo fruktlöst.

Nu beslöt Gustaf Adolf att genom eftertryckligare åtgärder tvinga Pålens både konung och folk till fredligare tankar. Han öfverflyttade kriget till Preussen, så att pålackarna sjelfva måtte på nära håll riktigt få känna dess olägenheter. Tillika ämnade han bemägtiga sig alla hamnarne och således afskära fiendens handel och sjelf erhålla de betydliga tullinkomsterna. Jakob De la Gardie och Gustaf Horn skulle under tiden mot Littauerna försvara Liffland, hvilket uppdrag de äfven manligen fullgjorde.

Den 15 Juni 1626 landsteg Gustaf Adolf vid Pillau, och eröfrade ännu samma år Königsberg, Braunsberg, Elbing, Stum, Marienburg och Mewe m. fl. Under vintern återvände han till Sverge; men kom tillbaka uti Maj 1627, och tumlade om med pålackarna än vid Dantzig, än vid Dirschau, och hade ofelbart vunnit ganska betydliga fördelar, derest han icke tvenne gånger och på en längre tid blifvit af erhållna sår hindrad från att personligen gifva fart åt företaget. Vintern derpå var han i Sverge, men återkom 1628 i Maj. Detta året sträckte han sina eröfringar ända till pålska gränsen, och hans lätta troppar svärmade inemot Warschau, utspridande oro och förskräckelse öfver allt. Konungen hade måhända med sjelfva hufvudhären kunnat åstadkomma än mera; men han följde i sina krig alltid den grundsatsen, att så litet som möjligt aflägsna sig från kusten och möjligheten att hemifrån erhålla hjelp. Påföljande vintern tillbragte Gustaf Adolf åter uti fäderneslandet, under hvilken tid Herman Wrangel vann den betydliga segern vid Gorzno. Dessa fortsatta motgångar gjorde pålska ständerna mer och

mer böjda för freden. Men Sigismund ville ännu icke uppgifva sina anspråk, häldst han väntade ett af kejsaren länge lofvadt understöd. År 1629 anlände också 10,000 man hjelptroppar från Tyskland. Men Gustaf Adolf hade sjelf med friskt manskap kommit öfver från Sverge. Blodiga strider höllos vid Stum och Marienburg, utan att någondera kunde tillskrifva sig en afgjord seger. Emellertid utbröt pesten i båda lägren, men värst hos pålackarna, likaledes tvedrägt mellan dessa sistnämnde och de tyska hjelptropparna, hvarförutan båda visade föga hog att mot de tappra svenskarna ytterligare förspilla lif och blod för Sigismunds tomma anspråk; så att denne konung ändteligen 1529 i September blef tvungen att ingå det sexåriga stilleståndet i Stumsdorf, hvilket sedan förlängdes och varade tjugufem år.

Svenska troppamas öfverlägsenhet öfver pålackarna blef i detta krig med hvarje år allt mer och mer synbar; och det var endast med möda, som dessa sednare kunde bibehålla sig uti Preussen. Innevånarne uti detta landskap började äfven fatta en särdeles tillgifvenhet för Gustaf Adolfs person, så att han ofta i städerna mottogs med det utropet: *Der kommer vår konung!* Derest icke de olyckliga tillfälligheterna af Gustaf Adolfs sår, samt den regniga sommaren 1628 hade inträffat, så är det mycken anledning att tro, det hela Preussen likasom förut Liffland hade blifvit eröfradt. Likväl bör ihågkommas, att Danzigs serdeles tappra och ihärdiga sjelfförsvar till landets räddande också betydligen bidrog.

Det var just under dessa krig, som Gustaf Adolf i afseende på inre styrelsen utförde de fleste af de förbättringar, hvilka så fördelaktigt utmärka hans regering. Han seglade nemligen hvarje höst tillbaka från Preussen till Sverge. Vintrarna användes dels till resor kring fäderneslandet, dels till öfverläggningar med rådet eller ständerna, samt rustningar för tillkommande fälttåg. Dessa sednare företogos icke ogerna. Hans

beständiga framgångar lifvade hoppet och sjelfkänslan hos hela folket. Hvarje hans hemkomst var en segerfest, som firades i glädje och triumf, då de eröfrade fanorna under tacksägelser och sånger uppfästades i tempelhvalfven. Hvarje hans afresa var en högtid för de unga svenska hjeltarna, hvilka längtade efter bragder och ära.

Axel Oxenstjerna var här som allestädes Gustaf Adolfs allt i alla. I krigsrörelserna, vid fredsunderhandlingarna, vid riksdagarna, öfverallt der något vigtigt förehades, måste Axel Oxenstjerna vara personligen tillstädes, eller åtminstone afgifva sina råd. Under vintrarna, då Gustaf Adolf uppehöll sig i Sverge, måste Oxenstjerna stanna i Preussen, hvarest han ensam skulle sörja för så väl landet som krigshären och de blefvo båda försörjda.

Vi vilja i serskilda kapitel berätta de märkvärdigaste händelser, som föreföllo under pålska kriget.

TOLFTE KAPITLET.

FARENSBACHS FÖRRÄDERI.

Wollmar von Farensbach, en liffländsk ädling, hade redan 1601 som fånge kommit till Sverge och derstädes i flere år qvarstannat. Utväxlad, gick han i tjenst hos hertig Wilhelm Kettler af Kurland. och då denne råkade i oenighet med så väl kurländska ridderskapet, som med Pålen, gick Farensbach mot höga löften öfver till svenskarna. Han var en besynnerlig herre och full af motsatser. Uti krig utmärkt tapper och skicklig, serdeles vid öfverraskningar; i underhandlingar slug, driftig och tilltagsen; men derjemte i hela sitt väsende

häftig, ombytlig, falsk och egennyttig; ofta hemligt mottagande penningar af båda partierna, men troget tjenande ingen. — Gustaf Adolf och hans vänner hyste väl mycket misstroende för en sådan krigare, men ville dock icke försumma hans fördelaktiga anbud. De satte dock för säkerhets skull Nils Stjernsköld vid hans sida. I början gick allting godt och väl. Dünamynde, Riga skans, Pernau, Grobin och Gumbinnen eröfrades, till en del genom Farensbachs skicklighet. Men den frihet att plundra, som han lemnade sina soldater, väckte första oenigheten mellan honom och svenska härförarne. Desse trodde sig också hos Farensbach upptäcka egennyttiga afsigter och hemliga med Pålen förehafda stämplingar. Denne åter märkte deras misstroende och blef deröfver icke litet förtörnad, hvarvid jesuiterna i Riga iakttogo tillfället och sökte i hemlighet locka honom öfver till Sigismund. Vid denna sakernas ställning hände sig, att från Sverige ankom ett fartyg, som medförde penningar till Stjernsköld. Emedan denne var frånvarande begärde Farensbach att utbekomma dem; men befälhafvaren nekade, emedan han hade uttrycklig befallning att endast lemna dem uti Stjernskölds egen hand. Nu blef Farensbach på det högsta uppbragt. Hans folk plundrade fartyget, dödade en del af besättningen, borttogo penningarna, och redo sedan, anförda af Farensbach sjelf, öfver till pålska lägret och antogo Sigismunds tjenst. Detta allt skedde **1617**. Svenskarna förlorade genom Farensbachs förräderi flera af de intagna fästningarna, hvarefter det stillestånd afslöts, som vi förut omtalat.

Farensbachs trohet mot Sigismund blef icke långvarig. Några år derefter ingick han åter i Gustaf Adolfs tjenst och mottog en summa penningar för att i Holland värfva 3000 man. Farensbach förstörde på spel och yppighet dessa medel, och öfvergick sedan till kejsaren. Här blef han ganska väl emottagen, ty likasom alla andra Gustaf Adolfs lärjungar var Farensbach mycket kunnig uti befästnings- och fältmätningsyrket, så att

han i sådant hänseende ansågs som den skickligaste i kejserliga hären. Detta oaktadt låg han alltjemnt i hemlig brefväxling med svenskarna och försäkrade dem om sin välvilja. Men år 1632 åtföljde han Tilly på tåget mot Bamberg och bidrog ganska mycket till den förlust, som Gustaf Horn led vid sistnämnde ort. Gustaf Adolf blef till det yttersta uppbragt mot förrädaren; men Farensbach skref och ursäktade sig med nödvändigheten att äfven i kejsarens tjenst visa sig nitisk, för att ej väcka misstroende. Han erbjöd sig att till försoning lemna Ingolstadt i svenskarnas händer, öfvertalade också österrikiske generalen Cratz att ingå uti förräderiet, och det var endast en tillfällighet, som hindrade dess utförande. Kejsaren, som emedlertid icke hade minsta aning om dessa underhandlingar, utnämnde Farensbach till befälhafvare i Regensburg för att belöna hans trogna tjenster. Men snart derefter blefvo de hemliga stämplingarna upptäckta, Farensbach sjelf fängslad och dömd till döden. Hans hustru och barn ilade till Wien för att utverka nåd, och det lyckades dem, med biträde af Farensbachs vänner, häldst denne var nästan omistelig för sin krigskännedom, och ett ilbud afsändes med benådningsbrefvet. Emedlertid hade uti Regensburg den utsatta afrättningsdagen kommit och Farensbach utleddes som med officerare brukligt var, utan bojor, endast omgifven af soldater. Vid bestigandet af upphöjningen och första anblicken af de derstädes i ordning liggande verktygen, stötte han hastigt undan vakten, hoppade ned igen och vred korsgeväret ur handen på en af knektarna, samt sökte dermed bana sig väg till flykten. Detta allt skedde så hastigt, att Farensbach nedstötte fyra soldater, innan de hunno sätta sig till motvärn. Men nu blef han slagen till marken, genomstucken och slutligen hela kroppen i bitar sönderhuggen af de förbittrade knektarna. Just i samma ögonblick anlände det från Wien med hans benådningsbref afskickade budet.

TRETTONDE KAPITLET.

RIGAS ERÖFRING.

År 1621 var Pålen inveckladt uti ett ganska allvarsamt och farligt krig mot turkarna. Gustaf Adolf hoppades derföre, att finna Sigismund benägen till billig förlikning. Men denne konung ville icke afstå från sina anspråk, utan sökte blott medelst förlängda vapenhvilor vinna ledighet, tills turkiska kriget hunnit slutas. Detta åter öfverensstämde icke med Sverges och Gustaf Adolfs fördel. Denne sednare beslöt derföre att icke bevilja något ytterligare stillestånd, utan med alla krafter angripa sin fiende, medan denne var sysselsatt också på andra sidor. Härvid förekom dock en olägenhet. Turkarna ansågos ännu den tiden såsom alla de kristna folkens gemensamma arffiender. Att anfalla ett rike, som var inveckladt i krig med Turkiet, betraktades med afsky, och ett förbund med turken föga bättre än ett förbund med den onde anden. Gustaf Adolf lät dock af dessa betänkligheter icke hindra sig. Han utfärdade till Europas regenter och folk öppna bref, innehållande tydliga bevis, att han sjelf icke försummat några medel till skälig förlikning; men att Sigismunds halsstarrighet ensamt vållat kriget. Detta oaktadt kunde han icke undvika det bittraste tadel.

Uti Juli månad 1621 samlade han vid Elfsnabben en ganska betydlig styrka för att dermed öfvergå till Liffland. Vidriga vindar fördröjde afresan en längre tid, hvarunder konungen med egen hand uppsatte sina krigsartiklar, utmärkte så väl för klokhet och insigt uti sjelfva yrket, som af kärlek till ordning och sedlighet. Emedlertid kommo båda drottningarna, modern och ma-

kan, jemnte svärmodern ut till lägret. Uti deras närvaro mönstrades hären på Åhrsta ängar, hvarvid den nya krigslagen blef uppläst och besvuren, och man kan från denna dagen räkna svenska krigarens nya skapelse till den sköna förening af mod och mensklighet, som höjde honom öfver det vanliga soldatlifvet. — Slutligen uppblåste gynnande vind; drottningarna återvände till Stockholm, och flottan fördes till Sandhamn. Sjelfva midsommarsdagen och vid det vackraste väder styrde hon med svällande segel ut på hafvet. Den innehöll etthundrade femtioåtta fartyg större och mindre.

Redan andra dygnet uppkom ett oväder, som skingrade hela flottan och dref henne flera dagar omkring på Östersjön. Det skepp, hvarpå konungen och hertig Karl Filip hade stigit ombord, blef jemnte några andra kastadt till Pernau, der konungen och hertigen gingo i land. De öfrige fartygen samlade sig vid Runö, under riksamiralen Gyllenhjelm. Efter några dagars väntan kom underrättelse från Pernau om konungens landstigning; hvarpå hela den återförsamlade flottan seglade rakt mot Riga

Denna betydliga handelsstad är belägen vid Dynafloden, ungefär en mil från dess utlopp i hafvet. Staden tillhörde det gamla hanseförbundet och kunde i flera hänseenden betraktas som en fri riksstad, men stod under pålskt beskydd. Vid ryktet om Gustaf Adolfs rustningar hade den derföre begärt undsättning, men Sigismund kunde i anseende till det turkiska kriget endast skicka 300 knektar. Riga beslöt dock göra ett kraftigt motstånd, och kunde genom sina tillgångar både på folk och penningar anses som en icke föraktlig fiende. Dess enda hamn var inloppet till Dynafloden. För att skrämma svenskarne derifrån uppkastades för sken skull ett stort läger ytterst vid flodmynningen; men emedan dessa fästningsverk i sig sjelfva voro ganska svaga, och folk till nödig besättning saknades, vågade rigaboerna icke skicka dit ut några kanoner. Då flottan den 31 Juli middagstiden nalka-

des, fick Gyllenhjelm se det stora och, som det tycktes, starkt befästade lägret. Fanor svajade och gevär blänkte öfver vallarna, och täta skott samt krutrök tillkännagåfvo en derinnanföre varande betydlig krigshär. Gyllenhjelm vågade derföre icke segla in uti floden och derigenom utsätta sig för lägrets kanoner, utan lade flottan för ankare ute på redden. Men på eftermiddagen började en stark nordvest storm, hvilken varade i fyra dagar, och blef så häftig, att flere fartyg sletos från sina ankaren och kastades på kusten, andra måste hugga af masterna, och alla ledo betydlig skada; serdeles blefvo de hästar, som medfördes, alldeles förderfvade af den starka rullningen. Den 4 Augusti ändtligen saktades stormen, och Gyllenhjelm, af fruktan för en ny, beslöt att styra in i Dynafloden, det måtte också kosta hvad de ville. I hast blef segelleden utpejlad, fartygen lade sig i ordning, det ena efter det andra med laddade kanoner, och dessutom soldater i öppna båtar, för att straxt kunna mottaga fienden. På sådant sätt rustad styrde han rakt in i flodmynningen. När rigaboerne sågo hans förehafvande, började de svänga fanorna inom lägret och skjuta skott på skott; men då Gyllenhjelm fortsatte kosan utan att låta afskräcka sig, och svenskarne började landstiga, itände polackarne sitt läger, och skyndade utan att hafva gjort något motstånd, tillbaka till Riga, hvarest ännu samma afton förstäderna afbrändes. Gyllenhjelm lät oförtöfvadt sätta allt manskap i land, och några dagar derefter ankom också Gustaf Adolf samt i hans sällskap Jacob De la Gardie och en hop af det finnska krigsfolket. Nu blef staden på alla sidor inneslusten. Norrut vid Mühlgraben anlades ett förskansadt läger under De la Gardie. På Sandberget nordost om staden var det andra och största under konungen sjelf. På östra sidan utmed stranden hade Herman Wrangel och Patrik Ruthwen tagit plats. Åt söder på andra sidan floden låg Herman Fleming uti den så kallade Kobron skans. Riksamiralen Gyllenhjelm och vice ami-

ralen Klas Fleming innehade hela floden och afskuro all tillförsel. Gustaf Adolfs styrka anságs utgöra vid pass 20,000 man.

Inom Riga fanns det endast 300 verkliga soldater, men borgerskapet var talrikt, stridbart och ifrigt nitälskande för stadens frihet och deraf beroende handel. Då Gustaf Adolf derföre den 12 Augusti uppfordrade dem, fick han ett stolt och afslående svar. Man hade också från pålska sidan helt nyligen erhållit försäkran om kraftig och snar undsättning.

Den 14 Augusti började derföre elden från svenskarnas sida. Den var ganska häftig, serdeles mot de så kallade Jacobs och Sandportarna. Stundom inkastades på en enda dag öfver tusen kulor. De tjocka stadsmurarna blefvo slutligen genomborrade och tornen nedskjutna. Efter flera smärre försök vågade konungen ett anfall natten mellan den 29 och 30 Augusti, men blef med förlust tillbakaslagen. Rigaboerne visade utmärkt både mod och ihärdighet.

Det envisa motståndet gjorde Gustaf Adolf bekymmer, serdeles emedan man berättade, att Radziwill i spetsen för pålska hjelptroppar nalkades. Dessutom förspordes från ryska sidan mycket missnöje vid den nu först skeende närmare gränsbestämningen, så att man af fruktan för ett nytt krig icke tordes draga alla trupparna derifrån. Till råga på bekymmerna kom underrättelse från Sverge, att drottningen var sjuk af längtan, och kunde alldeles icke gifva sig tillfreds. Gustaf Adolf skref till sin svärmor, som ämnat återvända till Tyskland, öfvertalade henne att stanna qvar hos den sjuka dottern, och lyckades sålunda att åtminstone till en tid lugna denna sednare. I detsamma kom som ilbud från östra gränsen Herman Fleming med den underrättelsen, att ryssarna ändteligen hade gifvit efter, så att numera ingenting vore från den sidan att befara. »*I hafven tidningar, som en ärlig man!*» ropade Gustaf Adolf, sedan Flemingen föredragit sitt

ärende, och denne sednare fick som belöning utvälja sig ett par gårdar till arf och eget. Efter några dagar kom Radziwill med den af Sigismund utlofvade undsättningen, och rigaboerne sågo med utomordentlig glädje pålska standaren svaja öfver åsarna på södra sidan om floden. Men Radziwill medförde endast en obetydlig styrka rytteri. Han vågade icke ut på fältet, utan förlade sitt läger på några skogiga höjder ett stycke öster om Kobrons skans, och efter några fåfänga försök att kasta folk in i staden, skyndade han åter bort, af fruktan att sjelf blifva angripen.

Efter Radziwills aftåg förnyades svenska skjutningen med ökad häftighet. Bomber och granater inkastades till en förfärlig mängd, men blefvo af de oförtrutna invånarne släckta. Likväl led staden betydligt, ty svenska löpgrafvarna hade nu mera kommit så nära, att deras muskötkulor flögo genom både husen och kyrkorna. Gustaf Adolf lät ånyo uppfordra borgerskapet; men påskyndade tillika belägringsarbetet med fördubblad ifver. Under beständiga skärmytslingar uppkastades löpgrafvar och vallar ända fram till fästningen, hvarvid Gustaf Adolf och Karl Filip ofta sjelfva med spaden i hand föregingo sina soldater med efterdöme af arbetsamhet, likasom af mod. En gång kom nemligen en styckekula och krossade liffländaren Stackelberg så nära vid konungens sida, att blodet stänkte honom på kläderna, och en annan gång flög en kula genom hans tält, dock utan att göra skada; äfven utan att förmå honom till flyttning. Soldaterna följde efterdömet. Mansfeldts regemente framträngde och anlade sina förskansningar på sjelfva fästningens utanverk. Andra summo om natten öfver stadsgrafven och fastknuto vid pålarna på inre sidan tjocka tåg, på hvilka sedan väfbroar lades, hvaröfver manskapet framtågade och fattade fast fot uti inre fästningsverken, dock under beständigt fäktande. Äfven under jorden fortgick striden, ty båda partiernas minerare stötte ofta på hvarandra och förde i sina mörka gångar ett blodigt handgemäng

Den 9 September beslöt Gustaf Adolf att göra ett anfall mot Sandporten. Johan Banér skulle anföra de stormande och jemnte honom fransmännerna De la Chapelle, fader och son. Svenska soldaterna, som ej förstodo sig på det främmande namnet, kallade dem vanligen *stora och lilla Laskepelle.* Anfallet och försvaret voro lika kraftfulla och flere gånger drefvos svenskarne tillbaka. Gamle De la Chapelle uppmuntrade sin son *att oförfärad gå framåt.* Ynglingen lydde och föll i samma ögonblick genomborrad af det täta kulregnet; jemnte honom och på samma sätt flere både af befäl och manskap. Nu kom Gustaf Horn till undsättning och striden blef än skarpare. Både Horn och Banér sårades; men veko ej från soldaterna. Ändtligen lyckades dem att drifva statsboerna från nedra vallen och att derstädes till eget beskydd uppkasta starka förskansningar.

Nu ansågo sig svenskarne temligen säkra om stadens eröfring. Riga var ett erkebiskopsdöme, Wenden ett derunder lydande biskopsstift. Då derföre Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna en dag åto middag tillsammans, begärde den sednare att få dricka en skål för den snart blifvande erkebiskopen i Riga, hvarvid han bugade sig för konungen. Denne förstod meningen och log, samt drack tillbaka en skål för den blifvande biskopen i Wenden. Efter Rigas eröfring gaf han verkligen Oxenstjerna hela Wendens stift.

Rigaboerne deremot ansågo ännu icke sin sak så alldeles förlorad. I hopp om undsättning begärde de vapenhvilor, den ena efter den andra, men erhöllo naturligtvis afslag. Vid något sådant tillfälle hade Gustaf Adolf yttrat, att svenskarne voro nog starka för att intaga staden, äfven om den skulle bekomma undsättning. I anledning häraf föreslogo borgrarna, att det måtte tillåtas dem intaga förstärkning af några pålska truppar, så kunde konungen sedan hafva så mycket mera lysande ära af sin seger. Men Gustaf Adolf log och svarade, *att han icke ville onödigtvis köpa äran*

så dyrt; utan ämnade begagna den fördel, han redan innehade. Tillika lät han ordna allt till en storm. Sjelf hade han med egen hand uppsatt en utförlig plan för anfallet, och kännare af krigskonsten hafva beundrat den klokhet, den ingenting förbiseende omtanka, som i densamma visar sig. Dagen utsattes till den 12 September. Skjutningen med kulor och bomber begynte redan på morgonen, och middagstiden var bestämd för stormningens början. Då insände Gustaf Adolf för sista gången en trumpetare och föreställde borgerskapet vådan af deras ställning, samt lade på deras samveten allt det blod, som skulle spillas, de rysligheter, hvilkas föröfvande omöjligt kunde hindras, i fall staden blefve med storm intagen. Dessa skäl verkade. Sjelfva pålackarne afrådde ett längre och onyttigt försvar, och efter några dagars underhandling höll Gustaf Adolf sitt högtidliga intåg. Hela Kurland blef samma höst öfversvämmadt, hvarpå konungen återvände till Stockholm, der Gustaf Horn och Johan Banér för bevisad tapperhet blefvo slagna till riddare.

Rigas eröfring var den första stora vapenbragd, hvarmed Gustaf Adolf ådrog sig Europas uppmärksamhet. Stadens rikedom och motstånd, samt konungens klokhet och ihärdighet hade neml. båda i högsta grad fästat allmänna deltagandet.

FJORTONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF UTANFÖR DANTZIG.

Emellan Gustaf Adolf och Sigismund hade ett stillestånd blifvit afslutadt för året 1623. Icke desto mindre visste den sednare att af pålska ständerna förskaffa

sig understöd för nya rustningar mot Sverge. Man fick tid efter annan veta, att han i och omkring Dantzig samlade troppar och skepp, att han sjelf med sin gemål och äldsta son ämnade företaga en resa till samma nejder, hvarförutan pålska fartyg började öfva våldsamheter mot svenska sjöfarare. Allt tycktes utvisa, att Sigismund ämnade icke allenast bryta det ingångna stilleståndet, utan äfven föra sin krigshär öfver Östersjön och angripa Sverge inom dess egna gränsor. Detta förorsakade mycken oro både hos folket och styrelsen. Enkedrottning Kristina flyttade med vanlig försigtighet både sin person och sina skatter från det vid kusten belägna Nyköping inåt till Gripsholm, och många följde exemplet. Nyköpings och Kalmare fästningsverk förbättrades. Allmogen utskrefs och indelades i rotar, för att vara färdig till sjelfförsvar. I Småland skulle Herman Wrangel och Per Banér, i Finnland Karl Gyllenhjelm föra befälet. För att närmare efterse försvarsanstalterna reste Gustaf Adolf sjelf kusten oppföre och utföre, under det att örlogsflottan utrustades vid Waxholmen. Han hade sändt några kunskapare till Preussen, hvilka återkommo med den underrättelsen, att Sigismund med det första väntades till Dantzig, hvarest 6000 man och 200 skärgårdsfartyg, oberäknadt flera i beslag tagna handelsskepp, voro församlade. Gustaf Adolf kunde ej längre tvifla om Sigismunds afsigt, och beslöt derföre att heldre förekomma, än förekommas. Den 13 Juni afseglade han från Elfsnabben med 20 välrustade och bemannade örlogsskepp och anlände efter tre dagar till redden af Dantzig. Här bemägtigade han sig några handelsfartyg, och lät fråga staden, huruvida den ville tillåta konung Sigismund att inom dess murar och hamn företaga någon rustning mot Sverge tvert mot det besvurna stilleståndet. Dantzig, såsom en handelsstad, önskade helsdt att i fred få drifva sin köpenskap med båda partierna, och sände derföre en skrifvare ut till konungen med undvikande svar. Gustaf Adolf fordrade den förut begärda försäkringen och *det i bestämda*

ordalag, och snart; eljest nödgades han sätta sitt folk i land, uppkasta skansar och angripa saken med mera eftertryck. Tillika sände han sin helsning till Sigismund och dess drottning. *Han hade gerna velat bjuda till sig denna sednare; men fruktade, att hon skulle finna föga behag uti de solbrända och svarta sjömansansigten, som der vankades. Prins Uladislaus var deremot välkommen, som en soldat hos en annan. De kunde då öfverlägga om deras gemensamma ärender och fördelar.* Drottningen böd Gustaf Adolf tillbaka in till staden, och Uladislaus lofvade vid ett annat tillfälle komma ut på flottan; men ingendera besöket gick någonsin i fullbordan. Borgerskapet ville emedlertid undandraga sig den äskade förskrifningen, men då lade Gustaf Adolf flottan närmare Weichselmünde och borttog än flera fartyg. Dantzigerboarne började blifva oroliga. Skeppens förlust var redan gifven, och framtiden hotade med Rigas öde. De började derföre att hos Sigismund enträget yrka tillåtelse att afgifva den begärda förskrifningen, och att han tillika sjelf ville inställa sina egna rustningar. Emedlertid hade Gustaf Adolf närmare undersökt dessa sednare och funnit dem efter Sigismunds vana. Fartygen voro små och i dåligt tillstånd. Krigsfolket otillräckligt, och det för resan tillagade munförrådet redan af vanvårdnad förskämdt. Gustaf Adolf sände, vid första underrättelsen härom, befallning till Sverge att inställa alla ytterligare försvarsanstalter och hemförlofva bönderna. Om några dagar seglade han också sjelf med halfva flottan tillbaka. Stjernsköld och Klas Fleming skulle med tio skepp ligga qvar, tills ändtligen den begärda förskrifningen ankommit. Då lössläppte de dantzigerboarnes fartyg, och styrde sjelfva till Sverge igen.

FEMTONDE KAPITLET.

TRÄFFNINGEN VID WALLHOF.

Littauerna blefvo år för år allt mera uttröttade af kriget, och började göra svårigheter vid de bidrag, som fordrades för ytterligare rustningar. Dessutom hade den tappre Kodkewitz aflidit under förra turkiska feiden. Dessa omständigheter jemte Sigismunds ovanliga försumlighet gjorde, att Gustaf Adolf väntade föga motstånd vid ett anfall mot Kurland och Liffland. Midsommartiden 1625 seglade han derföre med en betydlig styrka öfver till Riga, hvarifrån han åt alla sidor angrep fienden. Jacob De la Gardie och Gustaf Horn sändes åt Liffland, der de inom några månader intogo Dorpt, Neyenhusen, Marienburg, Trikal, Adzel m. m., så att nästan hela landet blef eröfradt. Konungen sjelf, åtföljd af Johan och Per Banér, Gyllenhjelm, Arnheim, Unga Thurn m. fl. tågade land- och flodvägen uppför Dyna och intog Kockenhusen, Bersou, Seelburg och Scheffeling m. m., hvarefter de utbredde sig öfver hela Kurland och eröfrade Birzen, Bautske och Mitau. Detta allt skedde under föga motstånd. Det fanns väl tvenne dugliga fältherrar hos pålackarna, neml. Kristoffer Radziwill och Gosiewsky, men Sigismund förordnade den gamle Leo Sapieha till enförare och Gosiewsky endast som underbefälhafvare till hans biträde. Sapieha deremot brydde sig icke om Gosiewsky, utan lemnade allt förtroende åt sin unga oerfarna son, Stanislaus. Härigenom tyckte sig Radziwill och Gosiewsky föfördelade och drogo sig tillbaka. Krigsrörelserna fingo en både lam och förvirrad gång.

Emedlertid kunde Maria Eleonora icke gifva sig någon ro i Sverge, utan seglade öfver till Rewel. Här-

ifrån ville hon med all makt resa till lägret ehuru, man föreställde henne, att vägen dit förde längs igenom det af pesten anstuckna Liffland. Gustaf Adolf öfvertalade henne dock att stanna qvar genom löftet, att om några veckor sjelf komma till Rewel. Han hoppades verkligen, att pålackarna skulle lyssna till billiga fredsvilkor och hade derföre ditsändt några underhandlare; men dessa blefvo fängslade, fiendtliga troppar samlades i Kurland, och Gustaf Adolf insåg nödvändigheten af ett vintertåg för att skyddå sina eröfringar. Han befallte dock att tills vidare hålla detta hemligt för drottningen och gick sedan med en temlig styrka upp emot Kockenhusen. Tåget medförde både faror och besvär. Fienden hade besatt andra stranden, och konungen fick en gång sin häst dödad af en derifrån kommande styckekula. Sedermera sjuknade flere, äfven af hans närmaste omgifning, så att han sjelf måste förrätta de fleste göromålen. *Jag är,* skref han till Axel Oxenstjerna, *både sekreterare och kamrerare. Vore ock calefactorn sjuk, så blefve jag omnia tria.* Vid erhållen underrättelse att Sapieha hade en temlig styrka samlad vid Wallhof, tog Gustaf Adolf tusen valda musketerare och så mycket rytteri, som i hastigheten kunde samlas, och ryckte dermed den 5 Januari 1626 öfver Dyna, och sedan rakt emot fienden. Denne blef varnad, tände derföre eld på byn och förskansningarna och tågade ut på fältet uti en slagtordning, hvilken dock efter pålska vanan var föga ordentlig. Det var den 6 Januari tidigt om morgonen, då Svenskarne ryckte fram. Unga Thurn förde högra, Gustaf Horn och under honom Teuffel venstra flygeln; konungen sjelf ledde det hela. Efter en kort strid grepo pålska rytteriet och sedan fotfolket till flykten. Sjuhundrade slagna lågo på fältet, etthundrafemtio fångar och deribland Gosiewsky sjelf fördes till svenska lägret, jemnte fem fanor, tre fältstycken och all fiendens tross. Svenskarnes förlust var så godt som ingen. Detta var den första ordentliga träffning, som Gustaf Adolf vann. De la Gardie, Wran-

gel och alla äldre fältherrarna voro frånvarande, så att konungen ensam ägde hela förtjensten af så väl planen som utförandet.

Efter träffningen vid Wallhof voro svenskarne tryggade för ytterligare anfall. Gustaf Adolf ville ej heller under den kalla årstiden företaga något längre tåg mot det fiendtliga landet, utan återvände till Riga. Här utdelade han åt sina trogna vänner Braherna, Gyllenhjelm, Klas Flemming, Banererna, unga Thurn m. fl. en mängd liffländska gods, dels för att belöna deras tjenster, dels för att göra dem desto ifrigare till det nyss eröfrade landets försvarande. Till styresman öfver Liffland förordnades Jakob De la Gardie med säte i Riga; öfver Estland åter Johan De la Gardie i Rewel. Till denna sistnämnde stad skyndade Gustaf Adolf till drottningens möte, och tillbragte der sista hälften af Januari och hela Februari månader, hvarefter de tillsammans begåfvo sig till Sverge.

SEXTONDE KAPITLET.

TRÄFFNINGEN VID MEWE.

Emedan konung Sigismund ännu alltjemnt afslog de billigaste förlikningar, rustade Gustaf Adolf under den påföljande våren till ett nytt fälttåg. För att komma pålackarne närmare på lifvet och derigenom tvinga dem till fredligare tänkesätt, beslöt han att denna gången landstiga i Preussen. En här af 14,000 man samlades vid Elfsnabben under anförande af konungen sjelf, Gustaf Horn, Johan Banér, Torstensson, unga Thurn, Teuffel med flere. Den 22 Juni seglade flottan

från Elfsnabben och var redan d. 26 uti hamnen vid Pillau. Denna stad jemte hela Ostpreussen var ett under Pålen lydande län, hvilket nu innehades af kurfursten af Brandenburg. Denne hade i hemlighet lofvat sin svåger Gustaf Adolf, att icke göra något motstånd. Då flottan derföre styrde in i hamnen, blef hon visserligen mottagen med ett ganska häftigt skjutande; men kanonerna voro endast laddade med löst krut. Gustaf Adolf landsteg dagen derpå vid Passerg, och inom en månad hade han eröfrat Braunsberg, Frauenburg, Tolkemit, Wormditten, Elbing, Kristburg, Marienburg, Stum, Gustadt, Mewe, Dirschau, Oliva och Pautzke, samt nära omringat Dantzig. Städerna hade måst erlägga brandskatter, och jesuiternas dyrbara boksamling i Braunsberg sändes till Uppsala; men för öfrigt iakttogo svenska soldaterna en så god krigstukt, att landets innevånare ofta anropade just deras beskydd mot sina naturliga försvarare, de oordentliga pålackarna.

Svenskarnes framsteg berodde till en del deraf, att Sigismund icke vidtagit några försvarsanstalter, oaktadt Gustaf Adolfs afsigter på Preussen långt förut varit allmänt bekanta. Han sjelf hade efter vanan beständigt uppskjutit sina rustningar till morgondagen; hans fältherrar tvistade om öfverbefälet, hans undersåtare om krigsgerderna, och emedlertid borttogo svenskarne både städer och land. Nöden tvang ändtligen till enighet, och i början af September kommo Sigismund och Uladislaus i spetsen för 30,000 man tågande nedåt Preussen. Efter hemlig öfverenskommelse hade dantzigerboarna med låtsade fredsanbud uppehållit Gustaf Adolf, under det Sigismunds här samlades. Nu afbröto de alla underhandlingar och svenskarna befunno sig mellan den mägtiga handelsstaden på ena och de öfverlägsna pålackarne på andra sidan.

Sigismund hade företagit sig att belägra Mewe, en liten stad vid Weixeln, med obetydlig besättning af endast 60 borgare och 140 svenskar. Gustaf Adolf ansåg orten vigtig, emedan skeppsfarten på Weixeln deraf beherrskades. Han ville äfven undvika hvarje sken af fruktan för pålackarna, serdeles som han sjelf helt nyligen erhållit förstärkning. Den 11 September uppbröt han derföre från Dirschau, och tågade med hela sin här emot Mewe. För att hindra Weixeln från skadeliga öfversvämningar hafva landets innevånare längs sidorna uppfört höga dammar på något afstånd från stranden. Gustaf Adolf ordnade sitt tåg på sådant sätt, att han alltjemt hade vallen på högra och floden på vänstra handen, varande sålunda på båda sidor skyddad mot hvarje anfall. Ingen fiende kunde upptäckas, utom några kossacker, hvilka skärmytslade med Johan Banér, som hade befälet vid Mantauer-spits. Icke långt från Falkenau slog konungen läger mellan floden och flodvallen; hvarpå han med 2000 knektar och 1000 ryttare gick närmare för att undersöka pålackarnas ställning. Han fann dem väl förskansade på några temligen branta åsar vid nordvestra sidan om staden. Mellan dessa höjder och floden låg en liten slätt samt en skogsdunge, af ek och hassel. För att närmare utforska stället, hade konungen låtit några troppar intränga uti ekskogen, hvilka dervid råkade i häftig skärmytsling med pålackarna. Sigismund stod högst på berget och öfverskådade trakten, samt nedsände den ena hopen efter den andra. Svenskarne, nästan öfvermannade, höllo på att fly, men fattade åter stånd, då konungen sjelf ankom i spetsen för förstärkning och uppmuntrade dem både med ord och efterdöme. Som han emedlertid redan tillräckligt undersökt belägenheten, återvände han tillbaka till hufvudhären, hvarunder Herman Wrangel föste tillbaka de efterträngande pålackarna.

Nu ankommo från Pillau unga Thurn och Patrik Ruthwen med tvenne nya regementer. Efter denna

betydliga förstärkning framtågade Gustaf Adolf ut efter Weixelstranden på samma sätt som förut och stannade slutligen på ett afstånd af endast 2000 steg från pålska förskansningarna. Sedan han användt ännu en dag, dels att befästa eget läger, dels att utforska fiendens, beslöt han att storma. Anfallet skedde på flere punkter. Unga Thurn, samt under honom Nils Brahe och Hepburn anförde högra flygeln och skotten Musting den venstra. Konungen, hvilken den föregående natten varit illamående, ämnade icke deltaga i striden, utan stannade jemte Pehr Brahe uti ekskogen. Svenskarne angrepo med utmärkt tapperhet och klokhet. För att vara skyddade mot pålska kanonerna, tågade de i början genom ekskogen, och sedan så nära under berget, att alla styckeskotten gingo dem öfver hufvudet. Men sedan återstod det svåraste, nemligen att arbeta sig uppför sjelfva höjderna, hvilka voro ovanligt branta och dessutom besatta af fienden. Lyckligtvis voro de just i sjelfva sluttningen beväxta med småskog, hvilket Gustaf Adolf beräknat. Den tjente nemligen svenskarne både till skygd och till hjelp. Med geväret i ena handen, togo de med den andra fast uti qvistar och rötter och arbetade sig sålunda uppföre, oväntade och i det längsta osedda af pålackarne. Dels på detta sätt, dels på en slingrande gångstig trängde Musting med sitt folk inemot höjden, och det nästan utan något motstånd. Men nu uppstod den skarpaste strid och det just utefter hela bergskanten. Prins Uladislaus gick tappert i spetsen för pålackarne. Gustaf Adolf å sin sida kunde ej heller stanna overksam, då de täta smällarna tillkännagåfvo en lifligare strid. Han ilade dit, och kastade sig midt i hvimlet. En gång blef han af fiender omringad. En ryttare såg det. För att ej röja konungen, ropade han åt några sina kamrater: *kom och hjelp mig att försvara bror min der borta.* De följdes åt, och konungen blef befriad. Några ögonblick derefter såg Gustaf Adolf samme ryttare fången. Hastigt tog han några af de

närmaste med sig, skyndade dit och jagade undan pålackarna, samt ropade till den sålunda befriade ryttaren: *nu, broder kamrat, är det qvitt oss emellan!* På högra sidan hade emedlertid Nils Brahe och Hepburn äfven kommit upp på höjden. En vida öfverlägsen styrka kastade sig emot dem, och Hepburn blef straxt illa sårad i knäet; men Nils Brahe uthärdade med största mannamod det häftiga anfallet, till dess hans folk under tiden hunnit förskansa sig och Thurn sjelf ankommit med hufvudstyrkan.

Förbittrade öfver nesan att drifvas ur en så fördelaktig ställning, störtade pålska husarer och hejdukar i vildt raseri mot högra flygeln. Thurn drog sina troppar baklänges till en lägligare plats. Husarerne följde efter och skriade: *De svenska hundarne våga ej afbida de pålska huggen.* Men vid bergskanten lät Thurn soldaterna fatta stånd och mottog fienden med en så mördande salva, att hästar och ryttare tumlade om hvarandra, och de qvarblifna studsade tillbaka för de skarpa skotten och blanka pikraderna. På samma gång började Mustings folk skjuta dem i sidan, så att snart hela berget betäcktes med döda. Husarerne kastade sig på flykten, ehuru Uladislaus med yttersta ansträngning bemödade sig att hejda dem. Svenskarne hade emedlertid på alla sidor kommit upp på berget och förskansat sig. Pålska anförarne misströstade om att kunna drifva dem tillbaka och aftågade derföre med tross och fältstycken, lemnande lägret i svenskarnes hand. Pålackarne förlorade 4000; svenskarne deremot endast 500 man.

Efter stridens slut intågade Gustaf Adolf uti Mewe och tackade borgerskap, besättning och krigshär för bevisad trohet och tapperhet. Derpå hölls aftonbön, efter hvars slut öfverhofpredikanten Johannes Botwidi lyckönskade konungen till den vunna segern. Gustaf Adolf hade hört, att denne från en närbelägen höjd åskådat striden. Han svarade derföre leende: *Jag*

tviflade aldrig om segern, emedan jag såg Moses bedja för oss på berget.

Svenskarnes vid detta tillfälle visade djerfhet och skicklighet injagade fruktan hos pålackarne. De drogo sig tillbaka och läto förnimma fredliga tänkesätt. En underhandling började; men Sigismund fordrade *hela Liffland och Estland samt dessutom för en af sina söner full arfsrätt till Sverge, i händelse Gustaf Adolf doge utan manliga afkomlingar, och tillika rättighet att under tiden resa fram och tillbaka genom detta rike* o. s. v. Gustaf Adolf afbröt med förakt underhandlingen, och emedan hösten hindrade ytterligare krigsrörelser, förlade han sina troppar i vinterqvarter och reste sjelf öfver till Sverge.

Ryktet om de vunna segrarne hade gått förut och beredt honom ett intåg nära liknande en triumf. De eröfrade fanorna uthängdes till folkets åskådande; och stolthet och stridslystnad började genomströmma hvarje bröst. Äfven prinsessan Kristinas födelse inträffade vid denna tid, af hvilken händelse konungens parti hämtade ytterligare styrka och mod. Ständerna sammankallades. Gustaf Adolf framlade berättelsen om sina uti Pålen vunna fördelar, sina fredsanbud, och Sigismunds deremot gjorda fordringar. Orimligheten af dessa sistnämnde uppretade allas sinnen till den höjd, att ständerna enhälligt och straxt beviljade allt, hvad konungen till krigets fortsättande hade begärt, och för att fullkomligt betaga Sigismund allt framtida hopp om svenska kronan, blef den späda prinsessan Kristina hyllad till fadrens efterträdarinna i fall denne skulle utan manliga arfvingar falla undan.

SJUTTONDE KAPITLET.

TEUFFELS MOTGÅNG VID HAMMERSTEIN.

Vintern emellan 1626 och 1627 fördes befälet på svenska sidan af unga Thurn, på pålska af underfältherren Koniecpolsky, hvilken uti turkiska kriget visat prof af både mod och skicklighet. Under djupaste vintern hade krigsrörelserna hvilat; men Dantzig, som var kringrändt af svenskarne, sände till Warschau bud på bud, med anhållan om undsättniug. Uti Mars 1627 tågade derföre Koniecpolsky genom Pomerellen mot staden Pardubitz, der Nils Horn förde befälet. Som denne sednare hade ringa besättning och saknade alla slags förråder; måste han efter kort motstånd uppgifva fästningen. Härigenom fick Dantzig öppen tillförsel från vestra sidan.

Öfverstarne Teuffel och Streuff hade uti Tyskland till Gustaf Adolfs tjenst värfvat 1500 man, med hvilka de just nu tågade genom Pommern, ämnande sig till svenskarne i Pardubitz. Vid underrättelsen om denna stads öfvergång vände Teuffel sig åt söder för att genom de så kallde Waldowska ödemarkerna framtränga till Thurns vid Dirschau varande läger. Genom åtskilliga af pommerska regeringen laggda hinder hade tåget blifvit fördröjdt, så att Koniecpolsky fick underrättelse derom. Han gissade afsigten, och skyndade genom dag och natt att genskjuta Teuffel, hvilket också lyckades. Nära vid Schlochau mötte han tyskarne, hvilka, både underlägsna och oöfvade, snart måste vika och lemna all sin tross uti sticket. De drogo sig tillbaka till Hammerstein, af pålackarne i hamn och häl förföljda och slutligen omringade och angripna. I början gjordes väl tappert motstånd; men då detta icke straxt ville hjelpa, och då dessutom pålska kanoner började spela, förlorade de all fattning.

Förgäfves sökte Teuffel att intala dem mod, att bevisa, det faran icke var så stor, som dem syntes o. s. v. De lyssnade icke till hans ord, och när han som anförare befallte dem lyda, gjorde de uppror, satte hattarna som fredstecken på sina lansar, samt tågade till fiendens läger, der några togo tjenst, men de fleste fingo tillstånd att återvända till Tyskland mot löfte att på ett helt år icke tjena mot Pålen. Teuffel togs tillfånga, men utvexlades kort derefter, och blef öfverste för gardes- eller hofregementet, hvilket sedermera gjorde sig så ryktbart under namn af gula regementet.

ADERTONDE KAPITLET.

TRÄFFNINGEN VID DANTZIGER-HAUPT.

Uti Maj månad 1627 återkom Gustaf Adolf med nya troppar. Denna gången öppnade han fälttåget med serdeles goda förhoppningar; ty svenska krigshären var vid pass 35,000 man och tillika utmärkt väl rustad. Pålackarne deremot hade ännu på långt när icke hunnit komma i ordning. Några olyckliga tillfälligheter hejdade dock svenskarnes framsteg.

Gustaf Adolf ville icke tränga djupare in i landet, förr än han eröfrat Dantzig. Han ansåg nemligen vådligt att lemna bakom sig en mägtig fiende, och önskade framför allt att komma i besittning af de betydliga tullinkomster, som dantziger handeln lemnade. Han vände derföre alla sina krafter mot nämnde stad och vann inom kort åtskilliga fördelar. Han hade inbekommit skansen Dantziger-Haupt och ämnade derifrån öfvergå till den så kallade Klein Werder. Men pålackarne hade på motstående stranden uppfört starka

förskansningar, hvarföre han beslöt att verkställa öfvergången i skygd af nattens mörker. Företaget hölls så hemligt, att endast några få kände konungens afsigt. Natten emellan d. 23 och 24 Maj blefvo 1200 man beordrade att stiga ombord och företaga öfvergången. Unga Thurn anförde främsta båten på ena sidan, Johan Banér och under honom Taupadel på den andra, hvardera med 600 musketerare. Efter dem skulle följa Lesslie och Erik Ryning med ytterligare fotfolk, och sist Åke Tott med ryttarne. Gustaf Adolf hade tagit med sig Per Brahe, hvilken, väckt midt i natten och okunnig om företaget, kommit utan vapen, hvarföre konungen, till åtminstone något beskydd, satte honom en hjelm på hufvudet. Gustaf Adolf hade befallt iakttagandet af fullkomlig tystnad; men nattens mörker och soldaternas ovana vid sjöväsendet gjorde, att Thurns båtar dels fastnade på grund, dels stötte mot hvarandra, hvarigenom buller förorsakades, så att fiendernas vakter blefvo uppmärksamma och började gifva eld. Svenska båtarne kommo än mera i villervalla, hvarföre konungen med Per Brahe och fyra lifknektar sprang ned i en liten farkost och lät ro sig ut på strömmen för att återställa ordningen. Natten och kanonröken förorsakade emedlertid ett sådant mörker, att han icke kunde urskilja folket, utan måste ropa de andra båtarnes anförare vid namn, och på sådant sätt anvisa hvar och en dess plats. Härunder föll hjelmen honom af hufvudet i strömmen; men Brahe påsatte sin i stället. Småningom började folket åter komma i ordning och styra mot fienden; konungen sjelf var knappt ett stenkast från vestra stranden. Pålackarne å sin sida sköto förtvifladt och många sprungo ända till medjan uti vattnet för att anfalla de kommande. Just i detta ögonblick träffades konungen i underlifvet så häftigt, att han föll ned i båten och trodde sig vara sårad till döds. Per Brahe sprang upp, ställde sig vid styret och befallte roddrarne vända om, hvilket de gjorde; men förföljdes derunder så lifligt af pålackar-

nes skott, att emellan Gustaf Adolf och Brahen gingo icke mindre än nio kulor igenom båten. Den sednare tillstoppade hålen med sitt armkläde, på det farkosten icke skulle taga in vatten och sjunka *). Roddarne ansträngde sina krafter och kommo lyckligt till förra stranden igen utan att någon enda man ytterligare sårades. De öfriga fartygen vände också om på samma sätt förföljda af fiendens eld. Nils Brahe, nästan den ende, som hunnit till andra stranden, stötte på grund och kunde ej komma lös förr än fram på morgonen, då han i ljusningen för fiendens kulor förlorade ensamt på sin båt tjugusex man.

Gustaf Adolf trodde, att kulan hade gått igenom hela underlifvet och ofelbart skulle föranleda döden. Han förlorade dock hvarken sansning eller lugn, utan samtalade under återvägen med Brahe och tillstyrkte, att svenskarne i händelse af hans död icke skulle fälla modet eller nedlägga vapnen, förr än de tillkämpat sig en billig fred. Vid undersökningen af såret befanns dock faran ingalunda så hotande. Gustaf Adolf hade nemligen redan den tiden en ganska ansenlig fetma; så att kulan, dels mot densamma, dels mot kläderna hade förlorat sin fart och stannat i magen utan att göra någon väsendtlig skada, ehuru hon ännu flere veckor efteråt icke hade kunnat uttagas. Såret var läkt inom kort tid. Som emedlertid konungens vänner, härigenom varnade, fruktade i framtiden någon större olycka, bådo de honom genom Axel Oxenstjerna, att hädanefter mindre blottställa sin egen person. Gustaf Adolf svarade med sitt vid sådana tillfällen vanliga ordspråk: *Än har ingen konung fallit för en kula. Dessutom*, tillade han, *följer soldaten anförarens efterdöme, och den fältherre, som håller sig undan, vinner hvarken ära eller segrar. Cæsar visade*

---

*) *Brah.* Fol. 84. *Falkenb.* Ax. Oxenstjerna till Gabr. Oxenstjerna. Dirschau d. 6 Jan. 1627.

sig alltid i första ledet och Alexander fuktade med eget blod hvarje valplats.

Konungens sår och deraf följande opasslighet förorsakade emedlertid oro och dröjsmål uti svenska hären; så att pålackarne hunno samla sig och tåga till Preussen. Dantzig var återigen räddadt.

NITTONDE KAPITLET.

ÅKE TOTT VID GREBIN.

Någon tid efter denna olycka tilldrog sig en händelse, hvarvid Åke Tott inlade serdeles ära.

Gustaf Adolf hade nemligen skickat honom och Alexander Lesslie med 200 ryttare och 500 knektar att utforska pålackarnes rörelser på Klein Werder. Vid Grebin befann han sig helt hastigt lockad uti ett bakhåll och på alla sidor omgifven af en öfverlägsen fiende; det var sjelfva Koniecpolskys förtroppar. Men Åke Tott var aldrig den man, som fruktade hugg och slag. Han ropade till sina ryttare, att de skulle *gå på som ärliga svenskar*, hvarefter han sjelf med svärdet i handen sprängde mot fienden, troget följd af de sina. Striden blef kort, men blodig. Pålackarne kunde ej motstå det utomordentligt häftiga anfallet. Svenskarne bröto sig igenom och redo bort, med fyra eröfrade fanor. Etthundrafemtio pålackar lågo efter dem qvar på valplatsen.

Gustaf Adolf fägnade sig högeligen öfver denna sina troppars tapperhet och lycka. Hela hären uppställdes och midt framför densamma Tott och hans bussar. I korta, men kraftiga ord, omtalade konungen deras tapperhet och tilldömde soldaterna åtskilliga

belöningar. Tott dubbade han inför hela hären till riddare och fäste vid hans sida med egen hand den gyllene värjan.

TJUGONDE KAPITLET.

TRÄFFNINGARNA VID DIRSCHAU.

Gustaf Adolf med svenska hären begaf sig vid pålackarnes ankomst till den fordna lägerplatsen utanför Dirschau, hvarest han beherskade Weixeln och hade fri tillförsel. Pålackarne lågo straxt bredvid uti ett förkansadt läger vid Lubischou, och dagligen föreföllo skarpa skärmytslingar mellan förposterna. Den 30 Juli trängde vid ett sådant tillfälle en pålsk husar långt fram ibland svenskarne och stod oförmodadt med sabeln i fullt hugg öfver konungen. Denne höll i hast värjan framför sig; hugget var likväl så häftigt, att det slog henne baklänges mot konungens hufvud; men i samma ögonblick föll pålacken sjelf, genomborrad af nära tjugu skott. — Den 1 Juli red Gustaf Adolf utmed en liten ryttartropp för att undersöka fiendens ställning. På vägen mötte han några compagnier husarer, hvilka inom kort skingrades. Gustaf Adolf förföljde dem så ifrigt, att han långt framför de öfriga kom ensam med sin lifknekt inemot pålska lägret. Han red då upp på en kulle och framtog kikaren för att kunna bättre utforska belägenheten. Tvenne pålackar iakttogo tillfället och smögo sig obemärkta bakom konungen. Lifknekten, hvilken icke märkt dem, förr än de nästan vore framme, gaf till ett rop af förskräckelse, hvarvid konungen knappast hann vända sig om, rycka ut värjan och hålla den upp emot pålac-

kens sabel. Första hugget krossade konungens värjplåt, det andra bortskar brämet af hans hatt: men Gustaf Adolf, som emedlertid hunnit sansa sig, iakttog som skicklig fäktare tillfället och genomborrade pålacken, innan denne han gifva tredje hugget. Den andra hade redan fallit för lifknektens pistol och Gustaf Adolf skyndade åter till de sina. — Den sjunde Augusti föreföll en betydligare träffning, då svenska rytteriet under konungen, unga Thurn och Herman Wrangel och det pålska under Koniecpolsky visade mycken tapperhet. En gång gjorde de sednare ett så häftigt anfall, att alla svenska ryttarehoparna veko tillbaka, utom Erik Soop med Westgötarna, hvilka hejdade fienden och lemnade kamraterna tid att sansa sig och förnya striden. I denna träffning blef hästen skjuten under Koniecpolsky, så att denne en lång tid måste fäkta till fot, innan en bland kosackerna gaf honom en annan springare. Ingendera af anförarne ville dock inlåta sig uti någon allvarsammare strid; utan tupparne drogos tillbaka, hvar och en till sitt läger.

Dagen derpå lät Gustaf Adolf hela sin här tåga ut på fria fältet. Sjelf jemte Johan Banér anförde han bröstet, Thurn venstra och Herman Wrangel högra armen. Koniecpolsky deremot höll pålackarna stilla inom deras förskansningar, hvarföre Gustaf Adolf beslöt att anfalla dem. Svenska kanoner uppdrogos på några jordåsar, hvarifrån deras kulor spridde död och förvirring bland fienden, så att denne började laga sig till aftåg. För att påskynda flykten skulle Banér fördrifva dess musketerare utur en nästgränsande by; då konungen träffades i högra skuldran så häftigt att armen rycktes upp i höjden och han sjelf trodde densamma af en kanonkula helt och hållet borttagen. Han neddignade i famnen på Per Brahe, strömmar af blod frustade ur näsa och mun och alla väntade hans ögonblickliga död. Brahe sände efter en fältskär, som för ögonblicket förband såret, hvarpå konungen återfördes till lägret. För sken skull fortsatte svenskarne

anfallet, men drogo sig sedermera tillbaka. De redan på återtåget stadda pålackarna undrade högeligen hvarföre svenskarna icke fullföljde den vunna fördelen. Men just i detsamma kom en öfverlöpare, som sett Gustaf Adolfs neddignande och det strömmande blodet, och berättade Koniecpolsky konungens död. Denne blef af sin store motståndares olycka så öfverraskad, att han några ögonblick stod rådlös och stum. Slutligen återförde han sina hejdade truppar till det nästan öfvergifna lägret, dock utan att oroa de tillbakatågande svenskarna.

Vid närmare undersökning befanns såret farligt, men ej dödligt. Kulan hade gått in bredvid nyckelbenet endast två tum ifrån strupen, och stannat mot skulderbladet. Då läkaren beklagade omöjligheten att densamma uttaga, svarade konungen: *Låt den sitta der, som ett minnesmärke!* Och den fick sitta qvar så länge han lefde. Såret läktes väl småningom, men konungen fick i hela sin lifstid behålla någon stelhet uti högra armen; fingrarna, serdeles de två sista, förblefvo lama. Han hade svårt för att skrifva, och tålde från denna stunden aldrig gerna harnesk öfver skuldran, utan måste i dess ställe nyttja kyller [1].

Dessa täta bevis på konungens oförskräckta sinnelag ingåfvo soldaterna den högsta beundran, samt lifligaste åtrå att följa exemplet. Det högre befälet deremot, som förutsåg svåra oroligheter, i händelse af hans frånfälle, tänkte annorlunda om saken. Med Axel Oxenstjerna som ordförande, anhöllo de ödmjukeligen, *det konungen täcktes besinna, af huru stor vigt hans lif vore för fäderneslandet, och derföre icke blottställa det så ofta och vid så obetydliga tillfällen, som nu på någon tid skett, redan till det allmännas skada och till farhåga för än större olyckor i framtiden.* Gustaf Adolf svarade: *Jag kan icke tro, i gode herrar och män, att min person är af så stor vigt, som i*

[1]) *Brah.* Fol. 84.

förebären; ty om också något dödligt skulle träffa mig, så är jag fullt och fast öfvertygad, att Guds försyn skall vaka öfver Svealand hädanefter som hittills. Och efter nu Gud gjort mig till konung och laggt mig denna bördan uppå, så bör mig icke af fruktan eller lättja svika, eller se på min enskilda fördel. Och skulle äfven i krigets skiften döden blifva min lott, huru kan väl en konung falla ärorikare än i striden för sin Gud och sitt folk? Vid sårets skötande företog sig en gång fältskären att göra konungen samma föreställningar. Gustaf Adolf svarade blott: *Ne sutor ultra crepidam!* [1])

Medan såret läktes, hvilade krigsrörelserna. Men från England kom Jakob Spens som sändebud och medförde strumpebandsorden, hvilken konungen högtidligen mottog, hvarefter han sjelf slog till riddare de i hären varande tappra engelsmännerna Ruthwen, Lesslie och Hepburn.

Som det började lida fram emot hösten förlade Gustaf Adolf sina troppar i vinterqvarter, och anförtrodde Axel Oxenstjerna Preussens hela styrelse så väl uti förvaltnings- som krigsärender. Under honom sattes till härförare Herman Wrangel och unga Thurn, hvarjemte Johan Banér fick befälet på Dantziger-Haupt och Alexander Lesslie uti Pillau. Den 18 Okt. seglade konungen från sistnämnde stad och landsteg d. 20 på Öland.

På den riksdag, som uti Stockholm sammankallades, slog Gustaf Adolf uti ständernas närvaro Nils Brahe och Erik Soop, för deras visade tapperhet, till riddare; och våren derpå firade han sjelf båda bröderna Per och Nils Brahes bröllop.

---

[1]) *Skomakare blif vid din läst.*

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

NILS STJERNSKÖLDS DÖD.

Redan genom föregående berättelser är Nils Stjernsköld nogsamt bekant, genom sin vid Dynamynde visade sjelfuppoffring. Året derefter blef han under belägringen af Iwanogorods fästning så illa sårad, att han i flere år måste nyttja kryckor. Detta oaktadt tog han som fältmarskalk den verksammaste del uti danska kriget. Han fördref fienden från Ryssby skans i November **1611**; deltog uti Gustaf Adolfs infall i Skåne om vintern **1612**, beskyddade straxt derefter Småland, och anförde längre fram på året tropparna i Westergötland. Sedan blef han riksråd och landshöfding uti Jönköping, sändes derpå till Holland att värfva krigsfolk och slutligen som befälhafvare **1617** till Liffland. De motgångar, som Farensbachs falskhet förorsakade, tröttheten vid kriget och olägenheterna af de gamla såren, gjorde honom dock slutligen ledsen vid fältlefnaden. Varande sjelf af ett häftigt lynne, och dessutom ännu betraktande Gustaf Adolf såsom en halft omyndig yngling, tyckte han sig icke behöfva så noga väga ord och gerningar. Han skref derföre helt kort *och begärde sitt afsked samt hotade att i alla fall öfvergifva krigshären, antingen hans begäran blefve bifallen eller ej.* Gustáf Adolf svarade med ett för Stjernsköld helt oväntadt allvar. *Oss förundrar icke litet eder obetänkta bref. I mågen veta, att derest i tagen eder det oråd före att utan vårt tillstånd öfvergifva hären, så skolen i derföre stånda oss till strängt ansvar. Vi äre icke sinnade lida sådane ord, än mindre gerningar af våra tjenare, häldst vi intet annat befallt, än hvad eder å ämbetets vägnar och för åtnjuten lön åligger. Vi behöfva icke heller några öfverstar, för att endast rida omkring och mönstra krigsfolket, utan de skola vara betänkte*

på, att när så tarfvas, med oss fäderneslandet försvara, och dessutom vår befallning noga att efterkomma, så framt de vår onåd undvika vilja. Stjernsköld fordrade uti första hettan afsked; men insåg snart sitt förhastande, samt begärde och erhöll konungens förlåtelse.

Stjernskölds oförskräckta mod och glada lynne gjorde honom eljest mycket älskad af Gustaf Adolf. Man berättar om honom följande händelse från dennes första regeringsår. I anledning af något gladt tillfälle firade enkedrottning Kristina en högtid, vid hvilken både konungen och Stjernsköld voro närvarande och derjemte hertig Julius Henrik af Saxen Lauenburg. Denne furste hade genom ett oordentligt lefnadssätt redan förut ådragit sig Gustafs missnöje i lika hög grad, som Stjernsköld hans välvilja. Denne sednare deltog uti dansen oaktadt sina af kulor och hugg stelnade ben. Hertigen sökte göra åtlöje af den stympade krigsmannen och framsatte slutligen sin fot, så att denne skulle falla deröfver. Gustaf Adolf, som stod bredvid och såg det, gaf hertigen i samma ögonblick en så kraftig örfil, att blodet sprang ut genom näsan. Härpå följde mellan konungen och hertigen ett nattligt envige, om hvilket man likväl icke kunnat erhålla någon närmare underrättelse, mer än att Axel Oxenstjerna slutligen lyckades att åstadkomma en förlikning. Hertig Julius reste dock straxt derefter ur landet, och många häfdatecknare tro, att det var denna örfil, som sedermera kostade Gustaf Adolf lifvet.

Stjernsköld följde konungen uti de preussiska fälttågen, och hade ofta som underamiral befälet till sjös. Då konungen om hösten 1627 återvände till Sverge, förordnades Stjernsköld att med en del af flottan stanna qvar utanför Dantzig och stänga dess handel. Han fullgjorde uppdraget, men led derunder ganska mycket så väl af brist på munförråd som af de oupphörliga höststormarna. Fram uti November lät han de svagare fartygen, det ena efter det andra, återvända till

Sverge, behållande till slutet endast sex örlogsskepp qvar på redden. — Emedlertid hade dantzigerboerna utrustat en flotta af tio fartyg och tagit till anförare öfver densamma Arendt Dickman, en dansk man, tapper och uti sjöväsendet öfvad. Den 18 November förde denne hela sin flotta ut från Weichselmynde och fann för sig endast två af svenska skeppen, nemligen Jägaren, förd af Stjernsköld sjelf, och ett annat, benämdt Solen. De andra fyra lågo längre bort emot Hella, dels af motvind, dels af stiltie hindrade från att komma till hjelp. Svenskarna hade bättre kanoner och försvarade sig derföre kraftigt, så länge striden fördes på afstånd; men pålackarna, som märkte detta förhållande, seglade närmare och lade sida vid sida, fyra skepp rundt omkring hvart och ett af de svenska. Nu uppstod en förtviflad strid. Dickman hade på lif och död lagt om bord med svenska amiralen sjelf. Denne fick två muskötkulor, den ena i halsen, den andra i ryggen; men fortfor oafbrutet i sitt försvar, oaktadt fienderna från alla sidor trängde in på hans fartyg. Emedlertid var svenska skeppet Solen nära att blifva öfvermannadt och äntradt. Befälhafvaren, som insåg omöjligheten af ett längre försvar, antände krutkammaren och sprängde sig sjelf med fartyg, folk och inträngande fiender i luften. Stjernsköld, seende allt vara förloradt, befallte sin dräng på samma sätt tända krutkammaren. *Min själ dö med de Philisteer!* tänkte han liksom i fordna dagar Simson. Drängen tog luntan och sprang att fullgöra befallningen, men på vägen kom en styckekula och slog af hans hufvud. En annan bortslet i samma ögonblick Stjernskölds högra arm och kastade honom sjelf sanslös till däcket, hvarpå fienden öfverallt inträngde och bemäktigade sig fartyget. Efter några få ögonblick afled Stjernsköld; dock icke ohämnad. Den tappre Dickman hade också fallit och med honom 400 man. Svenska besättningarna stego icke till etthundrade. Stjernskölds fartyg fördes i triumf till Dantzig, der liket med alla hedersbetygelser uti stadens storkyrka bisattes.

Det blef sedan åt svenskarna utlemnadt och begrafvet uti Gillberga kyrka i Södermanland [1]).

Nils Stjernsköld hade med sin fru, Magdalena Stakelberg, fyra söner. De tre äldsta föllo tidigt i striden för fäderneslandet. Den yngste Klas Stjernsköld, blef i anseende till förfädernas förtjenster upphöjd till friherrlig värdighet. Sjelfva vapnet erinrar om fadrens bragder. Uti ena fältet ses fartyget Jägaren, insvept uti moln af krutrök; uti det andra samt på hjelmen Stjernskölds af kulan krossade arm, ännu i dödsstunden förande i handen det för Sverges krona fäktande svärdet.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

FÄLTTÅGET ÅR 1628.

Redan den 13 Maj 1628 hade Gustaf Adolf med friska förstärkningar återigen anländt till Pillau, hvarest i samråd med Axel Oxenstjerna planen för det blifvande fälttåget uppgjordes. Gustaf Adolf tågade till Dantziger-Haupt, förenade sig med Johan Banér och hoppades nu ändteligen kunna tukta Dantzig, innan de efter vanan långsamma pålackarna hunne till undsättning. Början lofvade godt. Det lyckades konungen att frakta både krigshär och artilleri öfver ett stort träsk och sedermera fatta stånd i stadens grann-

---

[1]) *Riksark.* Rikskanslern Axel Oxenstjernas bref 1614—1645. Axel Oxenstjerna till Senaten i Dantzig. Elbingen d. 26 Nov. och 2 Dec. 1627. Senatens svar. Dantzig d. 10 Dec. 1627.

skap, hvarjemnte flere dantzigerfartyg blefvo af svenskarna tagne. Men den 10 Juni började ett häftigt regnande, som fortfor hela Juni och Juli månader, så att man i flere mansåldrar icke sett dess like. De i sig sjelfva lågländta och sumpiga omgifningarna blefvo alldeles öfversvämmade, så att svenskarna måste begifva sig derifrån. Några troppar blefvo till och med af vattnet på en afsides höjd omgifna, så att konungen endast med möda förmådde ditskaffa nödigt munförråd, tills folket slutligen hunnit afhemtas. Svenska hären måste af dessa orsaker draga sig söderut till det gamla lägret vid Dirschau. Dantzig var för andra gången räddadt.

Med början af Augusti månad inträffade vackrare väderlek; men emedan Koniecpolsky med pålska krigshären under tiden hade ankommit, kunde Gustaf Adolf i dess närvaro icke något hufvudsakligt mot Dantzig företaga, utan sökte i dess ställe lägenhet att i en ordentlig träffning få mäta sina krafter med sjelfva den fiendtliga hären; men förgäfves.

I början af kriget och serdeles under Karl den niondes tid ansågo sig pålackarna vara svenskarna öfverlägsna uti alla slags vapen, och de voro det också. Efter Rigas eröfring började de erkänna, att svenskarna hade gått om dem i belägringskonsten; men, på öppna fältet, mente de, skulle pålackarna bibehålla sin fordna öfvervigt. Efter 1626 års fälttåg och serdeles efter träffningen vid Mewe, måste de förnuftigare medgifva svenska fotfolkets företräde framför det pålska. Efter träffningarna vid Dirschau 1627 gick det nästan på samma sätt i afsende på rytteriet, och pålackarna sågo med sorg sin fordna öfverlägsenhet alldeles försvunnen. Genom sina hästars snabbhet ägde de likväl ännu ett bestämdt företräde uti öfverraskningar och det så kallade lilla kriget. Den kloke Koniecpolsky insåg allt detta, och undvek derföre på det sorgfälligaste hvarje hufvudträffning, sökande deremot att genom hunger och ströftåg skada svenskarna. Då beslöt Gustaf Adolf att

tränga djupare in åt landet, dels för att i de ännu icke härjade orterna finna underhåll för sitt manskap, dels för att skrämma pålackarna och tvinga Koniecpolsky till drabbning. Den 8 Augusti firade hären en allmän bönedag, och morgonen derpå skedde uppbrottet. Svenskarna voro 15,000 man starka, samt anfördes af konungen sjelf och under honom af Herman Wrangel, Åke Tott, Banér, båda Thunarna, Didrik Falkenberg, Teuffel, Soop, Ruthwen, Hepburn, Torstensson, La Chapelle m. fl. Tåget gick utefter östra stranden af Weixeln, under det Koniecpolsky med pålackarna följde motsatta sidan Svenskarna eröfrade Marienwerder, Neuenburg, Engelsburg med flere slott och småstäder och vunno betydligt byte, serdeles genom Zacharias Pauli, öfverste för Södermanlands ryttare. Så snart nemligen folket led brist på munförråd, utsändes alltid Pauli, och det slog sällan felt, att han icke återkom med flere brödvagnar och några hundrade kreatur, om också de i samma trakter förut afsända ströftågen ingenting kunnat finna. Teuffel, Soop, Hepburn m. fl. skärmytslade beständigt med fienden, likaså konungen sjelf. Då han låg utanför Graudentz, ankom en ganska betydlig förstärkning. Konungen af Danmark hade nemligen afskedat rhengrefven Otto Ludvig, samt öfverste Baudis med deras troppar, hvilka sjelfmant begåfvo sig till Preussen för att antaga Gustaf Adolfs tjenst. Härigenom ännu modigare, tågade svenskarna rakt på staden Strasburg och företogo dess belägrande. Koniecpolsky skickade undsättning, hvilken dock blef fördrifven, hvarpå belägringen fortsattes med den drift, att flere af fästningsverken dels nedskjötos, dels sprängdes i luften, och befälhafvaren Lamontaigne, som dessutom led brist på krut, nödgades d. 24 Sept. ingå på det villkor, att fästningen dagen derpå skulle mot fritt aftåg för besättningen uppgifvas. Men dagen derpå kommo några pålska troppar och fororsakade larm uti svenska lägret, samt lyckades skaffa en hop krut in i fästningen. Nu ropade pålackarna, att Lamontaigne borde

bryta den afslutade dagtingningen, ty de hoppades att med det ankomna krutet kunna än längre försvara sig. Men denne nekade att bryta sitt en gång gifna löfte, heldst tvenne af befälet blifvit lemnade som gisslan. På utsatt timma öfverantvardades derföre slottet åt svenskarne, och besättningen tågade till pålska lägret, der Koniecpolsky ofördröjt? lät till lifvet straffa Lamontaigne för borgens allt för tidiga uppgifvande.

Uti Strasburg var allting af pålackarne så utätet, att svenska krigshären måste ströfva vida omkring för att erhålla sitt nödiga lifsuppehälle. En gång utsändes en betydligare styrka under Didrik Falkenberg och Baudis. Desse genomströfvade Masowien och inre Pålen, trakter, der på hundrade år ingen fiende varit sedd, och utbredde förskräckelse ända till Warschaus murar. Man började till och med att i sistnämnde stad tänka på försvarsanstalter. Starosten och borgmästaren mönstrade stadsvakten och begåfvo sig sedan till tyghuset. Men just då de trädde in i salarna, nedföll hvalfvet, dödade många, skadade än flere, och sjelfva starosten och borgmästaren måste illa krossade framdragas ur gruset. Detta ansågs af folket som ett olyckligt förebud och ökade förskräckelsen ända derhän, att många flyttade bort till rikets aflägsnare landskaper. Emedlertid hade Falkenberg samlat ett ansenligt byte, hvarmed det lyckades honom att återkomma till konungen.

Det långvariga höstregnet och deraf föranledda fuktigheten hade i betydlig mån skadat soldaternas hälsa. Dertill kom bristen på ordentliga förråder, hvilket gaf anledning till ströfverier och ett mera oregelbundet lefnadssätt. Svenska hären hade af dessa orsaker lidit ansenligt. Många voro döda, flere sjuka och alla de öfriga utmattade. Gustaf Adolf beslöt derföre att, oaktadt svågerns alla föreställningar, gifva soldaterna tidiga och goda vinterqvarter uti det af kriget hittills skonade Brandenburgska Preussen. Teuffel och unga Thurn förordnades till befälhafvare i Strasburg, hvarpå konungen d. 30 Sept. begaf sig derifrån och tågade uppåt kusten.

Koniecpolsky följde efter, och det lyckades honom och Irländaren, öfverste Buttler, att vid Osterrode öfverraska och tillfångataga Baudis med en hop ryttare. Efter denna bragd upphörde kriget och båda härarna gingo i vinterqvarter. I slutet af Oktober återvände konungen till Sverge.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

TRÄFFNINGEN VID GORZNO.

Vid sista afresan från Preussen hade Gustaf Adolf efter vanligheten lemnat högsta styrelsen öfver landet och hären åt Axel Oxenstjerna. På pålska sidan hade äfven Koniecpolsky aflägsnat sig och under tiden förordnat Stanislaus Potocki till fältherre. Denne började belägra Strasburg och det med hopp om snar framgång, emedan besättningen led brist på hvarjehanda förnödenheter, och ena befälhafvaren, unga Thurn, hade dött uti fältsjukan och den andra, Teuffel, var uppkallad till Elbingen. Deras efterträdare, major Wildenstein, försvarade sig dock med eftertryck; men sände till Oxenstjerna bud på bud om undsättning. Denne sednare lät derföre samla svenska troppar till ett antal af nära 8000 man. Till anförare utnämndes fältmarskalken Herman Wrangel. Under honom fördes befälet vid rytteriet af rhengrefven, general Baudis, Zacharias Pauli, och Streuff, vid fotfolket af Teuffel, Ehrenreuter, Axel Lilje, Liljehök, Ramsay, Arwid Wittenberg, med flere. Uppbrottet skedde den 25 Januari,

och vägen togs åt Dollstadt, Salfeldt, Osterrode, och derifrån på södra sidan om Dribentzfloden för att lättare finna uppehåll uti det mindre utplundrade Michelawien. Detta svenskarnes tåg skedde så hastigt och oförmodat, att fienden till dess hejdande omöjligt kunde hinna samla hela sin styrka. Ända från Osterrode hade han genom smärre anfall sökt oroa svenskarne, men dervid nästan beständigt sjelf varit den förlorande. Sedan Potocki ändteligen hunnit draga till sig ett betydligt antal troppar, fattade han stånd vid den lilla köpingen Gorzno två mil från Strasburg. Här var ett ganska svårt pass att för svenskarna tränga igenom. De skiljdes nemligen från Gorzno och Strasburg af Printzelfven, hvilken från Pålen faller ut i Dribentz något ofvanför Strasburg. Ehuru en af de mindre strömmarne, är den både strid och djup, tillfryser sällan, samt omgifves på båda sidorna af vidlyftiga träsk. Vid Gorzno grenar den sig kring en liten ö, öfver hvilken tvenne broar lemna den enda der i trakten befintliga öfvergången. På andra sidan var stranden hög och dels bebyggd, dels skogbeväxt, så att pålackarne, på dubbelt sätt skyddade, hade det bästa tillfälle att hindra svenskarnes framträngande De hade äfven upprifvit den första bron, och med soldater besatt den andra, jemte husen och skogsdungen. Den första Februari om eftermiddagen kommo svenskarna till platsen. Wrangel ansåg öfvergången vådlig, och sände folk åt båda sidorna för att uppsöka något tjenligare ställe, men förgäfves i anseende till träsken och den ännu ej fullkomligt tillfrusna floden. Emedlertid visade sig vid detta tillfälle, likasom förut under hela tåget, en utomordentlig stridslust uti svenska hären. Emedan äfven Oxenstjerna uttryckligen hade befallt att, om för Strasburgs undsättning så fordrades, inlåta sig i drabbning, beslöt Wrangel att våga försöket. Axel Lilje med österbottningarna återbyggde under natten den rifna bron, och tidigt om morgonen d. 2 Febr. började svenskarna an-

greppet. Teuffel gick uti bröstet, Axel Lilje och Ramsay på ena och Ehrenreuter på andra armen. Elden började från svenska fältstyckena och handgevären, samt besvarades af pålackarna från skogen och byn; men då svenskarne trängde närmare, öfvergåfvo pålackarne den fördelaktiga ställningen och drogo sig längre bort till hufvudhären, så att svenskarne med artilleri och tross kunde obehindrade komma öfver floden och bemäktiga sig passet. På andra sidan om skogen var en stor slätt, der Potocki ställt krigshären uti slagtordning. Man hade uppmanat honom att angripa svenskarne just vid floden, då de öfverkomna tropparne lätt kunde nedhuggas, innan de andra hunne till hjelp. Potocki svarade, *att en sådan skärmytsling skulle medföra föga nytta eller ära. Han ville derföre låta fiendens hela styrka komma öfver och sedan angripa och med ett slag förstöra densamma, innan den hunnit ställa sig i ordning.* Men Wrangel hade förutsett allt och i förväg utdelat noggranna befallningar. Svenskarne voro dessutom ganska öfvade och hastiga i sina rörelser, så att, innan Potocki visste ordet af, såg han midt framför sig hela svenska hären uppställd och det i bättre ordning än han sjelf. Venstra flygeln fördes af Ehrenreuter, midten af rhengrefven, högra flygeln af Teuffel. Reserven var i antågande under Baudis, Liljehök och Pauli. Alla svenskarne, så befäl som gemenskap brunno af ifver och snart började skjutandet, först med kanoner och sedan med handgevär, dock endast på afstånd. Wrangel, som såg, att fienden ämnade inlåta sig i en ordentlig drabbning, ville afvakta reservens ankomst. Men genom Teuffels häftighet började träffningen förr, än fältherren hade ämnat. Straxt vid slagtfältet låg nemligen en by, hvars innehafvande Teuffel ansåg vigtigt för stridens utgång. Han sände derföre några musketerare för att intaga densamma; men pålackarne, som sågo och förstodo rörelsen, ditskickade på samma gång ett kompagni husarer för att hindra den. Dessa

Dessa mottogos med en skarp salfva af musketerarne' men erhöllo understöd, så att Teuffel med sitt fotfolk började komma först i trängsel, sedan i oordning, då pålska husarerna flerestädes bröto sig igenom lederna. Streuff och Hans Wrangel, som med sina ryttare stodo närmast, skyndade till hjelp. Nu började på denna flygel ett ganska lifligt fäktande. Pålackarnes tyska ryttare flydde inom kort; men husarerna försvarade sig kraftigt, och genom det häftiga handgemänget blefvo snart vänner och fiender utan ordning blandade om hvarandra. Hela den öfriga hären åskådade med stum väntan denna strid. Husarerna voro pålackarnes kärntroppar, och Teuffel med gula regementet började redan bland svenskarne vinna samma anseende. Ändteligen såg man ur den orediga svärmen husarerna börja rida ut, och taga till flykten; de kunde ej motstå svenska rytteriets och fotfolkets förenade anfall. Denna åsyn injagade skräck hos den öfriga pålska hären, och dess rytteri gjorde en svängning åt sidan för att draga sig tillbaka. Rhengrefven hade under tiden endast med yttersta möda och på Wrangels befallning kunnat tygla sin otålighet; men då han nu såg fienden börja återtåget, fruktade han, att denne skulle oklappad slippa undan, och sprängde derföre fram med sina ryttare utan att afvakta befallning derom. Vid denna syn kastade sig hela pålska rytteriet på flykten, och förföljdes i hamn och häl. Pålska fotfolket, sålunda öfvergifvet, måste dels fly, dels sträcka gevär. Ryttarejagten gick emedlertid hela fältet utöfver. Flera gånger sökte pålackarne fatta stånd, men fördrefvos straxt af de i god ordning förföljande svenskarne, och så fortgick det nära två mil, tills ändteligen en skog slutade slätten och striden. Mer än **1500** lågo döda på fältet, och femhundrade fångar, fyra kanoner, samt alla trossvagnarne blefvo segrarnes rof. Vägen till Strasburg stod öppen, och Wrangel tog sitt högqvarter i Gorzno, der Potocki natten förut hade legat.

Dagen derpå blef Strasburg undsatt med folk och förnödenheter, hvarpå Wrangel utan dröjsmål tågade rakt på Thorn, för att under fiendens första förvirring öfverraska denna vigtiga ort. Det hade nära lyckats, ty i staden fanns endast obetydligt krigsfolk, och förstäderna och utanverken blefvo straxt intagna. Men vid första ryktet om slaget vid Gorzno, hade pålska öfversten Denhoff, som förutsåg detta anfall, skyndat till Thorn, och ankommit två timmar före svenskarne, samt ställt sig i spetsen för försvaret. Wrangel fann snart, att ingenting stod till att uträtta, emedan på det hastiga tåget inga belägringsförråder kunnat medföras. Dessutom voro hans hästar uttröttade, och de med byte lastade ryttarne längtade hem, och började till och med att olofligt smyga sig från hären. Han brände derföre förstäderna, härjade landet, och tågade sedan till vinterqvarteren igen. Den 13 Febr. var han åter i Elbingen. Tåget hade varat icke fulla tre veckor.

För att hindra de andra pålackarne komma Potocki till hjelp, hade Oxenstjerna låtit Johan Banér och Erik Soop undertiden rumla om med de uti Pomerellen varande tropparna.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

TRÄFFNINGARNA VID STUM.

Sigismunds envishet att fortsätta kriget grundade sig förnämligast på det understöd, som han hoppades erhålla af främmande magter. Österrike och Spanien

hade nemligen nu i flere år lofvat att återförhjelpa honom till Sveriges krona, för hvilket ändamål det sednare åtagit sig att utrusta en flotta, det förra en hjelphär af 20,000 man. Hittills hade det stannat vid blotta orden, ty båda magterna voro hvar för sig tillräckligt upptagna af egna angelägenheter. Men vid denna tiden hade Österrike tvungit konungen i Danmark till fred och de flesta tyska staterna till undergifvenhet. En del af de på sådant sätt sysslolösa kejserliga tropparna skulle nu i följe af det gamla löftet sändas till Pålen för att bidraga till Gustaf Adolfs fördrifvande.

Pålackarne hade ända från 1590-talet med misstänksamma blickar betraktat Sigismunds nära förbindelse med Österrike. De fruktade redan då det mäktiga grannriket och vägrade i det längsta att derifrån emottaga några hjelptroppar. Den kännbara förlusten vid Gorzno tvingade dem dock slutligen att lemna sitt bifall. Tiotusen man af kejsarens troppar skulle inkomma, men ställas under Sigismunds öfverbefäl. nderhåll och aflöning borde bekostas af pålska kronan, hvaremot hjelptropparne aldrig finge besätta någon by eller stad; undantagande Thorn, som i händelse af nederlag skulle stå dem öppet.

Spaniorerna, serdeles den skicklige fältherren Spinola, insågo tidigt den fara, hvarmed Gustaf Adolfs stora egenskaper hotade kejsarens stora magt. De rådde derföre att sända minst 20,000 man. Men österrikiska hofvet, uppblåst öfver sina många segrar, betraktade med förakt de jemförelsevis ringtaliga svenska tropparna och deras *Snökonung*, så kallade man Gustaf Adolf. Tiotusen man troddes vara mer än tillräckliga för att jaga honom ur Preussen.

Wallenstein å sin sida önskade fred, för att komma i lugn besittning af det nyss erhållna furstendömet Mecklenburg, och ville derföre så länge som möjligt uppehålla Gustaf Adolf i Preussen. Han utrustade alltså med mycken beredvillighet de begärda tropparna

och gaf befälet deröfver åt sin förtrogne vän Arnheim. *Gå till Preussen*, skref han, *och jaga bort Snökonungen, och om det icke lyckas, så hälsa honom, att jag sjelf snart skall komma efter och göra det.* Arnheim ansåg dock saken ingalunda så lätt. Han ville undandraga sig, men vågade icke bryta mot Wallensteins bestämda föreskrift. Han började draga på tiden, i hopp att ett mellankommande stillestånd eller någon annan förändring skulle befria honom från detta kinkiga uppdrag. Men kejsaren och Wallenstein skyndade på honom med bref på bref, och i medlet af Maj 1629 måste han företaga det fruktade tåget. Från Pommern inbröt han uti Pomerellen och förenade sig vid Graudentz med Koniecpolsky. Gustaf Adolf lät fråga Wallenstein, *hvarföre kejsaren skickat troppar emot honom, då Gustaf Adolf icke företagit någonting mot kejsaren.* Wallenstein svarade helt kallt: *Kejsarn har flere troppar, än han behöfver; han har derföre afskedat några regementer och tillåtit dem gå i tjenst hos hans vän, konungen i Pålen; kunde således nu mera öfver dem ingenting befalla.*

Straxt efter träffningen vid Gorzno afslutade Oxenstjerna med pålackarne ett stillestånd till den 1 Juni 1629. Redan 8 dagar före dess utgång hade Gustaf Adolf med förstärkningar ankommit till Elbingen. Han ämnade att detta året flytta kriget till Tyskland, och i Preussen endast gå försvarsvis till väga; och hade derföre icke medfört något betydligt antal troppar. Det första som mötte honom var underrättelsen om kejserliga hjelphärens annalkande. Hela dagen efter ankomsten slöt han sig derföre inne med Oxenstjerna under gemensamma öfverläggningar, hvarpå följande mått och steg togos. Torstenssons och Ruthwens regemente med några andra troppar lades vid Dirschau, en annan afdelning vid Montauerspitz och hufvudhären under Herman Wrangel vid Marienburg, alla tre uti starkt befästade och sins emellan med broar förenade läger. Härigenom beherrskade svenskarne båtfarten på

hela Weixeln, kunde underlätta egen och hindra fiendens tillförsel och egde tillfället öppet att när som helst hvarandra bispringa. Derjemnte afsändes befallning till flere i Liffland varande regementer att skynda till undsättning.

Uti medlet af Juni månad begaf sig konungen med rytteriet fram mot Marienwerder. Koniecpolsky och Arnheim, hvilka noga utspejade svenskarnes rörelser, beslöto öfverraska honom. Gustaf Adolf märkte afsigten och började draga sig tillbaka öfver Honigsfelt och Stum. På skogen mellan dessa sistnämnda ställen var ett ganska svårt pass, hvars vigt var känd af båda fältherrarne. Gustaf Adolf skickade rhengrefven med två regementer ryttare för att besätta platsen; men Koniecpolsky hade förekommit honom och tågat hela natten igenom, så att kroaterna redan några timmar före rhengrefven hunnit fram och börjat förskansa sig. Fotfolket kom straxt efter och stannade vid passet, men rytteriet sändes framåt. Rhengrefven hade Gustaf Adolfs befallning att icke angripa pålackarna, derest dessa redan förut hade passet inne. Men vid första åsynen af fienden glömde han i hettan detta förbud, och framstörtade till angrepp. Koniecpolsky drog sig tillbaka och lockade honom sålunda till ett i skogen gömdt bakhåll. Striden blef häftig men kort. Tvåhundra svenskar nedhöggos, fem fanor förlorades; och med möda kunde rhengrefven och de öfverblifna bryta sig ut genom den omgifvande fienden.

I detta ögonblick ankom Gustaf Adolf med det öfriga rytteriet. Å andra sidan hade pålska och tyska hästfolket äfven församlat sig till ett öfverlägset antal, hvarföre de också brunno af ifver att angripa. Arnheim ville dock invänta fotfolket; men Koniecpolsky, som förnämligast litade på rytteriet, gaf befallning att börja striden. Den blef ytterst häftig. Svenskarne voro underlägsna i antal, öfning och utrustning. Likväl icke uti mod, hvarföre också utgången länge blef tvifvelaktig. Sjelfva anförarne kastade sig in i hand-

gemänget. Koniecpolsky blef en gång fången, men åter befriad. Gustaf Adolf hade än mera skiftande öden. Uti stridens hetta hade han okänd kommit in bland kroaterna, och af dem blifvit tillfångatagen. En svensk ryttare såg det, och räckte honom obemärkt sin pistol, sägande: *se der kamrat!* Konungen fattade pistolen, jagade kulan genom den ena kroaten, slog den andra med kolfven i ansigtet och gjorde sig med svenskens tillhjelp fri; men blott för ett ögonblick. En annan fiendtlig ryttare fattade tag uti konungens bälte och drog honom med sig, så att Gustaf Adolf icke hade någon annan utväg än att vränga bältet öfver hufvudet, hvarvid han förlorade hatten, men lyckades att komma lös. Ögonblicket derpå blef han likväl angripen af en tredje kroat, hvilken med ena handen höll fast kungens högra hand, och med den andra lyfte sabeln till dödshugget; men just i samma ögonblick kom Erik Soop och sköt kroaten genom bröstet. Med Soop följde hans Westgöta-ryttare, under hvilkas betäckning konungen återvände till de sina. Aftonen hindrade stridens afgörande; men Gustaf Adolf fann för godt att under nattens mörker draga sig tillbaka inom Marienburgs murar. Han medförde från fienden nitton fanor; men hade sjelf förlorat elfva och dessutom tio kanoner, jemte slagtfältet, der fienden stannade qvar såsom segrare. *Aldrig*, sade Gustaf Adolf, *har jag varit i ett hetare bad. Dock fägnar det mig, att jag dervid fått göra bekantskap med de kejserliga tropparna.*

Efter denna strid tillkallade Gustaf Adolf flere friska regementer, men äfven efter deras ankomst, höll han sig stilla inom förskansningarna, nöjd med att försvara sin ställning vid Marienburg, Montauerspitz och Dirschau. Men vid ryktet om den för pålackarne fördelaktiga striden vid Stum, hastade konung Sigismund, åtföljd af båda sina prinsar och stora förstärkningar till lägret, i tanka att nu ändteligen kunna fördrifva den fruktade fienden. Han lät också dels Koniecpolsky,

dels Arnheim företaga åtskilliga anfall än mot Marienburg, än mot Montauerspitz; men de blefvo alltid och med stor förlust tillbakadrifna af svenskarne. Dessa stundom större, stundom mindre skärmytslingar fortforo en längre tid nästan dagligen, men också med nästan daglig förlust för pålackarne, hvilka på sådant sätt förlorade tillsammans öfver fyratusen man. Arnheim, redan från början missnöjd, blef det än mera och begärde afsked. Pålackarne misstänkte honom, som Brandenburgs hemliga anhängare och påskyndade hans aflägsnande. Hertig Julius Henrik af Saxen Lauenburg mottog befälet, men sakerna förvärrades än mera. Ovilja och stridigheter uppkommo mellan pålackar och tyskar. Den stora sammanpackade hären förorsakade brist, fältsjukdomar och slutligen pesten. Sigismund och prinsarna reste bort, och krigshären upplöstes i samma mån som pesten tilltog. Dess härjningar voro förfärliga; hela byar och regementsläger blefvo alldeles ödelaggde.

Svenskarnes friare tillförsel och i städerna varande bättre boningar förminskade i betydlig mån farsotens härjningar inom deras leder. Detta fälttåg, som i sin början hade ett så hotande utseende, slutade med en fullkomlig upplösning af både pålska och kejserliga hären, utan att svenskarne hade lidit någon betydligare förlust, annan än den pesten äfven hos dem förorsakade.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

STILLESTÅNDET UTI STUMSDORF.

Från lägret spridde sig pesten nedåt Pålen och ända fram till sjelfva Warschau, anställande öfver allt

rysliga förhärjningar. Pålackarnes ovilja mot det i så många afseenden förderfliga kriget växte och yttrade sig allt mera högljudt; likaså de envisa ropen efter fred. Deras önskningar understöddes af franska sändebudet Charnacé. Denne sökte göra tydligt för Sigismund, *huru svårt det skulle blifva till och med för sjelfva Österrikes församlade krafter, än mera för Pålen, att afsätta en ung, segrande och af sina undersåtare så älskad furste, som Gustaf Adolf. Det vore derföre klokare att söka försäkra sin ätt åtminstone om thronföljden i Pålen, och för sådant ändamål genom fridens välgerning återvinna folkets svalnade kärlek. Konung Sigismund borde också mindre lyssna till kejsaren, hvilken endast åsyftade att på Pålens bekostnad sysselsätta Gustaf Adolf, till dess hela Tyskland vore lagdt under oket. Sedan kom ordningen till Sverge eller kanske till Pålen sjelft; ty eröfringslystnad ensam vore kejsarens driffjäder; ömheten för katolska läran endast en slöja; bakom hvilken den förra doldes.* Dessa skäl verkade på Sigismund. Alla de förra fredsmäklarne hade varit protestanter och som sådana misstänkte för väld. Charnacé var deremot katolik och förstod i grund konsten att vinna förtroende.

För Gustaf Adolf åter framställde han *kejsarens och Wallensteins stötande öfvermod; dessutom österrikiska träldomsoket, redan lagdt öfver Tyskland, och snart hotande hela Europa. Slutligen den odödliga ära, som väntade den blifvande befriaren från detta både andeliga och verldsliga slafveri. För att få ledighet till ett sådant företag, borde man så fort som möjligt afsluta det jemnförelsevis obetydliga pålska kriget, och dervid icke så noga afväga hvarje småsak.* Dessa sistnämnde uppmaningar understöddes till en del af Axel Oxenstjerna. Konungen var envis på erhållande af några preussiska städer. Med vännens och fosterlandsvännens hela uppriktighet varnade Oxenstjerna för detta fel och erinrade, huru Johan den tredje för att

försvara den tomma titeln af Wodski-Petin, ådrog både sig och fäderneslandet krigets förlängda olyckor. Hans föreställningar verkade. Under bemedling af Charnacé och af holländska, engelska och brandenburgska sändebud började underhandlingar i Stumsdorf, en by straxt bredvid Stum, på svenska sidan ledda af Axel Oxenstjerna, Herman Wrangel och Johan Banér. Pålackarnes nöd, Gustaf Adolfs längtan efter slut och Charnacés drift påskyndade underhandlingen. Inom fem veckor var man öfverens om vilkoren. Ett stillestånd på 6 år afslutades. Sigismund behöll väl namnet af arfkonung till Sverge, men nödgades erkänna Gustaf Adolf som verklig konung och gifva honom alla dertill hörande titlar. Utaf eröfringarna fick Sverge bibehålla hela Liffland med Riga, samt de för sina tullar så indrägtiga hamnarne Memel, Pillau, Braunsberg och Elbingen.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

OM KONUNG GUSTAF ADOLF.

Konung Gustaf Adolf var en ansenlig herre, något öfver tre alnar lång, väl växt, dock under de sista åren läggande alldeles för mycket på hullet, till och med så, att endast ovanligt starka hästar förmådde bära honom under en långvarigare ridt. Han var det oaktadt frisk och stark, samt derjemte härdad och rörlig, ehuru icke som fadren. Närsynthet var det enda kroppsliga lyte, hvaröfver han kunde beklaga sig. Hans hållning var ädel och full af behag; kroppen fördes rak, hakan nå-

got framskjuten; håret kort och öfver pannan uppstruket, det var likasom knäfvelbårar och pipskägg gullgult; hvarföre han ofta kallades *Guldkungen.* Pannan och näsan voro höghvälfda, ögonen öppna och ljusblå, ansigtet städse bibehållande ungdomens färger och fyllighet. Uti hans blick, anletsdrag och hela väsende, låg en sällsynt förening af nedlåtande mildhet samt konungsligt allvar och majestät.

Få personer hafva varit begåfvade med så utmärkta själsförmögenheter som Gustaf Adolf. Med lika snabb som djup blick genomskådade han alla så enskilda som allmänna förhållanden, och det redan som yngling ofta bättre än de under arbete och erfarenhet grånade statsmännerna. Tillika ägde han förmågan att utan förberedelse och likväl med särdeles klarhet och behag utveckla sina tankar, varande genom mildheten i stämma och åtbörder en nästan större talare än den store farfadren. *Han har,* sade man, *öfvervunnit lika många med tungan som med svärdet.*

Hans minne var ganska starkt, och omfattade under mannaåren rikets lagar och innevånare med samma lätthet, som under ynglingaåren alla slags vetenskaper och språk. Som fältherre kände han icke blott högre befälet, utan äfven de lägre graderna, till och med många af de utmärktare soldaterna.

Uti hans hjerta bodde en sann och lefvande gudsfruktan, yttrande sig både i ord och gerning. Morgon- och aftonbönerna försummades sällan; gudstjensten aldrig. Svordomar, lättsinnigt och vanvördeligt tal om andeliga ting kunde han platt icke tåla. Ofta fann man honom ensam läsande uti den Heliga Skrift. *Jag söker,* sade han, *att genom ordets begrundande stärka mig mot onda lockelser. En person på min plats är ingen annan än Gud för sina gerningar ansvarig; men just denna sjelfständighet inleder i många frestelser, mot hvilka vi aldrig kunna tillräckligt vara på vår vakt.* Sjelf uppsatte han många af de brukliga fältbönerna, och den ryktbara krigspsalmen: *Förfäras*

ej du lilla hop! anses likaledes vara af honom författad. En samtida häfdatecknare beskrifver honom i detta hänseende sålunda: *Konung Gustaf Adolf är en herre, den der börjar alla sina företag med bön, och derföre slutar dem med tacksägelse.*

Konungens hela lefnad var en spegel af denna rena och innerliga gudsfruktan. Efter förvillelsen med Margareta Cabeliau kunde honom aldrig förevitas den ringaste utsväfning. Frosseri, spel och sysslolöshet voro honom helt och hållet främmande. Sjelf, genom ovanliga egenskaper utom all fråga upphöjd öfver hela sin omgifning, var han också i och med detsamma upphöjd öfver hvarje frestelse till afundsjuka. Falskhet behöfde han ej, hafvande ingenting att dölja; icke misstänksamhet, då ingen var förorättad; *jag kan sofva,* sade han, *i knäet på hvar och en af mina undersåtare.* Girig var han, men blott efter ära, sökande densamma uti sanningens seger och fäderneslandets väl. Serdeles ädel och älskvärd visar han sig i förhållandet till sina närmaste. Modern, enkedrottning Kristina, hade tillintetgjort hans ungdoms ljufvaste förhoppningar, sökt mot honom uppreta yngre brodern Karl Filip, och tillställt flera för riket vådliga, för honom sjelf obehagliga uppträden; och likväl bemötte han alltid denna mor med sonlig vördnad och ödmjukhet, gifvande vika för hennes nycker uti allt, som icke rörde fosterlandets väl och hans konungsliga pligt. Sina båda medtäflare, hertig Johan för det närvarande, hertig Karl Filip för det tillkommande, förvandlade han till sina pålitligaste vänner, sjelf bemötande dem med oskrymtad och broderlig vänskap. Sin gemål var han obrottsligt trogen, och sökte så mycket som möjligt för verlden dölja hennes svagheter. Hans förhållande till systern, pfalzgrefvinnan Katrina och till vännen Axel Oxenstjerna, är en lysande förebild af allt, som finnes skönt och ädelt uti broderlig kärlek och orubblig vänskap.

Sålunda sjelf framställande efterdömet af en ren och tadelfri lefnad, tålde han ej heller uti sin omgif-

ning några personer med fläckade seder. Sqvaller och bakdanteri bortvisades med förakt; spel, dryckenskap och utsväfningar voro alldeles bannlysta. En och annan ungherre, som började vända sig åt den sidan, blef straxt och utan krus jagad från hofvet; och de andra aktade sig. Sverges konungaborg var en boning icke blott för krigsära, kunskaper, smak och behag, utan äfven för gudsfruktan, rättvisa och sedlighet; och Sverges innevånare blickade dit upp, icke blott med beundran för det lysande, utan också med vördnad och brinnande kärlek för det ädla, det vördnadsvärda, som bodde inom dess murar, och det höga efterdömet spridde sin välgörande verkan öfver hela riket. Gustaf Wasa, Gustaf Adolf och de trenne likasinnade Karlarna voro i detta hänseende fäderneslandets sanna fäder, med regering och efterdöme uppfostrande folket till det sinnelag af kraft, allvar, dygd och redbarhet, som utgör enda grundvalen för så väl den enskildes som statens sanna lycka.

Gustaf Adolf älskade det lysande och utmärkta, men endast i personliga egenskaper och bragder: icke uti prakt och grannlåt. Hans lefnadssätt var ganska enkelt och tarfligt, likaså hans drägt och detta både hemma och i fält. Vid allmänna högtidligheter visade han dock den prakt, som tillhör majestätet.

Konungen hatade sysslolöshet och nöjen. Sjelf var han outtröttlig vid arbetet. Man såg honom redan som gosse sitta med boken i hand långt in på nätterna. Jagt, lustfärder och dylika tidsfördrif bortlade han tidigt och egnade sina dagar nästan uteslutande åt regeringsärenderna. Sådana ville han äfven hafva embetsmännerna och skrapade personligt och allvarsamt, då han märkte motsatsen. Ordalagen voro efter tidens sed kraftiga. Fogdarne hotades *att betala med hufvudet*, eller *att få repet till halsband;* man igenkände sonen af Karl den nionde. En officer skulle uppföra några fästningsverk, men gick dermed både långsamt och lamt

tillväga. Konungen blef missnöjd. Officeraren anförde som ursägt: *att den hårdt tillfrusna jorden hade hindrat all gräfning.* Konungen svarade: *jorden är alltid frusen för lata svin.* Ett gammalt svenskt bondespråk, hvarmed både hans farfar, farbröder och far plägade möta dylika beqvämlighetens invändningar.

Höjd öfver personlig egennytta och personliga svagheter, behöfde han aldrig sky rättvisan. Vid en egotvist uppträdde han sjelf såsom part inför hofrätten, tillhöll dess ledamöter att, utan afseende på personen, iakttaga alla vanliga rättegångsbruk, och berömde sedermera deras uppförande, då de enligt lagens fordran fällde en för konungen ofördelaktig, men, som han sjelf slutligen insåg, fullkomligen rättvis dom.

Gustaf Adolf älskade kunskaper och läsning. Genom sitt tidiga uppstigande på tronen och ännu tidigare deltagande i regeringsärenderna, blef hans uppfostran för snart afbruten. Men ännu som konung plägade han vid lediga stunder tillkalla sin fordna lärare Johan Skytte, och ytterligare begagna sig af dess undervisning. Xenophon, Seneca och serdeles Hugo Grotius voro hans älsklingsförfattare. Äfven med historien sysselsatte han sig gerna, kallade densamma en *lärarinna för lifvet.* Metafysik var den enda vetenskap, som han mindre gynnade; detta måhända en följd af Skyttes och Ramistiska filosofernas ingifvelser. Gustaf Adolf utmärkte sig äfven som författare. Hans verser, om också inga mästerstycken, bära dock stämpeln af rena och upphöjda tänkesätt. Uti sin tafla öfver faderns regeringstid visar han sig deremot som en både till anda och framställningssätt utmärkt häfdatecknare. Talare var han utan jemnförelse den största på hela sin tid.

Konungen var af ett serdeles mildt och nedlåtande lynne, till och med så, att det af mången tadlades, i synnerhet af dem, som icke kände hans medfödda förmåga att sammansmälta personlig förtrolighet med

konungsligt majestät. Han språkade gerna och vänligt, och det icke allenast med sin närmaste omgifning, utan äfven med öfriga undersåtare af hvad stånd som häldst. Man såg honom länge sysselsätta sig med erfarna tjenstemän från embetsverken och landsorterna, med anseddare borgare, likaså med bönder och landtbrukare, derunder inhämtande noggranna underrättelser om landets tillstånd, och sjelf meddelande uppmuntringar och nyttiga råd. Mest vänlig var han dock mot gamla, uttjenta soldater. Flere sådana blefvo som drabanter anställda på slottet, och sällan gick konungen förbi, utan att gifva dem ett godt ord. Den äldste var en gråhårsgubbe, som i sin ungdom hade deltagit i den under Gustaf Wasas tid inträffade ryska fejden. Denne hyllade han serdeles, satte sig ofta vid dess sida och språkade om fordna dagar, och om gamla kong Gösta och dess seder.

Gustaf Adolfs häftiga lynne och deraf föranledda öfverilningar var ett fel, som stundom gaf anledning till ledsamma uppträden. Det hände nemligen icke sällan, serdeles i yngre åren, att han förgick sig med häftiga ord, till och med med hugg och slag, och det var honom svårt, nästan omöjligt att tygla utbrottet af sina känslor. År och erfarenhet lärde honom dock slutligen den svåra konsten att beherrska sig sjelf, och oftast kunde man blott af en hastigt öfvergående rodnad eller dragning i ansigtet gissa till hans inre rörelse. Sjelf kände och erkände han ofvannämnde sin svaghet. *Men,* tillade han, *mina vänner kunna väl hafva öfverseende med min häftighet; likasom jag med deras fel, den enes långsamhet, den andres vin, den tredjes egennytta,* o s. v. Deremot var han lätt och snart försonad, sökande ifrigt och ädelmodigt att godtgöra hvarje förhastande. Efterhängande groll och ovilja hyste han aldrig. Man berättar i detta hänseende följande tilldragelse. En skottsk öfverste vid namn Seaton begick vid en mönstring något fel, i anledning hvaraf

konungen fann sig befogad att gifva honom en förebråelse. Seaton började ursäkta och försvara sig, hvarvid ordväxlingen tog en så liflig vänning, att konungen slutligen gaf öfversten en örfil, och det midt framför hela linien. Seaton kunde naturligtvis icke erhålla någon upprättelse, utan begärde straxt afsked, och skyndade ännu samma qväll öfver danska gränsen för att derstädes söka ny tjenst. Konungen ångrade sig snart, medtog ett par betjenter och red efter. Straxt på andra sidan gränsen träffade han Seaton. *Herr öfverste*, sade han, *jag har både förorättat och förolämpat eder. Det gör mig ondt, ty jag anser eder vara en hederlig man, och derföre kommer jag att gifva upprättelse. Här utom Sverges gränsor äro Gustaf Adolf och Seaton lika goda. Se här, två pistoler, eller två värjor! Hämna eder om ni kan!* Seaton kastade sig till hans fötter, och bad *att få lefva och dö i konungens tjenst.* Gustaf Adolf omfamnade honom och de redo tillbaka till lägret der han i fleres närvaro omtalade den upprättelse, som Seaton hade erhållit.

Gustaf Adolf var en bland de största härförare, som någonsin funnits. De många förbättringar, hvilka krigskonsten genom honom erhållit, skola framdeles närmare omtalas. Personlig tapperhet hade och visade han i högsta grad, så att han derföre af många tadlades, såsom den der förblandade soldatens åliggande med fältherrens. Det var dock hans öfvertygelse, att en anförare icke kan af sina soldater fordra mera mod, än han sjelf visar. Fruktan var också en för Gustaf alldeles främmande sak. Då man varnade honom, svarade han skämtande: *ännu har ingen konung fallit för en kanonkula!* — eller allvarsamt tilläggande: *förtröstan på Gud är den bästa försigtigheten*; eller ock: *hvilken död vore för en konung skönare än att falla för sitt folk och sin rättvisa sak?* Att räkna alla hans under fälttågen genomgångna lifsfaror, är nästan ogörligt; nio stora ärr, utom dem han erhöll på döds-

dagen, buro vittne derom. Trenne gånger hade han varit i sjönöd, nemligen vid Wittsjö, Demmin och på Bråviken, vid hvilket sistnämnde tillfälle hästen förlorades och konungen sjelf kunde med möda rädda sitt eget lif. Man afrådde honom en annan gång från att stiga ned i Falu grufva. *Hvad*, sade han, *skall en konung icke besöka sitt rikes bästa skattkammare?*

Få personer hafva åtnjutit så stort och utmärkt anseende som Gustaf Adolf, äfven bland sina fiender. *Han är verldens störste konung*, sade påfven. Katolikerna talade med beundran *om hans många dygder, hans krigstukt, hans rättvisa, hans sedlighet, hans nit och oskrymtade gudaktighet, fastän uti en ogudaktig tro.* Knappt en enda smädeskrift syntes mot denne deras dödsfiende. Ända till Europas aflägsnaste nejder, till halfvilda furstar och folk, trängde sig hans rykte och namn. Turkiet sökte hans vänskap; tartarerna skickade lyckönskande sändebud och moskowitiska storfursten visste icke, huru han skulle uttrycka sin tillgifvenhet, sin beundran. Detta af främlingar, till och med fiender. Af sina egna var han dyrkad. Uti svenska hären fanns en stor skara engelsmän och ännu flera skottar, hvilka just vid denna tiden voro som mest lifvade af hat mot påfvedömet och en svärmande kärlek för protestantiska lärorna. För dessa var Gustaf Adolf en annan Judas Maccabeus, lejonet af norden, likasom fordom lejonet af Juda; tillika oskuldens lam, offrande sitt rena blod för verldens frälsning. Litet före slaget vid Lützen hade de flesta skottska regementerna blifvit qvarlemnade i Schwaben, och derigenom hindrade att deltaga i nämnde slagtning. Serdeles rörande är att läsa deras klagan, att dem icke förunnades i döden följa deras in i döden älskade *konung Gustavus.* Lika, om ej ännu mera tillbedd var han af de protestantiska tyskarna, af honom befriade från både verldsligt och andeligt slafveri, och så genom århundraden bibehållande hans namn i välsignadt minne. Svenskarne älskade och vördade honom såsom deras må-

hända störste konung, endast att jemnföra med den lika store och älskade farfadern. Axel Oxenstjerna satte honom högst. *Aldrig*, skref han, *har Sverge ägt en större konung. Gustaf Adolf den store och fäderneslandets fader äro titlar, dem han af oss rättvisligen förtjenat. Uti hela verlden finnes för närvarande ingen, som med honom kan jemnföras och har på många århundraden icke funnits. Jag tviflar, om kommande tider någonsin skola frambringa hans like.*

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

OM AXEL OXENSTJERNA.

Oxenstjernorna, af samma stam som Sparrarna, leda sitt möderne från Erikska konungaätten och fädernet ända upp till tolfte århundradet. Gemensamma stamfadern, Sixten Sixtensson till Tofta, lefde under Knut Erikssons tid. Från hans tvenne afkomlingar i fjerde ledet, Laurens och Nils, härstamma, från den förra Sparrarna, från den sednare Oxenstjernorna. Denna sistnämnda ätt blef både talrik ock mägtig, och ingen annan räknar så många riksråder bland sina medlemmar. Den har gifvit fäderneslandet utmärkta skalder, mägtiga prelater och ovanliga statsmän. Namnen Axel, Bengt, Johan Gabriel och Jöns Bengtsson fästa vid Oxenstjernska vapenskölden minnet af hvad Sverge ägt stort, kraftfullt och skönt.

Stolthet och obändig herrsklystnad hade försatt erkebiskop Jöns Bengtsson och dess anhöriga i oupphörlig fejd mot Karl Knutssou och Sturarna, och slägten var i allmänhet under hela Kalmare-unionen en trogen anhängare af Danmark. Starffet följde förbry-

telsen mot fäderneslandet; ty oaktadt all sin magt, dukade de under i den orättvisa striden och den fordom så talrika slägten tycktes nära att dö ut. Under Svante Stures tid fanns blott en enda Oxenstjerna qvar, nemligen herr Krister Bengtsson till Mörby. Hans första fru afled utan arfvingar. Med den andra, fru Anna Sehestedt, fick han dock icke mindre än tolf barn, hvilka dock alla dogo straxt efter födelsen. Hvarje hopp tycktes vara förbi om Oxenstjernska slägtens bibehållande.

Tidens vidskepelse alstrade och gaf trovärdighet åt följande sägen om ättens återupplifvande. Man påstod nemligen, att det var den onde anden, som alltid natten efter deras födelse tog bort barnen, innan de hunnit döpas. En kort tid förr än fru Anna skulle nedkomma med sitt trettonde barn, fick hon derföre i en dröm den tillsägelsen, att det skulle blifva en son, hvilken straxt borde döpas till Gabriel; då skulle gossen icke allenast få lefva, utan ock blifva stamfader för en stor och mägtig afkomma. Hon berättade drömmen för herr Krister, och då en gosse straxt derefter föddes, blef han verkeligen kallad Gabriel, ehuru ingen i slägten förut burit detta namn. Natten derpå hördes den onde anden med buller och dån komma susande genom luften. Dörren öppnades och en illskefull röst ropade: *Heter du Gabriel? Heter du Gabriel?* En af de närvarande hustrurna svarade: *Ja! Gabriel heter han, i Herrans Jesu namn!* Då slogs dörren igen så hårdt, att hela byggningen darrade och förstugutaket störtade ned, hvarpå anden försvann och lät aldrig mer höra utaf sig. Men barnet växte till och vårdades under böner och sång af gudfruktiga qvinnor, och när dessa någon gång slumrade och gossen började gråta, framkommo englar i skepnad af små elfvor, och rörde vaggan, samt söngo med späda röster barnet åter till hvila.

Herr Krister Bengtsson blef icke långt derefter halshuggen i Stockholms blodbad. Men den unga Gabriel, redan från födelsen englars och menniskors älsk-

ling, växte upp i gudsfruktan, kunskaper och ridderliga öfningar, förvärfvande sig allmän både kärlek och aktning. Under Gustaf Wasa blef han riksråd, under Erik den fjortonde friherre, varande den första, som i Sverge med denna värdighet beklääddes. Han gaf samma konung de osvikligaste bevis på sin trohet, då han uppriktigt varnade honom för de sanslösa giftermålsförslagen, för de öfverdrifna förföljelserna mot Sturarna, o. s. v. Han undvek att taga någon verksam del i de strider, som föreföllo vid afsättandet af denne olycklige konung; men blef, det oaktadt, så snart Johan vunnit kronan, upphöjd till riksmarskalk. Spådomen vid hans födelse tycktes gå i fullbordan. Han uppnådde en ganska hög ålder under jemnt stigande aktning och förtroende. Med sin fru, Beata Trolle, hade han tillsammans sex söner och fem döttrar, hvilka alla hunno till mognare år, och redan före föräldrarnas död ingått giften med Sverges förnämsta ätter, hvarförutan sönerna sjelfva blefvo högt ansedda män. Sista året af sin lefnad inbjöd gamle herr Gabriel sina anhörige att fira julen tillsammans på Mörby. De infunno sig talrikt. Den gamle anställde derunder följande julelek. Alla hans barn, mågar, sonhustrur och barnbarn, utgörande icke mindre än femtio personer, skulle taga tillsammans i en stor ring midt på salsgolfvet; till och med de späda barnbarnen, som ännu icke kunde gå, skulle dock, burna af sina ammor, följa med i leken. Derpå trädde de båda gamla in i ringen och började med hvarandra dansen, hvilken sedan fortsattes hela raden igenom. Denna dans lefde länge och i kärt minne hos den talrika slägten, och omtalades ännu lång tid efteråt öfver hela riket under namn af *Mörbyleken*.

Bland barnbarnen uti denna ring befann sig en knappt årsgammal gosse, med ljusa hår och blåa, lifliga ögon. Det var den sedermera så ryktbare Axel Oxenstjerna. Hans far var riks- och kammarrådet Gustaf Gabrielsson, modren Barbro Axelsdotter Bjelke,

en faster till drottning Gunnilla. Axel Oxenstjerna föddes på Fånö i Uppland d. 16 Juni 1583. Med sina bröder uppfostrades han hemma hos föräldrarna i tukt och sträng ordning. Hans lärare var Isak Rothovius, en fattig smålandsgosse, som arbetat sig genom skola, gymnasium och akademi och slutligen dog som biskop i Åbo. De unga Oxenstjernornas läsning drefs med fullt allvar, serdeles uti gamla språken och teologien, tidens gunstlingsämnen. Alla bröderna gjorde betydliga framsteg, men i synnerhet Axel, som var den äldste och till själsförmögenheter mest begåfvade. År 1597 dog fadren. Fru Barbro beslöt då att sända sönerna utrikes, för att icke blifva inveckla de uti de tvistigheter, som hon tydligen förutsåg, skulle i många år oroa fäderneslandet. År 1598 företogs derföre under Rothovii ledning en resa åt Tyskland, hvarest de utmärktaste lärare och lärosäten besöktes, serdeles Rostock, Jena och Wittenberg. Vid sistnämnda högskola försvarade Axel Oxenstjerna fyra teologiska afhandlingar, och ådagalade dervid ovanlig lärdom och skarpsinnighet. Många trodde att han ämnades till presterliga banan; säkert är, att han dertill innehade de grundligaste kunskaper, och under hela sin lefnad bibehöll mycken förkärlek för dessa ämnen. Latinet kände han i grund. Ehuru en stor talare på modersmålet, uttryckte han sig dock både kraftigare och prydligare på latin och kunde aldrig tåla det vid den tiden småningom uppkommande bruket att i statsärender hällre nyttja fransyskan än det gamla romarespråket. Jemnte dessa ämnen lärde han tyska och fransyska, historia och statskunskap, samt slutligen alla ridderliga öfningar.

År 1602 lät Karl den nionde strängeligen påbjuda, att alla Svenskar, som vistades utrikes, skulle utan dröjsmål vända tillbaka till fäderneslandat. Bröderna Oxenstjerna återkommo derföre 1603. Redan första gången, som de inställde sig hos Karl den nionde, fattade denne ett serdeles behag för herr Axel och ut-

nämnde honom innan kort till kammarjunkare. Såsom sådan förvärfvade han sig än mera ynnest. År 1606 anförtroddes åt den då endast tjugutreåriga ynglingen en beskickning till Mecklenburg. Det var hans första statsvärf. Han utförde det så, att konungen dermed förenade åtskilliga uppdrag vid de andra tyska hofven, och slutligen utnämnde honom frånvarande till riksråd, då endast tjugusex år gammal. Fjorton af hans förfäder hade i rakt nedstigande linea, son efter far, beklädt samma värdighet. Axel blef den femtonde och störste. Genom en mängd väl vårdade uppdrag vann han ännu mera förtroende, så att Karl den nionde vid sin död utnämnde den tjuguåttaårige Axel Oxenstjerna till en bland Gustaf Adolfs förmyndare.

År 1608 hade Axel Oxenstjerna ingått uti äktenskap med Anna Bååt af Tidön, f. 1579. Denna förbindelse blef ganska lycklig. Axel Oxenstjerna var sjelf en god och öm husfader, hans maka en huld och aktningsvärd fru och flere hoppfulla barn förljufvade deras äktenskap. Mångfalldiga bref visa äfven, huru varmt hans hjerta slog för denna älskade omgifning; men otaliga göromål lemnade honom sällan ett ögonblick, aldrig en dag ostörd bland de sina. Hans hjertligt älskade dotter, fröken Kristina, skulle 1628 gifta sig med Gustaf Horn; men fadren måste försumma dottrens bröllopp för fosterlandets angelägenheter. Brefvet vid detta tillfälle visar hans och tidehvarfvets tänkesätt. *Hjertans kära dotter,* skref han, *den högste Guden dig och din kära man välsigne, hugne och bevare! Jag behöfver icke skrifva, huru gerna jag önskat öfvervara eder högtidsdag; men fädernes-landets lägenhet hafver det icke tillåtit. I veten dock nogsamt, att jag till eder ett faderligt hjerta bär, och att jag dagligen beder, det min välsignelse edert hus uppfylla må, icke tviflande om bönhörelse. — Kära dotter! Gack din man med kärlek och ödmjukhet under ögonen! Hans slägt vare såsom din! Missbruka icke, derest han dig god är och undvik allt,*

det du märker vara honom misshagligt; vetande, att på hans benägenhet, näst Gud, hänger all din välfärd. Uppfyller du detta, så vet jag visst, att han tillbaka visar dig den kärlek och ära, som dig bör, och att den högste Guden edert äktenskap med glädje och sällhet välsigna skall, så som jag dagligen och troget beder. Hans bön hördes, och mågens samt dottrens lyckliga sammanlefnad ökade föräldrarnas sällhet. Men om också sent, kom dock olyckan, här som öfverallt, men träffade ett bröst, sådant som den icke öfverallt träffar. År 1629 bortryckte pesten hans äldsta, kanske mest hoppgifvande son, den redan tjuguåriga Gustaf Oxenstjerna. *Hvad sorg*, skrifver han, *detta varit för mig, det kan enhvar lätteligen döma. Dock synes mig bättre att straxt taga tröst af Guds ord och förnuftet, än längre fram af tiden, hvilken dock slutligen all sorg lindrar, ehuru svår den ock i förstone kännas må* *). Två år derefter besökte förutnämnda Kristina Oxenstjerna sin man, hvilken var sysselsatt ute i tyska kriget. Hon blef derstädes anstucken af pesten och dog i makans armar. *Älsklige, käre son!* skref Oxenstjerna till denne sednare: *Jag vill icke för eder omtala min och min hustrus sorg, och derigenom öka eder, väl vetande densamma sådant förutan nog stor vara, då jag eder och min saliga dotters kärliga sammanlefnad nogsamt känner. Jag för min person skall visserligen söka i ödmjukhet böja mig under Guds vilja. Han gifver och han tager; välsignadt vare hans namn! Jag tviflar ej heller, att i som en man med förnuft och tålamod skolen bära hvad Gud pålaggt. Men det beder jag samme Gud troget och dageligen, att min hustru med modershjertat och dertill ålderns blödighet, må finna styrka och mod att en så stor olycka draga. Den afdöda beklagar jag icke. Hon är ryckt från denna*

*) *Falkenb* Ax. Oxenstjerna till Gabr. Oxenstjerna, Elbingen d. 25 Sept. 1629.

verldens ondska och elände, hvilket vi efterlefvande nogsamt vidkännas måste, till dess vi, det Gud förläne, henne en gång i en evig salighet återfinne *).

Axel Oxenstjerna var en herre af något mer än medelmåttig längd, med svenskt allvar i uppsyn, likasom i lynne och seder. Som stats- och embetsman var han en af de utmärktaste Sverge och måhända Europa frambragt. En ovanlig skarpsinnighet, ett orubbeligt lugn ledde besluten, kraft och ihärdighet utförandet; ingenting gömdt till morgondagen, än mindre glömdt. Också kunde ingenting uttrötta denna allt omfattande verksamhet. Hans förmåga i detta hänseende gränsar till det otroliga. Vid alla vigtiga förhandlingar, vare sig rådslag, riksmöten, undersökningar, ja vid sjelfva fälttågen, öfverallt måste han vara närvarande, och öfverallt kändes den välgörande inflytelsen af hans verksamhet och redliga vilja Granskaren finner icke någon enda gren af svenska förvaltningen, som icke har Axel Oxenstjerna att tacka för någon förbättring. Och likväl var hans tid hufvudsakligen ägnad åt de egentliga utrikes ärenderna. Då Gustaf Adolf om höstarne återvände till fäderneslandet, lemnades alltid Axel Oxenstjerna uti Preussen, såsom högsta styresman både öfver hären och landet. Jemnte de många göromål, som häraf föranleddes; fortfor han att icke allenast besörja det hufvudsakliga af sin egentliga tjenstebefattning uti Sverge, utan äfven att som konungens förnämste rådgifvare taga nästan omedelbar del i alla vigtigare ärenden. Nästan hvarannan eller hvartredje dag skref han med egen hand till konungen utförliga bref om landets tillstånd, underhandlingarnas och krigsrörelsernas gång; dessemellan historiska och politiska uppsatser, beräkningar öfver rikets inkomster och utgifter, öfver tillgångarna för fälttågen o. s. v., samt besörjde dessutom en ganska betydlig brefväxling. Efterverlden

*) *Falkenb.* Ax. Oxenstjerna till Gustaf Horn. Elbingen d. 18 Aug. 1631.

ser med häpnad den oerhörda mängd af handlingar som ännu finnas qvar efter Oxenstjernas hand *); häldst då man tillika besinnar huru mycket hans tid var upptagen af de löpande göromålen för dagen. En så vidsträckt och mångfalldig verksamhet hade varit omöjlig utan det stränga allvar, den noggranna ordning, hvartill han höll både sig sjelf och andra; varande i detta hänseende jemnte underlydande embetsverk en föresyn för samtid och efterverld. Jemn hälsa och jemnt lynne lättade också både arbetet och bekymren. *Med kläderna,* sade han, *bortlägger jag mina omsorger.* Blott två gånger hade bekymren kunnat jaga sömnen från hans ögon, nemligen efter första underrättelsen om Gustaf Adolfs död och om nederlaget vid Nördlingen; men hvarje gång blott för en enda natt. Snart återvände hans fasta förtröstan på försynen, medförande dagens förhoppningar och nattens lugn.

Detta om Oxenstjernas ovanliga skicklighet och arbetsförmåga. Lika, om icke än mera beundransvärda äro de grundsatser, som ledde samma hans verksamhet. Dessa voro rättvisa, uppriktighet och ära; och detta på samma gång som Richelieus falskhet ock egennytta allmänt ansågs som höjden af all statskonst. I detta, likasom allt annat, står Oxenstjerna högt. Såsom en värdig Sturarnas, Gustaf Wasas och Gustaf Adolfs efterträdare, följde han sjelf och lemnade i arf åt efterkommande den grundsats: *att rättesnöret för Sverges styrelse har alltid varit och skall med Guds hjelp alltid blifva rättvisa och ett kristeligt regemente.*

Ett gladt och trefligt umgängessätt förskaffade honom menniskors tillgifvenhet; en orubbelig redlighet och rättvisa deras aktning. På hans enskilda lefnad hvilar icke ens den lättaste skugga.

Han var aristokrat i ordets högsta och ädlaste be-

*) *Riksark.* Sju tjocka foliobiand med bref och uppsatser af Axel Oxenstjerna från åren 1626—1632. Se likaledes bland *Ridderst.* och *Falkenb.*

märkelse. Lefvande helt och hållet i den tidens tänkesätt, föll det honom aldrig ens in att betvifla adelns rättighet att uteslutande innehafva de högre sysslorna och rikets så väl inkomster som styrelse. Han betraktade de adeliga ätterna, hvar i sin landsort, såsom naturliga förmyndare öfver den omgifvande ofrälse och oftast okunniga menigheten. Men bredvid dessa rättigheter uppsatte han också skyldigheterna lika högt. Han fordrade först och främst öfverlägsenhet i kunskaper och bildning, klagande öfverljudt redan då öfver den adeliga uppfostran, som merändels stannade *uti rid- och dansskolorna, samt hoflefvernet. Deras ungdom kunde i sanning bättre användas* *). Högmod öfver börd utan förtjenst kunde han aldrig lida, sägande vid sådana tillfällen: *Melius est clarum fieri, quam nasci* **). Lika missnöjd var han med adelns ovana att eftersträfva endast de beqvämligaste och mest lysande och lönande platserna, samt lemna åt ofrälseständen de mödosammare, men ofta vigtigaste ärenderna. Adeln, mente han, borde för fäderneslandet icke sky några mödor, några uppoffringar, utan tvärtom i alla så dane hänseenden med goda efterdömen föregå de andra stånden. Vid frågan om nya utlagor yrkade han ofta, att den redan förut tungt beskattade allmogen skulle sparas; *ty om bönderna också både kunde och borde än mera deltaga i de bördor, som rikets behof kräfde, så vore dock fara värdt, att de i sitt oförstånd kunde deröfver blifva upproriske och företaga oväsende till både egen och rikets skada. De borde derföre skonas; men tillika af de förståndigare förmanas till tålamod och upplysas om rikets och tidens kraf. Adeln deremot, som alla omständigheter ganska väl känner och dessutom största andelen i riket hafver, bör till hvarje uppoffring vara så villig som skyldig.*

*) *Falkenb.* Axel Oxenstjerna till Gabr. Oxenstjerna. Utan dato.

**) *Förvärfvad ära är bättre än ärfd.*

Att detta icke endast var granna ord, bevisa åtskilliga handlingar, hvilka till Oxenstjernas odödliga ära böra förvarade blifva. År 1626 efter de första eröfringarne uti Preussen hoppades Gustaf Adolf att genom ännu ett kraftigt fälttåg kunna förskaffa Sverge en varaktig fred, äfven från denna sidan; men en vigtig fråga återstod, nemligen huru man skulle finna medel till de för sådant ändamål nödiga rustningar. Oxenstjerna skref i detta hänseende till sin bror sålunda: *Gud hafver gifvit nåd och lycka till våra företag, och vi hafva genom de vunna fördelarna fått fienden så i säcken, att han om freden slutligen tigga skall, derest vi icke genom egen försummelse förderfva saken. Här tarfvas undsättning både i förråder och folk, häldst godt och svenskt, ty på det främmande är föga att lita. Men, såsom du sjelf vet, förefaller vid utskrifningarna mycket underslef. Mig synes derföre att adeln borde denna gången godvilligt nedlägga sina fri- och rättigheter, samt tillåta utskrifning äfven med deras bönder, så inom som utom frihetsmilen, hvarigenom allt tillfälle till undansmygande skulle förekommas. Kronans vinst vore osäglig, adelns förlust ringa. Såsom ett för tillfället frivilligt åtagande, kunde det ej heller tjena till framtida efterrättelse. Om i derföre, i st. f. att grubbla och gräla i småsaker, med vilja och kraft fatten kongl. maj:t under armarna, då hafven i först och främst visat för hvar man, att det allmänna bästa är eder högsta lag, edert förnämsta privilegium; och dernäst skolen i med Guds hjelp genom denna uppoffring förskaffa fäderneslandet ett snart och godt slut på kriget, så att vi sjelfva och Sverges öfriga innebyggare ändteligen en gång i frid och lugn få sitta bland maka och barn under våra ekar och lindar, likasom fordom Israels barn under sina fikonaträd* *). Oxenstjernas ädelmodiga råd följ-

*) *Falkenb.* Axel Oxenstjerna till Gabr. Oxenstjerna. Tigerhoff i Preussen den 26 Oct. 1626.

des, och först genom denna adelns eftergift blef det för Gustaf Adolf möjligt att med så mycken framgång utföra de följande fälttågen.

Oxenstjernas glada förhoppningar om en slutlig fred försvunno dock allt mer och mer. Farorna deremot ökades, och redan ett år derefter började han icke utan häpnad och sorg ana den förestående vådeliga striden mot kejsaren och katolikerna. Uti ett bref till sin bror, dateradt Elbingen d. 1 Nov. 1627, uttalar han i detta hänseende sina farhågor och sina förhoppningar sålunda: *Alldenstund fäderneslandets tjenst hindrar mig att efter sedvanan ärenderna gemensamt med eder der hemma öfverlägga, så aktar jag dock nödigt och med vår broderliga tillgifvenhet och förtroende öfverensstämmande, att något friare och vidlyftigare för dig framställa min mening om fäderneslandets tillstånd och behof. — Käre broder! Örliget med vår gamle fiende pålacken, hafver fuller sina besvär, såsom krig i allmänhet pläga Gerder och utskrifningar falla tunga för den fattigdom, som råder i fäderneslandet, serdeles för den okunniga allmogen, hvilken deras nödvändighet icke mägtar inse. Likaså är det svårt för krigsfolket att länge lefva skilda från fädernesland, vänner och anhöriga, dem man sent och stundom i denna verlden aldrig återse får, och dertill sjelf dageligen sväfva i fara att förgås genom vanskötsel eller fiendesvärd. Sjelf hafver jag större besvär, än i der hemma kunnen tro; vet ofta icke den ena dagen hvad jag skall gifva folket att lefva af den andra, än mindre en månad derefter. Hemifrån föga hjelp, här ute endast nöd och brist och dertill fienden för dörren. Så kan ock enhvar besinna, huru behagligt det skall vara, att lefva skild från hustru och barn, samt all min förmögenhet, hvilken nu löper som vatten kring sten, så att jag för mig och de mina har med tiden föga annat att vänta än skulder och fattigdom. Sådant allt med en god fred att afvärja skulle väl för enskild del vara min största åstundan*

Men, så bör ingen vår eller de våras olägenhet, icke ens säkra undergång rycka oss från fäderneslandets tjenst, utan böre vi såsom ärlige tjenare och rätta fosterlandsvänner, vara färdige afvärja dess skada och förderf, och det med egendom, blod, lif, ja allt det oss kärt är; och således lemna samtida vänner en god föresyn, och efterkommande ett ärligt namn, hvilket jag bland verldsliga ting aktar som den högsta belöning. Detta böra vi så mycket häldre göra, som vi derigenom kunna hoppas en god utgång på detta kriget, och det innan kort. Jag kan nemligen, min broder, med sanning försäkra, icke Gud något att föreskrifva, utan som en menniska efter menskligt förnuft att sluta, att derest vi med kraft kriget fortsätta och Gud härefter som hittills framgång förlänar, då är intet tvifvel, att vi fienden snart till en för fäderneslandet nyttig och hederlig fred tvinga skolom. — Men här kommer nu en annan sak, som ökar fiendens och nästan alldeles kunde nedslå vårt mod; nemligen det mägtiga förbund, som kejsaren, konungarna i Spanien och Pålen jemnte den katolska ligan ingått hafva, samt de stora och oförmodade segervinningar, hvarmed kejsarens fältherrar snart både Danmark och hela Tyskland underkufvat. Det är ingen tvifvel, att ju elden skall tändas hos oss, så snart den är utbrunnen i Danmark. Jag ryser, när jag tänker på den fara, som af ett sådant mäktigt förbund förestår, och aktar onödigt densamma vidare beskrifva, häldst den faller så uppenbart i ögonen, att flere, än nyttigt är, af dess hot lära förvirrade blifva. Jag tror ock, att faran är större, än hon någonsin i vår eller våra fäders tid varit hafver; och kunde det väl hända, att vi och våra barn, jemnte fäderneslandet finge gå till kroppens och själens dubbla träldom, det Gud för sin barmhertighets skuld afvände! Men alldenstund med klagan och fruktan saken snarare försämras än förbättras, och sådant hörer mera qvinnor till än män, alldraminst dem, som regeringen förestå skola; derföre bör oss

ingalunda förtvifla och släppa allt handlöst som de danske gjort hafva, ej heller löpa i ser, gå i hopar och skylla den ene på den andre. Jag anser denna tiden sådan vara, att konungen icke bör mycket tänka eller tala om sitt majestät, om sin magt att bjuda och befalla, ej heller rådet om sitt anseende. Adeln och presterskapet böra bortlägga alla tvister om privilegier och rättigheter så väl mot kronan, som mot andra medundersåtare; krigsfolket nöjas med sin sold, och borgerskap samt allmoge godvilligt utgöra rikets nödtorfter i folk och varor. Med ett ord, ingen drage sig undan, utan alla göre ett; och alltefter som enhvar har del i fäderneslandets välstånd och frihet, så må han ock bidraga till dess räddning; icke så mycket besinnande, huru surt och svårt det kan falla sig att öka utgifterna och minska förmögenheten; utan fast häldre godvilligt uppoffra en del, för att få behålla det öfriga. Derest i tagen saken före med en så manlig beslutsamhet; då förtviflar jag ingalunda om en god utgång, utan hoppas, att Gud ännu skall bibehålla fäderneslandet vid dess urgamla anseende och frihet, och måhända göra det starkt nog att hejda österrikiska huset. Men deremot, så framt hvar och en i sin vrå börjar draga sig undan och tänka på enskild fördel, då är det förbi med fäderneslandet, och återstår för mig och andra redliga fosterlandsvänner intet annat än att fäkta, dock med förtviflan, till döds.

För att åstadkomma en rustning, svarande mot vådans storlek, vill jag derföre tillstyrka, att flottan sättes i det fullkomligaste stånd; att utskrifningen utan underslef verkställes; samt slutligen att alla skatter, ehvad namn de hafva må, med allvar indrifvas och det, från alla Sverges innebyggare utan afseende på några friheter eller privilegier. Dock synes mig detta ännu icke tillräckligt. Men, som menige allmogen af de andra pålagorna redan äro mest betungade och kunde, derest bördorna ökades, af otålighet och

oförstånd störta både sig sjelfva och oss i förderfvet, alltså böra de från ytterligare tillskott förskonas. Hvaremot vi, som uti fäderneslandets välfärd känna oss högst inflätade, äro skyldige detsamma efter vår förmögenhet bispringa, så att all adel, prester och borgerskap, bergsmän, krigsbefäl och fogdar; med ett ord alla, som skyla sig under adeliga friheter, skola låta uppteckna all sin egendom i löst och fast och deraf lemna till fäderneslandets tjenst hvar hundrade, eller hvar femtionde eller måhända hvar trettionde penning. På sådant sätt skulle en ansenlig summa kunna åstadkommas och fäderneslandet blifva hulpet. Jag ser nog, att detta skall falla mången tungt, anser dock bättre vara att, medan tid är, något offra, än sedan nödgas förlöpa allt och låta hustru och barn gå med tiggarstafven, såsom tyvärr våra trosförvandter derute i Tyskland måst göra, och sålunda umgälla deras ovilja att fäderneslandet i tid undsätta. Felix quem faciunt aliena pericula cautum!

Käre broder! Detta är, hvad som denna gången fallit mig i sinnet, och har jag ingenting emot, att du detsamma åt de öfrige herrar i rådet meddelar. Broderligen beder jag dig, efter din pligt och fosterlandskärlek att göra, hvad du kan. Att du och de andre af riksens råd, samt våra slägtingar, vänner och andre redlige svenskar med allvar fatten uti och lätten den börda, som hans kongl. majestät drager, enkannerligen derigenom, att i upplysen den menige man, och således förtagen det missnöje, som öfver dessa oundvikliga besvär eljest af oförstånd uppkomma kan. Ja, den högste Guden gifve eder alla, enighetens, samdrägtens och välvillighetens anda, så ock ett frimodigt hjerta; samt goda och hälsosamma råd, så vill jag hoppas, att vi en gång skola tillsammans hugna oss öfver våra manligen fattade beslut och deras lyckosamma utgång *).

*) *Riksark.* Någre Rikskansleren Axel Oxenstjernas Originalbref samt Copior N:o 30. Axel Oxenstjerna till Gabr. Oxenstjerna Elbingen d. 1 Nov. 1627.

Uti teckningen af Axel Oxenstjerna återstår ännu ett drag, måhända det skönaste; nemligen hans förhållande till sin konung. Vid uppträdet på tronen hade Gustaf Adolf tvenne utmärkte män vid sidan, sin förre lärare Johan Skytte, och sin förmyndare Axel Oxenstjerna; båda, ehuru af olika tänkesätt, dock genom kunskaper, allvar och duglighet egnade att vinna den unga konungens förtroende. Likhet i lynne och åsigter fästade honom vid Oxenstjerna, och redan då visar sig mellan dem spåren af innerlig vänskap, bergfast förtroende och detta ädla, gemensamt fattade beslut att uppoffra lif och krafter för fäderneslandet. Gustaf Adolf var vid sitt uppstigande på tronen sjutton, hans rådgifvare tjuguåtta år. I början visar sig också, fast nära omärkligt, hos Oxenstjerna åldrens och erfarenhetens öfverlägsenhet, hvilket dock småningom jemnades, ju mera Gustaf Adolf utvecklade sina stora egenskaper, och slutligen öfvergick till ett motsatt förhållande. Vid mognare år röjde sig nemligen hos Oxenstjerna den varmaste tillgifvenhet, den djupaste vördnad för konungens öfverlägsna snille; dock aldrig så, att icke Oxenstjerna öppet uttalade sin mening, alltid ärligt åsyftande fäderneslandets bästa, och derföre alltid af dess konung gerna hörd. Oaktadt det å båda sidor noggrannt iakttagna yttre förhållandet af konung och undersåte, framlyste dock stundom den inre förtroligheten. Under krigen i Preussen blef en gång konungen småförtretad öfver Oxenstjernas betänkligheter, samt utbrast: *Om icke min hetta satte lif i eder köld, så skulle alltsammans stelna och stanna af.* Oxenstjerna svarade helt lugnt: *Om icke min köld svalkade eders majestäts hetta, så skulle eders majestät redan hafva brunnit upp.* Konungen skrattade och båda fortsatte sitt arbete. Man såg dem sålunda ofta sitta hela dagarna igenom, i enrum inneslutna, under gemensamma öfverläggningar. Dessa sammanträden och oupphörliga brefvexlingar underrättade snart allmänheten om deras förtroliga vänskap. Oxenstjernas anseende steg i för-

hållande derefter; men ingen kunde någonsin förebrå honom, att på ena eller andra sidan hafva missbrukat det till oädla ändamål.

Verldshistorien kan icke uppte en förening af tvenne sådana män, som Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna. Att hafva frambragt detta hjeltepar skall uti evärdliga tider utgöra Sverges ära. Sverges ära och välfärd var också föremålet för deras gemensamma bemödanden; och höjden och ädelheten af detta mål jemnte det i så rikt mått skänkta och förtjenade förtroendet var det, som förenade deras själar. Högtidligt rörande äro de bref, de inbördes uppmuntringar, den store konungen och den lika store ministern skrefvo till hvarandra, båda på sina skuldror nogsamt kännande regeringsbördans tyngd. *Jag beder eder*, skref konungen **1629**, *att hafva friskt och stadigt mod och icke uppgifvas vid alla de vedervärdigheter, som i dessa tunga tider möta, utan besinna, att med svårigheterna växer ock äran, så hos samtid som efterverld; och slutligen, att fosterlandets frihet och Guds sanna dyrkan äro tu ting, de der väl värde äro, att man för dem alla bekymmer, mödor, olyckor, ja ock döden sjelf med all glädje undergå bör.*

Såsom en oförgängelig af dem sjelf flätad minneskrans öfver deras vänskap, vilja vi sluta denna teckning med anförande af tvenne dem emellan växlade bref, från den tid, då Gustaf Adolf redan börjat tyska kriget, men Oxenstjerna ännu låg qvar uti Preussen. Konungen begynte på närmare håll allt tydligare se de svårigheter, som mötte hans företag. Härmed förenade sig aningar om en snart förestående död, farhågor för efterlefvande anhörigas, likasom för fäderneslandets öde; slutligen de små men tärande bekymren för dagens behof. Han hade ämnat att genom några med spannemålshandeln vidtagna åtgerder förskaffa sig betydliga bidrag till härens underhåll; men det fanns ingen åt hvilken han med fullkomligt förtroende kunde öfver-

lemna utförandet. Oxenstjerna kände dessa konungens tänkesätt och erböd sitt biträde, ehuru förut öfverhopad af göromål. Brefvet träffade konungen just vid ofvannämnde sinnesstämning. Ehuru han i anseende till Dirschauiska såret icke utan möda kunde föra pennan, skref han dock helt och hållet med egen hand ett svar, som mer än allt annat visar förhållandet mellan de båda utmärkta vännerna, Det är dateradt Golnow d. 4 Dec. 1630, och lyder sålunda: *Min gunstiga hälsan och hvad mera, jag förmår, med Gud allsmägtig! Jag hafver bekommit edert rådslag om nästa årets örlig, och finner deraf eder trohet mot mig och fäderneslandet. Efterkommande, hvilka framdeles se sakernas gång, varda prisande edra hälsosamma råd, eder flit att dem genomdrifva. Önskligt vore, att flere funnes, som med samma trohet och förstånd ärenderna handterade, till både rikets och allas vår enskilda välfärd. Men Gud utdelar sina gåfvor så olika. Derföre och för syndens skuld finnas hos menniskorna hvarjehanda fel och brister, hvilka jag hos många bland riksens ämbetsmän så stora förmärker, att jag ofta skulle förtvifla, derest icke Gud af himmelen underbarligen gåfve hjelp, der för menniskoögon ingen synes. Görer fördenskull väl och tröttens icke uti min och rikets tjent! serdeles nu i denna kornhandeln, ty jag lemnar min välfärd häldre i edra, än i andras händer. Jag hade redan öfvergifvit alla tankar på denna sak; icke derföre, att jag icke kände hvad den båtade, utan emedan jag ingen visste att densamma anförtro, som icke sjelf skulle äta mjölet och spisa mig med agnarna. Men sedan i eder detta verk påtagit, glädes jag, deruti stadigt förhoppandes ett godt stöd, under den börda jag nu bära måste. Gud, som allt i sin vård hafver, hjelpe oss väl öfver denna vintern, så hoppas jag, att genom eder sorgfällighet sommaren skall falla oss lättare. Gud gifve ock framgång, hädanefter som hittills, åt vår rättvisa*

sak, hans namn till ära, hans kyrka till ro, oss alla till evig salighet!

Vårt tillstånd här ute skulle jag omständeligen för eder framställa, derest icke min hand af Dirshcau iska slängarna vore styf och till skrifvande fast odug-lig. Veten dock, att fienden är för närvarande svag både till häst och fot, dock icke så till ställning, haf-vande under sig hela Tyskland till rof. Jag är dock för närvarande sysselsatt att samla folk i mening att honom snart besöka, der Gud gifve sin lycka till!!! — Det är nu på tjugonde året, som jag med mycken möda, men också Gudilof med mycken heder vårt fä-derneslaud förestått. Jag har detsamma alltid älskat och ärat, likaså dess trofasta inbyggare och för de-ras skull föga aktat beqvämlighet, rikedom, ja sjelfva lifvet; sökande i denna verlden ingenting annat, än att fullgöra de pligter, till hvilka Gud låtit mig fö-das. Nu är väl denna vår sak rättvis och god, men krigets utgång deremot oviss, likaså menniskans lifs-tid. Derest mig något dödligt vederfaras skulle, vore de mina i mång måtto medömkan värde; båda qvin-nor; modern rådlös; dottern omyndig jungfru; olyck-liga om de sjelfva få råda, olyckliga om an-dra råda öfver dem. Derföre förmanar jag och beder eder för Kristi skull, att icke fälla mo-det, derest något sådant inträffade. Mitt minne och de minas välfärd anbefaller jag uti eder hand. Gö-ren mot dem så, som i viljen, att Gud med eder och de edra görandes varder, och som jag mot dem göra skulle, derest de sådant efter Guds vilja behöfde. Fa-derskärleken trycker mig dessa rader ur pennan. Jag betraktar nemligen eder, som ett mig af Gud gifvit medel, många svåra saker att bära, äfven dem, som mig i verlden tungast trycka. Dock allt detta tillika med lif och själ och allt, hvad Gud hafver mig gif-vit, befaller jag åter uti hans hand, otvifvelaktigt för-hoppandes i denna verlden det bästa, och efter detta lifvet, frid, fröjd och evig salighet. Det jag ock allt

i sinom tid eder troligen tillönskar. Jag blifver eder så länge jag lefver, alltid gunstig och väl benägen *).

Gustavus Adolphus.

Oxenstjerna svarade: *Eders kongl majestät min underdåniga, trogna tjenst, så länge jag lefver! Eders majestäts gunstiga handbref af d 4 sistledne har jag med tillbörlig vördnad mottagit och genomläst, men kan af dess läsande aldrig mättas, billigt tryckande detsamma till mina läppar hvarje gång, jag tager det i händerna. Att eders majestät, ihugkommandes detta lifvets korthet och menskliga händelser, betygar sitt förtroende till min ringa person; att eders majestät uppmanar mig i sådana händelser till mod, och anbefaller mig sin höga omvårdnad och det med sådana ord och skäl, hvilka icke blott mig, en trogen tjenare, utan ock den hårdaste sten beveka kunde; att eders majestät ytterligare från sin höghet nedlåter sig att deremot lofva i lika händelse lika omsorg för de mina; detta allt verkar hos mig sådana känslor, att jag icke vet, hvad jag svara skall. Jag ser häruti eders majestäts lifliga omsorg att använda alla medel, äfven de minsta för fäderneslandets framtida väl, likaså för dess egen älskeliga gemål och lifarfvinge. Men efter nu eders majestät mig sådana höga åligganden anförtror, så bör mig deremot icke fördölja hvad mitt sinne oftast och hårdast trycker. Uti alla, så enskilda som allmänna svårigheter, hvilka mig omgifvit, har jag alltid med arbete och flit hoppats på en god utgång, likasom jag också alltid trott fäderneslandet kunna räddas äfven utur större farligheter än nu, så länge nemligen jag vetat eders majestät vara vid lif och hälsa. Men så ofta jag kommer på de tankar, att eders majestät en menniska är, underkastad de faror och olyckor, för hvilka ingen*

---

*) *Palmsk. Acta ad Historiam regis Gustavi Adolphi. T. IV,* Gustaf Adolf till Ax. Oxenstjerna. Golnow d. 4 Dec. 1630.

är fri, hvarken den, som purpurmanteln bär, eller den, som i blångarn klädes; och när jag derjemnte betänker fäderneslandets tillstånd så inom som utom, då känner jag min svaghet och hissnar, bedjande att jag den dagen icke lefva måtte. Min högsta tröst och styrka är Guds barmhertighet och nåd, fädernes-landet och det konungsliga huset intill denna dag underbarligen beledd. I förtröstan på samma nåd hoppas jag, önskar af hjertat och beder Gud innerligen, det mig må vederfaras den lycksalighet att i all min lifstid få arbeta i eders kongl. majestäts tjenst och efter dess befallning, då jag med godt mod hoppas god utgång, på alla företag, ehuru svåra och farliga de än synas kunna. Men derest Gud för våra synders skull ville straffa oss alla och mig i synnerhet med att lefva den dag, eders majestät något dödeligt vidkomme, då är för eders majestät och än mera för mig nogsamt känd, den ringa förmåga, jag besitter; likaledes, huru det föga anseende, jag för det närvarande kan äga, lätt skulle förfalla, såsom blott och bart beroende af eders majestäts gunst. Dock, hvad jag göra kan, det vet jag icke, värderar det icke heller stort. Men, hvad i min yttersta förmåga står, det lofvar jag utan skrymtan, med underdånighet och trohet; nemligen att såväl vid eders majestäts frånfälle, det Gud länge fördröje, såsom ock i dess lifstid, för eders majestäts och dess höga omvårdnad göra, lida och umgälla, så vidt jag förstår och förmår, gerna uppoffrande mitt och de minas lif, blod och allt det menniskorna i denna verlden kärt hafva; så att jag det ansvara kan, icke blott för samtid och efterverld, hvilkas omdöme stundom kan bedragas, utan för all verldens domare. Samma tänkesätt skall jag mina efterkommande bjuda och i arf lemna, så framt de min välsignelse åtnjuta vilja. Till slut beder jag Gud innerligen och af hjertat, att icke låta saken komma derhän, utan gifva eders majestät hälsa och långt lif, råd och krafter att först göra en god ända

på sina krig, och sedan uti många och lugna år bereda fäderneslandets tillväxt och förkofran, och slutligen i sinom tid och behaglig ålder lemna åt älskade lifsarfvingar sin tron att innehafvas man efter man, så länge verlden står. Jag anbefaller mig och de mina uti eders majestäts gunst och nåde och blifver i alla mina lifsdagar eders kongl. majestäts underdånigste, trogne och hörsamme tjenare

Axel Oxenstjerna.

Elbingen d. 17 Jan. 1631 *).

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS SAMTIDA.

Sturesläglen lutade till undergång. Svante, den enda lefvande ättlingen af riksföreståndrarna Svante Sture, Sten Sture den yngre, och tillika dotterson af den store Klas Kristersson Horn, var sjelf en i alla hänseenden obetydlig man. I och med honom utslocknade på manliga sidan den fordna så ryktbara Sture-ätten.

Brahe-slägten härstammar från Anders till Mohammar, riksråd under Erik den tiondes tid. Stamgods hafva varit Rydboholm, Finnsta, Terna, m. fl. vapnet tvenne örnvingar, hvarföre den äfven kallades Örnvingeslägten. Namnet Brahe upptogs först omkring 1440

---

*) *Riksark.* Några rikskanslern Axel Oxenstjernas originalbref och Copier. Axel Oxenstjerna till Gustaf Adolf. Elbingen d 15 Jan. 1631. Detta är sjelfva Axel Oxenstjernas egenhändiga original-concept. För öfrigt finnas flerstädes afskrifter af detta och båda ofvanstående bref.

af riksrådet Peder Magnusson efter dess morfarsfar danska riksrådet Peder Brahe; i Danmark har sedan uråldriga tider blomstrat en slägt under detta namn, men med annat sköldemärke. Svenska Braheätten har städse bibehållit sig i stort anseende. Birger Persson till Finnsta var riksråd och Upplands lagman i början af fjortonde århundradet, tillika ledare af de vigtiga lagförbättringar, som på den tiden förehades. Då konung Birger Magnusson genom svek och brödramord ådrog sig allmän afsky, var det Birger Person, hvilken jemnte Matts Kettilmundsson år 1319 lyfte kronan af hans ovärdiga hufvud. Tjugu år derefter erböds samma krona åt sonen, den för rättvisa och dygd högt aktade Israel Birgersson Brahe; och dennes syster, den ryktbara S:t Brita fästade genom Gudsfruktan, försakelser och mod helgonglansen kring sin panna. Joakim Brahe, som föll vid Stockholms blodbad; och sonen, den så kallade gamle grefve Per, äro båda likasom den sednares söner genom föregående berättelser nogsamt kända. Magnus Brahe, bland dessa sistnämnde den tredje i ordningen, blef såsom hertig Karls anhängare upphöjd år 1602 till riksmarsk efter Klas Fleming och 1611 till riksdrots efter Maurits Lejonhufvud Han var en kunnig, skicklig och redlig herre, ofta och med fördel nyttjad i angelägna riksärenden. Vi hafva förut talat om dottern, Ebba Brahe; söner hade han inga; och slägten fortplantades af yngste brodern, Abraham Brahe. Efter slaget vid Stångebro blef nemligen denne sednare upptagen till nåder hos Karl den nionde, hvars fana han sedermera troget följde. — Abraham Brahe hade fattat tycke för jungfru Elsa, dotter af gamla riksdrotsen Nils Gyllenstjerna. Både jungfru Elsa sjelf och anhöriga å ömse sidor hade lemnat bifall till en framtida förbindelse; men bröllopet blef år från år uppskjutet. Tiderna voro oroliga, föga egnade till glada fester, häldst båda slägterna räknade många anförvandter, dels i bojor, dels i landsflykt. Dessutom var jungfru Elsa dotter af Sverges

högsta embetsman; Abraham Brahe åter afkomling af Sverges andra grefveätt, och enligt tidens sedvänja borde ett bröllop, mellan personer af detta anseende firas med så utmärkt högtidlighet och prakt, att dertill fordrades både många och dyra förberedelser. Denna väntan blef de unga tu alltför lång. År 1599, sedan Kalmar stad blifvit af hertig Karl intagen, erhöll Abraham Brahe tillstånd att hälsa på sina anhöriga. Under resan fick han höra, att jungfru Elsa hade nyss förut åkt ifrån Fogelvik, i afsigt att besöka sin moster, på Tyresjö, och att hon endast hunnit ett litet stycke före honom på vägen. Abraham Brahe påskyndade efter denna underrättelse sin resa så mycket han förmådde, och hann slutligen upp den släda, hvari jungfru Elsa satt, ensam och körd af en dräng. Brahe hastade fram och bytte plats med denne sednare, sägande, *att han sjelf ville vara sin jungfrus köresven*, hvarpå resan fortsattes under åtskilliga samtal. Då de kommo till Tyresjö-vägen, som tog af till höger, låtsade Brahe om ingenting, utan körde rakt fram åt Stockholm. Drängen begynte af alla krafter ropa, *att grefven körde vilse,* men Brahe svarade: *Följ du bara efter! Jag vet nog, hvad väg jag far.* Resan fortgick med all skyndsamhet, och det rakt till Rydboholm. Dit sammankallades några af de närmast boende slägtingarna, hvarpå bröllopet utan vidare förberedelser firades, och blef sedan alldeles opåtalt *). Grefve Abraham var en kunnig herre, serdeles i matematiken **), dertill redlig, arbetsam och tarflig, ansedd i och för sig sjelf, men ännu mer genom sönerna. Han hade nemligen med sin gemål många barn, alla mer eller mindre namnkunniga. Den yngsta sonen, Joakim, dog vid 23 års ålder, då redan öfverste och känd som tapper och duglig. Den medlersta, Nils Brahe, var Gu-

*) *Riksark. Acta Historica* 1597. Gyllenhjelms relation kon. Sigismunds inkomst i riket.

**) *Brah.* Fol. 84.

staf Adolfs trogna följeslagare under alla fälttågen och vann så väl hos konungen som soldaterna ganska stort anseende. Gustaf Adolf ansåg honom näst Lennart Torstensson vara det bästa fältherreämne i hela krigshären. Han var öfverste först för Upplänningarna, sedan för Gula regementet *). Mest namnkunnig bland bröderna blef dock den äldsta, eller unga grefve Per, som han vanligen kallades; till skilnad från farfadern. Han hade en reslig växt, ett öppet och ärligt utseende, det Braheska slägtdraget, den klufna hakan antydde klokhet och skarpsinnighet, hvilka egenskaper han också ärft från morfadern, likasom heder och arbetsamhet från fädernet. Ovanliga kunskaper och skicklighet hade en vårdad uppfostran och egen flit gifvit. Denne Per Brahe vann Gustaf Adolfs förtroende i så hög grad, att han till och med ansågs som en med tiden farlig medtäflare för sjelfva Axel Oxenstjerna. Likasom Nils Brahe visade han stora anlag för krigsväsendet, kunde dock i anseende till en svag och vacklande hälsa icke i längden uthärda fältlefnaden. Men jemnte sina krigiska egenskaper hade han äfven mycken förmåga i andra ämnen, varande på sin tid känd såsom en af de skickligaste att behandla modersmålet och med klarhet sätta sina tankar på papperet Från Würtzburg blef han derföre af konungen hemskickad för att intaga en plats i rådskammaren och erhöll derjemnte löfte om riksdrotts-ämbetet, när en gång farbrodern, gamle Magnus Brahe, skulle falla undan **).

Den under förra regeringen så ryktbare *Axel Lewenhaupt* dog landsflyktig, efterlemnande tvenne söner. Emedan fadern förverkat sina egendomar, och äldsta sonen, Johan Kasimir, följt honom till Tyskland, fick den yngre, Sten Lewenhaupt, ärfva hela grefskapet. Denne var en högst våldsam, orättvis och egennyttig herre, såsom sådan mer än ofta skyldrande i den ti-

---

*) *Brah.* Fol. 84.

**) *Brah.* Fol. 84.

dens domböcker. Utan försyn slog han under sig kronans, grannarnas och underhafvande bönders egendom, och lät fängsla och misshandla hvar och en, som vågade klaga deremot. Då äldre brodern erhöll tillstånd att återvända, ville grefve Sten icke utlemna den honom tillfallande delen af arfvet, utan verldslig lag måste slita brödratvisten. Få personer bland svenska adeln hafva gjort sig kända för ett så elakt uppförande, som denne grefve Sten. Underhafvande, slägtingar, ämbetsmän, grannar, ja hela soknar förde öfver honom de bittraste klagomål. Gustaf Adolf varnade och hotade, den ena gången efter den andra; men så stort var adelns inflytande och missbruket af deras friheter, att han på länge icke förmådde hejda dessa våldsamheter. Slutligen böjde sig dock den egensinnige mannen under konungens växande magt; men efter dess död återtog han sina fordna oseder. Då sammansatte sig Axel Oxenstjerna och Per Brahe att göra slut på dessa obehagliga uppträden, och Sten Lewenhaupt förklarades sitt grefskap förlustig. Brodern, Johan Kasimir, var något bättre, dock icke mycket. Men dennes söner, de tre riksråden Gustaf Adolf, Karl Maurits och Ludvig Weirich Lewenhaupt upplyftade åter slägten och namnet till dess fordna anseende.

Ätten *De la Gardie* stod i sin fulla blomstring. Stamfadern, Pontus De la Gardie, och hans bragder lefde i friskt minne. Sonens, den store Jakob De la Gardies ära var i sin middagshöjd och andra brodern, Johan, steg också genom duglighet upp till rådsbordet. Svenska slägternas afundsjuka på den främmande mildrades genom ingångna giftermål. Jakob var förmäld med Ebba Brahe, Johan, först med en Oxenstjerna, sedan en Posse.

Bland *Oxenstjernorna* märkas, utom den förut omtalade herr Axel, äfven hans bror, riksrådet och slutligen riksdrotsen Gabriel Oxenstjerna, en kunnig och välmenande herre, inför samtid och efterverld he-

drad af att äga brodrens fulla och rättvisa förtroende; bland deras många syskonebarn, Gabriel Bengtsson, slutligen grefve, rikskattmästare och riksamiral, samt dennes bror Bengt Oxenstjerna, ryktbar för lärdom och duglighet, framför allt för sina många resor i södra Europa och Asien, hvarföre han också allmännelingen kallades *Resare-Bengt.*

Det berättas, att då under Knut den stores tid danskarna i ett fältslag redan voro drifna på flykten, framsprang en krigare vid namn Tumme och fattade en afbruten ekegren, lyftade den som fana öfver hufvudet och uppmanade sina landsmän att vända om och följa hans banér. De gjorde så och segrade. Vid denna fornsägen har man fästat ätten *Banérs* ursprung, och berörde Tumme angifves som deras stamfader, hans banér som upphofvet till både vapen och namn. Verkeliga stamfadern, Isak, lefde i Skåne vid pass **1320.** Slägten kom under unionstiden in i Sverge och blef innan kort dermed så införlifvad, att Kristian tyrann fann för godt att afrätta tvenne Banérer, såsom varande deras nya fädernesland alltför tillgifne. Till högre anseende lyftes namnet först af de tvenne olyckliga men utmärkta bröderna Sten och Gustaf Banér, och af den sednares söner. Sten Banér dog nemligen utan arfvingar. Gustaf deremot efterlemnade många barn, alla mer eller mindre märkvärdiga; mest dock de tre bröderna, Per, Axel och Johan. Per Banér är redan förut omtalad. Axel Banér var en ärlig, öppenhjertig och serdeles glad och treflig herre, derföre också mycket älskad af Gustaf Adolf, hvilken gjorde honom först till riksstallmästare och sedan till riksmarskalk. Man anmärkte, att konungens tvenne gunstlingar hette Axel, men att konungen också visste använda dem hvardera på passande plats, Axel Banér vid högtidsbordet och jagten, Axel Oxenstjerna i rådkammaren och lägret. Axel Banér var gift med Abraham Brahes äldsta dotter, fröken Ebba. Förut hade hon gifvit korgen åt Åke Tott, och åt Bengt

Oxenstjerna, bekanta, den förre för sin tapperhet och rikedom, den sednare för vidsträckta resor och kunskaper. Axel Banér, bekant för sitt glada och älskvärda lynne, var den som slutligen lyckades att vinna den sköna Ebbas hjerta och hand. De båda andra friarne blefvo sedan gifta med hennes systrar Kristina och Margareta. Namnkunnig och utmärkt högt öfver både bröder, förfäder och alla af den slägten blef tredje brodern Johan Banér. Lifliga anletsdrag, bruna blixtrande ögon, beslutsamhet i väsende och tal utmärkte honom redan som barn. Vid ett besök på Djursholm fattade Karl den nionde synnerligt behag för den unga gossen, satte honom lekande i sitt knä och frågade: *Har du ej lust att se hofvet och komma i min tjenst?* Gossen svarade högt och oförfäradt: *Hin hårde må tjena dig, som tagit hufvudet af far min!* Vid åtta års ålder stod han en gång och lekte i ett öppet fönster i tredje våningen af Hörningsholms slott. Framför honom utbredde sig Östersjövikarne, öfver hvilka det ena fartyget efter det andra framilade och försvann. *Till Tyskland*, hette det, *skyndade dessa segel; till Tyskland*, der de olyckliga förföljda slägtingarna ändteligen hade funnit en fristad. Den lilla gossen spände sin näsduk mellan fönsterbågarna och jollrade aningsfullt, att äfven han skulle segla ut till Tyskland; men midt under ifvern af sin glada lek föll han ut genom fönstret. Den nedspringande barnpigan fann honom alldeles oskadad sitta förnöjd på en under slottsfönstret varande stenhög. Han försäkrade, att mäster Jan, trädgårdsmästaren, hade upptagit honom i fallet; denne deremot visste af ingenting. *Det ses, att du är bevarad till något stort*, sade Gustaf Adolf, då han sedermera hörde händelsen omtalas. — Johan Banér var under sitt uppväxande en rå och ostyrig gosse. Fruntimmerssällskap undvek han gerna; sina studier skötte han lamt och slutade tidigt; men gaf deremot ovedersägliga bevis på skarpsinnighet, raskhet och ett okufveligt mod. Vid femton års ålder gick han som kor-

nett ut i kriget och aflade sitt första lärospån i belägringen för Pleskow; sedan bevistade han oafbrutet liffländska och preussiska fälttågen, städse utmärkt såväl för egna bragder, som konungens förtroende. Han var kapten vid gardet 1620, öfverste för Östgötarna 1627, generalmajor 1628, riksråd och general 1630. Hans bragder gifva rika ämnen till framtida berättelser.

Hornarna af Åminne, den namnkunnige Klas Kristerssons afkomlingar, voro vid denna tiden mindre utmärkta; Hornarna af Kanckas så mycket mera, serdeles Karl Henrikssons fyra söner, alla slutligen tagande sin plats vid rådsbordet. Den äldste, Henrik Horn, hafva vi lärt känna vid ryska fredsslutet; den andre Ewert Horn likaså uti ryska krigen. Den tredje, Klas Horn, vårdade som lagman öfver Karelen och Ingermanland de länder, hvilka Ewerts svärd och Henriks underhandlingar hade vunnit åt fäderneslandet. Yngst men ryktbarast var Gustaf Horn. Han var född 1592 och uppväxte med sina bröder under jemn och oafbruten tillsyn uti faderns stilla och allvarsamma boning i Finnland. Undervisning erhöllo de af den lärde, ärlige, men besynnerlige Forsius, under hvars ledning serdeles Gustaf med sin lätta fattning och jemna arbetsamhet förvärfvade goda kunskaper. Vid sjutton år reste han utrikes och besökte högskolorna i Rostock, Jena och Tübingen, återkom vid tjugu års ålder och tjente tvenne år i ryska krigen under sin ryktbare broder Ewert. Åter for han ut till Holland, hvarest han under Morits af Oranien inhemtade den högre krigskonsten. Vid återkomsten blef han kammarjunkare hos Gustaf Adolf, hvars innerliga förtroende och vänskap han förvärfvade sig ju längre allt mer, så att konungen med skäl plägade kalla honom sin *högra hand.* Gustaf Horn var också en kunnig, klok och försigtig men tapper man; vida underlägsen Johan Banér uti djerfhet och snille, men honom deremot lika öfverlägsen i kunskaper och sedlighet. Gustaf Adolf anförtrodde honom å ena sidan underhand-

lingarna om frieriet i Berlin, å andra sidan krigshärarna i Liffland och Preussen, alltid med visshet att se sina uppdrag väl utförda. Under åren 1626—1629 försvarade han Liffland mot Gosiewsky med både tapperhet och framgång och vann flere icke obetydliga träffningar: hvilka fälttåg likväl blifvit mindre bekanta, i jemnförelse med hufvudhärens under konungen sjelf företagna vida vigtigare rörelser *). Gustaf Horn var gift med Kristina, Axel Oxenstjernas dotter.

Henrik Tott, gift med Erik den fjortondes dotter, Sigrid Wase, hade efterlemnat en son vid namn *Åke*, hvilken under Gustaf Adolfs regering vann mycken ryktbarhet. Han var af ett häftigt och tilltagset lynne samt utmärkte sig redan under studentåren som en bland Messenii mest handfasta och djerfva anhängare i de ofta våldsamma oroligheter, som vid högskolan förefölio mellan denne professor och Johannes Rudbeck. Samma sinnelag medförde han till kriget, der han visade ett mod, som icke skyggade för någon fara. Gustaf Adolf kallade honom *Snöplogen*, *som skulle rödja vägen för de andra* och nyttjade honom som sådan. Åke Tott upphöjdes till general vid rytteriet och till riksråd; men väckte ofta konungens missnöje genom öfvermod, ofördragsamhet och sitt obejdade lynne. Föga bättre var han anskrifven hos fruntimmerna och fick ett par korgar, innan han slutligen lyckades erhålla Abraham Brahes yngsta dotter, Kristina.

Herman Wrangel, hvilken under Karl den niondes tid blifvit upptagen som svensk medborgare, utförde flere betydliga bragder och upphöjdes slutligen till riksråd och fältmarskalk. Till lynne visade han dock mycken likhet med Åke Tott, med hvilken han också stundom hade ganska obehagliga uppträden. Under preussiska krigen gick det en gång så långt, att

*) *Brah.* Fol 180. Gustaf Adolf till Gustaf Horn Riga d. 6 Oct. 1625. Stockholm d. 6 April 1628. J. De la Gardie till Gustaf Horn åren 1627—1632.

de utmanade hvarandra på envig. Gustaf Adolf hade vid lifsstraff förbudit alla dylika bragder, hvilka han i sjelfva verket aldrig kunde tåla, ehuru sjelf i yngre åren dertill stundom förledd. De båda herrarna djerfdes dock att, i förlitande på sina generalsembeten, göra ett försök. Händelsvis blef konungen om alltsammans underrättad, och tog sina mått och steg i förhållande derefter. De tvenne kämparna infunno sig på bestämd tid och ort, men blefvo icke litet förvånade att se en af konungens adjutanter med ett kompagni soldater på platsen. De frågade: *hvad härmed åsyftades?* Adjutanten svarade: *att de ganska väl visste, det envig vore af kongl. majestät vid lifsstraff förbjudit. Då de likväl varit nog förmätna att företaga något sådant, hade hans majestät icke velat hindra deras stridslystnad, utan gerna tillåtit den ena vara den andras bödel; men, till varnagel för den öfriga hären, skulle den, som öfverlefde enviget, på stället efter lagens bokstaf afstraffas. Derföre vore också skarprättaren ditkallad;* och vid dessa ord framträdde han verkeligen i full skrud och ställde sig vid kämparnes sida. Naturligtvis blef intet envig utaf; och båda herrarna fingo, under några veckors fängelse, tid att svalka sin förbittring. Detta oaktadt dröjde det icke länge, förrän Herman Wrangels häftighet höll på att förorsaka än större olyckor. Han hade nemligen, i anseende till mera framlidna år, börjat tjenstgöra i rådkammaren i stället för fältet: men fattade, oaktadt sin ålder, en häftig kärlek till Margareta Stenbock, dock utan att kunna väcka samma känslor tillbaka. Nu inbillade han sig, med eller utan skäl, att det var danska sändebudet, Knudzen, som ingifvit fröken Stenbock motvilja för hans person. En dag mötte han Knudzen utanför slottet, och blef vid dess åsyn så förifrad, att han rusade till och gaf honom med sin käpp flere slag i hufvudet, så att blodet strömmade och käppen sprang i stycken. Knudzen vred de återstående bitarna ur Wrangels hand: men denne ryckte till sig vär-

jan från en bredvid stående tjenare och tvisten hade måhända fått en ännu blodigare utgång, derest icke Axel Banér fattat Wrangel om lifvet och derigenom förekommit allt ytterligare handgemäng. Saken väckte ganska stort uppseende, och utan rådets ifriga bemedling och Danmarks fruktan för Sverges segrande vapen, hade öppet krig mellan båda grannrikena troligtvis blifvit följden af ett så oförsynt våldförande af folkrätten.

Enligt gammal sägen och sjelfva namnets betydelse, skall ätten *Fleming* vara kommen från Flandern. Stamfadern berättas hafva blifvit adlad af Kejsar Karl den fjerde, hos hvilken han var skattmästare, erhållande derföre penningekistan till sköldemärke. Bestämda ättleden uppgår till herr Peder och hans tvenne söner, riksråden Jöns och Klas vid pass 1400. Af äldsta eller såkallade Swidjagrenen utmärkte sig amiralen Erik Fleming under Gustaf Wasa och riksmarsken Klas Fleming under Sigismund. Denna linea utdog med unga Johan Fleming år 1599. Nu lefvande Flemingar härledas från den yngre eller så kallade Willnäs grenen. Lars Fleming, ståthållare på Åbo, var gift med Anna Horn, syster till den tappre Karl Henriksson Deras son Klas Fleming blef en ganska märkvärdig man. Han var född 1592, förlorade tidigt sin far, men fick genom modern en ganska vårdad uppfostran, först hemma, sedan vid utländska högskolor. Vid tjugu års ålder gick han som kornett ut i kriget under sitt syskonbarn, Ewert Horn. Då Gustaf Adolf åren 1614 och 1615 deltog i dessa fälttåg, lärde han känna och värdera Klas Fleming. Han utnämnde honom till sin kammarherre; straxt derefter till ryttmästare och redan 1619 till underamiral. Klas Flemings arbetsamhet, mod och vigtiga tjenster blifva framdeles hvar på sitt rum anförda.

Karl Knutsson Gyllenhjelm hade återkommit från sin fångenskap och blifvit först riksråd, sedan efter Göran Gyllenstjernas död riksamiral, då han såsom

sådan i rådet intog plats bredvid Jakob De la Gardie, sin fordne kamrat, så i fängelse som fält. Gyllenhjelm hade under den osunda fångenskapen ådragit sig en sjuklig kropp; men bibehöll likväl ett gladt och fryntligt lynne, varande derjemnte i hela sin vandel en föresyn af tro och ära, samt forntidens enkla seder.

Erik Sparre efterlemnade sju söner. Den äldste Gustaf och den fjerde Sigismund stannade i Pålen; de fem andra i Sverge, der tvenne af dem blefvo friherrar och trenne riksråd; alla kunniga och utmärkta, dock ingen på långt när, som fadern. Dessutom blef af denna slägt serdeles ryktbar Hans Georg Sparre, svensk, men af okänd ättledning. Han tjente någon tid som öfverste-löjtnant vid blå regementet *), öfvergick sedan af obekant anledning till kejsaren, i hvars tjenst han blef general vid rytteriet och omtalas ofta under trettioåra krigets hvälfningar.

Under Karl den niondes regering hade den förut så talrika *Bjelke-ätten* ansenligen hopsmält. Bland de få återstående, märkes endast herr Sten Svantesson Bjelke såsom en man af ovanligare själsförmögenheter. Han användes mycket och med fördel. Något hvar gjorde sig om honom vackra förhoppningar och Gustaf Adolf yttrade: *Sten Bjelke vore den enda, som i någon mån kunde fylla Axel Oxenstjernas plats, om denne olyckligtvis fölle undan.* Olyckligtvis dog Sten Bjelke sjelf uti sina bästa år.

Bland *Gyllenstjernorna* var gamle Nils Gyllenstjernas yngre son, herr Göran mest bekant. I egenskap af Karl den niondes trogne anhängare, hade han blifvit riksamiral; men utförde som sådan inga synnerliga bedrifter. Mer att värdera voro de redliga och för riket välmenande råd, som han gaf hertig Jo-

*) *Riksark.* Acta Historica 1612—1632. L. Grubbe till Ax. Oxenstjerna. Stettin den 28 Aug. 1630. · Jemnför Swedish. Intelligenser. 1 Part. 87.

han, hvilken, hufvudsakligen på Gyllenstjernas tillstyrkan, nedlade alla anspråk på kronan.

Den samme *Torsten Lennartsson*, hviken 1598 räddade Sigismund ur skeppsbrottet vid Hella, hade hos sin mor qvarlemnat en tre månader gammal son, med namnet Lennart. Fadern lefde landsförvist i aderton år. Sonen, en stilla och lättfattlig gosse, uppfostrades hos sin farmoder på Forstena vid Hunneberg, och kom efter hennes död först till Bo Ribbing, sedan som hofsven till Gustaf Adolf, hvilken snart upptäckte ynglingens gryende anlag. Under någon förefallande skärmytsling skickade konungen honom med mundteliga befallningar till en af öfverstarna. Torstensson red åstad; men märkte under tiden, att fienden ändrat ställning, hvarigenom den af konungen befallda rörelsen skulle blifva skadlig. På eget bevåg ändrade han derföre sitt uppdrag, och gaf i konungens namn öfversten de befallningar, som Lennart sjelf för tillfället ansåg nyttigast, samt red derpå tillbaka. Gustaf Adolf ropade mot honom, att som fienderna ändrat ställning, måste Torstensson rida bort igen med ändrade föreskrifter, och gaf nu samma befallning, som ynglingen redan förut af eget beråd utfärdat. Torstensson bad om nåd och erkände förhållandet. Gustaf Adolf såg på honom och sade leende: *du passar bättre till fältherre än till hofsven.* Efter sex år var han också öfverste, efter åtta år general för artilleriet och deltog som sådan i tyska fälttåget. Han ådagalade en sällsynt förening af snille och djerfhet, och å andra sidan af noggrannhet och beräkning; och få svenskar hafva på slagfältet utfört sådana bragder, som Lennart Torstensson. Gustaf Adolf insåg tidigt hans värde. Då talet föll på den ring af hjelteämnen, som omgaf hans person, och jemnförelser anställdes, af den ene så, af den andre så, sade konungen slutligen: *Min Lennart är ändå det bästa ämnet bland dem alla.*

Johannes Schroderus intager en utmärkt plats uti denna tidens historia. Enligt sägen, son af Karl den nionde, blef han väl uppfostrad, tidigt framdragen, och visade sig utmärkt duglig både som Gustaf Adolfs lärare, och som sändebud till flere utrikes hof. Han adlades med namnet *Skytte*, taget efter modren, upphöjdes till friherre först i England sedan i Sverge, ytterligare till riksråd, styresman öfver Liffland och kansler öfver Uppsala högskola, öfverallt utmärkt för kunskap, skicklighet och drift. Hos Gustaf Adolf, sin förra lärjunge, bibehöll han alltid stort inflytande.

Denne Johan Skytte var för öfrigt en man af mycket inflytande äfven på Sverges framtida öde. Han uppgifves vanligtvis som hufvudman och förste stiftare af det parti, som sedermera under namn af Skyttianska ligan arbetade på nedsättande af svenska adelns magt. I afseende på den riktning, som Skytte ville i dess ställe gifva åt staten, finnas olika uppgifter. Somliga påstå, att han, hänförd af grekiska och romerska fristaternas exempel, ville uti Sverge förbereda folkväldets införande; andra åter, och det med mera anledning, att han tvärtom ville störta adeln, men endast för att på dess fall lyfta konungamagten. Att numera afgöra, hvilkendera åsigten är den rätta, torde vara omöjligt, häldst med en så djuptänkt ech försigtig man som Johan Skytte. Det är emedlertid säkert, att han med hela svenska adeln låg uti en hemlig strid, föranledd så väl af från fadern, Karl den nionde, öfverlemnade grundsatser, som af de mellan ärfd och förvärfd värdighet vanliga förhållandena af ömsesidig afund och misstroende. Hvad som härvid länder Skytten till mindre heder, är, att denna hans fiendtliga sinnesförfattning äfven riktade sig mot den visserligen store aristokraten, men ändå större fosterlandsvännen Axel Oxenstjerna, hvilken som det synes, icke utan skäl klagade, att äfven i sina mest välmenande företag blifva af Skytten motarbetad. Man berättar i anledning af dessa förhållanden följande händelse. Jakob

de la Gardie, Johan Skytte, Erland Båât och Karl Gyllenhjelm stodo en gång inbegripna i ett samtal om de närmast förflutna tiderna. Skytten berömde Erik den fjortonde såsom varande *en bland de qvickaste, lärdaste och villraste på sin tid.* — *Ja*, inföll De la Gardie, *men lägg också till en af de galnaste; dessutom en tyrann, hvilken låg i händerna på bofvar och knaster* — *Men*, sade Skytten, *om konung Erik följdt de råd, som gåfvos af sådant der knaster*, *så hade hertig Johan icke lyftat kronan af hans hufvud.* — *Ja*, svarade De la Gardie, *knaster hålla alltid med sådana konungar.* Skytten ville svara; men Gyllenhjelm och Båât lyckades att afstyra all vidare ordvexling. Så fanns äfven under Gustaf Adolfs tid den mellan högre och lägre stånd vanliga afundsjukan och bitterheten; men konungens rättvisa och allvarsamma regering beröfvade begge partierna både anledning och lust att bryta ut och tvingade dem att i dess ställe gemensamt arbeta på det gemensamma fäderneslandets väl.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH ADELN.

Mången förmodade, att adelns missnöje med Karl den nionde skulle utesluta hans son ifrån tronen. Detta blef dock icke händelsen. Man beslöt att erkänna Gustaf Adolf, dels af fruktan för Sigismunds efterräkningar, dels måhända i hopp att under den unga och beroende konungen afskaffa de inskränkningar, som

förra regeringen för adelns magt hade uppdragit. Så skedde också, och ingen konung af Wasaätten har måst underteckna större friheter åt adeln än Gustaf Adolf. Dessa förblefvo ej heller döda bokstäfver; utan begagnades med den oförsyntaste djerfhet. Öfvermodet och egennyttan hos några bland adelns medlemmar under Gustaf Adolfs första regeringsår, saknar nästan exempel i hela den nyare svenska historien. Sten Lewenhaupts uppförande är redan omtaladt. En dylik var också Moritz Horn. Joakim Berndes i Finnland och ännu mer hans fru, trotsade lagar och öfverhet oförsynt, men ostraffadt; Berndes blef till och med befordrad till kammarråd. Våldgästningar hos allmogen och dylikt, hörde nära nog till ordningen för dagen, hvaremot rusttjensten så oförsvarligt försummades, att under danska kriget ofta knappt åtta adelsmän funnos vid hela hären. Konungens bref, befallningar och hotelser blefvo föraktade. Orimliga privilegier och inbördes slägtförbindelser skyddade det laglösaste sjelfsvåld.

Vid anträdet till regeringen erhöll konungen tvenne alldeles motsatta råd i afseende på behandlingen af adeln. Johan Skytte yrkade: *att man borde fullfölja Karl den niondes verk, och alldeles krossa detta stånd. Sedan det vore gjordt, kunde konungen regera efter eget behag och utan att frukta någon motsägelse; hvarjemte kronans inkomster skulle af de adeliga godsens indragning ansenligen förökas.* Gustaf Adolf tänkte på förslaget; men det öfverensstämde icke med hans lynne och tänkesätt. Han vände sig derföre en annan gång till Axel Oxenstjerna, omtalade Skyttens yttrande och ville höra dennes mening derom. Oxenstjerna svarade ifrigt: *att den, som gifvit sådana råd, vore en konungens och fäderneslandets fiende. Jag vill väl icke,* sade han, *beskylla den aflidne konungen för orättvisa, ej heller försvara de under hans regering aflifvade herrarnes sak. Dock bör man betänka, att riket då för tiden var försatt uti sådan*

oreda, att det var svårt för något hvar att veta, till hvem man egentligen borde hålla sig. Det hade derföre varit en lofvärd handling, att skona så mån ga rikets förnämsta ledamöter, derest man genom mildare bemötande kunnat göra sig försäkrad om deras trohet. Dessutom kan det alldeles icke bevisas, att konung Karl haft i sinnet att utrota rikets yppersta stånd. Sådant hade inneburit otacksamhet, emedan det just varit detta stånd, som gifvit Wasaätten först kronan, och sedan arfsrätten dertill. Sverges konungar hafva också lofvat att beskydda och försvara sitt folk, icke att undertrycka det. Det vore derföre orättvist, att rycka till sig de egodelar, som adeln allt från Sverges första bebyggande innehaft, likaså. att drifva detta stånd från det rike, deras färfäder i så många århundraden med sitt blod försvarat. Dessutom bör besinnas, att konung och rike icke kunna vara adeln förutan; ty ur detta stånd framträda snillrika män, skickliga till rikets högsta ämbeten, så i fred som krig. Orsaken är, att deras söner från barndomen tillhållas att genom dygd, klokhet och mod visa sig värdiga förfädernas ära och sina medfödda företräden. En så ädel täflan förspörjes sällan i den stora hopens själar, hvilka merändels ej annat åsyfta än att föda sig och samla rikedomar, der tillfälle gifves; likaså ser man sällan någon borgare eller bondeson kunna bringa sig till höga beställningar, och när det någon gång händer, finner man, att sådant folk icke kunna skicka sig deri, utan bibehålla alltid i tal och väsende en qvarlefva af deras förra ringhet. Slutligen derest konungen försvarade adeln, skulle han af densamma tillbaka blifva ärad, älskad och trogct tjent, men i motsatt händelse sänka sig i en afgrund af misstankar och oro.

Oxenstjernas råd öfverensstämde i många hänseenden med Gustaf Adolfs eget tänkesätt, hvilket afskydde till och med den ringaste skymt af grymhet eller orättvisa, sökande förr hvad utväg som heldst.

Adeln var också vid dessa tider nästan ensam i besittning af de kunskaper och den uppfostran, som medförde skicklighet i rikets tjenst, och svårt om ej omöjligt var att utom densamma finna tillräckliga ämnen för sysslorna. Göran Persson, Olof Sverkersson och Erik Tegel, hvardera med sitt sällskap, hade också ingifvit föga förtroende för uppkomlingar ur ofrälse stånden. Dessutom af naturen benägen för det, som var stort och lysande, älskade Gustaf Adolf adeln med dess finare bildning, dess ärorika minnen och kände mera kallelse att i spetsen för detta stånd vinna lagrar och länder, än att i strid med detsamma anställa räfster och indragningar, med thy åtföljande obehagliga uppträden.

Dessa skäl bevekte Gustaf Adolf att följa Oxenstjernas råd. En mängd af Karl den niondes landsförvista ättlingar erhöllo tillstånd att vända tillbaka till fosterlandet, och några till och med återfingo fädernas förverkade gods. Adelns privilegier vidmagthöllos, oaktadt deras skyldigheter ofta betydligen försummades. Gustaf Adolf såg eller låtsade i början icke se de olagligheter, som adeln föröfvade, måhända kännande sig alltför svag till deras hejdande. Småningom ändrades dock detta förhållande. Konungens alltjemnt växande anseende och folkets tillgifvenhet ingaf honom sjelf ökad tillförsigt, och adeln en hälsosam fruktan. År för år visade sig uti konungens uppförande en tilltagande kraft och säkerhet, och klagomålen mot adelns öfverdåd blefvo i samma förhållande allt mer och mer sällsynta. Denna sednare förändring åstadkoms icke genom någon inskränkning uti privilegierna, icke heller genom täta och stränga bestraffningar; utan fastmera genom den nya anda, Gustaf Adolf visste ingjuta i detta stånd. Han kallade till sig de utmärktaste medlemmarna af hvarje slägt. I rådet suto Magnus Brahe, Jakob De la Gardie, Axel Oxenstjerna m. fl. Kring sin egen person, så i fred som krig, valde han främst Axel Oxenstjerna, vidare Braherna, Per och Nils, Ba-

nérerna, Per, Johan och Axel, Hornarna, Gustaf, Henrik och Klas, Lennart Torstensson, Klas Fleming m. fl. Varande sjelf till egenskaper och börd den störste bland de stora, behöfde han icke frukta att af denna lysande omgifning öfverglänsas; alltid och af alla erkänd konung, äfven utan krona på hufvudet. I denna krets af allt, hvad fäderneslandet ägde ädelt och stort, ingöt han sin egen anda. Sjelfuppoffring, tapperhet, kärlek för fosterland och lagar, gudsfruktan och sedlighet visade sig i konungens hvarje ord, hvarje handling. De andra följde efterdömet af kärlek både till deras konungsliga vän och till hans dygder; och så uppstod en ädel täflan uti kunskaper, mod och fosterlandskärlek. Från hofvet spridde sig dessa tänkesätt till landsorterna och bildade snart en adel så till sinnelag som börd. Egennyttan blygdes och dolde sig. Skrytet mot ofrälseständen och det laglösa roffandet af oförsvarade bönder, rodnade vid en föraktfull blick från Gustaf Adolf och hans vänner.

För att belöna utmärktare medlemmar af detta stånd, brukade konungen att gifva dem stundom ganska vidsträckta besittningar, dessa dock alltid belägna nära vid gränsen. Han sökte dymedelst göra adeln så mycket mera angelägen om de nya eröfringarnes försvarande. *Jag inflätar deras fördel i fäderneslandets*, sade han. Samma grundsats iakttogo också efterföljande regeringar. Så fick Axel Oxenstjerna Wenden, Gustaf Horn Marienburg, båda belägna i Liffland; Johan Banérs och Karl Gustaf Wrangels grefskaper Sordewalla och Salmis lågo på norra stranden af Ladoga, Flemingska friherrskapet Liebelitz i östra Finnland, o. s. v.

För öfrigt var Gustaf Adolf långt ifrån att i tjenstväg uteslutande hylla adeln. En duglig karl framdrogs och begagnades, hvar han fanns. Den ofrälse födda Johan Skytte upphöjdes till riksråd, en förut ganska sällsynt händelse; och Salvius Fegræus, Nicodemi m. fl. ofrälsemän begagnades ofta i de vigtigaste statsan-

gelägenheter. Föröfrigt var det under denna regering, som ett i inre hänseende mera jemnadt förhållande mellan adeln och de öfriga stånden förbereddes; ehuru det icke hann framträda i yttre verkningar. Förut hade endast den högre adeln och några få af lyckan mera gynnade ofrälsemän ägt nog tillgångar att gifva sina söner en fullkomligt vårdad undervisning. De unga ädlingarne stodo genom denna sin bättre uppfostran ojemnförligt öfver de andra stånden, icke blott i börd, rikedom och umgängesvett, utan äfven uti kunskaper och inre bildning och voro sålunda sjelfskrifne till de högre och vigtigare sysslorna. Undergifvenheten hos ofrälsestånden lättades genom känslan af deras verkliga underlägsenhet. Annorlunda blef förhållandet hädanefter. Uti de af Gustaf Adolf inrättade gymnasier erhöllo inom hvarje landsort flere hundrade fattiga oadeliga ynglingar en förträfflig uppfostran och vidsträckta kunskaper. så att de ofta upphunno, icke sällan öfverträffade sina jemnåriga bland ridderskapet. Känslan af jemnlikhet uti inre värde alstrade begäret efter jemnlikhet uti yttre företräden; och det föll sig tungt för ofrälsemannen att stanna qvar på en lägre plats och se en högre och mera både vigtig och lönande lemnas åt den stundom mindre både kunnige och skicklige adelsmannen. Det var först under drottning Kristinas tid, som de yttre verkningarna af dessa inre förändringar började att visa sig.

Vi återvända till Gustaf Adolf och hans samtida. På sätt, som redan förut är utveckladt, och i följe af sin personliga öfverlägsenhet, växte konungens magt ojemnförligt högre, än hvad gällande författningar medgåfvo. År **1617** vid kröningen begärde några bland ridderskapet, att *en anklagad adelsman icke måtte inmanas i fängsligt förvar, utan njuta fri lejd, till dess han blefve öfverbevist.* Gustaf Adolf svarade bestämdt: *att sådant skulle tillintetgöra lagens kraft, och befrämja öfvermod och orättvisa. Han kunde omöjligt å ena sidan utlofva sådana friheter, och å*

andra vidmagthålla lag och rätt, hvilket likväl var den förnämsta punkt uti konungaeden. Adeln teg då och allt sedermera. Gustaf Adolfs inflytande blef slutligen så stort, att knappt någon enväldig konung haft det större. Nästan alla, åtminstone de mera maktpåliggande ärenderna leddes af honom ensam. Rådet hade mången gång intet annat göra, än att till tidsfördrif läsa holländska tidningar.

Serdeles märkvärdig i detta hänseende är en mellan konungen och rådsherrarna i slutet af år **1630** förefallen tvist. För att så mycket som möjligt samla medel till krigets utförande, hade konungen genom bref till rådet påskyndat indrifvandet af så väl sedan förra åren innestående skatter, såsom ock af gjorda bevillningar, t. ex. utskrifningshjelpen, boskapsskatten o. s. v. Rådet svarade med allehanda ursäkter, *huru en allmän missväxt satt bönderna ur stånd att erlägga utskrifningshjelpen; samt att äfven adel, presterskap och borgare saknade medel att något betydligt understöd aflemna* o. s. v. *De bedja derföre, det dem icke måtte till onåder upptagas, att de hans kongl. majestäts vilja och begäran häruti icke efterkomma kunde. De hade häldre önskat att under krigets omak och besvärligheter hans majestät med hugneliga tidender fröjda, än med nya klagomål ytterligare besvära; men de hade i anseende till sin ämbetspligt icke kunnat detta sitt nu gjorda steg underlåta.* Konungen upptog denna skrifvelse ganska illa. *Jag hade väntat*, svarade han, *att i, gode herrar, skullen med all villighet beflita eder att lätta under den börda, som jag här i fiendeland med fara och arbete bära måste; på det icke denna hittills väl utförda sak måtte förolyckas och kriget hvälfvas tillbaka inom Sverge till allas vårt förderf. Men i, gode herrar, hafven varit betänkte på att uppfinna ursäkter för att fylla edert bref, icke medel för att fylla rikets behof. I talen om årsvexten, att der blifvit lika mycken svingel som råg; så måtten i, gode her-*

rar, tacka Gud för den säd, som blifvit, och bedja, att edert fäderneslund aldrig värre årsväxt bekomma måtte. I skrifven, ock om de höga spannemålspriser; de komma till äfventyrs deraf, att de, som spannemål hafva, vilja med andras skada rika blifva o. s. v *Vi hafva nu tillsammans nittiosextusen man af allahanda folk och tungomål, kunde derföre med allt skäl och oaktadt edra anförde ursäkter, de en gång beviljade gerderna utkräfva. Dock älska vi så vårt fäderneslund och dess innebyggare, att vi skola försöka dessa gerder umbära och med andra medel arbeta på våra betryckta trosförvandters befrielse och fädernes-landets och efterkommandes säkerhet och tjenst. Sålunda skola vi betaga till och med vrånga och otåliga menniskor hvarje anledning att oss förtala. Vår förlust blir ej heller så stor, i thy att de gerder, som oss och krigsfolket tillkomma borde, stanna till en stor del uti orättrådiga föreståndares fickor, de der rikta sig med allmogens svett och blod.* Rådet skyndade att förklara *sitt bekymmer öfver konungens onådiga bref, sin åhåga att göra hans majestät ett troget bistånd, sin underdåniga bön, att, hvad de af oförstånd felat, måtte af konungslig nåd öfverskylas* o. s. v. Tillika anhöllo de om Axel Oxenstjernas bemedling. Denne, då för tiden uppehållande sig i Preussen, svarade sålunda: *Jag är alldeles för ringa, att granska edert bref, än mera kongl. majestäts svar; men om jag som vän och ämbetsbroder fritt och utan förtörnelse får derom framställa min mening; så må jag väl bekänna, att alla de af eder anförda svårigheterna äro fullkomligt grundade. De hafva ej heller bordt förtigas, derest det ännu stode oss fritt att kriget företaga eller icke. Men nu, sedan elden en gång är lös, måste den, kosta hvad det kosta vill, släckas; så framt man icke vill ställa sig overksam och se på, huru alltsammans uppbrinner. Man bör derföre sådana svårigheter visserligen sinsemellan öfverväga, också vid tid och tillfälle framställa; men lik-*

väl ändå mera sysselsätta sig med att upptänka botemedel deremot. I hafven ingen omständighet anfört, den jag icke tror konungen känner likasåväl som vi, ehuru han stundom låtsar motsatsen; likasom vi sjelfva, för att rätt fullgöra vårt kall, måste för andra medundersåtare svårigheterna förringa tvärtemot vår egen bättre vetskap. Vi hafva visserligen alle och en hvar genom dessa tungor och krigsgerder ett surt äpple att bita i; men det kan icke med mindre aflöpa, häldst när vi besinna den stora krigshär och de många storspråkande officerare, som hans majestät underhålla måste. Eder mening hafver visserligen varit god; men om jag fritt får säga min tanke, så hafver det i detta vigtiga ärende felats eder en god uppsättare. En sak beror ofta icke så mycket på innehållet, som sättet, och Regum aures sua natura teneræ sunt *); *i sådana besvärliga omständigheter, som nu, kunna de än lättare såras; så framt icke sättet att skrifva är sådant, som mellan herre och tjenare bäst passande är.* Emedlertid hade detta uppträde den följd, att Gustaf Adolf med rådets förbigående anförtrodde åt sin svåger, Johan Kasimir, öfverstyrelsen och förvaltningen af alla kammarärenderna, och både konung och rike hade all anledning att vara nöjda med detta val. Krigsgerderna blefvo dock icke, som konungen ämnat, efterskänkta; krigsbehofven tvingade honom att oafkortade kräfva dem ut.

Då Gustaf Adolf vågade taga ett dylikt steg mot personer af så stort anseende som de på hans tid varande rådsherrarna, kan man deraf dömma, med hvilket allvar han visste att hålla de öfriga inom skranket. I allmänhet var han ömtålig om sitt anseende: *Jag måste hålla mitt fat i helgelse*, sade han, *och lära både höga och låga quid juris.* Några uti embetsverken intagna ynglingar började sjelfklokt mästra regeringens åtgärder, efter vanan icke utan bittert tadlan-

*) *Konungars öron äro af sin natur ömtåliga.*

de. Man berättade det för konungen. *Så länge som de morra*, sade han, *må de gå; men gläfsa de för högt, så slår jag dem på truten.* Ett par gånger slog han också till, och det så kraftigt att det sedan blef tyst, äfven med morrandet. Lägg dock till, att anledningar ej heller gåfvos, åtminstone ej för den sansade granskaren. Liksom far och farfar styrde Gustaf Adolf riksskeppet sjelf, aldrig öfverlemnande det åt andra, minst åt folkviljans vexlande vindkast. Han var i många hänseenden en folkets man. Till dess upplysning och förkofran syftade hans förbättringar af förvaltningen och läroverken, likasom hela hans regering, och för dess frihet och ljus offrade han både lugn och lif. För folkvälde deremot, för den stora allmänhetens förmåga att uppfatta och bedömma statens angelägenheter, hyste han föga förtroende. *Hopen*, mente han, *har i sådana saker hvarken kunskap, erfarenhet eller förstånd.* När man omtalade folkets beundran för hans person, svarade han: *sådana äro menniskorna; utan måtta i sina omdömen. Antingen krithvitt eller kolsvart; engel eller djefvul; aldrig en menniska med sina svagheter, men också med sina förtjenster.*

TRETTIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH PRESTERNA.

Gustaf Adolf, sjelf genomträngd af sann och innerlig gudsfruktan, var äfven högst angelägen att hos sitt folk inprägla samma känslor. Ordning och kyrkotukt befordrades på det allvarligaste. Förakt och

lättsinnighet i dessa ämnen likasom vanvördnad för gudstjenst och hvad dertill hörer, blefvo strängt straffade, stundom med landsflykt, någon gång med döden. Han var mån om presterskapets anseende; *de böra*, sade han, *vara verkliga folktribuner*, sjelfva bäst kännande allmogens belägenhet, och med lära och lefverne ledande densamma till allt godt och nyttigt. Ovärdiga prester blefvo deremot utan krus afsatta; församlingens vård och gudsfruktans befrämjande ansågos vigtigare än förbrytarens hustru och barn. Till vigtigare handhafvande af dessa ärender ämnade konungen uti Stockholm inrätta ett för hela riket allmänt consistorium, men saken gick icke uti fullbordan.

Gustaf Wasas bibelupplaga var redan längesedan utgången och nu mera ganska sällsynt. Gustaf Adolf lät densamma öfverse och förbättra, hvarpå 1618 en ny upplaga utkom; mera praktfull än någon förut inom fäderneslandet utgifven bok.

De oroligheter, som Johan och Karl genom påbörjade trosförändringar hade förorsakat, tjenade Gustaf Adolf till varning. Han höll sig orubbadt vid evangeliska bekännelsen. Några utlänningar föreslogo en sammansmältning af Lutters och Kalvins läror, och sjelfva den teologiske Axel Oxenstjerna lyssnade icke ogerna dertill. Konungen deremot afböjde saken lugnt, men bestämdt, och sände upphofsmännerna utur riket; inom Sverge skulle vara en tro, ett hopp och en bekännelse. Några insmugna jesuiter blefvo utjagade igen och trenne svenskar, som antagit och icke ville afsvärja katolska läran, blefvo efter lagens bokstaf till döden dömde och afrättade. I sig sjelf var dock konungen vida höjd öfver en inskränkt otålsamhet. Han sjelf älskade lutterska bekännelsen, och katolikerna voro hans fiender, både i fältet och rådkammaren; men besegrade fingo de hugna sig af hans öfverseende och mildhet. Jesuiterna voro de enda, som han aldrig kunde försona sig med.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH UNDERVISNINGSVERKEN.

Gustaf Adolf befrämjade på allt sätt vettenskaper och lärdom, och det bland alla klasser af sina undersåtare. Vid hans anträde till regeringen hade lärоverket i Uppsala nedsjunkit till en skola, skolorna än djupare. Tjenliga embetsmannaämnen funnos, till prester få, till andra sysslor inga. Professorerna vanhedrade sig sjelfva och sitt yrke genom inbördes oenighet och trätor, förda med skällsord mellan dem sjelfva, med käpp och knytnäfve mellan deras olika anhängare bland ungdomen. *Om vi icke*, skref konungen, *af egen erfarenhet visste, hvad gagn och nytta bokliga konster med sig föra, hade vi föga orsak att om eder högskola oss beflita; icke heller att med någon synnerlig gunst och nåde eder omfatta, eder, som icke mer och bättre akten, hvad edert kall och embete kräfver.* Han gjorde med allvarsam hand slut på oväsendet. Oroliga eller odugliga professorer blefvo dels afsatte, dels vederbörligen tuktade, dels flyttade till mera passande sysslor; och ungdomen hölls i hälsosam tukt. Lärarnes antal och arbetsordning blef närmare bestämd. Åt professorerna anslogos tillräckliga löner, åt fattigare studenter offentligt underhåll och åt hela akademien betydliga privilegier; hvarjemnte det efter Gustaf Adolf benämnda Gustavianska lärohuset uppbyggdes. Biblioтheket grundlades genom konungens ärfda böcker och de gamla klostersamlingarna uti Wadstena, Sigtuna, Gråmunkeholm, samt ökades af flere från jesuiterna i Preussen och Tyskland tagna boksamlingar; och för den högre bildningens spridande äfven till aflägsnare orter, anlades högskola uti Dorpt.

Gustaf Adolfs kärlek till vettenskaperna bevekte honom till ännu större och mera personliga uppoffrin-

gar. Efter sina förfäder hade han ärft en mängd egendomar, från ålder tillhöriga Wasaätten, eller vid reformationen densamma tilldömda, och hvilka således voro hans enskilda egendom, helt och hållet skiljd från kronans. Af dessa så kallade *Gustavianska arfvegods* har Gustaf Adolf år 1624 skänkt 313 hela hemman, fyra qvarnar och några andra lägenheter Uppsala högskola till evärdelig ego, sig sjelf till evärdelig ära. Exemplet verkade. Flere bland rikets stora gjorde anslag till läroverkets bästa; Johan Skytte upprättade på egen bekostnad den efter honom benämnda lärostolen; Gyllenhjelm lemnade anslag till fattiga studenters underhåll, och sjelfva enkedrottning Kristina förmåddes att för samma ändamål lösa på pungen. Som väktare och vårdare öfver detta sitt verk, satte konungen Johan Skytte till akademie kansler, hvari han efterträddes af Axel Oxenstjerna, båda ägande och älskande lärdom, men derjemnte nog kraftfulla att ordna och i ordning bibehålla hela verket.

Sverges lägre undervisningsverk fingo egentligen först under Gustaf Adolf sin tillvaro. Förut befintliga skolor voro nästan odugliga. Gustaf Adolf insåg behofvet af deras förbättrande: och det var, som man tror, biskop Johannes Rudbeck och Axel Oxenstjerna, hvilka först framställde förslaget till våra nuvarande gymnasier och lärdomsskolor. Sådana inrättades uti Strengnäs, Linköping, Åbo, Wiborg och Westerås. Genom Gustaf Wasa och hans söner inkommo vettenskaper och bildning bland rikets högre stånd; det var Gustaf Adolf och dessa af honom inrättade högre och lägre undervisningsverk, som snart lyfte de mindre ämbetmännen och medelklassen utur det tillstånd af mörker och okunnighet, hvari de tillförne varit.

Gustaf Adolfs åtgärder i dessa hänseenden bära den gemensamma stämpeln af hans kärlek till vettenskaperna och hans kärlek till sitt folk; man ser tydligt bemödandet att genom de förra inverka på det sednare, och det i så stor utsträckning som möjligt. Detta

var till en del en följd af tidehvarfvets riktning. Den gamla scholastiska filosofien hade förlorat både anda och anseende och dess lärare sysselsatte sig för det mesta med onyttiga spetsfundigheter. Många stämmor hade höjt sig deremot, bland andra äfven den store Gustaf Wasa; men det oaktadt fortfor missbruket. Emedlertid uppstod uti Paris en lärare vid namn Ramus, hvilken tydligt lade i dagen scholastikens fel, och yrkade en lärobyggnad, mera både lättfattlig samt omedelbart åsyftande menniskosjälens bildning till kunskaper och dygd. Denne Ramus blef af katolikerna häftigt angripen och som kättare dömd till döden; men hans läror utbredde sig och vunno stort anseende bland protestanterna. Uti Sverge blefvo de af Nic. Bothnensis, Ericus Schinnerus och Ericus Schepperus först införda, sedan under liturgiska oroligheterna förtryckta, tills de efter Johans död åter vunno betydligt insteg. Uti dessa läror var först Johan Skytte och sedan genom honom Gustaf Adolf uppfostrad. De öfverensstämde fullkomligt med denna konungs egna tänkesätt, likasom med protestantismens; och Seneca samt Hugo Grotius, hans båda älsklingsförfattare, hade arbetat uti samma anda. Klarhet och behag uti framställningssättet för att af en större allmänhet fattas och omfattas, samt renhet och upphöjning till innehåll för att derigenom hälsosamt inverka på samma allmänhet, sådana voro fordringarna hos en konung, som icke blott älskade vettenskaperna i och för sig sjelft, utan äfven ville så långt som möjligt sprida verkningarna af deras välgörande ljus.

I sammanhang med dessa tänkesätt, och tillika som en följd af sin lifliga fosterlandskärlek yrkade Gustaf Adolf ganska ifrigt på modersmålets användande uti vettenskapliga arbeten. Sjelf utmärkt kunnig uti främmande språk, förbisåg han dock icke de fördelar, som genom modersmålets uppodlande kunde vinnas. *Det har*, skref han, *städse varit räknadt ett rike till berömmelse, att de vettenskaper, som lända till menni-*

skoslägtets nytta, uppå dess eget tungomål framställda blifvit; så att folket straxt från ungdomen kunnat sig deruti öfva; och icke, som nu sker, vara nödgade att först lära sig de främmande språken för att sedan kunna komma till sjelfva innehållet, hvarvid oftast händer att medlet tager mera tid än ändamålet, språket mer än vettenskaperna. Det är derföre vår vilja, att de, som sig med bokliga konster befatta, skola så väl för nuvarande som efterkommande ungdom tillse, att dessa ämnen, så vidt sig göra låter, måtte på modersmålet behandlade blifva.

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH EMBETSMÄNNERNA.

Under Gustaf Adolfs styrelse vidtogos uti rikets inre förvaltning både flere och mera djupt ingripande förbättringar, än man kunnat vänta af en konung, hvars tid var så betydligt upptagen af beständiga krig. Men äfven under fälttågen följde han med noggrann uppmärksamhet alla regeringsärenderna och under vintrarna var han outtröttlig att, dels genom sammankallade ständer, dels genom resor uti landsorterna underrätta sig om rikets ställning och behof, samt om medlen att de sednare afhjelpa. Gustaf Adolfs regering var äfven i detta hänseende en ny skapelse.

Riksdagarna hade förut blifvit hållna utan någon bestämdt föreskrifven ordning. Stundom voro endast adel, prester och borgerskap kallade; vid svårare väglag och mera brådskande göromål endast rådet, biskoparna och några af de större städernas borgmästare. Ibland kommo få eller inga ombud från Finnland; en annan gång höllos serskilda möten med detta landskap

o. s. v. Ett dylikt förhållande medförde naturligtvis flere olägenheter. År 1624 utgaf derföre Gustaf Adolf en riksdagsordning, hvilken legat till grund för alla sednare.

Sverges första regeringsform af 1634, och deri gjorda fördelning af ärenderna, blef af Gustaf Adolf om icke utarbetad, dock uti verkställigheten förberedd. Länsstyrelserna fingo ett mera ordnadt skick, och de första försöken gjordes att medelst rikshufvudbok erhålla en öfversigt af landets inkomster och utgifter.

På lagväsendets förbättring arbetades med ifver. Stadslagen utgafs från trycket och på samma gång blef det förbudet att, som förut, dömma efter handskrifna lagböcker. Rättegångsordningen förbättrades; men det vigtigaste af allt var hofrätternas instiftande. Konungarnas tid hade nemligen hitintills blifvit onödigtvis upptagen genom att höra och afdöma alla från underdomstolarna vädjade tvister. Erik den fjortonde hade visserligen för sådant ändamål inrättat den så kallade konungens högsta nämnd; men denna blef af Johan den tredje upphäfd, utan att något annat sattes i stället. Gustaf Adolf förordnade derföre tvenne nya domstolar under namn af *Hofrätter*, nemligen 1614 i Stockholm och 1623 i Åbo, hvilka skulle handlägga de vädjade målen. Inrättningen, i början vacklande och obestämd, har sedan vunnit stadga och fortfar ännu att utgöra en bland grundvalarna i svenska lagskipningen.

TRETTIONDETREDJE KAPITLET.

OM NÄRINGARNAS TILLSTÅND.

Under Gustaf Wasas långa och visa regering hade riket vunnit en ansenlig förkofran. Trefnad och väl-

stånd rådde bland alla dess innebyggare. Silfverbägare, ringar och blanka dalrar, gömda i hörnskåpen, vittnade, att bonden både ville och kunde följa öfverhetens exempel af sparsamhet och ordning; han hade sitt Eskils-gemak likaså väl som konungen. Detta förändrades helt och hållet under sönernas yttre och inre fejder, då så väl kronans som undersåtens förmögenhet vandrade ur riket. Gustaf Adolf fann vid sitt anträde till regeringen Sverges krona och Sverges innevånare nästan lika utarmade, samt de fleste näringar i fullkomligt lägervall. Man införde från främmande hamnar vax, honung, öl, hampa, papper, humla, och en mängd dylika varor, hvilka landet kunnat likasåväl sjelft frambringa, och härigenom gick det klingande myntet än fortare till utlänningen. Gustaf Adolf sökte på allt sätt afhjelpa dessa olägenheter. Han gynnade och uppmuntrade den inhemska näringsfliten i alla dess grenar, och under sina resor sökte han samtalsvis fästa innevånarnes uppmärksamhet på åtskilliga nya utvägar att draga mera fördel af deras egendom. Bland allmogen infördes tyska får i stället för de svenska, hvilkas ull var för klädestillverkningen oduglig. Boskapsskötseln förbättrades genom inkallade holländare. Åkerbruket var temligen fördelaktigt; ty riket utskeppade årligen vid pass 7000 läster spannemål; brukningssättet blef dock ytterligare förbättradt genom adeln, som dertill egde både förmåga och insigt. På samma gång uppmuntrades handaslöjderna, skickliga arbetare samt rika förlagsmän inkallades och namnen De Geer, Grill, Geijer och De Besche härleda sig från dessa tider. Af dylika bemödanden förspordes hälsosamma verkningar. De första gevärs- och pappersbruk anlades, dessutom en mängd garfverier, bryggerier, likaså väfstolar, för kläde och siden m. m. För att förmånligt kunna afsätta sådana varor och dessutom sjelf behålla fraktvinsten befordrades handeln. Nya förordningar utgåfvos och en mängd bolag uppkommo under namn af Koppar-kompagniet, Jern-, Ved-, Handels- och Söder kom-

pagnierna m. fl., hvilka voro ofta snillrikt uttänkta och lemnade betydlig vinst både åt enskilda och kronan. Handeln kom uti ett mera blomstrande tillstånd än alltsedan Gustaf Wasas tid och tullarnas inkomst började blifva betydlig. I och för sig sjelf bar dock Gustaf Adolf misstroende mot de stora handelsmännerna. *De hafva*, sade han, *sitt fäderneslard i penningeskrinet, och föra detsamma med sig, hvarthäldst största vinsten lockar.*

Dessa lofvande utsigter voro egentligen en verkan af Gustaf Adolfs och hans vänners personliga ansträngningar. Tiden var i sig sjelf icke gynnande för dylika företag. Kriget, med dess täta utskrifningar af både penningar och folk, lade betydliga hinder i vägen för näringarna, som behöfde båda. Handelsbolagen och fabrikerna hunno sällan till någon mognad, emedan kronan nödgades tillgripa dess medel, så snart några blefvo samlade. Likaså led åkerbruket af höga, förut ovanliga skatter, såsom Landttågsgerden, Lilla Tullen, Qvarntullen, Boskapsskatten o. s. v. Folket insåg, att dessa ansträngningar icke kunde undvikas, och att konungen icke för eget, utan för landets bästa använde de sålunda samlade medlen. Missnöjet träffade derföre icke honom, utan landet sjelft; många hemman lemnades öde och en mängd bönder ville flytta ut och försöka sin lycka under en blidare sol. I sjelfva verket är det från Gustaf Adolfs tid, som flere af de tyngsta skatterna härleda sig. I anseende till landets nödställda belägenhet åtog sig folket dessa utlagor, men blott för tillfället. Under de följande långvariga krigen blefvo de beständiga. Å andra sidan bör också anmärkas, att genom det ökade lif, som konungen visste gifva åt alla näringar, blef det för riket lättare att bära dessa ökade bördor.

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS FÖRBÄTTRINGAR I KRIGSKONSTEN.

Krig hade blifvit Gustaf Adolfs mesta sysselsättning, och krigskonsten bär också de flesta spåren af hans ordnande snille. Nästan hvar och en af dess delar undergick en fullkomlig omskapning. Det var egentligen under preussiska fälttågen, som dessa förändringar småningom uppfunnos och infördes.

Fotfolkets beväring och fältöfningar voro förut behäftade med många olägenheter. Pikarna voro 18 fot långa och derigenom ganska oviga; musköterna så tunga och afskjutandet så inveckladt och besvärligt, att soldaten icke kunde förrätta det på fri hand, utan måste draga med sig en lång spetsig gaffel, som, nedsatt i jorden, skulle tjena till stöd vid siktandet; patronerna förvarades uti små mått, som hängde lösa vid ett kring lifvet sittande bälte, eller bandtler. Genom alla dessa omständigheter och den tidens serdeles oviga luntständning, voro handgreppen så ievecklade, att för gevärets laddande och afskjutning fordrades uti kejserliga hären icke mindre än nittioåtta serskilda tempo. — Lika hinderlig var sjelfva soldaternas uppställning. Kompagnier och regementer voro ganska stora; de förra 300, de sednare 3000 man, hälften pikenerare, hälften musketerare, vanligen uppställda tio man högt, hvarigenom de eftersta blefvo alldeles overksamma. Uti slagtordningar uppställdes de enligt det då gällande nederländska bruket uti stora så kallade *Tertier*, d. v. s. fyllda fyrkanter af flere tusen man, kraftfulla vid ett anfall, men tunga och snart bragta i oordning. På detta sätt var i allmänhet europeiska fotfolket beskaffadt, då Gustaf Adolf började tyska kriget och derigenom föranledde en fullkomlig omskapning af dittills gällande bruk. Pikarna förkortades från 18 till 11 fot, muskö-

terna gjordes lättare, gaffeln bortlades och soldaten måste vänja sig att skjuta på fri hand, denna sista förändring vidtagen tvärtemot de flesta officerarnes råd. I stället för bandtler infördes patronkök, och låsen förbättrades, hvarigenom handgreppen blefvo vida enklare. Uti hvarje tropp minskades pikenerarne, hvaremot musketerarne ökades till tvåtredjedelar, för att derigenom också öka elden. Kompagnier och regementer minskades, de förra till **144**, de sednare till **1008** man, hvarigenom tropparna blefvo rörligare, samt genom ökadt befäl bättre anförda. Linien var blott sex man hög; stundom stodo musketerarne till och med endast på tre leder. I stället för de gamla tertierna uppfann Gustaf Adolf de så kallade brigaderna, der regementets musketerare och pikenerare voro uppställda uti smärre troppar, med mellanliggande luckor, för att dymedelst lättare kunna röra sig och hvarandra bispringa. De voro antingen helbrigader af **2016** eller halfbrigader af **1008** man. Dessa sednare ombildades snart till den i krigskonsten så namnkunniga *Gustavianska kolonnen.* Svenska hären, sålunda uppställd, liknade en fästning, hvarje del inbördes försvarande den andra; de framskjutande kolonnerna svarade mot bastioner, brigadens bas mot courtinen; bakom densamma likasom bakom en vall rörde sig reserven och andra linien, färdige att skynda till hjelp, hvarthäldst det påkallades.

Kejserliga rytteriet led af samma olägenheter som fotfolket. Ryttaren från hufvud till fot klädd uti jern, samt beväpnad med en tung muskör, var sjelf oförmögen af alla hastigare rörelser och uttröttade snart äfven den starkaste häst. Regementerna utgjorde vid pass **750** man, sqvadronen **144**, likaledes uppställda sex eller tio man högt. Gustaf Adolf borttog största delen af jernklädnaden, bibehållande endast bröstharnesk och hjelm; musköten förvandlades till karbin och regementerna nedsattes till omkring **550**; sqvadronerna till **66** hästar, ställda endast på fyra le-

der. Det nyss uppfunna bruket af dragoner blef betydligen förbättradt och utvidgadt. Kejserliga rytteriet nyttjade den så kallade *Caracoln*, d. v. s. att sedan ryttarne afskjutit sina gevär, svängde de undan till höger och venster, lemnade sålunda rum för andra ledet och ställde sig sjelfva bakom det sista för att ånyo ladda. Gustaf Adolf deremot befallte sina ryttare att störta i sporrstreck framåt samt först afskjuta gevären, och sedan med värjan i hand kasta sig öfver fienden. Mesta nyttan hade han dock af en honom egen uppfinning, nemligen att mellan hvarje regementes rytteri uppställa smärre troppar af etthundradeåttio musketerare, hvilka med en mördande eld understödde egna och nedsköt fiendens ryttare. Det var denna uppfinning, som han hade att tacka för flere af sina segrar.

Uti förskansnings- och fältmätningsvettenskaperna var Gustaf Adolf utan all fråga den störste på sin tid; men ändamålet med denna bok medgifver icke att utveckla hans i detta hänseende vidtagna förbättringar; bland dem uti artilleriet äro de så kallade läderkanonerna ryktbarast. De uppfunnos af M. v. Wurmbrand och användes först i preussiska fälttågen. Namnet *läderkanoner* är egentligen mindre passande. Sjelfva röret var nemligen af tunn koppar, omgifvit af flera jernband, sedan lindadt med hopkittade tåg, och slutligen alltsammans öfverdraget med läder. Fördelen af dessa fältstycken var deras utomordentliga lätthet; olägenheten åter, att efter några få skott blifva så upphettade, att de sedermera icke på länge kunde åter begagnas. De kommo också derföre ur bruket redan 1631. Mindre ryktbar, men mera användbar är Gustaf Adolfs andra uppfinning, att nemligen förkorta kanonerna. I början trodde man nemligen, att kulans fart rättade sig efter kulloppets längd och göt derföre alla kanoner så långa som möjligt. Misstaget var redan upptäckt, men missbruket fortfor, tills Gustaf Adolf lät gjuta fältstycken efter bättre mått. Dessa antogos sedan öfver hela Europa, och blefvo i franska

hären mer än hundrade år bibehållna under namn af *Piéces Suedoises.*

Gustaf Adolf införde mera beräkning uti det hela af krigsrörelserna, än förut var brukligt. Han följde beständigt den grundsatsen att aldrig tränga längre framåt än, att sidorna och ryggen kunde mot anfall försäkras. Det var i synnerhet under preussiska kriget, som han utbildade denna lära, och första hälften af tyska fälttågen visar det mest noggranna iakttagande deraf. Denna grundsats har sedermera väckt mycken uppmärksamhet. Den kallades af Gustaf Adolf *ratio* eller *status belli*; men af sednare vettenskapsmän *läran om operationsbasen.*

Den hufvudsakligaste och mest välgörande af alla Gustaf Adolfs förändringar var den, som rörde krigstukt och fältordning. Att förskaffa soldaten ordentligt uppehälle och aflöning var förut en sak, hvarom man föga bekymrade sig; deremot lemnades honom också frihet att sjelf förskaffa sig sina behof på bekostnad af det land, som genomtågades. Sjelfsvåldet alstrade rysliga uppträden, och lägren voro en samlingsplats, en fristad för alla utsväfningar och brott. Detta förhållande sökte Gustaf Adolf ställa på en helt och hållet annan fot. Med en faders ömhet sörjde han för sina soldaters hälsa och behof, skaffade dem varma kläder, tillräckliga förråder och aldrig uteblifvande sold. Sällan nyttjade han kroppsstraff, såsom förringande den känsla af ära, som borde lefva inom soldatens bröst; deremot hände icke sällan, att han körde bort både enskilda och hela trupper. För att fästa dem vid fanan, var fändricken icke allenast frikallad från allt deltagande uti bestraffningen; utan var just den, som vid sådana tillfällen ägde fälla förböner för den felande. Sjelf var Gustaf Adolf i sitt umgänge med soldaterna städse mild och nedlåtande, derföre också af dem älskad ända till dyrkan, och detta oaktadt hans å andra sidan den tiden oerhörda stränghet. Ty sörjde han för deras behof, som en far, så fordrade

han också af dem en barnslig lydnad. Det minsta brott mot påbudna krigsartiklar blef allvarligt beifradt, och de förut så sjelfsvåldiga soldaterna måste beqväma sig till lydnad. De gjorde det, ty Gustaf Adolfs krigsartiklar andades en oskrymtad vördnad för gudsfruktan, dygd, rättvisa och sanning: och konungens eget exempel föregick hela hären. Den offentliga gudstjensten hölls uti aktning. Vanligtvis afsjöngs dervid Lutters egen psalm: *Vår Gud är oss en väldig borg;* och vid de orden: *Frågar du, hvad namn han bär? Jesus Krist det är;* beledsagades svaret af en salva från hela det närvarande artilleriet. Vid hvarje regemente fanns en fältpredikant, som inför truppen morgon och afton förrättade den offentliga bönen, och hade vidsträckt fullmagt att dessemellan beifra alla uti lägret insmygande laster. Spel, dryckenskap, utsväfningar och slagsmål voro strängeligen förbjudna, och för att förekomma sysslolöshetens frestelse, användes soldaten till uppförande af fästningsverk, och befälet till andra göromål. Lösa qvinfolk blefvo antingen bortjagade eller hopvigda med sina soldater. Barnen följde trossen och sattes under en serskild läsemästare, som hvarje dag, regementet låg stilla, öppnade sin skola. Då någon förbrytelse skedde, höll sig konungen icke till soldaterna utan till befälet. *Det var*, mente han, likasom gamle konung Gustaf, *den befallandes fel, om den lydande icke lyder.*

Gustaf Adolf skördade flere fördelar af denna stränga krigstukt. Hans soldater voro i allmänhet stilla och lydiga; historien vet icke förtälja några betydliga uti hans härar inträffade upplopp: då sådana eljest öfverallt vankades. Genom iakttagen måtta och ordning kunde också hans troppar berga sig ofta länge nog på de tillgångar, som den oordentliga fienden på dubbelt så kort tid förslöste. Han och hans folk möttes också beständigt af innevånarnes förtroende och kärlek, hvarigenom många af hans företag öfver förmodan lyckades. Genom känslan af mot Gud och

menniskor iakttagna pligter alstrades slutligen inom soldatens likasom anförarens hjerta ett lugnt men orubbeligt mod, grundadt på förtröstan till sin egen rättvisa sak och till försynens deröfver vakande hand. Det var denna känsla som gjorde svenska soldaterna och deras befälhafvare icke blott till krigare utan till hjeltar, och det ännu många år efter den store konungens död. *Det är*, plägade han säga, *en stor skilnad mellan en marodör och en soldat, mellan en kroat och en hjelte. Man kan visserligen vara en öfverdådig slagskämpe, men icke en god soldat utan att tillika vara en god kristen.*

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS HÄRFÖRARE OCH TROPPAR.

Uti första åren af Gustaf Adolfs regering voro hans utmärktaste krigare de redan under Karl den niondes tid pröfvade Jakob De la Gardie, Ewert Horn, Herman Wrangel, Nils Stjernskjöld, Jesper Mattsson Cruus, Peder Hammarsköld, m. fl I samma mån, som dessa åldrades eller gingo undan, framstodo i stället konungens samtidiga vänner Gustaf Horn, Nils Brahe, Johan Banér, Lennart Torstensson, hvilka alla redan förut blifvit omtalade. I de sista åren af hans regering började visa sig Johan Liljehök, Torsten Stålhandske, Karl Gustaf Wrangel, Arvid Wittenberg, Lars Kagg, Axel Lilje, med fl., ännu för det mesta föga kända ynglingar, stående på de lägre graderna af tjensten, men i kommande tidehvarf Svea rikes ära och försvar. De voro bildade i Gustaf Adolfs skola.

Dessa herrar voro alle genom börd eller lag svenska medborgare. De äldre bland dem äro redan omtalade, de yngre höra egentligen till nästa tidehvarf. Men Gustaf Adolfs älskvärda väsende, stora snille och ovanliga framgång lockade äfven många ryktbara krigare från andra länder, serdeles under trettioåra kriget. Sådana voro för det mesta tyskar eller skottar. Bland de förstnämnda märkas följande.

Rhengrefven Otto Ludvig, tapper, men stundom något för hetlefrad, känd i synnerhet såsom kunnig uti rytteriets förande. Han tjente förut under Danmarks fanor och utmärkte sig i slaget vid Lutter; blef sedan af Kristian den fjerde misstänkt för Kristina Muncks skull och tvungen att lemna tjensten, då han, som förbemäldt är, öfvergick till Gustaf Adolf. För att göra danska konungen till viljes var det en gång fråga om dess afskedstagande, men på det öfriga befälets förbön blef han bibehållen. Han upphöjdes sedermera till general vid rytteriet *).

Pfaltzgrefven Kristian af Birkenfeld, likaledes tapper och duglig samt slutligen utnämnd till general vid rytteriet.

Dodo von Kniephausen var känd som en ganska skicklig och erfaren krigare, serdeles med afseende på fotfolkets ledning. Han hade deltagit uti trettioåra kriget nästan allt från dess utbrott och tjenat under Mansfeld, hertig Kristian af Braunschweig, konungen af Danmark, stundom med olycka, alltid med ära. Vid Gustaf Adolfs öfvergång till Tyskland antog han svensk tjenst. Han var klok, erfaren och försigtig, men någon gång alldeles för långsam, kanske just derföre mindre lycklig. Men der det gällde ihärdighet var Kniephausen på sin rätta plats. Han egde en serdeles förmåga att med ett orubbligt lugn mottaga fiendens mest rasande anfall.

---

*) *Ridderst.* 75 a. Lars Grubbe till Ax. Oxenstjerna. Berwald d. 5 Jan. 1631.

Maximilian Teuffel, öfvergaf kejsarens och antog Gustaf Adolfs tjenst, och det redan vid den tiden då Riga eröfrades. Han utmärkte sig genom mycken raskhet och tapperhet, samt upphöjdes slutligen till öfverste för konungens lifgarde, eller det så kallade *Gula regementet*, hvilket just under och genom Teuffel steg till så utomordentligt anseende. I anledning af Kniephausens och Teuffels olika egenskaper plägade Gustaf Adolf kalla den förre *Städet* och den sednare *Hammaren; olycklig den, som kom emellan dem båda!* Tyskarna gjorde sig eljest lustiga öfver Teuffels namn, som på deras språk betyder *Djefvul*, likasom *Tott* efter deras uttal *Död. Svenska konungen*, sade de, *må väl segra, då han har både Döden och Djefvulen i sin tjenst.*

Båda *Thurnarna*, fader och son, voro bland de utmärktaste främlingar i Gustaf Adolfs tjenst. De härstammade från en gammal och rik böhmisk slägt. Fadern *Henrik Matthias* var en ovanligt skön, stark, tapper, lärd och i allo älskvärd man, länge och troget tjenande österrikiska huset. Men då kejsaren begynte våldföra böhmrarnes fri- och rättigheter, ställde sig Thurn i spetsen för förorättade landsmän och var den, som började det sedan så ryktbara trettioåra kriget. Öfvervunnen, måste han fly sitt fädernesland och reste som landsflyktig omkring uti Ungern, Holland, Venedig, Danmark, uti hvarje land nemligen som stod i fiendtligt förhållande till kejsaren. Slutligen kom han till Sverge. Der hade sonen *Frans Bernhard* redan flere år förut uppehållit sig, och genom erfarenhet, duglighet och ett berömvärdt uppförande tillvunnit sig Gustaf Adolfs synnerliga gunst och förtroende. Uti preussiska fälttågen lemnades honom ofta högsta befälet näst konungen, och när den unge hoppfulle mannen dog, väckte han allmän och djup saknad. Fadern fortfor ännu några år att deltaga uti statsärenderna, men drog sig slutligen undan till lugnet och dog uti Pernau år 1640.

Wolf Kristian Baudis född i Holstein, utomordentligt tapper, erfaren och skicklig, serdeles i rytteritjensten; men tillika hård, egennyttig, skamligt prejande så väl egna soldater som landets innevånare *). Han gick först i dansk, sedan svensk, slutligen saxisk tjenst, beständigt följande den enskilda fördelen.

Bland skottarna märkes *Hepburn*, en bland konungens tappraste och pålitligaste öfverstar; men såsom sina landsmän öfverdrifvet stolt: derföre också slutligen af missnöje öfvergående till Frankrike. *Alexander Lesslie* hade redan varit med under De la Gardies ryktbara tåg mot Moskau. Han var tapper, erfaren och Gustaf Adolf troget tillgifven, slutligen på ålderdomen uppstigande till värdigheten af general; ehuru, som det sades, han hvarken kunde läsa eller skrifva. Af ungefär samma halt var hans landsman, den gamle, glade *Patrik Ruthwen*, hvilken Gustaf Adolf, då dryckeslag någon gång nödvändigt måste hållas, brukade sätta till värd i sitt ställe; en syssla som också stundom förrättades af Johan Banér.

Georg Kristofer v. Taupadel, slutligen öfverste vid dragonerna, var en bland Gustaf Adolfs mest skickliga och nyttjade officerare, och knappt finnes under tyska kriget någon utmärktare bragd, i hvilken icke Taupadel hade mer eller mindre del. Också blef hans regemente på sista året ej mindre än tre serskilda gånger i grund förstördt. Men snart strömmade nya hjeltar till Taupadels kända baner och inom några dagar såg han åter sin tropp fulltalig. Efter Gustaf Adolfs död följde han hertig Bernhard af Weimar till Frankrikes tjenst **).

---

*) *Ridderst.* 75 b. Lars Grubbe till Axel Oxenstjerna. Frankfurt am Mayn d. 10 Juni 1632. Duderstadt d. 1 Oct. 1632. Duderstadt d. 24 Juli 1632.

**) Denne Taupadel, samt Haubald och Jac. Duvall blifva vanligtvis sammanblandade, stundom gjorda till en och samma person, hvaraf flere misstag blifvit föranledda.

Af de enskilda tropparna var bland fotfolket det så kallade *Gula regementet* ryktbarast; namnet taget efter färgen på soldaternes rock. Det var egentligen konungens lifgarde och ensamt lika stort som tvenne andra regementer Under preussiska fälttågen och Teuffels anförande började det utmärka sig såsom det första regemente uti hären, så väl till förtjenst, som rang. Detta anseende bibehölls och ökades under tyska kriget. Konungen kallade det *sin hufvudkudde, på hvilken han tryggt kunde hvila.* Efter Teuffels död fördes det af Nils Brahe, hvilken tillika med hela lifregementet hjeltemodigt offrade sitt lif på samma fält och dag, som deras älskade konung.

Blåa regementet under öfverste Winckel var en värfvad tropp, redan bekant under Karl den niondes tider. Sitt namn erhöll det af samma orsak som gula regementet. Lika var också deras antal, dess anseende, och dess slutliga öde.

Se Harte 1. 277. 2 18. *Gualdo Priorato* öfveratt af Francheville p. 191. Mauvillon 213 m. fl. Förhållandet tyckes hafva varit följande. Jakob och hans bror Mauritz Mac-Dugald, af skottsk härkomst, voro 1632, den förre öfverkommendant i Schlesien, den sednare öfverste-löjtnant, sedan båda jemnte slägtingen, öfverste Axel Dugald, adlade med namnet Duwall; den äldre hade redan 1618 stått som kapten vid Mansfelds regemente i Liffland. *Ridderst.* 74 b. Kort mantal på svenska krigsfolket 1618. — *Haubald* var öfverstelöjtnant vid blå regementet; hette Kristofer Haubald. *Ridderst.* 74 c, Haubalds egen underskrift. — Taupadel, Tupadelius, Tubalt, Dewbatel, som han efter olika gissningar och uttal kallas, hette Georg Kristofer von Taupadel och var öfverste för ett regemente dragoner. Se trenne hans egenhändiga bref, *Ridderst.* 72 b, 73 b. jemnför Böhmes noter till Harte 2. 18 och Theat. Europ. 11. 639. Han tyckes hafva varit af böhmisk eller tysk adel. Se Priwatleben Wallensteins von Schottky p. 130. — Chemnitz är den ende författare, som icke förblandat dessa tre olika personer.

Dessa tvenne regementer voro så stora, att hvart och ett af dem utgjorde en hel brigad. Till de öfriga brigaderna fordrades två, stundom tre regementer. Bland dem märkas.

Svenska brigaden, bestod af Dalkarlarna under Åke Oxenstjerna, Karelerna under Klas Hastfer, Westgötarna under Karl Hård, eller stundom i deras ställe Österbottningarna under Axel Lilje *); namnet gifvit derföre, att den utgjordes af endast infödda svenskar. Brigaden hade vanligen sin plats bredvid Blå regementet, deltagande i dess faror och i dess ära.

Gröna, troligen densamma som *Skottska brigaden*, bestod af skottska regementer under Hepburn **). Den hade varit med redan uti preussiska kriget. Efter Hepburns afsked fördes den af Wildenstein, dertill bildad som öfverstelöjtnant vid Gula regementet. Enligt några uppgifter bestod *Gröna brigaden* i slaget vid Lützen af hertig Bernhards tyska regementer.

Hvita brigaden, så kallad af sina fanor, utgjordes af pommerska, till Gustaf Adolf öfvergångna troppar, först under Damitz, sedan under Witzthum, sist under Burth.

Röda brigaden, bestod af regementerna *Hohendorf*, *Erik Hand* och *Hall*. *Svarta* regementerna voro värfvade af Falkenberg och Sperreuter.

Bland rytteriet stå främst i ordningen likasom i striden *Finnarna*, anförde af Torsten Stålhandske. Det var i deras leder, som den tappre Taupadel, som

---

*) *Riddarh. Genealog* för Hård och Hastfer. Lilje säges dersammanstädes öfverste för ett värfvadt regemente: men uti general v. Suchtelens samlingar finnes hans fullmagt som öfverstelöjtnant vid Österbottens regemente: och uti *Swedish Intelligencer* och *Lettres et Memoires de Gustave-Adolfe* m. m. p. 161 säges han öfverste för ett svenskt regemente.

**) *Riksark.* Riks-Cancellerens bref 1630. Lista på krigsfolket i Preussen förutan rytteri; jemnför Swedish Intelligencer 2, 28.

den sedermera så ryktbare Karl Gustaf Wrangel bildade sig. Sedan kommo *Westgötarna* under Erik Soop, städse försvarande det anseende, som de uti träffningarna vid Dirschau tillkämpat sig. *Södermanlänningarna* under Zacharias Pauli utmärkte sig uti preussiska fälttågen *), men synas sedermera icke förrän i slaget vid Lützen. Ryktbarare blefvo *Smålänningarna.* Per Brahe var deras öfverste; men som denne beständigt kallades till konungens sida, anfördes de vanligtvis af Fredrik Stenbock, en sonson till Erik Stenbock och Malin Sture. Det var i spetsen för detta regemente, som den store konungen slutligen blef skjuten.

TRETTIONDESJETTE KAPITLET.

TRETTIOÅRA-KRIGETS BÖRJAN.

Tyskland är sammansatt af flere, dels större, dels mindre stater, hvar för sig oberoende, men på samma gång förenade till en enda rikskropp. Deras gemensamma öfverhufvud är tyska eller, som han då för tiden benämndes, romerska Kejsaren, hvilken valdes af de så kallade kur- eller valfurstarna. Ehuru denna värdighet således icke var ärftlig, hade dock österrikiska huset under nära tvåhundrade år densamma innehaft. Denna ätt ägde dessutom Böhmen, Ungern och Österrike, genom hvilka egna besittningar och kejsarkronans glans dess anseende hade stigit så högt, att

---

*) *Sack.* (Bundt 25) Fullmagt för O. Sack d. 10 Oct. 1627 att vara major, och d 14 Maj 1629 att vara öfverstelöjtnant öfver Södermanlands landryttare under Zachar. Pauli.

man flere gånger fruktade, att den skulle göra sig enväldig först och främst öfver Tyskland och sedan öfver hela Europa. Till utförande af åtminstone första delen af denna plan kunde den räkna på hjelp af sina regerande slägtingar uti Spanien, och i allmänhet af katolska partiet uti hela Europa. Religionsfriden i Augsburg hade visserligen gjort slut på de första af Lutters och Zwinglii reformation föranledde krigen; men hela Europa fortfor dock att vara deladt uti tvenne stora partier, mellan hvilka, oaktadt det yttre lugnet, rådde en häftig och oförsonlig fiendskap. På ena sidan voro Italien, Frankrike, Spanien, Österrike, Pålen, samt den så kallade ligan, bestående af Tysklands katolska furstar; på protestantiska deremot England, Holland, Danmark, Sverge, furstarna i Nord-Tyskland, en otalig mängd anhängare inom södra delarna af detta land samt inom Frankrike och Pålen. Katolska partiet fick serdeles vigt genom det mägtiga österrikiska huset, hvars tillgifvenhet för denna lära var allmänt känd. Denna ätt hyste också, fast i hemlighet, det hoppet att vid samma tillfälle kunna uppsvinga sig till herraväldet öfver hela Europa. Det var partiets ärfda och stundom framskymtande plan, att verlden skulle hafva endast tvenne hufvud och styresmän, påfven i andeliga och kejsaren i verdsliga ting. Inre oroligheter och yttre krig, serdeles med Turkiet, hade emedlertid hindrat alla försök till förslagets verkställande; hvarförutan på längre tid ingen kejsare haft dertill erforderliga egenskaper.

År **1612** steg Matthias på kejserliga tronen, redan af framlidna år och mångfaldiga oroligheter uttröttad och sökande lugnet. Han hade inga afkomlingar. På sednare åren upptog han derföre till arfvinge sitt sykonebarn, erkehertig Ferdinand, en ihärdig, klok och kraftfull herre, i den mognade ungdomsåldrens förenade värma och kraft. Denne, uppfostrad af jesuiter, var påfviska läran af själ och hjerta tillgifven, och ägde dessutom nog klokhet att inse den en-

skilda fördel, han kunde skörda i egenskap af anförare för hela det katolska partiet. Underrättelsen om hans upptagande till kejsarens arfvinge spridde derföre oro kring hela Europa, och det var endast med möda, som böhmiska och ungerska ständerna kunde förmås att välja honom till efterträdare åt Matthias, serdeles som i båda dessa riken fanns ett stort antal protestanter. Han måste uttryckligen och med ed förbinda sig, att noga iakttaga och vårda de privilegier, dessa länder erhållit, så väl genom föregående betingningar med egna regenter, som genom religionsfriden i allmänhet. Ferdinand ingick på dessa vilkor utan betänkande, men med fast beslut att bryta dem vid första gynnande tillfälle. Ett sådant uteblef icke länge, ty kejsarens tilltagande ålder och sjuklighet lemnade snart alla ärender uti Ferdinands hand. Denne visade genast den mest uppenbara våld. Enligt Böhmens besvurna privilegier skulle ämbetena delas lika mellan båda bekännelserna och hvars och ens gudstjenst lemnas ostörd. I fullkomlig strid mot dessa medgifvanden började Ferdinand att från alla sysslor utesluta protestanterna och lät endast på svepskäl borttaga tvenne deras kyrkor, den ena i Prag, den andra i Braunau. Folket knotade. Flere bland österrikiska husets bästa vänner rådde till försigtighet, till och med gamle Matthias sjelf; men Ferdinand var och förblef obeveklig.

Böhmiska folket, från ålder fritt och sedan hussitiska krigen vandt vid att försvara sin frihet, kunde icke lida en sådan behandling. Serdeles blef den mägtiga och för det mesta protestantiska adeln uppbragt; äfven dervarande katolikers stolthet kände sig i och med fäderneslandet förfördelade. De samlades af alla bekännelser och till stort antal uti Prag, högljudt klagande öfver Ferdinands våldsamheter i allmänhet, och enskildt öfver hans förnämsta anhängare inom böhmiska rådet, nemligen de tvänne herrarna Martinitz och Slawata. Den 23 Maj 1618 gick grefve Henrik

Matthias von Thurn, åtföljd af flere böhmiska ädlingar och krigare samt en stor folkskara, upp till slottet och inträdde i den sal, der de kejserliga rådsherrarna voro församlade. En af böhmiska herrarna framställde folkets missnöje öfver de begångna olagligheterne, och förklarade, *att böhmrarna icke utvalt Ferdinand i den afsigt, att han skulle blifva envåldsherre och de sjelfva slafvar. De anhöllo derföre, att Ferdinand måtte ändra regeringssätt; eljest nödgades de sjelfva ändra regent.* Rådsherrarna sökte med fogliga svar stilla de oroliga, men desse vände nu sina beskyllningar mot Martinitz och Slawata enskildt. Då dessa ville försvara sig, utbrast en annan af herrarna: *Hvartill behöfs så mycket omständigheter? Låtom oss efter gammalt böhmiskt bruk vräka dem ut genom fönstret.* Sagdt och gjordt. Lobkowitz, en af de ifrigaste böhmrarna, sprang rakt på Martinitz och fattade hans händer, några andra fötterna, hvarpå denne rådsherre verkligen kastades ut genom fönstret. Slawata ville smyga undan, men Thurn grep honom i armen och ropade: *Se här, ädle herrar, är den andre!* Slawata måste resa samma väg; likaledes skrifvaren åt de andra, såsom mindre hatade, lemnades tillfälle att rädda sig genom flykten. Salen var i tredje våningen; men händelsevis låg en stor gödselhög under fönstret, hvars djupa och mjuka bädd mottog de fallande rådsherrarna, så att ingen af dem led någon betydligare skada. Detta våldsamma företag var likasom tecknet till upprorets utbristande öfver hela landet. Alla böhmare, både katoliker och protestanter, grepo till vapen, och fördrefvo allt, hvad österrikare hette. Detta var början af det så ryktbara trettioåriga kriget.

Den gamle kejsaren och hans förtrogne rådgifvare, kardinal Klesel, föreslogo att med eftergifvenhet stilla oroligheterna; men Ferdinand ville ej höra talas om annat än stränghet och våld. Han tycktes glädjas åt upproret, som en laglig enledning att återtaga protestanternas privilegier, ja, att helt och hållet utrota

detta hatade parti. Han fruktade dock motstånd af den mäktige Klesel, och lät derföre hemligt och hastigt från Wien bortrycka och på ett aflägset slott innestänga den gamle mannen. Matthias kunde ej bära dessa olyckor. Sorg och bekymmer lade honom i grafven.

Ferdinands uppenbart visade hårdhet och oförsonlighet retade böhmrarna ännu ytterligare. Under anförande af Thurn och Mansfeldt fördrefvo de österrikarne från Böhmen, Schlesien och Mähren. Den förre framträngde ända till Wien, som af honom belägrades, och endast Boucquois tillfälliga ankomst räddade Ferdinand från att midt uti sin egen hufvudstad blifva tvungen att underteckna de upproriskas stolta fordringar. Dessa sednare sammankallade ett riksmöte uti Prag, hvarest till konung utvaldes pfalzgrefven vid Rhen, Fredrik den femte. Denne var måg till konungen af England, och dessutom sjelf en bland de mägtigaste tyska furstarna, så att böhmrarna tyckte sig äga skäl att från båda dessa håll, liksom från de andra protestanterna vänta betydligt understöd. Uti öfra Österrike hade dessutom största delen af bönderna omfattat den nya läran, och stodo färdiga att vid första tillfälle förena sig med böhmrarna, likaså uti Ungern, hvarest dessutom uppstått en för kejsaren farlig fiende uti Siebenburgska fursten Betlen Gabor, hvilken mer än en gång höll på att göra sig till herre öfver hela detta land. Onekeligen var Ferdinand uti en ganska svår belägenhet.

Å andra sidan hade han många anledningar att hoppas en lycklig utgång. Först och främst Spaniens, Österrikes, Pålens, och katolska ligans omätliga stridskrafter. Frankrike under en oskicklig förmyndareregering vågade ingenting företaga; icke heller England i anseende till konungens svaga och eftergifvande lynne. Protestanterna voro sins emellan oeniga och lutteranerna ville af afundsjuka icke understödja den nyvalda böhmiska konungen, emedan han antagit reformerta bekännelsen. Kurfursten af Saxen förrådde

helt och hållet och öfvergaf sina trosförvandter, emedan den listige Ferdinand förespeglade honom hoppet att med sitt kurfurstendöme få förena Lausitz. Genom ett slugt begagnande af denna sina fienders söndring lyckades det Ferdinand att på riksdagen i Regensburg blifva vald till kejsare efter Matthias. Det skedde den **29** Aug. **1619**, två dagar sednare än hans motståndare Fredrik valdes till konung i Böhmen.

Båda partierna rustade till en afgörande strid. Krafterna voro ganska olika. För Ferdinand kämpade **50,000** österrikare, **30,000** spaniorer, **30.000** af ligans troppar, **20,000** saxare, bland hvilka skaror större delen bestod af gamla och härdade krigare, anförda af lika pröfvade fältherrar, Boucquoi, Dampier, Spinola, Tilly, samt de unga efter ära och bragder törstande, hjeltarne Wallenstein, Pappenheim, Altringer m. fl. — Konung Fredrik deremot stod öfvergifven af sina trosförvandter, af sjelfva sin konungsliga svärfader. Trettontusen man från de fria riksstäderna, samt tiotusen ungrare var den enda hjelp, som han kunde erhålla, och dessa sednare genom plundringslystnad och oordentlighet mera till skada än gagn. Bland hans anförare voro Thurn och Mansfeld de enda utmärkta. Fredrik, ung, liflig och stolt, förlorade dock icke modet. *Tärningen är kastad*, sade han. *Striden må afgöra, om mitt hufvud skall bära kronan eller ej;* och han förkastade de obilliga fredsvilkor, som Ferdinand mera för syns skull än på allvar föreslagit. Den **19** Nov. **1620** kom det ändtligen till ett fältslag på det så kallade *Hvita berget* utanför Prag. Efter en kort strid tog böhmiska hären till flykten, ungrarne först. Thurns regemente försvarade sig till sista man, ensamt i sin undergång och i sin ära. Nederlaget blef fullkomligt. Prag och hela Böhmen eröfrades. Fredrik med gemål måste undan den förföljande fienden taga flykten, först till sina arfländer, sedan till Holland, hvarest han, fattig och olycklig, nödgades helt och hållet lefva af främmande magters allmosor.

Ferdinand lät sin jernhand falla tungt öfver de besegrade. Uti hela Böhmen blefvo protestanterna, dels fördrifna, dels tvungna till påfviska bekännelsen; deras kyrkor nedrifna eller öppnade för katolikerna. Trettiotusen hushåll, deribland etthundraåttiofem adeliga ätter med Thurn i spetsen hade gått i landsflykt; bland de qvarblifvande mistade de flesta sina egendomar, och tjugusju de utmärktaste herrarna sina hufvud. Böhmen fick ett sår, hvarefter det ännu icke hunnit hämta sig. Bönderna i Österrike hade genom böhmiska uppviglare låtit förleda sig att gripa till vapen. De förlitade sig än på det stora antalet, än på sin rättmätiga sak och kommande underverk. Deras anförare, som fruktade öfverhetens straffande hand, försäkrade dem om framgång, och gjorde allt för att till ytterlighet uppreta deras mod och deras raseri. Men de oordentliga hoparna blefvo snart och utan möda till flere tusental nedhuggna af Pappenheim, som ankom i spetsen för ordentliga troppar. Ungrarna kufvades af Boucquoi, och Betlen Gabor nödgades begära frid. Alla österrikiska länderna böjde sig åter i lydnad och ödmjukhet för Ferdinands segrande magt.

Lika våldsamt och egenmägtigt framfor han uti sjelfva det tyska rikets angelägenheter. Fredrik blef såsom upprorsstiftare förklarad i akt. Den delen af hans arfländer, som låg vid Rhen, intogs och besattes af spanska troppar; den andra, eller det så kallade Öfverpfaltz, lemnades längre fram, och kurfurstliga värdigheten nu straxt åt hertigen af Bäjern till belöning för dess mot Ferdinand visade trohet.

Sistnämnde åtgärd var i fullkomlig strid mot gällande författningar, ty kejsaren hade icke rättighet att på sådant sätt af- och tillsätta riksfurstar utan de andras bifall. Det väckte också missnöje hos både protestanter och katoliker, hvarjemnte de förstnämnde blefvo ytterst uppbragta öfver det våldsamma förfarandet mot deras böhmiska trosförvandter. Furstarne inlemnade allvarsamma föreställningar, och folken kno-

tade. Åtskilliga härförare, som förklarade sig vilja strida för frihetens sak och i sådant afseende värfvade troppar, fingo stort tillopp. Sådana voro grefve Ernst af Mansfeld och hertig Kristian af Braunschweig. I öppna drabbningar blefvo de alltid af de kejserliga fältherrarna slagna, men sjelfva anförarnes ihärdighet och mod samt folkets öppna och furstarnes hemliga understöd satte dem snart åter i stånd att visa sig i fältet. Hela Tyskland öfversvämmades och förhärjades af dessa oordentliga, nästan röfvarelika svärmar, samt af de föga bättre kejserliga soldaterna. Slutligen började dessa sednare att allestädes få öfverhand. I hopp att derigenom vinna kejsarens tillgift, lät den svage Fredrik förmå sig till en öppen skrifvelse, hvari han uppsade all gemenskap med grefven af Mansfeld och hertigen af Braunschweig, hvilka dock hittills varit hans enda försvarare. Desse fältherrar, sålunda af Fredrik öfvergifna och af den i alla hänseenden öfverlägsna Tilly förföljda, nödgades slutligen upplösa sina redan förut nära upplösta troppar och sjelfva taga flykten till främmande länder. Hela Tyskland låg alldeles värnlöst i kejsarens hand.

Då nu alla fiender voro fördrifna, väntade man, att kejsaren skulle återskänka fred och lugn åt det utmattade riket. Man bedrog sig. Ferdinand höll sina härar tillsammans, man visste ej mera för hvad ändamål. Bland protestanter och katoliker vaknade derföre den gamla farhågan, att han ämnade göra sig envåldig öfver Tyskland. Danmark och Sverge befarade tillika framtida planer mot deras både tros- och riksfrihet. Konungen i England, bedragen i sitt hopp, att kejsaren på hans föreställningar skulle till nåder upptaga den olycklige Fredrik, förklarade sig ändteligen villig, att lemna denne något verksammare biträde. Det saknades endast en anförare att sätta i spetsen för dessa spridda krafter.

Frankrike, af naturen Österrikes motståndare, hade under en svag och oförståndig förmyndare-styrelse

understödt i stället för att motarbeta sin medtäflares företag. Detta förhållande ändrades. Genom ränkor, klokhet och kraft hade det lyckats den ryktbara kardinal Richelieu att vinna ett nästan enväldigt inflytande öfver konung Ludvig den trettonde och derigenom också öfver ärendernas gång, så att Frankrike snart helt och hållet styrdes af hans hand. Denne man insåg tydligen, huru fruktanvärd för både Frankrike och Europa österrikiska magten skulle blifva, om den finge tillfälle att göra sig enväldig öfver Tyskland. Det enda sätt att förekomma sådant, var att understödja protestanterna. Detta åter föll sig svårt för Richelieu, som sjelf var katolsk kardinal, minister hos en katolsk konung och dertill sysselsatt att inom Frankrike kufva samma protestanter, som i Tyskland borde hjelpas. Richelieu fattade dock och utförde denna djerfva plan. I tal, i skrifter, i gerningar yttrade han alltid innerlig tillgifvenhet för påfviska och bittert hat mot protestantiska läran. Men tillika påstod han öppet, att Ferdinands nit för den förra var endast en förevändning, för att få tillfälle underkufva hela Tyskland, ett förslag, som hvarje redlig fransman borde motarbeta. Richelieu blef snart själen uti de underhandlingar, som mellan ofvannämnde magter mot Österrikes växande välde förehades. Frågan blef blott, hvilken furste man borde välja till ledare af kriget. Valet vägde mellan de båda protestantiska konungarna Gustaf Adolf i Sverge och Kristian den fjerde i Danmark, båda kända för stora personliga egenskaper, och båda fruktande Österrikes framtida planer. Frankrike önskade Gustaf Adolf; England deremot Kristian den fjerde, med hvilken dess konungahus var nära beslägtadt. Båda föreskrefvo sina vilkor. Gustaf Adolf med ett folk, uttröttadt genom flere förutgående och ett ännu fortfarande krig, fordrade betydliga fördelar. Kristian deremot hade under tolf års fred samlat krafter och mod. Det nära grannskapet med Tyskland gjorde det för honom både angelägnare och lättare att understödja pro-

testanternas sak. Äran att blifva så många folkslags befriare lockade hans stolta själ, å andra sidan kanske också en hemlig missundsamhet mot Gustaf Adolf, hvars redan vunna lagrar stucko den ärelystne Kristian i ögonen. Han föreslog derföre vida förmånligare vilkor, och blef vald till öfverste för Neder-Sachsiska kretsen, samt afslutade förbundet med England och tyska furstarna, innan Frankrike hunnit närmare komma öfverens med Gustaf Adolf. Denne sednare drog sig tillbaka, och lyckönskade de förbundna *till en så värdig anförare, och en deraf otvifvelaktigt följande framgång.*

Det var om sommaren 1625, som detta krig började. Några protestantiska furstar, deribland hertigarna af Meklenburg och administratorn af Magdeburg, förenade sig med konung Kristian. Mansfeld och Kristian af Braunschweig samlade åter sina strödda hopar och ilade till striden. Konungen sjelf med danska styrkan bröt in uti Westfalen och Neder-Saxen, eröfrade åtskilliga fästningar och framträngde nedemot Hessen. Här mötte honom ligans troppar under anförande af Tilly. Kristian insåg ganska väl omöjligheten att med sina nyss värfvade hopar i öppen slagtning bestå emot Tillys under vapen grånade soldater. Han undvek derföre sorgfälligt hvarje tillfälle till strid. Den sluge Tilly tågade fram och tillbaka och använde alla möjliga krigsknep för att locka konungen ut på fältet, men förgäfves. Kristian förstod att ordna sitt tåg eller välja sina ställningar så fördelaktigt, att Tilly icke utan den ögonskenligaste fara kunde honom angripa. Så fortgick kriget hela 1625 och största delen af 1626. Ändteligen den 27 Aug. sistnämnde år lyckades det Tilly att tvinga konungen till drabbning. Slaget stod vid Lutter am Baremsberg. Danskarna och deras konung uppförde sig med hedrande tapperhet. Tre gånger förde han dem i elden, men Tillys kämpar stodo orubbliga, eller framträngde oemotståndliga. Danskarna blefvo slutligen kastade på flykten efter en

förlust af omkring 4000 man, hvarefter de inom kort fördrefvos ur hela Tyskland.

Hitintills hade kriget mot protestanterna blifvit fördt förnämligast med katolska ligans stridskrafter, hvilka mer eller mindre stodo i beroende af bäjerska kurfursten Maximilian. För att äfven i detta hänseende ernå en fullkomlig sjelfständighet önskade Ferdinand att ega en af honom ensam beroende krigsstyrka; men han saknade medel till dess värfvande. Den rika och tappra Wallenstein upprättade då på egen bekostnad, men till kejsarens tjenst, en krigshär af 50,000 man. Med denna tågade han hösten 1625 uppåt Nord Tyskland, slog följande våren Mansfeld vid Dessau och jagade honom genom Schlesien och hela Ungern, hvarest denne sistnämnde härförare insjuknade och dog. Samma öde hade på samma år den andre försvararen af Tysklands frihet, hertig Kristian af Braunschweig; och den tredje, konung Kristian af Danmark, innestängdes i Holstein af både Tilly och den från Ungern återvändande Wallenstein. Men emedan desse tvänne herrar icke kunde tillsammans förlikas, visste den förra så drilla sakerna, att Tilly fick befallning tåga ned mot holländska gränsen; Wallenstein åter skulle med kejserliga hären utföra kriget mot Danmark. Genom Tillys seger vid Lutter var detta redan i hufvudsaken afgjordt; Wallenstein behöfde blott upphämta de redan mogna frukterna. Han öfversvämmade hela norra Tyskland, Holstein och Jutland, och det var endast Bältets böljor och Kristians förträffliga flotta, som skyddade sjelfva de danska öarna från samma olycka. Det är en sägen, att Wallenstein uti sin vanmägtiga harm lät med glödgade kulor beskjuta det honom hejdande hafvet.

Så slutades fälttåget 1627. Ferdinand hade lyckligt besegrat äfven denna storm. Hans magt och anseende syntes fastare grundade än någonsin, och hela Tyskland afvaktade med bäfvan den stränge segrarens beslut. Med samma egenmägtighet, som fordom mot

pfaltzgrefven vid Rhen, dömde han också vid detta tillfälle de båda hertigarna af Mecklenburg i akt, skänkte deras länder samt hertigliga värdighet åt Wallenstein, oaktadt sakens olaglighet och furstarnes högljudda insagor. Dessutom gaf han Wallenstein fullmagt att vara kejserlig storamiral öfver Nordhafven; och sökte genom honom bemägtiga tig sjöstäderna uti Pommern och Mecklenburg och derstädes hopsamla en fruktansvärd flotta. Det hotande olycksmolnet hvälfde sig allt närmare mot norden.

Bland Östersjöhamnarna var Stralsund den tiden en bland de vigtigaste, så väl genom handel och rikedom, som genom sitt serdeles fasta och gynnande läge. Wallenstein sökte derföre bemägtiga sig densamma, först med list, sedan med våld; men den fria riksstaden försvarade sig mot båda. Svenska och danska konungarne, inseende vådan af en kejserlig flotta i Östersjön, beslöto att gemensamt beskydda Stralsund, och skickade i sådan afsigt först danska hjelptroppar under Holk och sedan svenska under Lesslie och Nils Brahe. Wallenstein å sin sida hade ditsändt Arnheim med en betydlig styrka och befallning att, till hvad pris som helst, intaga staden. Men alla dennes företag blefvo tillbakadrifna. Wallenstein, utom sig af vrede, bedyrade högt, *att han skulle hafva Stralsund i sina händer, om det också vore med diamantkedjor fästadt vid himmelen.* Han ryckte dit, åt följd af hela sin här, och angrep vallarne med storm på storm. Men borgerskap och soldater täflade i modigt försvar. Wallenstein måste med oförrättadt ärende öfvergifva staden, sedan han för dess murar förlorat 11,000 man. Vid samma tid hade äfven danska flottan förstört alla de fartyg Wallenstein med otrolig kostnad låtit samla och utrusta. Han befann sig vara amiral utan ett enda skepp.

Kejsaren insåg nu tydligt omöjligheten att mot Sverges och Danmarks flottor och förenade magt någonting hufvudsakligt kunna vinna. Han erbjöd der-

före Kristian en ganska fördelaktig förlikning. Denne hade väl lofvat att icke utan Sverges deltagande börja några underhandlingar. Men nöden och frestelsen segrade. Uti Maj 1629 afslöt han med kejsaren en enskild fred, öfvergifvande sina båda bundsförvandter, konungen i Sverge samt hertigen af Mecklenburg. Deremot återfick han alla förlorade länder, mot löfte att icke mera inblanda sig i tyska angelägenheterna.

Nu hade Ferdinand alldeles fria händer, att uti sistnämnde rike företaga hvad häldst han ville, serdeles som Gustaf Adolf genom kriget mot Sigismund och dennes från kejsaren erhållna hjelptroppar var helt och hållet sysselsatt uti Preussen. Ferdinand iakttog detta tillfälle att gifva sina motståndare dödshugget. Medelst en sträng förordning hade han redan påbudit, att alla protestanter inom österrikiska staterna skulle antingen utvandra eller öfvergå till katolska läran. Den 6 Mars 1629 utfärdade han det så kallade *Restitutions-ediktet*. Han befallte nemligen, att alla slags egendomar, som blifvit från katolska kyrkan afsöndrade, skulle till densamma ovilkorligen återställas; och kejserliga sändebud kringskickades att pådrifva verkställigheten. Protestanternas ångest kan icke beskrifvas. Ett oräkneligt antal fredliga innevånare hade nu öfver hundrade år varit i besittning af mångfaldiga, alltsedan första reformationstiden indragna kyrkogods. Nu skulle de mista sin så länge innehafde egendom och drifvas från hus och hem, eller slafva under stränga herrar af en främmande och fiendtlig tro. Några stater inlemnade väl klagomål emot detta beslut; men Tilly och Wallenstein stodo med sina härar hotande öfver dem, och redan hade det förfärliga ediktet uti flere kretsar blifvit satt i verkställighet. Det tycktes, som ingenting mer skulle kunna rädda de tyska protestanterna.

TRETTIONDESJUNDE KAPITLET.

DE TYSKA FURSTARNA.

För att redigare uppfatta ifrågavarande tid och dess hvälfningar, är nödigt att taga någon närmare kännedom om de tyska furstar, hvilka genom personliga egenskaper eller läge och magt inverkade på stridens utgång.

Främst bland alla märkes *Ferdinand den andre*, romersk kejsare, konung öfver Böhmen och Ungern, hertig öfver österrikiska länderna, genom rang och besittningar den mägtigaste regent i Europa. Han var född 1578, klok, ihärdig, stolt och djerf af naturen, men ännu mer genom uppfostran. Från tolf till sjutton års ålder vistades han hos jesuiterna i Ingolstadt och åtnjöt deras undervisning. Här grundlades hos honom den mest obegränsade tillgifvenhet för katolska läran, det djerfvaste beslut att för densammas utbredande hvarken spara våld eller list. Han bibehöll från denna tiden en nästan vidskeplig vördnad och kärlek för sina uppfostrare. Under resor tog han, om möjligt var, sin boning uti deras kloster; och ur deras orden valdes biktfadern, *Pater* Lamormain, hvilken med tiden erhöll betydligt inflytande. Ferdinand var högst noggrann i iakttagandet af alla religionsbruk, vallfärder fastor och dylikt. Han bar alltid på sig helgonbilder och aflefvor, och hade högtidligt tagit jungfru Maria icke allenast till sin egen skyddspatron, utan äfven utnämnt henne till öfverfältherre för hela österrikiska hären. Näst denna trosifver eller i bredd med densamma visade sig en herrsklystnad, lika oinskränkt till gränsor som medel; och det tycktes mången gång, som kardinal Richelieu haft rätt uti sitt påstående, att hos Ferdinand den förra endast var en täckmantel för den sednare. Sjelf visade sig Ferdinand sällan eller aldrig

vid härarna; men från djupet af sitt palats visste han med den största klokhet välja och bedöma sina fältherrar, och leda underhandlingarna; djerft begagnande medgången, aldrig förtviflande under den mest förtviflade motgång. Sådan var den man, som i spetsen för katolska partiet skulle blifva Gustaf Adolfs motståndare.

Näst Ferdinand utmärkte sig på samma sida hertigen, sedermera kurfursten af Bäjern, Maximilian. Han var född 1573, och likasom kejsaren uppfostrad hos jesuiterna i Ingolstadt. Från ungdomen utmärkte han sig genom ett serdeles ljust hufvud, flit, goda kunskaper och sedlighet; såsom regerande furste genom drift, och ordning och de klokaste åtgärder i alla grenar af förvaltningen. Han var af öfvertygelse nitisk katolik, dock icke till förföljelse; en orubblig anhängare af Österrike genom både klokhet och personlig vänskap; äfven genom blodsband. Ferdinand hade nemligen i andra giftet Maximilians syster och Maximilian Ferdinands dotter, båda med namnet Maria Anna. Vid kejsarevalet funnos några bland furstarna, hvilka, afundsjuka på Österrike, ville i Ferdinands ställe utvälja den högt aktade Maximilian. Det afböjdes, dels af jesuiternas list, dels af Maximilians egen försigtighet. I stället för Ferdinands medtäflare blef han dess trognaste vän, och erhöll derföre såsom vi förut omtalat Öfra-Pfaltz och kurfurstevärdigheten i belöning. — De öfrige bland katolska furstarna voro mindre ryktbara.

Bland protestanterna var saxiska kurfursten Johan Georg den utmärktaste i anseende till besittningarnes storlek, icke till personliga egenskaper; varande inskränkt och trög af naturen, och än mera genom begifvenhet på nöjen, i synnerhet på jagten och glaset. Serdeles älskade han ölet och kallades derföre *Ölkonungen* eller *Öl-Göran*. Med en känsla af dryghet och högmod, ansåg han sig vara de tyska protestanternas anförare, men förrådde dem på det skamligaste vid minsta skymt af egen fördel. År 1619 gaf honom Ferdinand obestämda löften om Lausitz, och straxt var

Johan Georg färdig att låta sina troppar understödja de kejserligas företag mot protestanterna och den olycklige Fredrik. Då Ferdinand tycktes glömma sin förbindelse, började kurfursten föra ett häftigt larm öfver åtskilliga begångna olagligheter, men tystnade åter, då han erhöll Lausitz såsom pant för sina mot Böhmen gjorda rustningar. Ferdinand var nog klok att med några personliga artigheter stryka kurfursten om munnen, hvarigenom denne lät narra sig att blifva en overksam åskådare af de andra protestanternas nederlag. Hans uppförande väckte än harm, än åtlöje. Han kallades *Tysklands Judas Ischarioth. Ölkungen,* sade man, *sätter högre värde på Merseburgska ölfaten, än på protestanternas bästa:* en annan gång: *att kejsaren gör med Saxen, som Polyfem med Ulysses; han sparar honom, men endast för att sist blifva uppäten* *).

Gustaf Adolfs svåger, kurfursten Georg Wilhelm af Brandenburg, var en herre med tämliga besittningar och vanliga egenskaper. Han beherrskades af gunstlingen Schwartzenberg, hvilken deremot var katolik, och som man trodde, kejsaren hemligen tillgifven.

Fredrik, pfaltzgrefve vid Rhen och sedermera konung i Böhmen, var en liflig, rask och glad herre, men föga djuptänkt och ihärdig. Redan omtalad är hans korta regering uti Böhmen och derpå följande olycka. Han var konung blott en enda vinter, erhållande derföre tillnamnet *Vinterkonungen* **). Hans gemål, Elisabet af England, var en utmärkt skön och högsinnad furstinna. Då Fredrik tvekade vid anbudet af böhmiska kronan, yttrade hon: *att den, som egt mod att fria till en konungadotter, borde ej heller frukta för en konungakrona.* Denna prinsessas skönhet och ridderligt ädla uppförande, så i lycka som olycka,

---

*) *Riksark. Acta Historica* 1612—1632. Lars Grubbe till Axel Oxenstjerna. Stralsund den 28 Mars 1631.

**) *Ridderst.* (75 a). En i koppar stucken karikatur öfver Fredrik af Pfaltz under namnet Vinterkonungen.

väpnade mången tapper krigare till försvar för protestanternas sak och för hennes.

Uti Hessen-Kassel regerade landtgrefven Wilhelm den femte, en klok och oförfärad herre, bland tyska furstarna den förste, som öppet förklarade sig för Sverge. Än mera ryktbar var hans gemål, Amalia Elisabet, på sin tid kanske den utmärktaste och mest ansedda furstinna i Europa. Förstånd, sedlighet, mod, ihärdighet, utmärkte alla hennes företag. Efter landtgrefvens död styrde hon under barnens minderårighet furstendömet med klokhet, lycka och kraft, och det under dessa högst stormiga tider. Hon var svenskarnas orubbliga och enda orubbliga bundsförvandt under hela det adertonåriga kriget, och gick med dem segrande ur striden, lemnande åt sin då fullmyndige son fadrens länder, icke blott med vidgade gränsor utan i inre hänseende i bättre tillstånd, än kanske någon enda af de öfriga tyska staterna. Det var hos denna furstinna, som hertig Bernhard af Weimar ämnade anmäla sig som friare, då han öfverraskades af döden.

Hertig Johan af Saxen Weimar härstammade från den såkallade Ernestinska grenen af Saxen, hvilken under striden mot kejsaren och katolikerna redan för nära hundrade år sedan hade förlorat kurfurstliga värdigheten. Han hyste derföre gammalt hat mot dessa sina arffiender, likaså hans söner. De voro ej mindre än elfva, bland hvilka sju uppnådde mognare år, och med största förbittring deltogo i kriget. Bland dem märktes hertig Wilhelm, som i Gustaf Adolfs tjenst aflade stora tapperhetsprof och sedan blef faderns efterträdare. Högst på ärans och ryktbarhetens bana steg dock slutligen den yngsta brodern hertig Bernhard, en bland de förnämsta hjeltarna under nästkommande tidehvarf.

Huset Saxen Lauenburg stod i flerfaldig slägtskapsförbindelse med svenska konungaätten. Gustaf Wasa hade derifrån tagit sin första gemål och dit bort-

gift sin ena dotter. Denna sednares svåger, hertig Frans den andre, var en furste, fattig på länder, men rik på barn, hafvande icke mindre än nitton, deribland nio söner, som blefvo fullväxta. Fattigdom tvang dem att söka lyckan i främmande härar och hof, och vi finna dem öfverallt inblandade i denna tidens hvälfningar, driftiga, tilltagsna, men utan stadga och pålitlighet. Trenne bland dem öfvergingo slutligen till katolska bekännelsen. Den äldste, August, blef fadrens efterträdare; Julius Henrik, bekant för slagsmålet med Gustaf Adolf, blef sedan katolik och kejsarens beständige anhängare; Frans Karl, i början lutteran och svenskarnas bundsförvandt, sedan katolik, och kejsarens; Rudolf Maximilian tapper och mot Österrike ständigt trogen; och slutligen den yngste, Frans Albrekt, f. 1598, bakslug och ombytlig, uppfostrad i kejserliga lägret, sedan öfvergående efter hvarandra till svenskarna, saxarna och slutligen åter till de kejserliga. Det var denne, som sedermera allmänt misstänktes för Gustaf Adolfs mord.

Hertig Kristian af Braunschweig tog som Mansfelds vapenbroder serdeles liflig del uti trettioåra kriget. Orsaken var hans häftiga lynne i allmänhet, hans beundran för den olyckliga pfalzgrefvinnan Elisabet i synnerhet. Med hennes bild i hjertat och handske på hjelmen, störtade han sig i striden. Hans häftighet förstörde dock esomoftast allt, hvad hans mod någon gång kunnat vinna.

Mera fruktansvärd var grefve Ernst af Mansfeld, en utmärkt tapper, skicklig och ihärdig försvarare af protestanterna. Mångfalldiga gånger blef han slagen af den mägtigare och äfven skickligare Tilly, men förlorade dock aldrig modet. Ingen förstod bättre än han konsten att hopsamla förströdda troppar och åter visa sig i fältet, ofta mera fruktansvärd än före nederlaget. Så fortfor han uti sju års tid att genomstryka Tyskland, älskad som frihetens stundom enda försvarare,

men också fruktad för sina troppars otyglade plundringslystnad. Katolikerna sökte att med lysande löften locka honom på sin sida, men förgäfves. Efter den 1626 vid Dessau förefallna olyckliga striden mot Wallenstein, flydde han ned åt Ungern, ämnande sig till Venedig. Han öfverraskades icke långt från Spalatro af en svår sjukdom. Kännande döden nalkas, lät han påkläda vapnen och uppsteg på golfvet, stödd mot tvenne af sina officerare. *En härförare,* sade han, *bör dö, stående i sina vapen.*

TRETTIONDEÅTTONDE KAPITLET,

DE TYSKA FÄLTHERRARNA.

Boucquoi, Dampier, Spinola m. fl., hvilka vid trettioåra krigets början förde högsta befälet, hade redan afgått under de tolf år, som förelupit före Gustaf Adolfs ankomst till Tyskland. Deras lärjungar och närmaste efterträdare voro de, som hufvudsakligen fingo att göra med svenskarna och derföre också med deras historia.

Först framträder då den ryktbare *Tilly.* Rätta namnet var Johan Tzerklas till Tilly, född 1560 uti Lüttich och af gammal adelig ätt. Redan från första barndomen visade han håg för krigiska yrken, men derjemnte ett stilla och blygsamt lynne. Kommande först såsom page uti bäjersk tjenst, ådrog han sig genom dessa egenskaper hoffolkets åtlöje, och tillnamnet *Den tyste bordsittaren.* Furst Maximilian, deremot, började snart ana de utmärkta anlag, som lågo förborgade hos den anspråkslösa ynglingen. Denne längtade emellertid från hofvets bordsittarelif till den verksam-

mare fältlefnaden. Han tjenade först uti Nederland, sedan i Ungern, hvarest han innan kort uppsteg till öfverstelöjtnant, öfverste, slutligen general vid artilleriet; detta allt redan i kejsar Rudolfs tid. Sedermera antog han bäjersk tjenst; och det var der som han i synnerhet vann sina rikaste lagrar. Genom hans drift blefvo inom kort tid bäjerska tropparna bäst rustade och öfvade nästan i hela Europa. I spetsen för de samma vann han seger på seger öfver grefven af Mansfeld, öfver hertigen af Braunschweig, öfver hvilken fiende som häldst; och det var förnämligast genom Tilly, som slaget på Hvita berget fick en så lycklig utgång. Sådana förtjenster blefvo allmänt erkända. Maximilian af Bäjern hedrade honom med den mest förtroliga vänskap, och kejsaren nämnde honom 1625 till riksgrefve af Tilly. Han var också en i många afseenden stor och aktningsvärd man; uti strid både modig och försigtig, och af ingen bland sina samtida i skicklighet öfverträffad; derjemnte ordfast, oegennyttig, rättvis, i högsta grad sedlig; han berömde sig öfver *att aldrig ha smakat vin, njutit qvinnogunst eller lidit nederlag.* Sin ärfda tro, den katolska, var han af hjertat och orubbligt tillgifven, stundom ända till grymhet mot olika tänkande; slutligen städse bibehållande sin ungdoms blygsamhet, vägrade han att emottaga titteln af prins, hvilken kejsaren sjelfmant erböd — Han var en lång, mager herre, med korta, i oordning fallande hår; pannan bred, skarpt skrynklad liksom hela ansigtet, näsan lång och hög, kindknotorna mycket utstående, men kinder och ögon insjunkna, knäfvelbårar och pipskägg korta. Han var vanligen klädd uti grön spansk drägt med uppskjuten hatt, hvarifrån en röd strutsfjeder hängde långt ned efter ryggen. I striden red han vanligtvis en liten osynlig gråskymmel.

År 1583 den 14 Sept. föddes i Prag Albrekt Wenceslaus Eusebius, friherre v. Waldstein, eller *Albrekt von Wallenstein,* som han vanligen kallas. Redan i barndomen förrådde han ett vildt och obändigt

lynne, och fåfängt sökte föräldrarna genom enskilda lärare tygla hans öfvermod. De förde honom till skolan uti Goldberg, der han öfverlemnades åt en för duglighet och kraft utmärkt lärare vid namn Fuhner. Sedan denne användt både godhet och stränghet, men utan framgång, skickade han den vanartiga gossen åter till föräldrarna. Dessa sände honom, åtföljd af en enskild lärare, till högskolan i Nürnberg, ty de bekände sig till lutterska läran. Wallenstein var nu sexton år. Med den vildaste häftighet öfverlemnade han sig åt alla de utsväfningar och våldsamheter, som vanligtvis gå i svang bland dräggen af studenterna. Serdeles var han en flitig tillställare och deltagare uti så väl allmänna som enskilda slagsmål. Flere gånger blef han af sina lärare varnad, en gång insatt uti proban och erhöll slutligen, då ingen förbättring visade sig, uppmaning att lemna staden, hvilket han också gjorde. Allt detta hade förefallit inom föga mer än ett halft år. Efter dessa motgångar antog han tjenst som page hos markgrefven Karl von Burgau. Under denna tjenstgöring hände sig, att han insomnade, sittande i ett fönster af tredje våningen på Insprücks slott. I ångsten af en orolig dröm kastade han sig fram och tillbaka, och slutligen ut genom fönstret, men led ingen skada, oaktadt det förfärliga fallet. Det ovanliga i händelsen väckte honom till allvarsamma, stundom svärmande tankar. Han trodde sig räddad af en högre hand, till högre öden. En förändring föregick i hela hans väsende. Den vilda, obändiga anden stannade väl qvar, men tyst och sluten inom sig sjelf, försänkt i dystra grubblerier öfver verldens och menniskolifvets gåtor. Han öfvergick till katolska läran, i den fasta öfvertygelse, att det var jungfru Maria, som för sådant ändamål räddat hans lif. Sedan begaf han sig på resor för att fortsätta och fullända sina studier. Han besökte Spanien, Frankrike, Nederland och Italien, inhämtande noggrann kännedom om dessa länder. Härunder råkade han i sällskap med åtskilliga lärda, hvilka

gåfvo honom tycke för det ännu den tiden så allmänt gängse stjerntyderiet. Detta ökades än mera uti Padua, der han en längre tid studerade samma vettenskap under professor Argoli, hvilken sjelf trodde sig af himlakropparnas gång kunna förutsäga sin lärjunge en märkvärdig och lysande framtid. Under hela sin lefnad bibehöll Wallenstein alltid den varmaste tillgifvenhet för dessa ämnen. I sednare år åtföljdes han alltid af en gammal ryktbar stjerntydare, vid namn Seni.

Från Padua begaf sig Wallenstein till Ungern, och inträdde under fälttåget mot turkarna för första gången på krigarebanan, redan då utmärkt för ett okufveligt mod. Efter freden 1606 återvände han till Böhmen. Fadren hade dött och efterlemnat ett ringa arf. Wallenstein, fattig och af böhmrarna hatad för sin öfvergång till katolska läran, kunde i detta land icke hoppas någon serdeles lycka. Men katolska erkebiskopen i Prag hade händelsevis lärt känna den unge mannen och dess ovanliga anlag. Han ville försätta honom i oberoende och föreslog i sådan afsigt ett giftermål med en gammal, men utomordentligt rik enka. Det gick i fullbordan. Allmänheten, som ännu ej riktigt kände Wallensteins underliga lynne och omätliga ärelystnad, ville alldeles icke tro att han godvilligt kunnat förmå sig att äkta den gamla obehagliga gumman. *Hon hade gifvit honom en förtrollad kärleksdryck*, hette det; *deraf kom sedan både sjelfva det onaturliga giftermålet och Wallensteins öfriga besynnerligheter.* Emedlertid dog hon inom kort, lemnande åt den unga enklingen en nästan omätlig förmögenhet.

Det var vid denna tid, som oroligheter började uppväxa inom österrikiska hofvet och landet. Wallenstein afböjde alla anbud att taga del i brödrastriden mellan kejsar Rudolf och efterträdaren Matthias. I dess ställe värfvade han tvåhundrade ryttare och förde dem till dåvarande erkehertig Ferdinand, hvilken var invecklad i ett krig mot Venedig. Vid detta tillfälle grundlade han genom tapperhet och frikostighet den

ovanliga gunst, hvari han sedermera stod, såväl hos Ferdinand som hos soldaterna. Efter krigets slut blef han öfverste, och gift med den unga sköna Isabella Katrina v. Harrach, dotter af Ferdinands geheimeråd och gunstling. Han blef sjelf kejserlig kammarherre och grefve, samt utmärkte sig uti Wien genom ett serdeles lysande lefnadssätt.

Vid upproret 1618 erbödo böhmrarne åt Wallenstein öfverste-fältherre-platsen; men han blef sin kejsare trogen och utförde till dess tjenst mången bragd i spetsen för ett af honom sjelf värfvadt kurasierregemente. Böhmrarne, deröfver uppretade, indrogo alla gods, så väl för honom som för åtta andra af samma namn och slägt. Förbindelsen med Ferdinand blef så mycket fastare. Händelsevis var Wallenstein frånvarande under slaget på hvita berget, men hans kurasierer hade dock väsendtlig del i den lyckliga utgången. Med samma framgång tjenade han sedermera mot Bethlen Gabor; bidrog först till Wiens räddning och förde sedan efter Boucquois och Dampiers död kejserliga hären till flera segrar, hvarigenom Bethlen Gabor nödgades draga sig tillbaka. Nu blef freden afslutad med både Böhmen och Ungern. Wallenstein återfick sina förlorade gods, och dessutom som serskild belöning herrskapet Friedland med värdighet, först af riksgrefve, sedan af riksfurste 1623, och slutligen af hertig 1624. Hans ovanliga lycka föranledde afund och en anklagelse för egennytta och försumlighet. Wallenstein infann sig personligen i Wien, utdelade å ena sidan 12000 dukater bland de blifvande domrarne, framställde å den andra sina bragder i öppen oförnekelig dag. Han blef frikänd och befordrad till generalmajor.

Wallenstein låg sedermera någon tid sysslolös uti Böhmen. Han erböd sin tjenst åt hertig Maximilian af Bäjern, men Tilly, som fruktade en så utmärkt medtäflare, visste i hemlighet ställa så till att han erhöll vägrande svar. Detta grundlade först den bittra fiend-

skap, som rådde mellan Wallenstein å ena, samt Maximilian och Tilly å andra sidan. Den förstnämnde kunde dock ej länge förblifva uti overksamhet. Ferdinand behöfde en krigshär, men saknade dertill nödiga medel. Då erböd sig Wallenstein, att till kejsarens tjenst, men på egen bekostnad anskaffa och utrusta icke mindre än 40,000 man. Man log i början åt förslaget, såsom ett tomt skryt. Men nöden fortfor, likaså Wallensteins anbud. Kejsaren tyckte sig gerna kunna våga ett försök, då det ingenting kostade, och antog derföre förslaget, med villkor, att endast 20,000 man utrustades. *Tjugutusen man,* svarade Wallenstein, *skola svälta ihjel, men femtiotusen kunna sjelfva skaffa sig födan;* och det blef dervid. Öfver hela Tyskland spriddes ryktet, att Wallenstein ämnade på egen bekostnad uppsätta en krigshär. Företagets ovanlighet, Wallensteins kända namn, lycka och frikostighet tillockade skaror af soldater, icke blott Mansfelds skingrade hopar, utan äfven mången krigare från Tillys leder; och med förvåning såg man Wallenstein snart i spetsen för 60,000 man. Det var med denna här, som han 1626 jagade Mansfeld genom Saxen, Schlesien och Ungern, 1627 eröfrade Holstein och Jutland samt 1628 belägrade Stralsund och höll norra Tyskland i tygeln. Man förvånades öfver Ferdinands lycka, att hafva funnit en sådan fältherre. Ferdinand sjelf erkände tacksamt sin förbindelse, och utnämnde Wallenstein, såsom vi förut berättat, 1629 till hertig af Meklenburg.

Emedlertid började han inom sig bära hemlig farhåga för en så mägtig och egenmägtig undersåte. Wallensteins lynne och hela personlighet voro icke egnade att ingifva förtroende. Han var lång och mager, med korta uppstående hår, hög och ofårad panna, små svarta och skarptindrande ögon, ansigtsfärgen gul. Stränghet och isande köld förrådde sig i hvarje blick, hvarje åtbörd. Munnen rördes nästan aldrig till löje, sällan till samtal, och de få ord han dervid yttrade, uttala-

des med en skarp röst, hvars obehag han icke sjelf förmådde mildra. Han var nykter, måttlig och högst arbetsam, den ena gången full af misstankar och förställning, en annan gång ytterligt djerf och påflugen. Mot brottslingar obevekligt, stundom orimligt sträng. Då soldater anklagades för olydnad, svarade han ofta utan vidare ransakning, helt torrt och kort: *häng den hunden!* Samma öde fick en kammartjenare, som väckte honom förtidigt. Hans stränghet och vrede kände inga gränsor, men å andra sidan ej heller hans frikostighet. Att gifva en skänk af mindre än 1000 riksdaler, ansåg han under sin värdighet. För soldaternas helsa och vård sörjde han uppmärksamt, lemnande dem tillika fria händer att genom plundring både föda och rikta sig. Tjenare och höfdingar belöntes furstligt. Furstligt var också hans eget lefnadssätt, nästan kejserligt. På hans egendomar i Prag, Gitschin och Friedland uppfördes präktiga byggnader. Serdeles utmärkt var slottet i Prag. Stallet ensamt liknade ett litet palats, der trehundrade utsökta prakthästar fodrades ur marmorkrubbor. Det egentliga palatset var på det praktfullaste inredt, med hemligt dolda, af droppsten bildade badrum, stora prägtiga salar, af de förnämsta målare prydda med taflor, föreställande Wallensteins bragder, stundom honom sjelf, som segrare, dragen af solens hästar, och med morgonstjernan öfver den lagerkrönta pannan. På resor åtföljdes han af femtio sexspända vagnar för sig och sitt sällskap; andra femtio medförde betjeningen och husgerådet, och ett dylikt antal lifdrabanter stod dagligen i yttre rummen. Hofvet utgjordes af sextio adeliga pager, tolf friherrliga riddare och 4 kammarherrar; hela staten tillsammans 900 personer och 1072 hästar m. m. Dageligen dukades hertigliga bordet för etthundrade gäster. Sjelf syntes han likväl sällan dervid, flyende och hatande menniskor, såsom ett otacksamt och ondt slägte, och tillika så ytterst känslig för hvarje buller, att hans herrar måste med omlindade sidenband före-

komma äfven det minsta slamrande af sporrarna. Sin gemål och dotter såg han sällan; en förtrolig vän hade han aldrig. Tiden delades mellan ämbetsgöromål, brefvexling, stjerntyderier tillsammans med Seni, och dessemellan dystra grubblerier samt en omätlig ärelystnads planer. På sådant sätt ensam och innesluten i djupet af sitt palats, herrskade han dock derifrån nästan enväldigt, icke allenast öfver sin här, utan snart sagdt öfver hela Tyskland. Soldaterna följde honom med en alldeles blind lydnad, fängslade såväl af hans stränghet och frikostighet som af hans hemlighetsfulla väsende. Tysklands folk behandlade han med en segrande krigares hela hårdhet, dess furstar icke blott som jemnlikar utan med ett stötande öfvermod; men ingen vågade på länge sätta sig emot den lika mägtige som fruktade segraren. Kejsaren måste sjelf mången gång tiga och se, huru Wallenstein handlade tvärtemot gifna befallningar; huru han icke ens vårdade sig att söka ursäkter derför. I spetsen för sin talrika, af honom ensamt beroende här, stod han midt i Tyskland, en för alla lika fruktansvärd magt, och man gaf honom icke utan skäl namnet af *Tysklands Dictator.* Huru Wallenstein vid Regensburgs riksdag från denna utmärkta plats lika hastigt nedsteg som han uppstigit, skall framdeles jemnte hans sednare öden för läsaren framställas.

Den tredje i ordningen bland dessa utmärkta fältherrar var *Gottfrid Henrik, grefve af Pappenheim Triechlingen,* född 1594, årsbarn med Gustaf Adolf, liksom Wallenstein med Axel Oxenstjerna. Fadern var kejserlig marskalk och förde som sådan tvänne svärd uti vapnet. Den unga Pappenheim hade också vid sin födelse uti pannan tvänne med röd färg och i samma ställning tecknade svärd. Med tiden växte de småningom bort, och sågos efter tjugufemte året aldrig oftare än vid häftiga sinnesrörelser. Pappenheim var af ett stolt och modigt sinnelag och man såg honom i barndomen sällan eller aldrig fälla tårar; derjemnte var han gladlynt, redlig och läraktig, samt inhemtade goda

kunskaper, dels af enskilda lärare, dels på vidsträckta resor. Under hertigen af Bäjern började han sin krigarebana och steg snart till högre grader. Uti slaget på Hvita berget var han redan öfverste. Strax i början af denna drabbning blef han sårad, men fortfor dock att deltaga i striden, tills hästen, dödskjuten, tumlade omkull och blef liggande öfver Pappenheim, så att denne icke förmådde göra sig lös igen. I detta tillstånd blef han flera gånger öfverriden och sårad, samt slutligen liggande sanslös uppå slagfältet. *Jag visste ej riktigt*, plägade han sjelf säga, *antingen jag var i paradiset eller i helvetet. Jag befann mig icke nog väl för det förra, icke nog illa för det sednare: hvarföre jag till slut trodde mig vara i skärselden.* Han väcktes ur dessa drömmar af en kejserlig soldat. Då denne såg, att Pappenheim öppnade ögonen, sade han: *Din hund, du har ett par vackra byxor! Du skall dö!* hvarvid han lyfte sabeln. *För Guds skull*, utropade Pappenheim, *låt mig lefva! Jag är öfverste Pappenheim och skall rikligen belöna dig.* Han fördes till Prag och lemnades i serskild vård hos hertig Maximilians lifläkare. Han hade ej mindre än tjugu sår, hvaribland sex voro ganska vådliga, men god skötsel och ännu bättre lifskrafter återställde honom snart till fullkomlig hälsa. Han deltog sedermera uti alla krigstågen, i hög grad utmärkande sig genom skicklighet och mod, serdeles denna sista egenskap. Han hade vid sin död ej mindre än hundrade ärr. Pappenheim var af reslig växt, ansigtet fylligt, med hög näsa och panna samt lifliga ögon, icke utan tycke af Gustaf Adolf. Det forntida riddaresinnet inom hans själ yttrade sig, serdeles i förhållandet till denne konung. Enligt en gammal slägtsägen skulle en med ärr betäckt och på hvit häst ridande grefve Pappenheim framdeles i strid besegra en stor och ryktbar konung. Det berättas, att Pappenheim var öfvertygad, det denna spådom åsyftade honom och Gustaf Adolf, och han gjorde allt till dess uppfyllande. Ständigt såg man honom rida

en hvit häst och i drabbningarna valde han alltid sin plats midt emot konungen, sökande att komma med honom i handgemäng. På samma gång kände han för denna sin fiende en oförfalskad högaktning, samt yttrade den vid alla tillfällen oförtäckt. I sättet att kläda, att uppföra sig, till och med att lägga sitt hår, sökte han göra likheten mellan sig och sin store motståndare än mera märkbar. De täflande årsbarnen föllo slutligen på samma dag och fält.

Hans Georg von Arnheim var född 1581 och härstammade från en adelig slägt uti Brandenburg. Han utmärkte sig för flit, goda kunskaper, slughet och tystlåtenhet. Richelieu kallade honom derföre det bästa *kardinalsämnet i hela Europa.* Han var dock tillgifven lutterska läran, och det med så mycken ihärdighet, att han å andra sidan kallades den *Lutterska kapucinermunken.* För öfrigt var han ombytlig, falsk, egennyttig. Han var först uti pålsk, sedan i svensk, derpå i österrikisk tjenst, der han med Wallenstein ingick en nära vänskap, hvilken, oaktadt ett och annat missförstånd, oafbrutet fortfor. Sedan Arnheim af motvilja för pålska tåget 1629 begärt afsked från kejserliga hären, ingick han som fältmarskalk uti saxisk tjenst.

Altringer, född af ringa föräldrar, följde på några resor en fransk ädling först som kammartjenare, sedan som handskrifvare, förvärfvande under denna tid genom sin arbetsamhet betydlig kännedom om olika länder samt deras språk och tillstånd. Han kom sedan till kansliet vid tridentiska kyrkomötet, der hans skicklighet och framgång väckte afund och förföljelser. Altringer bortgick i vredesmod från både stad och beställning, med föresats att välja den först mötandes yrke. Det blef händelsevis en tysk soldat, hvilken han följde till Italien. Sedermera gick han öfver till bäjersk tjenst, oupphörligt stigande från den ena graden till den andra, till dess han efter Tillys död blef anförare för hela bäjerska hären och af kejsaren upphöjd till riksfriherre. Han var tapper, förståndig, och

qvick samt en särdeles stor talare, men derjemnte hämnd- och penningegirig; man kallade honom den *italienska spanioren.*

Henrik Holk, född på danska ön Alsen, en oförfärad och rask krigare, men utsväfvande, lastfull, grym och plundringslysten. Holk och hans jägare voro föremål för hela Tysklands fruktan och afsky. Han bytte flere gånger om herre och bekännelse. Slutligen under ett af sina grymmaste plundringståg blef han anstucken af en dödlig sjukdom. Ingen prest kunde förmås att höra den afskydda mannens sista bikt. Han dog, öfvergifven af alla, till och med af sina egna officerare. En af de lösa qvinnorna i lägret mottog hans sista suck.

Grefve *Merode,* i kejserlig tjenst, är mest ryktbar derigenom, att hans tygellösa och sjelfsvåldiga soldater kallades efter honom *Merodister* eller *Merodare*, hvaraf sedan ordet *Marodörer* uppkommit.

Tiefenbach, *Götz*, *Kolalto*, *Maradas* och kroatanföraren *Isolani* voro mer eller mindre ryktbara krigsöfverstar, hvilkas namn ofta förekomma. Det var äfven vid denna tiden, som de sedermera så namnkunniga fältherrarna *Gallas*, *Piccolomini* och *Montecucculi* först började visa sig.

Likasom enskilda anförare hade förvärfvat sig mer eller mindre anseende, på samma sätt var det äfven med tropparna sjelfva. Vissa regementen voro för sin tapperhet och krigsvana bekanta öfver hela Tyskland. Sådana voro Wallensteins kuirasierer och nästan ännu mer Tillys walloner, kärnan, de förra af Tysklands rytteri, de sednare af dess fotfolk. Serdeles bekant var också ett regemente bäjerske ryttare, efter sin anförare kallade *Kronbergare*, efter sitt uppförande *De oöfvervinnerlige.* De nyttjade svarta hästar och drägter samt hvita dödskallar fästade på hjelmarna. En alldeles egen ryktbarhet hade *Kroaterna*, ett oregelbundet ungerskt rytteri, häftigt i sina anfall, men utan ordning och ihärdighet. Dessa kroater utmärkte sig

för den vildaste plundringslystnad, de råaste våldsamheter. Ångest och fasa föregingo, mord och brand följde deras spår; sjelfva namnet *Krabater*, såsom det af tyskarna vanligen uttalades, öfvergick slutligen till en allmän benämning för vilda och samvetslösa menniskor.

TRETTIONDENIONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS AFSÄTTNING.

Redan tolf år hade detta förödande krig rasat inom Tysklands gränsor. Dess härjningar antogo ett allt mer och mer ohyggligt lynne. Härarna liknade kringdrifvande röfvareskaror. De sade sig strida, den ene i katolska, den andre i protestantiska furstars tjenst; men plundrade både katoliker och protestanter. Kriget fördes icke mera för furstarnas, för folkens, för den kommande fridens skull, utan för tillfredsställandet af soldaternas och deras befälhafvares rofgirighet. Hvarken mensklig eller gudomlig lag aktades; icke heller riksfurstarnas högljudda klagomål. Wallenstein bemötte dessa furstar med ett förnämt förakt, låtande dem förstå, att han, som kejserlig öfverfältherre, var dem icke allenast jemngod utan ock öfverlägsen. Soldaterna följde exemplet och behandlade innevånarne med ett gränslöst öfvermod. Då bonden eller borgaren uppdukat sin bästa mat, såg man ryttaren vägra att sätta sig till bordet, derest icke hvarje gång en gyllen eller blank dukat låg under tallriken. Om denna fordran af bristande vilja eller förmåga icke blef fullgjord, utbröt soldathopens vilda och djuriska lynne uti hela dess vederstygglighet. Ärbara qvinnor

våldfördes till döds, också efter döden, hvarpå de misshandlade liken kastades ut för att af hundar sönderslitas. Männerna utplundrades till bara skjortan och blefvo vid minsta tecken till missnöje mördade. Officerarna utpressade med ohyggliga plågor allt det redbara myntet och togo, då vid brandskatters utgörande sådant felades, lösörenen för knappt hundradedelen af värdet. På detta sätt blef landet inom kort utarmadt, så att åkerbruk och handtverk stannade af. Förut rika furstar hade knappt ett torftigt bröd; och deras undersåtare lifnärde sig med ollon, rötter, ja mången nödgades med mull stilla den rasande hungern. — Detta på samma gång, som Wallensteins kroater, med betsel och remtyg höljda af silfver och guld, lefde i öfverflöd och kräselighet; hans ryttmästare såsom furstar, han sjelf med mera prakt än kejsarens egen person.

Det var egentligen Pommern, Neder-Saxen och Brandenburg, som varit mest lidande; men äfven de andra landskapen hade icke blifvit lottlösa. Efter Danmarks besegrande uppstod derföre ett högljudt rop efter den välgörande friden. Men ännu hade kejsaren icke vunnit sina hemliga afsigter; ännu fruktade man ett infall af den svenske, likasom förut af den danske konungen, och Wallenstein stod för sådant ändamål omgifven af hela sin talrika krigshär; men också omgifven af hela Tysklands hat och förbannelser. På honom riktades alla blickar; han var den enväldige ledaren öfver dessa röfvarehopar; han hade första gången sammankallat dem; han hade förbundit sig att underhålla och besolda dem och gjorde det på bekostnad af det tyska riket och alla dess innevånare. Han sjelf borde först och främst afsättas, och sedan hans vilda skaror upplösas, sådant var ropet uti hela Tyskland. Ferdinand bar visserligen sjelf någon farhåga för Wallensteins äregiriga planer; men han var å andra sidan ganska angelägen att bibehålla både härförare och här nemligen såsom de medel, genom hvilka

han, utan att sjelf dertill behöfva bidraga, utöfvade ett fullkomligt envälde öfver hela det tyska riket. Men klagomålen blefvo allt mer högljudda, och det icke blott af det lägre folket utan af furstarna sjelfva. *Rikets olyckliga ställning kan icke afhjelpas,* skref erkebiskopen af Maintz, *så framt ej rikets Dictator blifver afsatt.* Samma språk förde också de andra kurfurstarna, serdeles Maximilian af Bäjern; och Richelieu underblåste hemligen deras missnöje, i hopp att genom Wallensteins afsättning försvaga kejsarens magt. Detta var äfven en hemlig driffjeder hos de flesta katolska furstarna, hvilka befarade, att Ferdinand genom Wallensteins tillhjelp skulle upphäfva sig till deras envåldsherre. — Men äfven af verkeliga och välmenande vänner mottog kejsaren samma råd. *Eders majestät,* skrifver hans egen broder, *kan icke föreställa sig huru folket far fram. Jag har väl också några år varit med uti krig, och vet, att det utan våldsamheter sällan aflöpa kan; men att blott för ro skull bryta sönder fönster, spisar och väggar, att afskära näsor och öron, martera, skända, mörda, — sådant bör dock af befälet kunna förekommas. Jag vet nog, det man söker intala eders majestät, att dessa beskyllningar äro ogrundade; men eders majestät må väl härutinnan sätta likaså mycken tro till mig, sin köttsliga broder, som till de herrar, hvilka späcka sina pungar med det arma folkets svett och blod. Jag kan nämna många officerare, som för kort tid sedan hade knappt kläderna på kroppen; men som nu skrapat tillhopa tre till fyrahundrade tusen gyllen uti klingande mynt. Missnöjet börjar växa till en hotande höjd, och jag har icke kunnat lugna mitt samvete, förr än jag inför eders kejserliga majestät sakens verkeliga förhållande framställt.*

Uti början af Juni månad 1630 sammankallades en riksdag uti Regensburg. Här utbrast den mot Wallenstein länge samlade stormen, och alla fordrade enhälligt och högljudt den hatade fältherrens afsättning.

Ferdinand sökte försvara honom och visade oförsigtigheten att afskeda en så bepröfvad, skicklig och tapper härförare, och att upplösa en segrande krigshär just vid samma tid, som en ny fiende, konungen af Sverige, väntades till riket. Wallensteins åtskilliga anhängare utgåfvo från trycket försvarsskrifter af lika innehåll; men motpartiet använde samma medel tillbaka. *Det är tid,* skref man, *att kejsaren lindrar det gemensamma fäderneslandets nöd; det är tid att hans uppmärksamhet fästes på de bittra tårar, det oskyldiga blod, som vidlådar de utpressade penningarna. De förtrycktas qvidande och suckar, om också på jorden obarmhertigt föraktade, skola stiga upp till himmelen och förvandla sig till en straffande åska öfver de brottsligas hufvud. Från Wallenstein kommer allt detta elände, och högsta nödvändigheten fordrar ock att bortkasta detta plågoredskap, under hvilket fäderneslandet har utstått så många lidanden.*

Ferdinand önskade att på denna riksdag få sin son utvald till romersk konung, för att dymedelst försäkra honom om kejserliga tronföljden. Men kurfurstarna vägrade att understödja förslaget, så framt icke Wallenstein förut blefve afsatt. Ferdinand tvekade, — han kände, huru bifallet till denna önskan vore på en gång en oförsigtighet i anseende till svenskarnas väntade anfall, och en otacksamhet i anseende till Wallensteins stora förtjenster. Å andra sidan bestormades han af kurfurstarna med Maximilian i spetsen, af sina hemliga samvetsråder, hvilka hatade Wallenstein; slutligen af omsorgen för sitt eget hus och dess bibehållande. — Han gaf vika, och Wallenstein blef afsatt; dock *förklarade Ferdinand högtidligt, att sådant skett mot hans egen öfvertygelse, och på ständernas enträgna begäran. Han ville i afseende på deraf uppkommande olyckor, vara urskuldad både för Gud och menniskor.*

Nu var visserligen den mägtige fältherren af kejsaren förklarad afsatt, men mången fruktade, att be-

fallningen icke skulle åtlydas. Man kände Wallensteins stolta och herrsklystna lynne likasom soldaternas blinda tillgifvenhet, och beslöt derföre att gå försigtigt till väga. Redan förut hade Wallenstein blifvit från den honom egentligen tillhörande hufvudhären nedsänd till Schwaben och satt i spetsen för svagare och för honom mera främmande troppar. Man förebar som afsigt, att derigenom inverka på riksdagen i Regensburg; men många trodde sig i denna åtgärd finna ett försigtighetsmått af Ferdinand, som redan då skulle hafva förutsett sakens utgång. Nu var Wallenstein verkeligen uti Schwaben. För att, så vidt som möjligt, genom sättet mildra det stötande uti sjelfva saken, uppdrog man åt tvänne af hans ifrigaste anhängare, Questenberg och Werdenberg, att öfverlemna den obehagliga underrättelsen. *De skulle,* hette det, *med lämpliga och goda skäl förmå hertigen att afstå från sin fältherreplats och tillika försäkra honom om kejsarens fortfarande ynnest.*

Redan förut hade Wallenstein genom sina spejare fått del af det fattade beslutet och i anledning deraf med stjerntydaren Seni noga öfverlaggt, om hvad göras borde. Denne sednare rådde honom att foga sig efter omständigheterna; samt lofvade tillika en lysande upprättelse och en ny, mera ärofull bana. Det säges, att Wallensteins handlingssätt af detta råd hufvudsakligen bestämdes.

De båda kejserliga sändebuden inträdde, icke utan en viss oro öfver utgången af deras vådliga värf. De började med en lång och vältalig förberedelse. Wallenstein afbröt dem straxt i begynnelsen, tog från bordet en med stjernkretsar öfverritad tafla, visade den och sade: *I kunnen, mina herrar, genom dessa tekningar finna, att jag af stjernorna redan förut känner edert uppdrag. Denna höga vettenskap visar mig också, att bäjerska kurfurstens ande helt och hållet beherrskar kejsarens, hvarföre jag icke heller tillräknar denne sednare min olycka. Dock gör det*

mig ondt, att den furste, som jag mot främmande fiender och inhemska uppror så troget försvarat, nu i nödens stund lemnar mig sjelf utan beskydd. Dock är jag beredd att äfven nu lyda min kejserliga herres vilja. Sändebuden mottogos för öfrigt med lysande högtidligheter och erhöllo vid afresan dyrbara skänker. Tillika lemnade dem Wallenstein ett bref till kejsaren. Han begärde endast, *att blifva beskyddad mot illvilliga fiender och bibehållen vid den furstliga värdighet och de besittningar, kejsaren honom en gång som belöning tilldelat.* Kurfurstarna deremot vägrade bestämdt att tillerkänna honom hertigliga värdigheten, än mindre landet Meklenburg; de begärde tvertom, att han skulle ställas till ansvar för de utpressningar han och hans folk tillåtit sig. Detta sednare påstående blef visserligen utan påföljd; men deremot vågade eller ville icke kejsaren försvara Wallensteins rättighet till Meklenburg. Denna omständighet lemnades oafgjord, och till och med uti Wien började man att utur Wallensteins tittel utesluta orden hertig af Meklenburg. Full af harm och missnöje drog han sig tillbaka till sina uti Böhmen liggande egendomar.

FYRATIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS ÖFVERLÄGGNINGAR OM TRETTIOÅRIGA KRIGET.

Det förefunnos visserligen många yttre förhållanden, som drefvo Gustaf Adolf till deltagande uti trettioåriga kriget; grundskälet dertill måste dock sökas uti hans egen personlighet, hans åsigt af Europas, Sverges och sin egen ställning.

Det är ovedersägligt, att Österrikes växande magt hotade Europas frihet; och att en hämnare var af högsta nöden påkallad. Man kunde dock ännu hoppas, att se denna fara tillintetgjord äfven utan Sverges biträde. Icke blott de öfriga protestanterna utan också katolikerna sjelfva skulle för sådant ändamål resa sig. Frankrike under den verksamme Richelieu hade förr eller sednare måst träda i vapen. Tysklands katolska furstar med Maximilian i spetsen började redan bilda ett starkt motstånd; måhända icke utan stöd af Spaniens, Pålens och till och med påfvens afundsjuka.

Dessa lugnande omständigheter kunde icke undfalla Gustaf Adolf. Men större var den våda, som hotade protestantiska lärorna. I detta hänseende kunde man med tämlig säkerhet vänta, att Frankrike och katolska furstarna, eljest kejsarens afundsmän, skulle räcka honom en hjelpsam hand, hvarefter föga hopp åserstode för evangeliska bekännelsen; dess egna försvarare mindre att räkna på; England ännu till krafter och riktning outveckladt, dertill under en svag regering sönderfallande uti inre oroligheter; Holland med möda försvarande sig sjelf; Danmark, bragt till tystnad och overksamhet; Saxen och Brandenburg, med skenbar frihet, dock stående under kejsarens lyftade svärd; Sverge, aflägset, fattigt på medel och folk och sjelf behöfvande båda. Sådana voro utsigterna för Europas andeliga frihet, i sanning än mörkare än för den politiska. *Det är fara värdt,* skref Oxenstjerna, *att vi nödgas gå till själens och kroppens dubbla träldom.*

Gustaf Adolf var född och uppfostrad i och till protestantiska lärornas försvar, hafvande från far till farfar ärft detta uppdrag. Det instämde med hans egen känsla, lifligt och varmt lågande för menskligheten, ljusets och frihetens heliga sak. Det instämde med hans egen ställning, varande sjelf af en ny konungastam och af de nya lärorna lyftad på tronen. Det instämde med hans hjertas innersta öfvertygelse om dessa lärors sanning, om deras oumbärlighet för hvarje ytterligare

utvecklande af stat och vettenskap. Också började han redan tidigt kasta oroliga blickar utåt Tyskland, kännande en dunkel aning om sin framtida kallelse.

Utom Sigismunds envishet och dé deraf föranledda pålska fälttågen hade likväl Gustaf Adolf icke så snart och måhända aldrig kommit att deltaga uti tyska kriget. Vändningspunkten för detta förhållande var omkring 1618. Danska och ryska krigen voro afslutade, och Gustaf Adolf sökte förlikning äfven med Pålen, och det allvarligt. Svenska folket, utröttadt af de nära sextioåriga fejderna, yttrade oförställdt sin längtan efter lugn, och den kärlek, den välsignelse Gustaf Adolf skördat för de tvänne redan vunna friderna, lockade till den tredje. Sedan skulle han ostörd kunna öfverlemna sig åt inre styrelsen och den hugnande sysselsättningen, att öfver hela sitt rike utbreda trefnad och välmåga, ordning och ljus. Sverge hade ännu en gång fått genomlefva en gyllene ålder, sådan som under de sednare åren af Gustaf Wasas regering; och om Gustaf Adolf en gång hade sett sitt land i åtnjutande af fridens redan mognade och rika frukter, svårligen hade han sedermera kunnat förmå sig att störta denna sin egen skapelse, detta lyckliga folk uti krigets alla vådor och eländen; då så mycket mera fruktansvärda, som hvarken konung eller folk ännu lärt känna sina krafter. Men Sigismunds envishet och öfverdrifna anspråk tillintetgjorde dessa gyllene förhoppningar, och inkastade Sverge och dess konung uti hvirfveln af det pålska kriget. Det var här, som Gustaf Adolf först fick tillfälle att utbilda sina krigiska egenskaper. Det var här, som både han sjelf och verlden lärde känna hans ovanliga förmåga, och denna utvecklade sjelfkänsla, detta hela Europas växande förtroende var det, som sedermera med hög och oemotståndlig röst, så inom som utom, uppfordrade honom till ännu vigtigare bragder. Han kunde ej nedtysta den högljudda, oaflåtliga kallelsen, att kämpande och

räddande störta sig in uti den stora verldsstridens brusande böljor. Han kände, att icke Sverige ensamt, hela Europa var hans fädernesland. Sverige, det älskade Sverge, blef ej mera det uteslutande föremålet för hans omsorger, utan snarare medlet att utföra den höga bragd, hvartill han kände sig buren, nemligen Europas räddning från både andeligt och verldsligt slafveri.

Man har tadlat, att Gustaf Adolf invecklade Sverge i trettioåriga kriget och derigenom för främmande folk uppoffrade sitt eget. Huruvida han i längden kunnat undvika denna inblandning är ännu oafgjordt. Dessutom ansåg Gustaf Adolf hvarken den enskilde eller staten såsom enstaka, från det hela utbrutna delar, hvilka kunna frodas och växa till midt uti allmän förstöring Han betraktade de europeiska folken som bröder, födda till samma arf af frihet och ljus, och med samma förbindelse till inbördes bistånd uti striden för vinnandet af detta stora ändamål. I sådan anda talade han till Svea folk, och det förstod och följde hans höga bana, villigt med honom offrande krafter och blod, också med honom stigande till högsta spetsen af ära och anseende.

Efter framställningen af dessa Gustaf Adolfs inre driffjädrar till deltagande uti kriget, vilja vi anföra de yttre omständigheter, som dertill närmare bestämde honom.

Redan från längre tid tillbaka hade Tysklands protestantiska furstar sökt förbund med Gustaf Adolf. Serskilda skrifvelser hade för sådant ändamål blifvit afsända åren **1614**, **1619**, **1620** och **1621**; men egna göromål hindrade konungen från hvarje verksammare deltagande i dessa främmande angelägenheter. År **1625** ökades protestanternas farhågor och enträgenhet. Gustaf Adolf började känna mera kallelse till företaget; men blef, såsom vi förut omtalat, hindrad af pålska kriget och dessutom förekommen af konungen i Danmark. Men efter denne sednares nederlag ökades fa-

ran för Sverge, och i samma mån äfven Gustaf Adolfs böjelse att träda densamma djerft under ögonen. Kejsaren och Wallenstein behandlade honom med det mest sårande högmod. De vägrade att gifva honom konunganamn, och bortvisade snöpligt hans sändebud från fredsunderhandlingen i Lybeck. Härtill kommo verkliga fiendtligheter. Uti Pålen tjenade år **1627** mot Gustaf Adolf ett kejserligt regemente under hertig Adolf af Holstein; år **1629** hela Arnheimska hären. Kejsarens folk hade föröfvat våldsamheter mot Svenska sjöfarande, och Wallensteins tittel af romerska rikets storamiral öfver nordhafven, hans hotande sjörustningar gåfvo nogsamt tillkänna, hvad man ämnade företaga mot Sverge, sedan Tyskland först blifvit kufvadt.

Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna voro icke de män, som af blindhet eller fruktan tillslöto ögonen för dessa faror. De insågo begge två omöjligheten af att i längden undvika ett krig emot kejsaren; begge trodde det äfven vara fördelaktigare att angripa fienden på södra sidan Östersjön, än att invänta hans anfall inom Sverges gränsor: detta allt dock icke utan mycken tvekan och oro hos båda. *Gud är mitt vittne*, skref konungen, *huru högt fäderneslandets och undersåtares nöd går mig till sinnes; dock tyckes mig bättre träda fram modigt under ögonen och föra kriget på främmande botten, än släppa fienden inom våra egna landamären, dit han eljest otvifvelaktigt kommande varder.* Oxenstjerna skref till rådet: *När jag betraktar denna förestående fejd, fiendens segrande magt, fäderneslandets fattigdom, krigets medel, början, skiften och möjliga utgång, då resa sig håren på hufvudet. Ho är den, som icke skulle ett sådant undvika, derest det möjeligt vore. Men efter Gud låtit oss födas i en sådan tid, och satt oss till konungens och fäderneslandets rådgifvare, så böre vi uppsöka icke endast farorna, utan ock medlen att dem öfvervinna. Härtill räknar jag förnämligast att hålla fienden från fäderneslandet* o. s. v, — I denna sak voro Gustaf

Adolf och Axel Oxenstjerna ense, hvarföre också Sralsund genast blef undsatt, men en annan fråga återstod; nemligen huru och på hvad ställe kriget skulle föras. Gustaf Adolf ville, att man redan 1629 skulle föra hufvudstyrkan till Tyskland. Oxenstjerna deremot trodde, att man borde fortsätta anfallskriget i Preussen, der man redan innehade fästningarna och kände landet; och deremot nöja sig med att besätta Stralsund och genom denna stadens understödjande sysselsätta kejsaren, liksom man förut under konung Johans tid genom Rewels ihärdiga försvarande hade hejdat ryska magten. Det sågs tydligt, att Oxenstjerna af en nästan medvetslös farhåga sökte i det längsta undvika den fruktansvärda kampen. Konungen icke så. Kriget, en gång oundvikligt, borde börja ju förr desto heldre; innan ännu hela Tyskland blifvit ohjelpligen bundet under oket. Just den omständigheten, att Gustaf Adolf gick anfallsvis till väga, skulle öka modet hos både eget folk och bundsförvandter. Konungen och hans vän växlade angående dessa angelägenheter flera förtroliga och vidlyftiga bref. Oxenstjerna kunde omöjligen vederlägga konungens skäl för anfallskriget. Men å andra sidan kunde han ej heller underlåta att oupphörligen ställa för ögonen Sverges utblottade tillstånd, kejsarens mångdubbelt betydligare stridskrafter, och den derföre troligtvis olyckliga utgången; hvilka skäl voro å andra för Gustaf Adolf lika svåra att vederlägga. Slutligen skref denne sednare: *Hvad, som kan uträttas eller icke, det vet allena Gud, hvilken gifver vilja att begynna och kraft att fullända, om saken till hans ära och vår salighet lända kan. I kunnen lättare visa hindren, än jag möjligheten; hvarföre jag också heldre vill i verkligheten framdeles utföra, än här i förväg på papperet framställa min föresats.* Oxenstjerna gaf vika, betraktande det som en *dispositio divina. Konungen*, sade han, *är dertill drifven af en mägtig ande, den ingen motstå kan.* — Det blef beslutadt att angripa

kejsaren i Tyskland och det redan **1629**. Anfallet uppsköts, under det att Gustaf Adolf vid Lybeck gjorde ännu ett försök till en fredlig förlikning. Men då Wallenstein skymfligt bortjagade svenska sändebuden och kejsaren sände Arnheim till Pålen, blef kriget för följande året oåterkalleligen beslutadt; *men*, skref konungen, *från denna stund väntar jag ingen enda lugn timma mer under hela min lefnad;* och vid sin ankomst till Stockholm utsåg han derstädes uti Riddarholmskyrkan platsen för sin blifvande graf.

FYRATIONDFÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS AFRESA.

Konungens och Axel Oxenstjernas bekymmer började i mån af farans annalkande sprida sig inom först rådet, sedan riket. Per Brahe och Johan Skytte, hvilka i hög grad ägde konungens förtroende, sökte i början att afstyrka hvarje omedelbar inblandning uti så vidt utseende företag. *Man borde försöka*, sade de, *att så länge som möjligt genom eftergifvenhet undvika det fruktansvärda kriget.* Men år för år insågo de allt tydligare nödvändigheten och öfvergingo till konungens åsigter. Mot slutet af **1629** begärde han rådets utlåtande: *huruvida man borde angripa fienden uti Tyskland, eller inom Sverges gränsor afvakta hans anfall.* Efter öfvervägande af alla skälen för och mot blef den förra meningen enhälligt antagen; dock af den försigtige Skytten med det uttryckliga förbehåll, *derest freden på intet sätt bibehållas kunde.*

Konungen förklarade sitt välbehag öfver deras beslut, tilläggande, *att han för egen del redan länge varit af samma tanka; men hade velat hemställa saken till rådet, för att sedan icke ensam bära skulden i händelse af framtida misslyckande.*

Redan under föregående året hade Gustaf Adolf vidtagit nödiga anstalter för det väntade fälttåget. Flera nya regementer värfvades under Kniephausen, Falkenberg, Duwall och Hall. Några af de gamla erhöllo tillåtelse att under sommaren 1629 resa till Sverge för att hvila ut efter 1628 års tröttande fälttåg. Uti Preussen qvarlemnades tiotusen man under Axel Oxenstjerna och Gustaf Horn. En mindre styrka under Alexander Lesslie, Nils Brahe och Taupadel innehade Stralsund och skärmytslade med de på Rügen varande kejserliga tropparna. Någon krigsförklaring aktade Gustaf Adolf så mycket mindre nödig, som kriget redan var begynt, först genom kejsarens hjelpsändningar till Pålen, sedan genom svenskarnas till Stralsund. Men för att rättfärdiga sitt företag lät han till Europas regenter och folk utgå ett öppet bref, innehållande krigsorsakerna. Sådana felades icke. *Kejsaren hade tagit och brutit Gustaf Adolfs bref till Bethlen Gabor; samt uppäggat Sigismund till krig så väl genom löften, som genom hjelptroppar, år 1627 under hertig Adolf af Holstein och 1629 under Arnheim. Han hade tillegnat sig väldet öfver östersjön, samt ofredat svenska handeln; och dessutom tvertemot all lag fördrifvit hertigarna af Mecklenburg, svenska konungahusets slägtingar; slutligen på ett skymfligt sätt bortvisat Sverges sändebud från fredsmötet i Lybeck och vägrat dess konung tillbörlig titel.* Denna skrifvelse jemnte det stora begrepp, man redan hade om Gustaf Adolfs personliga egenskaper, återlifvade uti otaliga sinnen det nära döende hoppet om räddning undan Österrikes och påfvedömets öfverhängande ok. Uti England, Holland och Danmark visade man

sin glädje, sina förhoppningar mera öppet. Richelieu teg. Tyskland, som redan lidit och hade för framtiden att frukta det mesta, vågade knappt yttra ett enda ord. Furstar och folk längtade lika efter *Befriaren från Norden*, såsom han kallades, och utgjöto för hans framgång de varmaste förböner, men endast i tysthet. Österrikes magt och de genom förbundet med Danmark olyckliga ländernas exempel hejdade hvarje offentligt uttryck af det allmänna tänkesättet. Kurfurstarne undanbådo sig enträget Gustaf Adolfs ankomst, kallande honom i sina bref icke ens konung, utan blott furste. De ville heldre lida det närvarande onda, än genom nytt motstånd ytterligare reta Ferdinands vrede och Wallensteins svärd. — Sjelfva Frankrike, som uppmanat konungen till detta krig, förblef i början overksamt. Gustaf Adolf vägrade nemligen att ingå på andra än fördelaktiga vilkor, ooh Richelieu åter ville ingenting våga, innan han såg, hvarthän saken vände sig. Sverge och Gustaf Adolf stodo lemnade helt och hållet åt sig sjelfva.

Uti slutet af Maj 1630 blefvo ständerna kallade till Stockholm och den svårlösta frågan äfven dem förelagd. Enhvar kunde lätteligen förutse de stora olägenheter, som af detta krig skulle i framtiden föranledas; men ingen enda stämma höjde sig deremot. Det ädla, det storsinnade i sjelfva företaget hänryckte alla sinnen och folket offrade sjelfvilligt sina egodelar för den heliga sak, för hvilken deras konung visade sig beredd att offra sitt eget lif. Kriget blef gilladt och nödiga gerder beviljade. Den 20 Maj samlades ständerna på rikssalen, der konungen framträdde, åtföljd af sin fyraåriga dotter. Först upplästes det riksdagsbeslut, hvarigenom denna prinsessa försäkrades om tronföljden, och ständerna förnyade henne deras hyllningsed. Derpå följde förordningen om rikets styrelse under konungens frånvaro. Slutligen tog Gustaf Adolf sjelf till orda. Upplyftande dottern på armarna, anbefallde han henne åt ständernas kärlek och vård med

så varma ordalag, att tårarna stego honom sjelf lika som hela församlingen i ögonen. Derpå lemnade han barnet ifrån sig och fortsatte talet, *tackande underså-tarne för deras beredvillighet till de fordrade krigs-gerderna, i synnerhet, som han väl visste, att dessa icke utan stor svårighet erläggas kunde. Dock borde de alla tacka Gud, som nu i så många år förskonat deras egna gränsor från krigets härjningar och för-länat lycka till segrar och landvinning. Nu*, fortfor han, *nu går jag att begynna en vida svårare och vigtigare strid. Det sker icke af lättsinnighet, det Gud vare mitt vittne! ej heller för någon min enskil-da fördel eller krigslystnad. Kejsaren har på mång-faldigt sätt tvungit mig till detta steg. Han har skym-fat min person, hjelpt våra fiender, förföljt våra bunds- och trosförvandter, hvilka nu, tryckta under både andelig och verldslig träldom, sucka efter fräls-ning, och de skola med Guds hjelp icke sucka för-gäfves.*

Hvad mig beträffar, vet jag nogsamt, hvad fö-restå kan. Jag har redan vid många tillfällen för Svea rike spillt mitt blod, lärer också för detsamma en gång mitt lif spilla; ty krukan går så länge efter vatten, tills hon ändtligen sönderslagen varder. Der-före, innan jag denna gången skiljes från fädernes-landet, vill jag med en innerlig bön anbefalla eder alla, Sverges innebyggare, närvarande, frånvarande, i Guds, den allrahögstes, beskydd både till lif och själ, önskandes, att vi, när en gång stunden kommer, måtte uti oförgänglig glädje hvarandra möta.

Eder, i herrar af rikets råd, tillönskar jag för-stånd och kraft att edert ämbete förestå till Guds ära, hans rena ords bibehållande samt fäderneslandets frid, enighet och välstånd. Måtte också eder enskildt den glädjen förunnas att se kring eder sådana efterkom-mande uppväxa, hvilka fäderneslandet en gång på samma sätt understödja kunna!

Ridderskapet och adeln önskar jag lycka och kraft att genom tapperhet och bragder åter upplifva våra förfäders, de gamle Göters, namn, hvilket fordom spridde sin odödeliga glans öfver hela jorden. På samma sätt skolen i förvärfva samma ära, eder öfverhets nåd och det sanna ridderliga anseendet.

Eder af det andeliga ståndet förmanar jag till enighet och sann gudsfruktan. Förelysen edra åhörare icke blott med lära, utan ock med lefverne, så skolen i hafva deras hjertan uti edert våld. Leder dem då till samdrägt, tro och hörsamhet, så att de icke låta locka sig af onda menniskor, utan förblifva stadige vid kronan och fäderneslandet.

Eder af borgerskapet och menigheten tillönskar jag allsköns lycka och framgång. Måtte edra låga hyddor förvandlas till varaktiga stenhus, edra små båtar till rymliga skepp; edra åkrar och ängar med tusenfalld gröda fyllda lador och förråder till både eder egen och fäderneslandets rikedom. — Ja! eder alla, Sverges älskade innevånare, befaller jag uti Guds milda vård och beskydd, och säger eder mitt hjertliga farväl; kanhända för sista gången.

Tårarna brusto honom härvid ur ögonen, och en kort tystnad uppstod, endast afbruten af den rörda församlingens återhållna snyftningar. Konungen höjde åter rösten, och slutade med sin vid dylika tillfällen brukliga bön: *Herre, vänd dig till oss igen och var dina tjenare nådig! Uppfyll oss bittida med din nåd, på det vi må glade vara i alla våra lifsdagar! Ja, gläd oss igen, efter vi så länge olycka lidit hafva; och uppenbara dinom tjenare din magt, din ära deras barnom! Gud, vår Gud, vare oss nådig och blid! Han främje våra händers verk! Våra händers verk främje Herren. Amen!*

Alla ständerna voro till middagen uppbjudna på slottet. Gustaf Adolf gick omkring, samtalande med de flesta. Han var i allmänhet vid ett vänligt och älskvärdt lynne; denna gången mer än annars. Kär-

leken till undersåtarne, det föregående likasom förestående afskedets rörelse, aningen om väntande faror, kanhända evig skiljsmässa; allt i förening med hans naturliga mod och glädtighet, gaf åt samtalet en hänförande blandning af glädje och allvar, båda förskönade genom en beständigt framträdande ömhet. En hvar skiljdes från honom med hjertat genomträngdt af beundran och kärlek.

Emedlertid hade krigsfolket blifvit församladt vid Elfsnabben. Man såg der af rytteriet *Per Brahe* med smålänningarna*) och *Erik Soop* med westgötarna, samt *Joakim Brahe* med några squadroner värfvadt manskap. Till fot *Nils Brahe*, *Duwall*, *Axel Lilje*, *Didrik Falkenberg*, *Dodo von Kniephausen* o. s. v., hvar med sitt regemente. De på fanorna valda tänkespråken visade tänkesättet. Man läste der orden: *Si Deus pro nobis, quis contra nos***)*?* eller: *Gustavus Adolphus, rex Sueciæ, defensor fidei****), eller: *Mars regit ensem, Themis sceptrum*†). Ett lifflänskt regemente under Denhoff hade en svart damast-fana, hvarpå Isaks offer var afbildadt med de orden: *Ut Abraham filium pro Deo, sic nos vitam pro rege*††). Hela hären utgjorde 16 sqvadroner ryttare och 92 kompagnier fotfolk, tillsammans 15,000 man. Anförare för de första var *Åke Tott*, för de sednare *Johan Banér*, för artilleriet *Leonhard Torstensson.* Bland det öfriga högre befälet märktes rhengrefven Otto Ludvig, Baudissin, Teuffel, gamla Thurn, m. fl.

Då allt var i ordning för inskeppandet, begaf sig konungen ut till Elfsnabben, åtföljd af hofvet och en talrik folkskara. Krigshären mönstrades ännu en gång och började derpå stiga ombord. Slutligen konungen

---

*) Enligt andra uppgifter afseglade han från Kalmar.
**) *Om Gud är för oss, ho kan då vara emot oss?*
***) *Gustaf Adolf, Sverges konung, Trons försvarare.*
†) *Mars förer svärdet och Themis spiran.*
††) *Som Abraham sonen för Gud, likaså vi lifvet för konungen.*

sjelf. Lilla prinsessan Kristina var äfven närvarande. Man hade låtit henne läsa öfver några korta ord, att dermed taga afsked af fadern; men denne, sysselsatt med så många vigtigare föremål, tycktes på länge icke egna henne någon uppmärksamhet, tills hon slutligen af otålighet började sjelf rycka honom uti rocken. Nu föllo hans blickar på den älskade dottern. Han lyfte henne i famnen under smekningar, tårar och stumma välsignelser. Afskedstimman slog; han återlemnade barnet, steg ombord och seglade ut under myckenhetens jublande rop och välönskningar.

Uti skären möttes flottan af vidriga vindar och måste några dagar ligga för ankar. Ändteligen uppblåste en kraftig nordan och alla skeppen lade ut, ordnade i fyra afdelningar. Den första fördes af konungen sjelf, den andra af Gyllenhjelm, den tredje af Lars Rodersköld och den fjerde eller reserven af Erik Ryning. Vind och väderlek voro gynnande. I jemn fart och god ordning styrde hela flottan ut på hafvet, och snart försvann undan deras blickar den sista blånande skymten af fäderneslandet.

FYRATIONDEANDRA KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS LANDSTIGNING I TYSKLAND.

Pommern var vid denna tiden öfversvämmadt af 16,000 man, tillhörande Wallensteins fordna troppar, och anförda af italienaren Torquato de Conti. Denne sjelf var en hård och egennyttig man, likaså hans soldater, vanda vid gränslöst sjelfsvåld och öfverdådigt

uppförande mot de värnlösa innevånarne. Med Wallensteins fruktade person, hade också sista skuggan af ordning och tukt försvunnit från hans oregerliga hopar. Det arma Pommern led otroligt under dessa härjande gäster.

Emedlertid hade redan der i trakten utbredt sig ett doft rykte om svenska konungens annalkande. Snart erhöllos bestämdare underrättelser genom besättningen i Stralsund, hvars emot de kejserliga vunna fördelar än mera lifvade de hemliga förhoppningarna. Från Rügen, Ysedom och Wollin kastades alla dagar längtande blickar utåt hafvet.

Så inträdde den 24 Juni 1630; det var midsommars-, och tillika årsdagen, då för hundrade år sedan Augsburgiska bekännelsen formligen till kejsaren aflemnades. En matt nordanvind flägtade mot kusten; men luften var qvalmig och het, och långsamt stigande moln bådade åskan. Mot middagstiden sågs en rad af segel småningom höja sig ur vågorna. Det var svenska flottan. Den styrde förbi Arconas udde och vände sig mot inloppet till Stralsund. Men vid underrättelsen, att Lesslie redan intagit hela Rügen, vände konungen återigen kosan rakt fram emot Ysedom. Han kastade ankar icke långt från skansen Peenemünde, och började landstigningen under dofva slag af den just då öfver nejden tågande åskan.

Åtföljd af Nils och Joakim Brahe, var Gustaf Adolf sjelf en af de första, som lemnade fartygen. Så snart han med sin fot vidrört tyska jorden, föll han på knä, och bad med hög stämma: *Du Herre Gud, som råder öfver vindarne och hafvet, likasom öfver jorden och himmelen! Huru skall jag tillfyllest kunna prisa dig och ditt nådigt förlänade beskydd under denna vådeliga, men nu lyckligt tillryggalaggda färd? Jag tackar dig! Af hjertats innersta grund tackar jag dig! Du vet, att jag företagit detta tåg, icke till min utan din ära och din förtryckta kyrkas hjelp! Gif ock framdeles lycka att utföra detta ditt*

heliga verk; till den stund och det mål, som af dig bestämdt är. Konungen steg upp, och seende tårar i de kringstående herrarnes ögon, sade han: *Gråter icke, utan bedjer Gud af hjertans grund! Flitigt bedit är halft segradt.* Derpå fattade han en spade och utmätte lägret hvars fästningsverk straxt uppkastades. Emedlertid inbröt skymningen. Då sågs från alla sidor skenet af brinnande byar; de flyende kroaternas hälsning. Vid detta rysliga ljus fortsattes utskeppningen hela natten igenom. Om morgonen voro redan elfva regementer i land. Snart följde trossen och artilleriet, hvarpå fartygen återvände till Stockholm för att hemta ytterligare förstärkningar.

Uti Tyskland och serdeles vid kejserliga hofvet väckte Gustaf Adolfs ankomst på långt när icke det uppseende, som saken sedan visade sig förtjena. Ferdinands oafbrutna lycka hade gjort både honom och hans vänner öfvermodiga. Den, som öfvervunnit konungarna af Böhmen och Danmark och så många furstar och frejdade fältherrar, hoppades att utan svårighet besegra den nya och föga mägtiga fienden. I Wien skämtade man öfver Gustaf Adolf och hans anspråk att likasom Europas öfriga konungar kallas Hans Majestät. *Snö Majestätet,* sade man, *skall smälta, ju mera det nalkas söderns sol.* Då man i Regensburg lemnade Ferdinand underrättelsen om konungens landstigning, yttrade han helt likgiltigt till några af de närvarande furstarna: *Vi hafva åter fått oss en småfiende*) på halsen.* I enlighet med dessa tänkesätt bedrefvos rustningarna lamt och kraftlöst. Det var just samtidigt med Gustaf Adolfs landstigning, som kejsaren afskedade Wallenstein och dess troppar. Man tviflade intet ögonblick, att ju icke Tilly och dess här skulle vara mer än tillräcklig för svenskarnes fördrifvande. Äfven den gamle härföraren tycktes anse Magdeburg mera angeläget än Gustaf Adolf, och lemnade

---

*) *Feindlein.*

denne sednare helt och hållet åt Conti. Men också Conti var lika öfvermodig. *Gustaf Adolf*, sade han, *har i Preussens skogar borttappat alla sina lagrar.* Han lade sig derföre sjelf med hufvudstyrkan orörlig nere vid Stettin och brydde sig icke ens om, att söka hindra konungens landstigning. Hans befäl, lefvande i lättja och öfverflöd, omtalade med förakt svenska härens fattigdom och torftighet, samt huru dess officerare vid lediga stunder sjelfva lagade sina strumpor. Sådana lappare, mente man, skulle snart på sina nylappade strumpor taga till fötterna, då de mötte verkliga soldater. Det enda som väckte några farhågor, voro sällsamma rykten, af de vidskepliga katolikerna utspridda och trodda. Svenska konungen, sade man, har i sin här många lappar, trollkarlar och vidunderliga varelser, hvilkas blotta åsyn kunde jaga den tappraste soldat på flykten.

Äfven svenska soldaterna gjorde sig åtskilliga egna föreställningar om det stundande krigståget. Ibland annat berättas, att de nyss utskrifna knektarna tyckte sig genom seglingen öfver Östersjön hafva tillryggalagt en så omätligt lång väg, att det numera icke kunde vara långt igen till Rom. De började derföre straxt fråga tyska bönderna om genaste vägen till denna stad, och yttrade serdeles stor lust att ofördröjligen tåga dit och tukta påfven, deras och deras fäders gamla fiende.

Sedan folket under två dagars hvila hemtat sig från sjöresans besvärligheter, gaf konungen befallning till uppbrott. Under föga motstånd utbredde sig svenskarne öfver Ysedom och Wollin, samt eröfrade Wolgast, Camin och Golnow. Öfverallt voro de kärkomna, emedan Gustaf Adolf vidmagthöll en allvarsam krigstukt, så att ingen af hans soldater vågade tillåta sig den ringaste våldsamhet. Tvärtom hände ofta, att än konungen, än soldaterna sjelfva af frivillig barmhertighet delade sina knappa munförråder åt det alldeles utplundrade och uthungrade landtfolket. Lika mycket beundran väckte svenskarnas egen tarflighet och arbetsamhet; hvarje sol-

dat var en skicklig skansgräfvare, och man såg tropparna efter fulländadt dagståg hastigt och villigt uppkasta sina förskansningar för natten. Konungen sjelf deltog i alla mödor och försakelser, samt uppmuntrade folket till tålamod och ihärdighet, samt mildhet mot innevånarne. *De förde nu krig*, sade han, *icke blott för egen, utan för det olyckliga tyska folkets skuld; icke att förtrycka det, utan tvärtom att förhjelpa det till fred och frihet, så andelig som verldslig. Nyligen hade de med svenskt mannamod kufvat Pålens likasom Rysslands våld. Den nya fienden skulle icke skrämma dem. Contis rika och prålande soldater voro dock i sjelfva verket af samma ull som Arnheims knektar, hvilka svenskarne förut hade uti Preussen besegrat. Med samma mod skulle de nu vinna samma ära, och tillika sin konungs nåd och efterverldens evigtvarande pris.*

FYRATIONDETREDJE KAPITLET.

STETTINS ERÖFRING.

Uti Pommern regerade vid denna tiden hertig Bogislaus, en femtioårs-gammal herre, sjuklig och barnlös. Kurfursten af Brandenburg var efter honom närmaste arfvingen till hertigdömet, men såsom vanligt uppstodo en mängd medtäflare. Äfven katolska partiet kastade begärliga blickar på det bördiga landet, och hade redan i förväg ämnat det åt en af kejsarens söner; på sådant sätt skulle katolska läran och österrikiska magten vinna ytterligare förkofran. Den gamle, fromme Bogislaus måste redan under sin lifstid höra och se, huru de mägtige tvistade om hans qvarlåtenskap; stun-

dom nödgades han allvarsamt tillbakavisa deras försök, att till och med före hans död rycka till sig det blifvande arfvet. Kejsaren hade redan besatt hela hans hertigdöme utom Stettin. Dels med våld, dels med list hade han sökt bemägtiga sig äfven denna den gamles sista tillflyktsort, men det hade misslyckats. Hertigen var emedlertid i en svår belägenhet, med ålderdomens längtan efter lugn midt ibland de beständiga oroligheterna. Obehaget ökades genom svenskarnas ankomst. Redan före Gustaf Adolfs afresa från Sverge hade hertigen skickat en af sina herrar, för att afböja det tillämnade besöket, men förgäfves. Sändebudet fann konungen sysselsatt med krigshärens inskeppning, och erhöll på alla sina föreställningar intet annat besked än de orden: *att konungen ämnade komma och sjelf gifva hertigen utförligare och mundteligt svar.* Bogislaus kom nu mellan tvenne eldar, svenskarna och österrikarna, fruktande icke utan skäl hos båda hemliga afsigter på det blifvande hertigliga arfvet. I hjertat gynnade han visserligen svenskarna; men vågade ej visa det af fruktan för de kejserligas hämnd. Han beslöt att förblifva neutral; och blef derföre angripen af båda. Conti gjorde ännu ett försök att genom öfverraskning bemägtiga sig Stettin; men det upptäcktes och misslyckades; hvarpå han tågade upp mot Anklam för att hindra svenskarnas i dessa nejder väntade infall.

Gustaf Adolf, noga underrättad om de kejserligas rörelser, ville begagna denna deras frånvaro och under tiden företaga ett raskt anfall mot samma Stettin. Med största skyndsamhet samlade han vid Lebbin 100 smärre fartyg och en betydlig styrka, ämnande derifrån segla rakt på Stettin och bemägtiga sig denna stad, innan Conti kunde hinna till undsättning. Redan voro både folk och artilleri inskeppade, men en häftig motvind stormade öfver Grosse Haff och hindrade afseglandet. Gustaf Adolf blef ledsen och otålig. Slutligen gick han ned till stranden och ombord på flottan.

I samma ögonblick stillades stormen och vinden sprang öfver till nordan. Hela krigshären, hänryckt af glädje, tyckte sig i denna omständighet se, huru himmelens hand följde deras hjelte. Denne befallte i ögonblicket ankare och segel hissas. Vinden blef utmärkt gynnande. Inom två timmar hade flottan tillryggalaggt sex mil; och ankrade klockan två eftermiddagen den 10 Juli vid Oderburg, en half mil från Stettin, hvarest ingen visste ett ord utaf, förrän svenska lösen dånade öfver strömmen. Gustaf Adolf förde folk och artilleri skyndsamt i land och uppställde dem i full slagtordning på det så kallade *Bleket,* en åttondedels mil utom staden.

Uti hertigliga hofvet uppstod en förfärlig villervalla. Öfverste Damitz, anförare för besättningen, skickade i brådskan en trumslagare till konungen, med antydan, *att draga hären tillbaka; eljest skulle stadens kanoner börja spela.* Trumslagaren utförde sitt uppdrag. *Hvem har skickat dig?* frågade Gustaf Adolf häftigt. *Öfverste Damitz,* svarade budet. *Hälsa Damitz,* sade konungen, *det jag icke är van, att genom tolk underhandla med sådana karlar som han!* Förlägen öfver detta svar, begaf sig Damitz sjelf ofördröjligen ut till svenskarna. Han *bad på det enträgnaste, att staden måtte förskonas från svensk besättning*; *erinrande tillika om den trohet hertigen var skyldig sin kejsare.* Gustaf Adolf anförde deremot: *att han kommit, icke som fiende, utan som vän och befriare från de kejserligas förtryck* o. s. v. *Slutligen begärde han få tala med hertigen sjelf.* Medan sändebudet för denna orsak återvände till staden, språkade Gustaf Adolf vänligt och förtroligt med stettinerboarna, hvilka till stort antal, serdeles af qvinnokönet, strömmat ut för att se och beundra den efterlängtade hjelten. Borgmästaren sjelf hade af nyfikenhet följt svärmen. Gustaf Adolf, som fick veta det, tillkallade och försäkrade honom *om sina fredliga afsigter mot tyskarna. Han hade kommit, icke som*

en ärelysten furste, utan blott som en soldat, för att beskydda dem mot röfvare och förtryckare. Under samtalet nödgade han den gamle borgmästaren att påsätta hatten. Denne, liksom hela menigheten, blef alldeles hänryckt af den svenska konungens mildhet och nedlåtenhet.

Ändtligen ankom gamle Bogislaus, för sjuklighets skull åkande i en vagn. Gustaf Adolf mötte honom med förekommande höflighet på halfva vägen. Efter de första vänskapliga hälsningarna höll konungen ett utförligt tal, hvari han sökte visa, *att han icke kommit såsom fiende hvarken till Tyskland i allmänhet, eller Pommern enskildt, utan endast för att befria båda från kejsarens förtryck; begärde alltså, att hertigen ville lemna honom som vän inträde i Stettin, hvaremot han heligt lofvade att innevånarne skulle af hans troppar alldeles icke oroade blifva.* Hertigen begärde och erhöll tillstånd att med sina rådsherrar gå afsides och öfverväga saken. Om en stund återkom han och förklarade, *att hans pligt mot kejsaren och det tyska riket hindrade honom bifalla det gjorda förslaget. Han bad derföre konungen, att, om möjligt vore, häldst lemna landet, eller åtminstone förskona Stettin och unna denna stad den neutralitet, som de kejserliga å sin sida lofvat och hitintills hållit.* — Konungen svarade, *att han redan flere gånger bedyrat sina afsigter icke vara fiendtliga mot tyska riket, utan blott mot kejsaren. Hertigen borde derföre ej längre med sådana skäl envisas. Jag känner också alltför väl,* fortfor han, *stadens tillstånd, och huru lätt det är för mina troppar att, om så behöfves, med våld bestiga dess vallar. Eller tror väl eders durchlauchtighet,* sade han och pekade på en mängd fruntimmer, som sågos i slottsfönsterna, *att det der sköna lifgardet skall försvara murarna mot mina dalkarlar. Dessutom är det ej värdt att med mig tala om de kejserligas neutralitet. Jag känner alltförväl den neutralitet, de iakttagit, så väl mot hela*

hertigdömet, som mot staden, och hvilken tydligen blifvit ådagalaggd genom såväl landets utplundring, som de sist mot Stettin gjorda, fast misslyckade öfverrasknings-försöken. För mig, hoppas jag, skall det gå bättre. Dessa äro goda nycklar, som snart skola läsa upp stadsportarna, härvid pekade han på de uppställda kanonerna. *Ack!* utbrast hertigen, *skall jag nu vid mina år blottställa mig för att drifvas i landsflykt och se mitt hertigdöme plundradt och åt en annan bortskänkt och sjelfva denna mina förfäders boning, måhända snart nog af den uppretade kejsaren nedbränd till stoft och aska.* Konungen svarade: *Stralsund har jag med Guds hjelp beskyddat, Rügen, Ysedom och Wollin eröfrat. Med samma hjelp hoppas jag ock befria och försvara både Stettin och hela Pommern. Derföre beder jag hertigen skynda, ty jag har icke längre tid att låta mina soldater stå sysslolösa. Tro mig! icke alla Dröjare äro Fabier! — Men,* invände hertigen, *känner också eders majestät kejsarens nästan oemotståndliga magt?* Gustaf Adolf svarade: *Jag känner den väl, men jag känner också, att Guds magt är ändå större och att han aldrig öfvergifver den rättvisa saken; dessutom, att jag sjelf har trettiotusen man landsatta i Pommern, tjugutusen hemma i Sverge, förutan flygande troppar i Preussen och annorstädes.* Hertigen teg ännu. *Den som icke är med mig, är emot mig!* tillade konungen med hög och hotande röst. *Nå i Guds namn då!* utropade hertigen, och det begärda inträdet beviljades.

Skottarna besatte oförtöfvadt den närmaste porten, hvarpå Gustaf Adolf vid Bogislai sida åkte in i staden, der på slottet en präktig måltid väntade. Men knappt hade konungen af de första rätterna stillat sin hunger, förrän han stod upp, lemnande hertigen qvar vid det svigtande bordet och skyndade sjelf ut för att bese vallar och vaktplatser, hvilka besattes af svenskarna under Nils Brahes befäl. Att gå ned i staden blef soldaterna strängeligen förbudet, än mera all plun-

dring. Tvenne knektar, som ur en borgares trädgård tagit litet frukt, blefvo på ögonblicket hängda, soldaterna till varnagel, innevånarne till tröst. Emedlertid inbröt skymningen. Hertigen hade på slottet låtit för konungens räkning tillreda flera rum; men denne betackade sig och tog i dess ställe nattläger ute på flottan. *Då konungen*, sade han, *ligger på matrosbädd, måste också generalen vara nöjd med fodrad rock och soldaten med ren halmkärfva.*

Staden Stettin måste i brandskatt betala 50,000 riksdaler och kringliggande landet lika mycket. Öfverste Damitz antog Gustaf Adolfs tjenst, likaså hela besättningen, hvilken af sina fanors färg erhöll namnet *hvita regementet.* Stadens fästningsverk voro svaga och förfallna. Gustaf Adolf lät sina soldater ofördröjligen företaga deras iståndsättande. Med otrolig ifver och drift fortgick arbetet under konungens ögon och ledning. Inom fyra dagar sågo stettinerboarna med förvåning sin stad förvandlad till en nästan ointaglig fästning. Under tiden hade Conti med hastadt tåg skyndat tillbaka. Han kom två dagar för sent. Gustaf Adolf lät, för att visa sin öfverlägsenhet, stadsportarne stå öppna både natt och dag. Conti lemnade honom i fred och drog sig nedåt Greiffenhagen och Gartz, hvarest han anlade ett förskansadt läger, som beherrskade Oderströmmen och hotade hvarje svenskarnas rörelse. Gustaf Adolf tågade dit och erbjöd honom en slagtning, men Conti, kännande sina fördelar, låg orörlig bakom de starka med kanoner späckade vallarna.

Emellan konungen och hertigen af Pommern ingicks emedlertid ett skydds- och anfalls-förbund, hvari Gustaf Adolf förbehöll sig att vid oroligheternas engång blifvande slut få behålla Pommern, tills Sverges krigsomkostnader blifvit betalda. Hertigens stora fruktan för kejsaren dref honom dock att i hemlighet *ursäkta sitt förbund med Gustaf Adolf. Som skäl anfördes svenskarnas öfverlägsenhet, de kejserligas våldsamhe-*

ter och plundringar m. m. Ferdinand, i stället för att blidkas, blef än mera uppbragt, och befallte *Tilly hädanefter behandla hertigen af Pommern och hans undersåtare såsom mot kejsaren och riket upproriska förrädare.*

Emedlertid hade Gustaf Horn med största delen af den förut i Preussen varande hären anländt till Stettin och förenat sig med konungen. Man företog flere ströftåg kring trakten, oftast med framgång, bland andra ett till Stargard. Detta anförtroddes åt Damitz och hvita regementet, dels emedan dessa bäst kände nejden, dels för att pröfva deras trohet. Det lyckades. Octavio Piccolomini erhöll, efter tappert motstånd, frihet att tåga bort med besättningen; svenskarne funno på slottet stora förråder af både matvaror och krigsförnödenheter.

Konungen ville icke tränga djupare in i landet, förrän han på båda sidorna tryggat sin ställning. I sådan afsigt hade han lemnat Kniephausen qvar för att intaga slottet vid Wolgast, samt tygla kejserliga besättningen i Greifswald. Monroe och några skottska regementer voro förlaggda i Hinter-Pommern; Gustaf Horn lemnades med åtta tusen man i Stettin, medan konungen sjelf med den öfriga hären seglade till Stralsund och eröfrade passen Damgarten och Ribnitz, genom hvilka vägen går från Pommern till Meklenburg. Medelst insända kungörelser och smärre ströftroppar uppmanade han innebyggarne i detta sistnämnde land, att öfvergifva Wallenstein och återvända till deras ärfda och lagliga öfverhet. Dessa rörelser utfördes under loppet af Augusti och September månader. I början af Oktober återvände konungen till Stralsund.

FYRATIONDEFJERDE KAPITLET.

FÖRSÅT MOT GUSTAF ADOLF.

Gustaf Adolfs personliga egenskaper väckte redan tidigt de skarpsyntare katolikernas farhågor, och man beslöt att med list undanrödja den fruktade fienden. I sådan afsigt och enligt öfverenskommelse med Conti gick en öfverste-löjtnant vid namn Quinti del Ponte öfver från de kejserliga till svenskarna, der han utan misstroende blef emottagen och anställd vid Didrik Falkenbergs regemente. Här fann han före sig en ryttmästare, Johan Baptista, äfven italienare och nyligen öfvergången till svenskarna. Likhet i lynne och öden alstrade snart förtrolighet och slutligen en gemensam öfverenskommelse, att vid något lägligt tillfälle lönnmörda konungen, eller ännu heldre att lemna honom fången i Contis händer. Man berättade efteråt, att Baptista till och med flera gånger varit i begrepp att utföra den förstnämnda illgerningen, men hvarje gång känt sig tillbakahållen genom en oförklarlig rörelse af fasa eller, enligt andra uppgifter, af fruktan att af konungens följeslagare blifva ertappad.

Det var i början af Augusti, som konungen tillkännagaf sitt beslut att, som förut omtaladt är, vända sina vapen mot Vor-Pommern och bemägtiga sig fästningarna i detta landskap; bland andra också Demmin. I denna stad hade Del Ponte sina sammanroffade skatter förvarade. Af fruktan att dessa skulle förloras på samma sätt, som de blifvit förvärfvade, beslöt han att påskynda sitt förrädiska förehafvande och afvaktade endast lägligt tillfälle dertill. En dag ämnade Gustaf Adolf rida ut för att närmare undersöka det kejserliga lägret, och gaf befallning åt sjuttio finska ryttare att

följa med som betäckning. Detta hörde Del Ponte och smög straxt undan för att i enlighet dermed vidtaga sina mått och steg; men litet före afresan befallde konungen, att tre fanor ryttare och ett kompagni fotfolk ytterligare skulle på något afstånd följa tåget. Till Gustaf Adolfs lycka blef Del Ponte okunnig om denna sista åtgärd, ty han hade straxt i sporrstreck ilat förut till Gartz, der han af Conti utbad sig 1500 neapolitanska kuirassierer, hvilka han gömde vid båda sidorna af en hålväg som Gustaf Adolf med sin lilla tropp skulle rida igenom. De erhöllo befallning att, om möjligt vore, taga konungen lefvande, för hvilken orsak skull de icke borde aflossa några skott: också för att icke väcka andra svenska ströftroppars uppmärksamhet. Gustaf Adolf med sina finnar kom helt obekymrad nedridande uti dälden, då på en gång bakhållet bröt fram från alla sidor. Svenskarna slöto sig rundt om konungen och gjorde ett förtvifladt motstånd. Flere gånger drefvo de tillbaka den mer än tjugu gånger starkare fienden, hafvande också den serskilda fördelen, att nyttja både skjut- och huggevär, då italienarne endast använde de sednare. Del Ponte och hans folk blefvo otålige. Svenskarnes skjutande kunde redan väckt andra troppars uppmärksamhet, och striden började blifva mera långvarig och blodig, än man väntat. Dröjsmålet och förlusten af mången tapper kamrat retade neapolitanarna, så att äfven de började nyttja sina eldgevär. Kulorna spridde snart död och förödelse uti den lilla svenska hopen. Konungens häst blef skjuten, men under det häftiga handgemänget kunde ingen af ryttarne komma åt att lemna honom någon i stället. Den ene efter den andre föll uti den glesnade ringen; slutligen blef konungen sjelf, ehuru efter tappert motstånd, tagen. Den fiendtliga ryttaren visste dock icke värdet af sin fångst, utan skulle just öfverlemna den åt Del Ponte, då det efterföljande svenska rytteriet, varnadt af skjutningen, i

sporrstreck anlände till stället. Striden förnyades. Neapolitanarna, som redan lidit betydlig förlust och dessutom voro bragte i oordning, måste snart lemna både rof och fält och dertill fyrahundrade döde och tvåhundrade fångar. Gustaf Adolf hade under det förnyade handgemänget funnit tillfälle att åter göra sig fri, och förena sig med sina landsmän. Med sorgsen blick betraktade han de fallna finnarna. *Huru mången bragd,* sade han, *skulle icke dessa hjeltar hafva utfört, derest icke min oförsigtighet hade ledt dem till en förtidig död.* Han återvände till lägret, derstädes mattagen af de sinas jublande glädjerop.

Del Ponte hade med de flyende neapolitanarna återvändt till Gartz, och syntes ej mer i svenska lägret. Hans förut hafda förtroliga umgänge med Baptista föranledde åtskilliga misstankar. Händelsevis blef på samma tid gripen en spejare, som höll på att afteckna svenska lägret, och som visste och bekände Del Pontes förbindelse med Baptista. Denne blef fängslad, hans papper undersökta och misstankarna till fullo bekräftade, hvarpå ryttmästaren på ögonblicket måste vandra till galgen *).

Någon tid härefter fick man veta, att bäjerska jesuiterna utskickat en svärmande munk, hvilken hade förbundit sig att på ett eller annat sätt bringa Gustaf Adolf om lifvet. Han var förklädd till evangelisk prest och skulle vid något tillfälle öfverlemna konungen ett bref, beströdt med så fint giftpulfver, att konungen vid läsandet skulle genom inandningen deraf vara ohjelpligen förlorad. Dessutom medförde han en dolk att för samma ändamål användas, om så tillfälle gåfves.

---

*) *Palmsk. Acta ad Historiam regis Gustavi Adolphi.* T. IV. N:o 2087. Berättelse om Quintis förräderi. *Riks-ark. Acta Historica.* 1612—1632. L. Grubbe till Ax. Oxenstjerna. Stettin d. 2 Aug. 1630,

Genom säkra spejare blef Axel Oxenstjerna om saken i tid underrättad, konungen varnad och hela förslaget gjordt omintet *).

FYRATIONDEFEMTE KAPITLET.

PASEWALKS FÖRSTÖRING.

Några mil vester om Stettin vid stränderna af Ukerfloden låg staden Pasewalk, liten, men, genom innevånarnes ordning och arbetsamhet, treflig och välbehållen. Detta lyckliga tillstånd fick ett hastigt slut, sedan wallensteinska tropparna började besätta Pommern. Det var **1627**, då de första gången visade sig utanför Pasewalk, varande blott tre fanor ryttare, för hvilka Wallenstein begärde inqvartering endast på tre veckor. De godtrogna borgrarna biföllo och öppnade sina portar. Sedan den tiden voro tre år förlidna och ändå låg den kejserliga besättningen qvar, nu mera ökad till mångdubbelt antal. Af innevånarna deremot återstod knappt en tredjedel; de öfriga dels dödade, dels flyktade. Ett gränslöst prejeri och sjelfsvåld hade här likasom annorstädes utblottat staden både på penningar och folk. Man beräknade att den uti utomordentliga krigsgerder erlaggt nära **147,000** riksdaler.

Det var efter Stettins öfvergång, som kejsaren uppmanade Tilly och denne sina underbefälhafvare att hädanefter icke visa någon skonsamhet mot det till svenskarna affallna Pommern. En sådan befallning åt-

*) *Ridderst.* (83 b.) Tvenne bref på latin, daterade Regensburg d. 10 och 20 Aug. 1630 från Kristofer Sternkopf, med beskrifning om den utsända mördaren.

lyddes gerna af sådana troppar. Hela Pommern, så långt nemligen de kejserligas magt sträckte sig, behandlades på det obarmhertigaste sätt. Pasewalks öde blef likväl det sorgligaste och förtjenar att anföras såsom bevis på trettioåra krigets lynne, redan den tiden.

Efter den från Tilly erhållna uppmaningen delade kejserliga öfverstarna sins emellan likasom med lottkastning de pommerska städerna. Hvar och en skulle hafva sin del att lefva af, att plundra; Pasewalk tillföll öfverste Hans Götz. Denne fordrade af innevånarne 18,000 riksdaler i brandskatt. De anskaffade en del, men förklarade sig alldeles oförmögna att erlägga hela summan, och den allmänna nöden och fattigdomen bevittnade mer än tillräckligt sanningen af deras ord. Men Götz förblef obeveklig. Den 31 Juli ditsände han några troppar, hvilka fasttogo borgmästaren och sjutton andra bland de förnämsta innevånarne, samt förde dem till lägret i Gartz. Belastade med tunga jernkedjor, lemnades de derstädes under bar himmel, natt och dag, i regn och storm, i smuts och hunger, och tillika mål för soldaternas våldsamheter och begabberi. Uti Pasewalk qvarlemnades en hop ryttare och knektar, hvilka på vanligt sätt skulle tvinga borgarna att utbetala den återstående delen af krigsgerden. Knektarna fullgjorde villigt uppdraget och plågade samt tyranniserade den arma staden utan all måtta. Innevånarne i yttersta nöd sökte att åstadkomma den äskade summan, icke i reda penningar, ty sådana stodo icke mer att finna, utan i allehanda slags varor. De alldeles utblottade sina hus, i hopp, att fullkomlig fattigdom, om icke något annat, skulle befria dem sjelfva och deras fångna medbröder från de rysliga förföljelserna. Så utrustades en mängd vagnar, lastade med mjöl, smör, ost, fläsk, dricka, metallsaker och husgeråd, sista lemningarna af det fordom förmögna borgerskapets lösegendom. Men dels var alltsammans otillräckligt efter Götzes värderingspris, dels blef en stor del deraf på vägen eller till och med i sjelfva

Pasewalk borttaget af hans egna officerare, under förevändning, att staden bordt lemna detta till besättningens underhåll; krigsgerden deremot skulle erläggas i klingande mynt. På sådant sätt huserade de kejserlige uti Pasewalk under hela Augusti månad. Den tredje September kom underrättelse, att svenskarna nalkades. De kejserliga, för ögonblicket underlägsna, flydde genast, lemnande stad och portar öppna för svenskarna, hvilka 300 man starka, största delen af Kniephausens folk, ryckte in under folkets glada jubelrop. Deras första omsorg blef att med borgerskapets tillhjelp förbättra fästningsverken till beskydd mot framtida faror. Men redan den sjunde September visade sig åter de kejserliga skarorna. Svenskarna ryckte i början ut till deras möte, men drogo sig efter någon skärmytsling tillbaka inom murarna, finnande fienden vara alltför öfverlägsen. Det var Götz sjelf med 3000 man. Han befallte sitt folk genast löpa till storms. Besättningens ringa antal gjorde omöjligt att försvara de vidlyftiga verken, och efter en kort strid hade fienden inträngt i staden, der ett ännu skarpare fäktande uppstod, icke slutadt, förr än den sista svensken fallit. Nu beslöt Götz, att låta staden umgälla dess dröjsmål med betalningen, dess benägenhet för svenskarna. Den lemnades till plundring. Detta var tecknet till de rysligaste uppträden. I början visade sig förnämligast plundringsbegäret, och officerarna sjelfva instörtade i de förnämsta husen, tvingande med hotelser, med tumskrufvars påsättande och dylikt, innevånarna att framtaga den redbara egendom, som ännu kunde vara gömd, hvaremot de erhöllo löfte att sedan lemnas i fred. Men då det dyrbaraste på sådant sätt var bortskrapadt, och befälet med mättad vinningslystnad åter aflägsnade sig, utbröt den råa soldathopens raseri och djuriska lynne i dess fulla vederstygglighet. Befälet hade tagit det redbara rofvet, soldaterna höllo sig i brist på annat till sämre varor. De ryckte kläderna af både män och qvinnor; misshandlande, oftast mör-

dande de förre, trupptals våldförande de sednare, af alla åldrar och stånd, lemnande dem förstörda och nästan liflösa på gatorna mellan männernas blodiga kroppar. Rofvet utfördes till lägret, jemnte de skönaste qvinnorna, hvilka för en ringa betalning köptes och såldes fram och tillbaka bland soldaterna. Så fortforo de uti vildt raseri d. 7, 8 och 9 September, under hvilken tid flere qvarter hade nedbrunnit, dels antände af våda, dels med flit. Af en lycklig slump var dock ännu en betydlig del af staden skonad från lågorna. Den 10 gaf Götz befallning, att äfven denna skulle tändas. En af stadens prester, ännu af en händelse vid lif, ehuru sårad och illa misshandlad, begaf sig vid underrättelsen härom till öfversten, och besvor honom *att unna de olyckliga qvarlefvande åtminstone de tomma husen till boning och helgedomarna till gudstjenst.* — *Nej*, svarade Götz, *jag har med dyr ed förbundit mig att förstöra detta kätterska och förrädiska näste, och denna ed får icke brytas.* Han gaf brandtecknet och kroaterna rusade in, antändande staden i alla hörn, och på samma gång ströfvande återigen med plundringar och mord genom husen. Elden grep hastigt omkring sig och dref mordbrännarne från gatorna. De samlades i lägret och anträdde med allt det samlade rofvet sitt återtåg, lemnande bakom sig staden i full låga. *Se*, ropade kroaterna, *se*, *hur präktigt Pasewalk brinner! Så vacker brand har man väl aldrig förut sett!* Snart störtade kyrktornen tillsammans, och de sjunkande lågorna tillkännagåfvo att Pasewalk sjönk i aska och stoft. Med sitt rof och sina röfvaretroppar kom Götz tillbaka till det kejserliga lägret.

Detta ohyggliga förfarande väckte ovilja och harm öfverallt. Protestanterna utgjöto högljudda förbannelser öfver det kejserliga soldatpacket. *Laniena Pasevalcensis* *) var namnet på en flygskrift, som öfver hela

---

*) *Slagtandet vid* Pasewalk.

Tyskland spridde underrättelsen om illgerningen och tillika förbittringen deröfver. Sjelfva de bättre katolikerna yttrade: *att det icke vore underligt, om Gud, för att straffa sådana brott, gåfve de kejserliga vapnen sin förbannelse i stället för den förra välsignelsen.*

Båda partierna blefvo än mera uppretade mot hvarandra. Med möda kunde anförarna göra den grundsatsen gällande att under fäktandet gifva pardon åt dem, som begärde. De kejserliga undantogo alltid *pomeranarne, såsom förrädare.* Svenskarna svarade: *att i sådan händelse de å sin sida ej heller skulle skona kroaterna, hvilka såsom gudlösa, nästan vilda menniskor, icke förtjenade någon nåd.*

FYRATIONDESJETTE KAPITLET.

MONROE I RÜGENWALDE.

Sedan konungen fått fast fot uti Pommern, lät han Oxenstjerna ditskicka de regementer, som öfver vintern hade stannat qvar uti Preussen. Största delen tågade, som förbemäldt är, landvägen under Gustaf Horn och förenade sig i Stettin med konungens öfriga troppar. De åter, som voro förlaggde kring Königsberg, skulle, i anseende till afståndet, resa sjövägen, Bland dessa var också öfverstelöjtnant Monroe med 700 skottar. De afseglade från Pillau mot medlet af Augusti månad, men kastades af oupphörliga stormar fram och tillbaka mellan Danmark och pommerska vallen, tills ändteligen det bräckliga fartyget började intaga så mycket vatten, att fyratioåtta man med oaflåtligt pumpande knappt kunde hålla det uppe. Ändteligen

blef det nära Rügenwalde drifvet på grund och af böljorna inom kort så sönderslaget, att soldaterna endast med yttersta möda kunde rädda sig från den hotande döden. Men på stranden funno de sig i betänklig ställning, utan mat, kulor, krut, ja nästan utan vapen, undantagande pikar, svärd och några våta musköter. Landet var ännu vidt och bredt i fiende-hand och närmsta svenskar stodo på ett afstånd af sexton mil. Men Monroe förlorade ej modet Han kände händelsevis, att befälhafvaren på Rügenwalde slott, en pomeranare, var svenskarna i hemlighet bevågen, ehuru låtsande motsatsen, af fruktan för de kringsvärmande fienderna. Monroe sände honom derföre i hemlighet ett bud med begäran *att under den instundande natten blifva genom en bakport insläppt i staden, så åtoge sig Monroe både att nu rensa och för framtiden bevara den från de kejserliga soldaterna. Hertigen af Pommern skulle i anseende till det med Gustaf Adolf ingångna förbundet visserligen icke ogilla ett sådant steg.* Befälhafvaren antog förslaget. Natten derpå släpptes skottarna in och straxt derefter jagades de kejserliga ut. Monroe förbättrade stadens fästningsverk och försvarade dem manligt mot de fiender, hvilka skyndat dit, lockade af ryktet och hoppet att få plundra den skeppsbrutna besättningen. Några dagar efteråt kommo på samma sätt och till samma ställe 400 tyskar, hvilka äfven blefvo af Monroe upptagna. Straxt derefter anlände också landvägen från Preussen öfverste Hepburn med gröna regementet, så att på detta sätt en ansenlig styrka blef inom kort tid uti Rügenwalde församlad. ›Då man för Gustaf Adolf berättade Monroes ovanliga äfventyr, utbrast han med liflig rörelse: *Man kan ju med allt skäl hoppas framgång, när himmelen med så märkeliga, ja nästan underbara händelser gifver sitt bifall tillkänna.*

FYRATIONDESJUNDE KAPITLET.

TRÄFFNINGARNA I HINTER-POMMERN.

De i Rügenwalde sålunda församlade svenskarna rensade Hinter-Pommern från kejserliga troppar, och snart var Colberg den enda stad, som dessa sednare derstädes innehade. Men redan då för tiden, likasom sedermera, ansågs denna stad som en bland de starkaste i tyska riket, hvarföre Conti var högst angelägen om dess bibehållande. Besättningen utgjordes af **1700** man till fot, rytteriet obetydligt. Äfven svenska belägringstropparna under Kniephausen voro i början föga talrika, emedan konungen ville endast stänga, icke belägra staden. Conti afsände något rytteri för att undsätta fästningen, men Horn, underrättad derom, dref dem tillbaka, hvarefter Kniephausen genom Monroe, Hepburn och några andra förstärktes till **12000** man. Conti sände en ny undsättning, bestående af icke mindre än **10,000** man. Ernst Montecuculi var anförare, under honom Isolani, Götz, Colloredo och Sparre; de skulle från Gartz öfver Schiefelbein tåga mot Colberg och söka upphäfva belägringen. Både Horn i Stettin och Kniephausen utanför Colberg fingo underrättelse om företaget. Den förre skickade Baudis, Teuffel, Thurn och deras regementer Kniephausen till hjelp. Denne sednare deremot qvarlemnade Alexander Lesslie med en del af belägringstropparna utanför Colberg, och tågade sjelf med de öfriga fienden till mötes. Förut hade han dock sändt Monroe och dess skottar till Schiefelbein med befallning *att försvara denna ort till sista man, och derigenom förskaffa tropparna från Stettin tillfälle att förena sig med Kniephausen.*

Monroe begaf sig åstad, men fann vid ankomsten sitt uppdrag något betänkligt. Fästningsverken i Schiefelbein voro nemligen alldeles odugliga och slottet kunde

försvaras på sin höjd i tjugufyra timmar. Knappt hade han med tillhjelp af innevånarna hunnit gifva vallarna någon ehuru högst otillräcklig förbättring, förr än de kejserliga syntes. Efter så mycket motstånd som möjligt gick Monroe tillbaka till slottet. Montecuculi ryckte efter med soldater och artilleri, samt *uppfordrade befälhafvaren till dagtingan; eljest skulle besättningen icke erhålla någon förskoning.* Monroe svarade: *Ordet dagtingan finnes icke i min föreskrift. Jag har till fiendens tjenst endast kulor och krut.* Den redan inbrytande skymningen hindrade de kejserliga att storma, och under natten lät Monroe antända staden, så att Montecuculi icke utan förlust måste draga sig ut igen. Morgonen derpå beslöt han att icke vidare uppehålla sig med den envisa skotten, utan tågade rakt fram till Colberg. Han hade emedlertid på detta sätt förlorat nära en hel dag.

Förstärkningen från Stettin hade under tiden förenat sig med Kniephausen och slagit läger vid Gross Gustin, en by några mil söder om Colberg. Samma afton hade Montecuculi också anländt till samma nejd och låg en knapp fjerdingsväg derifrån, så att spelet hördes från det ena lägret till det andra. Flere rådde Kniephausen att angripa, men denne ville icke lemna sin fördelaktiga ställning. Montecuculi å sin sida fann omöjligt både att förbigå och genombryta Kniephausens troppar. Fruktande dessutom att blifva kringränd, beslöt han draga sig tillbaka och öfverlemna Colberg åt dess öde. Detta verkställdes vid pass kl. 3 samma natt. Svenskarna hörde bullret, och Kniephausen beslöt förfölja den flyende fienden. Först skyndade Baudis med rytteriet, efter kom Teuffel och Hepburn med fotfolket, och slutligen Thurn med artilleriet. Med sitt vanliga eller rättare sagdt ovanliga mod, störtade Baudis mot fiendens än rytteri, än fotfolk och lyckades flere gånger att skingra deras regementer och tillfoga dem betydlig skada. Följande morgonen uppstod en dimma, som varade långt fram på dagen, och blef så

tjock, att man knappt kunde urskilja de närmaste föremålen. Baudis lät sig deraf alldeles icke hindra, utan red dristigt framåt, hvarthäldst han hörde ljudet af de kejserliga. På flere ställen hade han framgång; men stötte slutligen emot ett nyss utryckt i god ordning varande fotregemente; hvilket mottog honom med en så kraftig eld, att en stor del af ryttarne stupade och de andra kastade sig tillbaka, dragande anföraren med sig på flykten. Understödd af flere ankommande landsmän gjorde han ett nytt anfall, men dimman hindrade ånyo allt sammanhang och beräkning. Man stötte beständigt mot kejserliga fotfolket, hvars eld svenska rytteriet omöjligen kunde uthärda. Till råga på olyckorna råkade tvänne af dimman förvillade svenska rytteri-regementer uti ett långt och blodigt handgemäng, innan misstaget upptäcktes. Nedslagna af dessa motgångar, drogo de sig baklänges för att erhålla understöd af det antågande fotfolket. Österrikarne iakttogo tillfället och skyndade bort, samt kunde sedan icke mera upphinnas.

FYRATIONDEÅTTONDE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR OM VINTERQVARTER.

Emedlertid nalkades vintern med stora steg, och förebådades redan under Oktober månad af en i dessa trakter alldeles utomordentlig köld. Contis krigshär bestod till en betydlig del af italienare, hvilka naturligtvis voro ömtåliga för sådan väderlek. De öfriga, bortskämda af öfverflöd och vällefnad, hvarken ville eller voro vana att underkasta sig mödorna af ett vinterkrig. De hade väl hört, att Gustaf Adolf ämnade

anställa ett dylikt, men ville sjelfva till hvad pris som häldst söka detsamma undvika. De begärde i sådan afsigt ett sammanträde med svenska befälet, hvilket beviljades. Halfvägs mellan Stettin och Gartz möttes några svenska och österrikiska höfdingar. Dessa sistnämnde hade först anländt till stället och låtit tillreda en präktig måltid. De sednare kommande svenskarna blefvo med all höflighet och yttre vänskap mottagna och man satte sig straxt till bordet. Efter ett kraftigt drickande tog ändteligen öfverste Cratz bland de kejserliga till orda. *Det är nogsamt kändt*, sade han, *att österrikiska hären är tillräckligt försedd både med folk och förnödenheter; likaså att den icke fruktar hvilken fiende som häldst. Men nu tillstundar vintern, då det höfves att tänka på goda qvarter; ty det är för en soldat föga ärorikt att kämpa mot snö och is i stället för beväpnade fiender. Vi önska derföre att med eder komma öfverens om ett stillestånd för vintermånaderna, i hopp, att kejsaren och konungen under tiden bilägga sina tvister. I motsatt händelse skola vi vid första vårdag återigen träffas.* Den äldste bland svenska herrarne svarade: *Emedan vi icke kände föremålet för denna sammankomst, hafva vi icke kunnat deröfver inhämta vår konungs föreskrift. Jag tror mig emedlertid kunna med tämlig visshet försäkra, att han icke för vinterns skull ämnar ingå något stillestånd. Han sjelf är outtröttelig, och uthärdar lätt alla olägenheter, hunger, törst och köld, sofvande lika i drifvan som i sängen. Det är naturligt, att befäl och soldater icke äro granntycktare. De, som året om hafva kämpat mot ryssarna högt uppe i det isiga norden, lära icke för Tysklands vintrar krypa till eldbrasan. Vi svenskar äro nemligen soldater både vinter och sommar, och inga svalor, hvilka icke våga visa sig, förr än snön är borta.*

Efter detta svar afbröts hela underhandlingen, och enhvar återvände till de sina. Gustaf Adolf gillade

helt och hållet den svenska öfverstens ord, ty han hade just beredt sig på ett vinterkrig. Hans soldater voro försedda med pelsfodrade liftröjor och rika förråder; och från Preussen, Sverge och alla sidor strömmade förstärkningar till hans läger, då deremot Contis här dag för dag försvagades. *Jag ämnar uträtta mer i vinter*, sade konungen, *än under hela sommaren;* och för att visa detta, företog han i början af December ett ströftåg inåt Vor-Pommern och slog der, med 3000 man, hertigen af Savelli, som anförde en dubbel styrka.

Torqvato Conti hade länge varit ledsen vid ett krig, der föga penningar, än mindre ära, kunde vinnas. Under förevändning af sjuklighet begärde och erhöll han afsked, och reste derefter med sina hoproffade skatter till Italien, hvarest han blef general öfver de påfliga tropparna. I Tyskland hade han genom girighet och plundringar allmänt ådragit sig namnet *satan.* Protestanterna gjorde sig qvicka öfver hans sednare tjenstebefattning och påstodo, att den nya förbindelsen var serdeles passande: *Påfven var fursten, och satan hans general.*

FYRATIONDENIONDE KAPITLET.

ERÖFRINGEN AF GREIFFENHAGEN OCH GARTZ.

Efter Torquato Conti utnämndes till befälhafvare öfver de kejserliga tropparna Hannibal von Schaumburg, en tapper och hederlig, men föga snillrik man, hvilken dock genom mod och duglighet arbetat sig upp till fältmarskalks-värdigheten. Han fann hären uti bedröfligt tillstånd; regementerna genom rymning

och sjukdom knappt halftaliga; återstoden nästan helt och hållet upplöst och vand vid det rysligaste sjelfsvåld. Soldater och officerare sammanrotade sig till verkliga röfvareband. Emedan Brandenburg skulle anses som ett vänskapligt land, vågade de inom dess gränsor icke öppet utöfva sina illbragder. Förklädda tågade de derföre ut under nattens mörker och plundrade vägfarande, likaledes herr- och prestgårdar samt förmögnare bönder, mördande, skändande, brännande utan förskoning. På sätt och vis hade kejsaren sjelf gifvit anledning till dessa våldsamheter. Sedan Wallensteins tid var han nemligen van, att icke betala något till sin krigshärs underhåll. Detta kunde någorlunda låta göra sig, så länge de segrande tropparna beständigt framträngde genom rika, förut outplundrade länder och kunde lefva på deras bekostnad. Nu inträffade motsatsen. De jagades tillbaka till redan förut förstörda nejder, hvarest snart en verklig nöd dref den vildsinta soldaten till det yttersta. Schaumburg var en i själ och hjerta redlig man. Han såg med djupaste sorg tillståndet i sin nya krigshär. Till Tilly skref han ofördröjeligen och begärde undsättning både i manskap och förråd, *samt försäkrade, att han eljest med* **4000** *man till häst och* **8000** *till fot, den enda öfverlefvan, icke längre kunde försvara sig.* Till krigsrådet i Wien talade han allvarsammare och begärde ordentligt underhåll åt soldaterna, *eljest anhöll han om tillstånd att begifva sig från hären. Hans tyska hjerta kunde ej längre uthärda att se de rysligheter, som mot det gemensamma fäderneslandet utöfvades.*

Gustaf Adolf hade emedlertid under medlet af December förlaggt sina troppar kring landet norrom Stettin. Schaumburg, som trodde att svenskarna, oaktadt det vid sammankomsten hållna talet, hade gått i vinterqvarter, beslöt att sjelf göra detsamma, och skickade en betydlig del af sin styrka nedåt Brandenburgska landet. Men innan de från Tilly väntade

tropparna hunne ankomma, ville Gustaf Adolf begagna tillfället och angripa den sålunda försvagade besättningen i Greiffenhagen och Gartz, och valde sjelfva julhelgen till sitt företag. Den 23 Dec. församlades utanför Stettin svenska tropparna 12,000 till fot, 6000 till häst; och dertill en hop gröfre artilleri, som på pråmar skulle föras uppföre Odern. Den 24, eller sjelfva julaftonen, efter allmän gudstjenst, bröt hela hären upp och tågade emot söder. Mellan Dam och Greiffenhagen är blott två mils väg. Ännu under natten hunno svenskarna fram, och uppkastade snart sina förskansningar på de kringliggande höjderna. Kl. 5 om morgonen började 60 kanoner att ljunga mot staden, en ringning och ljuständning till julottan, som var de kejserliga föga välkommen. De voro derinne 2500 man under anförande af Fernando de Capua, en italienare, tapper men roflysten, likasom Conti. Förutseende omöjligheten att i längden försvara sig, sände han redan förut fanor och tross öfver till Gartz; men ämnade det oaktadt göra ett tappert motstånd. Frampå dagen hade svenska kulorna brutit en tämlig öppning på muren. Gustaf Adolf ville likväl icke utsätta sina troppar för vådan af en stormning, utan att först närmare undersöka murbrottet. Detta skedde genom Wildenstein, öfverste-löjtnant vid gula regementet. Helt och hållet klädd i harnesk, framgick han midt emot fiendens eld och beskådade på närmare håll murarna och deras läge. Lyckligt återkommen, rådde han konungen att ännu en stund låta skjutandet fortfara. Detta skedde, murbrottet vidgades, och på eftermiddagen leddes svenskarna till stormning; gula regementet i spetsen, först nemligen Wildenstein med musketerare, sedan Teuffel sjelf med pikenerarne. Efter ett skarpt motstånd trängde gula regementet in genom murbrottet, men mötte derinnanför en ny för tillfället uppkastad vall, och ett nytt derifrån kommande kulregn. Men äfven detta hinder besegrades; svenskarna trängde fram, de kejserlige tillbaka, ämnande

slutligen öfver bryggan draga sig undan till Gartz. Men vid broskansen mötte dem Alexander Lesslie med andra regementer, och afskar samt tillfångatog deras eftertropp. Det led nu till skymningen. Lesslie och Wildenstein möttes i staden, och kommo under mörkret i ett häftigt handgemäng, hvari Wildenstein sårades och flere föllo, innan jemmerropet af en skjuten svensk röjde misstaget. Emedlertid var staden eröfrad. Den tagna kejserliga trossen lemnades till soldaternas plundring; fångarna skänktes åt Teuffel. Ibland dessa befann sig Capua sjelf, illa sårad. Han hade förut flere gånger hotande utlofvat, *att med det första komma till Stettin, bestiga dess murar och toppa hufvudet af de dervarande svenska generalerna.* Nu kom han verkligen till Stettin, men fången och sårad, och för att sjelf efter några dagar inom dess murar aflida.

Annandag jul vände sig Gustaf Adolf mot Gartz, der Schaumburg med hufvudstyrkan hade sitt läger. Marwitz skans, som var i godt stånd och försvarade Oderbryggan, blef af de kejserliga utan försvar öfvergifven, och ännu samma afton tågade en del af svenska tropparna öfver till vestra stranden. Om qvällen, då Gustaf Adolf satt vid bordet, berättades, att ett ovanligt starkt sken syntes på himmelen. Han gick ut och såg Gartz stå i full låga. Efter hållen rådplägning, hade nemligen Schaumburg dragit sig tillbaka, och antändt staden samt lägret. Återtåget liknade en fullkomlig flykt. Gustaf Adolf afsände en hop rytteri, som på vägen till Küstrin förföljde de kejserliga. Regementerna Götz, AltSaxen och JungWallenstein ledo ganska mycket. När de kommo in på den långa och smala damvägen vid Küstrin blefvo de till ett stort antal nedhuggna af svenskarna, och måhända hade ingen kommit undan, derest icke brandenburgska befälhafvaren hade uti fästningen mottagit de kejserliga, men stängt svenskarna ute. Detta skedde på vestra sidan om Oder. På östra åter skyndade Gustaf Adolf sjelf till Piriz, hvarest en stor skara kroater under öf-

verste Cratz varit lägrad. Vid ryktet om svenskarnas annalkande, lät Cratz, oaktadt en gång gifvet och dyrt betaldt försvarsbref, alldeles utplundra staden, och hastade sedan med kroater och otaliga trossvagnar på vägen åt Landsberg. Två timmar efter deras aftågande inryckte Gustaf Adolf och skickade genast Baudis att med sina ryttare *följa kroaterna på vägen.* Denne mottog uppdraget med glädje och skyndade i sporrsträck till dess fullgörande. Snart uppnådde han trossen; de förskrämda kroaterna lemnade den nästan utan försvar och Baudis sände straxt 300 vagnar tillbaka till konungen. Sjelf förföljde han fienden med den framgång att hela vägen bortåt Landsberg betäcktes med döda. Tyskarna gaf han pardon, kroaterna icke. Då de åt denna sidan flyende tropparna blifvit fullkomligt skingrade, kastade han sig åt Berwalde mot en betydlig styrka kejserligt rytteri. En del äfven af denna tropp blef nedhuggen; de öfriga frälsade sig inom Küstrins murar. Contis fordna krigshär kunde nu mera anses som fullkomligen upplöst.

FEMTIONDE KAPITLET.

FÖRBUND MED FRANKRIKE.

Redan under sista fälttågen uti Preussen började mellan Sverge ooh Frankrike underhandlingar om ett gemensamt förbund mot Österrikes växande magt; men ömsesidig stolthet och misstroende hade tid efter annan uppskjutit verkställigheten. Richelieu ville nemligen så mycket som möjligt göra Gustaf Adolfs företag beroende af Frankrike; denne sednare åter motsatsen. Till dessa verkliga oenighetsfrön kommo åt-

skilliga inbillade; förorsakade förnämligast af franska hofvets öfvermod. Dess sändebud, Charnacé, kallade uti sina skrifvelser Gustaf Adolf för *Hans Kongl. Värde*, nekande honom den då redan allmänt brukliga titteln af *Hans Kongl. Majestät.* — *Det var*, sade han, *skilnad på konungslig purpur; den ficks ej alltid för samma pris.* Härmed åsyftade han, att Gustaf Adolf, såsom vald konung och dertill af ny ätt, icke kunde hafva samma anseende och majestät, som det öfriga Europas ärfteliga och från urgammalt konungablod härstammande regenter. Vid ett annat tillfälle, men af samma orsak påstod han, att Ludvig den trettondes namn borde beständigt sättas framför Gustaf Adolfs och icke växelvis, som eljest brukades. På alla dessa invändningar, svarade Gustaf Adolf *att mellan konungar finnas inga andra företrädesrättigheter än den personliga förtjensten.* En annan gång hade Charnacé uti förslaget låtit inflyta orden: *Frankrikes beskydd.* — Gustaf Adolf lät svara, *att han ej kände någon annan beskyddare, än Gud och sitt svärd.* Han vägrade att underkasta sig och Sverge dessa förnedrande vilkor, afbröt underhandlingen och började helt och hållet på egen hand det vidtutseende tyska kriget. Han iakttog nemligen icke ogerna tillfället att visa sjelfständighet, för att i händelse företaget lyckades, sedermera kunna högre stegra sina fordringar. Gustaf Adolfs oafbrutna framsteg hade nu mera gifvit både anseende och bundsförvandter; landtgrefven af Hessen, hertigarna af Pommern och Lüneburg, erkebiskopen af Brehmen och administratorn af Magdeburg ingingo alla efter hvarandra mer eller mindre nära föreningar med svenskarna. Detta oaktadt var Gustaf Adolf angelägen om ett förbund äfven med Frankrike, och det förnämligast för att derifrån erhålla, det han sjelf mest saknade, nemligen penningar. Förbundet afslöts ändteligen uti Berwalde den **16** Jan. **1631.** Underhandlare voro på svenska sidan Gustaf Horn samt Johan och Karl Banér, på fransyska Charnacé. Riche-

lieu beqvämde sig att godkänna alla Gustaf Adolfs fordringar angående titeln och utfäste sig att årligen betala 400,000 riksdaler; Gustaf Adolf deremot att underhålla 30,000 man till fot och 6000 till häst. Gemensamma föremålet var att hejda kejsarens magt och upprätthålla tyska furstarnes sjelfständighet; hvarjemnte Richelieu uttryckeligen fordrade, att fri religionsöfning skulle lemnas åt katolska staterna och neutralitet åt hertigen af Bäjern.

Det öfvermod, franska hofvet vid detta tillfälle visat, efterlemnade i Gustaf Adolfs sinne ett alltjemnt fortfarande agg, som, oaktadt det inbördes förbundet, ofta nog yttrade sig; och hvaraf vi framdeles skola anföra åtskilliga exempel.

FEMTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

ERÖFRINGEN AF DEMMIN.

Sedan förbundet med Frankrike var afslutadt, qvarlemnades i Brandenburg 9000 man under Gustaf Horns befäl, för att hejda de kejserligas utfall från Landsberg och Frankfurt. Sjelf tågade konungen med 16,000 man tillbaka nedåt Pommern för att derifrån alldeles fördrifva fienden, och dymedelst trygga sig för anfall i ryggen. Det var midt uti vintern, då han uppbröt från trakten af Gartz. De sydländska tropparna betraktade med förundran och förvåning svenskarnas tåg öfver den hårdt tillfrusna och snöbetäckta marken. Det gick genom Dam och Stettin till Vor-Pommern. Lesslie jagade österrikarne från Lockenitz,

Teuffel från NeuBrandenburg, konungen sjelf från Klempenow, Treptow och Loitz. Här tillkallade han Kniephausen med 3000 man från Stralsund, och vände sig sedan mot Demmin. Denna ort ansågs som en genom läge och arbete serdeles stark fästning, varande omgifven af floder, otillgängliga träsk och starka försvarsverk. På vägen från Stralsund, den mest farbara, mötte man först ett slott, sedan ett förskansadt torn, innan man kom till vallarna af sjelfva Demmin. I denna stad hade derföre de kejserliga sina förnämsta förråder. Besättningen utgjorde 1700 man under hertigen af Savelli, hvilken erhållit befallning att försvara platsen uti tre eller åtminstone två veckor, inom hvilkas förlopp Tilly lofvade komma till undsättning.

Hertigen af Savelli hade alltsedan svenskarnes ankomst fört befälet i Vor-Pommern. Han var en tapper och skicklig krigsman; men likasom de fleste andra italienarne, hvilka deltogo i trettioåra kriget, hufvudsakligen traktande efter rof och plundringar, för att slutligen med sålunda samlade rikedomar återvända till lugn och njutning i det skönare fäderneslandet. Hos Savelli hade denna girighet stigit till en afskyvärd höjd och vållat allmänt hat. Man berättar, att han vid Gustaf Adolfs annalkande lät för sin räkning sammandrifva alla i kringliggande trakter befintliga hästar, och sedan pålysa deras försäljning för att dymedelst skrapa till sig än mera reda penningar. Men hästarna voro för det mesta magra och utkörda, och folket penningfattigt, följden var, att få eller inga köpare anmälde sig. Savelli lemnade dock icke hästarne tillbaka åt deras egare, utan afslutade öfverenskommelse med stadens flåbuse, att denne fick rättighet slagta dem mot en afgift af sex skilling för huden. — Bland denne Savellis krigskamrater märkes dessutom samma Quinti del Bonte, som tillställde den förrädiska stämplingen mot Gustaf Adolfs lif. Af fruktan för hämnd skaffade han sig dock tillfälle att smyga ut ur fästningen,

men måste der qvarlemna sin tross och sammanroffade egendom.

Den tolfte Februari framryckte svenskarne och omringade staden, hvarvid Gustaf Adolf med artilleriet lägrade sig på Nonnenberg, från hvars åsar han med någon framgång kunde beskjuta vallarne. Af den starka kölden hade träsken och floderna sammanfrusit, till icke ringa båtnad för svenskarna, hvilka derigenom kunde obehindradt tåga fram och tillbaka kring staden. Teuffel med gula regementet angrep vallarne på vestra sidan och lyckades att fatta stånd och försvara sig i utanverken. Tott och Kniephausen skulle vid samma tid göra ett låtsadt anfall mot det på Stralsundsvägen varande slottet; men besättningen tog det för allvar, tände eld på slottet och drog sig tillbaka till tornet. Svenskarne följde efter och intogo dagen derpå dess utanverk. Tornet sjelft hade likväl så tjocka murar, att svenskarnes fältstycken kunde deremot ingenting uträtta, och besättningen vägrade hvarje underhandling. Då lät Gustaf Adolf sitt folk framtränga ända intill foten af tornet och gräfva minor under dess murar. Besättningen, fruktande att sprängas i luften, sökte draga sig till staden; men hindrades af Wildenstein med en del af gula regementet, och nödgades alltså gifva tornet och sig sjelfva i svenskarnes våld. Deras sju fanor uppsattes vid batterierna på Nonnenberg, för att hos de belägrade injaga ännu mera fruktan.

Gustaf Adolf ville emedlertid sjelf på närmare håll taga stadens fästningsverk i ögnasigte, och företog derföre en vandring längs efter vallarne. Härunder kom han till ett ställe med svag is, att den brast under fötterna. Lyckligtvis var der icke djupare, än att konungen blef stående på botten, med isen och vattnet ända upp under armarne. En skotte, som stod på vakt icke långt derifrån, ville ila till hjelp; men konungen vinkade honom tillbaka. Fiendens uppmärksamhet hade emedlertid redan blifvit väckt och skott på skott aflossades från murarne; men intet träf-

fade, ty lyckligtvis var afståndet något för långt. Konungen arbetade sig åter upp på isen, gick till nästa vakteld och tog der ett glas vin och något mat, derefter till sitt tält för att ömsa kläder, hvarpå han åter visade sig ute bland soldaterna.

Under tiden hade svenska kanonerna redan nedskjutit en del af stadsmuren, och besättningen väntade med hvarje dag en stormlöpning. Detta var en högst obehaglig ställning, serdeles för Savelli, hvilken icke utan skäl befarade att vid ett sådant tillfälle förlora alla sina skatter, frukten af så många förflutna fälttåg och hoppet för kommande tider. Han erböd sig derföre att öfverlemna fästningen mot erhållande af fritt aftåg för besättningen och all dess enskilda egendom. Gustaf Adolf å sin sida fruktade hvarje ögonblick att nödgas häfva belägringen, i anseende till den stora kejserliga härens annalkande.. Han beviljade derföre förslaget och hela besättningen med flygande fanor och efterföljande tross lemnade staden, hvarvid Gustaf Adolf till häst åskådade deras tåg. Slutligen kom Savelli sjelf. *Helsa kejsaren*, sade Gustaf Adolf, *att jag för krig endast för den borgerliga och andeliga frihetens skull. Men eder, min hertig*, tillade han, *tackar jag för edert besvär att öfevrgifva Roms lysande högtider för att kriga mot mig; ty eder person synes mig mera passande för hofvet än lägret;* härvid kastade han en sidoblick på den krusade peruk, som hertigen nyttjade efter det då småningom uppkommande franska bruket. När han tågat förbi, sade konungen till sina kringstående herrar: *Den karlen räknar mycket på kejsarens godhet. I min tjenst skulle han för sin feghet utan nåd mista hufvudet.* Straxt derefter kom trossen. Man igenkände deribland Quinti del Pontes packvagn. Flere af svenska befälet yttrade, *att den förrädarens egendom borde anhållas och betraktas som godt byte.* — *Jag har gifvit mitt hedersord*, sade Gustaf Adolf; *och ingen skall förebrå mig att hafva brutit det.* Vagnen fick gå fritt,

Svenskarne inryckte i staden och funno der 36 kanoner jemnte stora förråder af spannemål och krut.

Tilly blef högeligen förtretad öfver Savellis uppförande, afsatte hònom straxt från hvarje befattning och anklagade honom formeligen hos kejsaren. Savelli visste likväl så begå saken, att han till Tillys stora harm blef frikänd, och sedermera anställd i flere befattningar, dels som sändebud, dels som befälhafvare.

FEMTIONDEANDRA KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS OCH TILLYS FÖRSTA MÖTE.

Då Wallenstein på riksdagen i Regensburg hade blifvit afsatt från fältherrevärdigheten, råkade alla partierna uti mycken förlägenhet angående valet af efterträdare. I början talades mycket om kurfursten af Bäjern, och flere bland katolikerna understödde detta förslag; dock icke kejsaren, hvilken för Maximilians ärelystnad och skicklighet hyste en farhåga, som hvarken slägt- eller vänskap kunde nedtysta. Efter långa öfverläggningar kom man slutligen öfverens, att Tilly, hvilken hittills anfört katolska ligans troppar, tillika skulle blifva fältherre öfver den kejserliga krigshären. Tilly var egentligen uti Maximilians tjenst ooh honom ifrigt tillgifven. Det var en slug fint af denne furste att för egen person, med låtsad försakelse, afsäga sig fältherreplatsen; men låta valet dervid falla på en man, som det oaktadt lemnade en betydlig magt i hans egna händer.

Tilly mottog det vigtiga uppdraget med allvarlig betänksamhet. *Kriget är ett tärningspel,* sade han.

Efter mycken lycka följer ofta lika mycken olycka. Han erkände Gustaf Adolfs stora egenskaper och deltog aldrig i det öfvermodiga förakt, som Wienska hofvet plägade yttra mot denna furste.

Sedan Tilly ordnat lemningarne af Wallensteins här, beslöt han att kufva staden Magdeburg. Han ansåg detta som det närmaste och vigtigaste föremålet för sin verksamhet, i hopp nemligen att Gustaf Adolf skulle hejdas af Conti och Shcaumburg. Men sedan den förre tagit afsked, och den sednare blifvit fördrifven från Greiffenhagen och Gartz, sedan deras krigshär nära blifvit upplöst och svenskarne hotande framträngt mot Landsberg och Frankfurt, förnam han, att saken fordrade kraftigare åtgärder. Lemnande Pappenheim qvar utanför Magdeburg, tågade han nedåt brandenburgska länderna, kastade in förstärkningar uti Frankfurt, och begaf sig med hela den öfriga hären upp emot Vor-Pommern.

Vid underrättelsen om den fruktansvärda fiendens annalkande, drog Gustaf Adolf sina troppar tillsammans. Horn kallades från Landsbergersidan och fick sin plats anvisad i midten vid staden Friedland, konungen sjelf stod på venstra flygeln vid Pasewalk, Banér på den högra uti Demmin. Kniphausen fick tillsägelse att skyndsamt draga sig tillbaka från Neu-Brandenburg, dit han hade blifvit förlaggd.

Det bref, som innehöll denna sistnämnde befallning, råkade uti Tillys händer. Han beslöt i följe af underrättelsen att afskära Kniphausen och skickade för sådant ändamål Cratz med 12,000 man att omringa Neu-Brandenburg. Sjelf tågade han efter med den öfriga styrkan, varande ganska uppretad genom den just då erhållna underrättelsen om förlusten af Demmin. I slottet Felsberg mötte han oväntadt och ihärdigt motstånd af femtio der förlaggda svenska dragoner. De blefvo vid stormningen utan nåd och barmhertighet nedhuggna; hvarefter Tilly hotande framryck-

te till Neu-Brandenburg, der Kniephausen redan var innestängd.

Gustaf Adolf insåg nogsamt omöjligheten för denne sistnämnde genèral att ensam försvara sin ställning. Fråga blef, huruvida man borde hasta till hans undsättning eller ej. Svenskarnas krafter voro af vintertåget medtagna, Tillys manskap deremot friskt och uthviladt; så att striden lätt kunde få en olycklig utgång, och i och med detsamma hela kriget. Konungen beslöt derföre att undvika en afgörande drabbning. Svenska hären skiftades i två delar. Den högra under Gustaf Horn vände sig mot Stralsund och besatte med yttersta försigtighet alla pass öfver Peene- och Trebelfloderna. Den venstra under konungen sjelf tågade mot Oder, hvarest den mellan Schwedt och Vierath förlades i ett med största noggrannhet befästadt läger Från denna plats kunde han obehindradt gå öfver till båda sidorna af floden, och erhålla fri tillförsel från Stettin och kringliggande nejder.

Kniephausen blef på sådant sätt öfverlemnad åt sig sjelf. Han hade sitt eget och ett halft skottskt regemente, utgörande tillsammans vid pass 2000 man; men inga kanoner. Gustaf Adolf hade genom ny skrifvelse tillsagt honom att medelst hederlig dagtingan rädda sig och besättningen, men äfven detta bref blef af Tillys folk uppfångadt. Kniephausen, sålunda okunnig om konungens afsigter, beslöt göra motstånd i det längsta och afslog alla Tillys uppfordringar. Denne, som fruktade, att Gustaf Adolf skulle ila till undsättning antingen af denna ort eller af Magdeburg, påskyndade belägringen, och lät sitt folk flera gånger löpa till storms; men ehuru de voro 22000 man, blefvo de dock tre gånger tillbakadrifna af Kniephausens 2000. Emedlertid dundrade Tillys tjugusex kanoner dag och natt mot fästningen; Kniephausen kunde blott svara med musköter. Efter långvarigt skjutande ramlade en del af murarne och de kejserlige lagade sig till stormning. Kniephausen begärde tjugufyra timmars betänk-

ningstid; det vägrades, och förrän Tilly hann gifva befallning derom, ilade de kejserliga till storms med unga Montecuculi i spetsen. Han främst och sedan de andra bestego murarna och inträngde i staden. Blodbadet blef förfärligt. Pardon blef alldeles icke gifven, icke ens för borgarne; *ty*, sade man, *det kätterska packet hade gynnat svenskarna.* Dessa sednare blefvo mangrannt nedhuggna. Kniephausen sårades, kastades till jorden, men undkom till rådhuset, der han med ungefär sextio personer blef tagen tillfånga.

Gustaf Adolf blef högst förtörnad vid underrättelsen om det ohejdade mördandet. *Den gamle korporalen*, sade han, dermed menande Tilly, *börjar kriga som en kroat. Men jag skall väl en gång betala honom.* För närvarande slöt han sig ännu fastare inom förskansningarna och lemnade öppna fältet åt Tilly. De få, som återkommo från Neu-Brandenburgs tappra försvar, blefvo furstligt belönta.

Efter denna seger tågade Tilly längre åt norr; men fann landet allestädes förhärjadt och derjemnte otillgängligt genom de af vårfloden uppsvällda strömmarna och träsken. Att drifva Horn ur dess fördelaktiga ställning syntes också nära ogörligt. Tilly drog sig derföre tillbaka nedåt Ruppin och sände derifrån Colloredo att undersöka konungens läger. Denne återkom och försäkrade, att det var oangripligt, hvarpå kejserliga hären återtågade till Magdeburg, derunder lifligt förföljd af ströfvande svenskar; och på sådant sätt slutades Gustaf Adolfs och Tillys första möte *).

---

*) *Ridderst.* (75 a). Gustaf Horn till Ax. Oxenstjerna. Königsberg i Neu-Mark. d. 29 Febr. 1631. Utförlig berättelse om hela denna krigsrörelse.

FEMTIONDETREDJE KAPITLET.

FRANKFURTS FÖRSTÖRING.

Sedan Tilly återvändt till Magdeburg, beslöt Gustaf Adolf att angripa Frankfurt. Han lemnade tillräcklig besättning vid Schwedt, och begaf sig Oderfloden uppföre. På vestra sidan gick konungen sjelf med 10,000 man till fot och 8000 till häst, på östra Gustaf Horn med 2000 till fot och 1600 till häst. Artilleriet fördes på sjelfva floden under Johan Banérs betäckning.

Frankfurt am Oder ägde efter tidens sed tämligen starka försvarsverk. Besättningen utgjorde mellan 7 och 9000 man under Schaumburg. Men emedan Tilly i anseende till förlusten af Greiffenhagen och Gartz var missnöjd med denna fältherre, blef Tieffenbach ditsänd att emottaga befälet. Denne anlände kort före svenskarna, och lät straxt afbränna förstäder och kringliggande vinberg, på det fienden af desamma icke måtte äga något skydd.

På tåget från Schwedt eröfrade Gustaf Adolf Fürstenwalde och Zedinick, samt förstörde flere hopar kroater, hvaraf en del nedhöggos, en del skonades och skickades sedan att arbeta i Falu grufvor. Den 1 April nalkades svenskarne till Frankfurt. Som man visste, att besättningen var ganska talrik, lät Gustaf Adolf uppställa sin här uti slagtordning och tågade på detta sätt mot staden, hvarje ögonblick väntande att möta de kejserliga tropparna. Men ingen fiende sågs till, utan i dess ställe de rykande förstäderna. Detta ökade svenskarnas mod, och de tågade följande dagen än närmare. Gustaf Adolf med Teuffel vid sidan red längst fram för att undersöka belägenheten, då i samma ögonblick en muskötkula från fästningen genomborrade Teuffels venstra arm. *Ack!* utropade konungen,

nu kan Teuffel icke hjelpa mig! Hur skall det nu gå? Teuffel fördes till lägret och konungen åtog sig, att sjelf, som generaladjutant, ordna tropparna. Damitz med hvita regementet förlades på norra sidan närmast floden. Dernäst och midtemot Lebus-porten ställdes blå och gula regementerna på framskjutande vinberg. *Snart gossar*, sade konungen, *skola vi dricka vin i stället för Odervatten.* Midtemot Gubenport ställdes Hepburn, Monroe och Lumsdel med deras folk. *Kommen ihåg mina tappra skottar*, sade konungen, *edra landsmän, som de kejserlige nedhöggo, uti Neu-Brandenburg!* — Tieffenbach lät göra ett utfall; det blef tillbakaslaget. Åt alla sidor dundrade en förödande eld från fästningsverken; men svenskarna trängde fram med sina förskansningar, så att de dels samma dag, dels under påföljande natten hade arbetat sig ända inemot stadsmurarna. Dagen derpå den 3 April var Palmsöndag. Svenska hären tillbragte förmiddagen under tystnad och gudstjenst, hvarföre de kejserlige trodde, att Gustaf Adolf icke hade medfört tillräckligt kanoner, eller att han i allmänhet var för svag till anfall och ämnade draga sig tillbaka. *Hör, ni strömmingsätare!* ropade de kejserliga från muren; *har ni nu utaf hunger gnagit upp edra läderkanoner, efter ni icke kan lossa ett enda skott.* Andra togo en skjuten vildgås och hängde ut den öfver muren och ropade: *att svenskarne borde med de andra flyttgässen skynda hem igen åt norden; de hade nu nog länge vintrat öfver i det varmare Tyskland.* — *Nej,* ropade svenskarna, *vi ämna just nu i Frankfurt steka och uppäta alla de gäss, som de kejserliga bortröfvat från pommerska vattendammarna.* Undertiden hade Gustaf Adolf låtit utanför Gubenport upprätta ett batteri af tolf kanoner, hvilka riktades af honom sjelf och fram på eftermiddagen öppnade en förstörande eld. Tieffenbach med kejserliga befälet satt just vid middagsmåltiden, då skjutandet började. De logo öfvermodigt åt svenskarnas försök och vårdade sig icke ens att stiga upp

från bordet. Detta dröjsmål blef dem dyrt. Gustaf Adolf befallte Johan Banér med skottarna att angripa Gubenport. De mötte starkt motstånd. Hepburn blef sårad i knäet och måste bäras bort. Hans major trädde i stället, men blef på ögonblicket skjuten. Nu studsade skottarna. Men Banér befallte Monroe och Lumsdel rycka fram. Dessa i spetsen för sina pikenerare, sammanträngda med skuldra mot skuldra, bröto sig igenom och eröfrade ändtligen den yttre porten.

De kejserliga hastade uppskrämda dit och tillagade ett utfall under Schaumburgs befäl. Afsigten va att återtaga porten, men de blefvo förekomna. En löjtnant i konungens här, vid namn Anders Auer, till börden en saxare, tyckte muren på ett och annat ställe vara illa bevakad och frågade derföre en hop soldater, hvilka han kände som utmärkt dristiga, *om de icke med honom ville göra ett försök emot vallen.* Sagdt och gjordt. Utan att afvakta någon befallning härom framburo de tvenne stormstegar, och lyckades att med Auer i spetsen klättra upp på muren och derstädes fatta stånd. Konungen såg och begagnade straxt denna lyckliga tillfällighet, ditsände förstärkning och gaf på samma gång alla tropparna befallning att storma. Några officerare ville i första ifvern ila fram utan harnesk. *Nej!* sade konungen, *ingen lättsinnig sjelfspillning! Om befälet skjutes, hvem skall då leda mina soldater?* Nu uppstod på alla sidor en förfärlig strid, men öfver den väg, som Auer banat, inträngde snart stora hopar af svenskar, och skyndade sedan att öppna Gubenport för skottarna, hvilka störtade in, följda af flere andra regementer. Schaumburg med sina till utfall samlade hopar, sökte fördrifva dem; men nu anlände också Baudis med sina afsuttna ryttare, hvarefter fienden jagades på flykten. — Ännu skarpare gick det till vid Lebusport. Här hade öfverste-löjtnant Walter Butler med sina irländare blifvit ställd. Blå och gula regementerna anföllo med vanlig tapperhet; men blefvo två gånger tillbakaslagna, lemnande fem-

hundrade qvarliggande döda, som vittnen om stridens häftighet. Harmen ledde till tredje anfallet, och det blef oemotståndligt. Få irländare flydde. De flesta föllo, liggande slagna innanför vallen, på samma sätt de gula och blå svenskarna utanföre. Butler togs till fånga, dock först sedan han genom tvenne sår blifvit oförmögen till ytterligare försvar *).

Oordningen bland de kejserliga blef förfärlig. Det återstod blott en enda väg, på hvilken de kunde komma undan, nemligen öfver den bro, som på östra sidan staden ledde öfver Oderströmmen. Men hit trängde sig alla, knektar, ryttare, trossvagnar. Snart fastnade dessa sednare mot hvarandra och tillstängde vägen. Många hundrade af dem, som hunnit längst fram, blefvo nedträngda i strömmen af de efterföljande, hvilka i sin ordning nedhöggos af svenskarna, så att närmast till denna port lågo stora hopar af lik. Sjelfva Tieffenbach, Schaumburg och Montecuculi voro nära att blifva fångna. Endast hästarnas vighet förmådde rädda dem öfver bryggan och de uppstaplade likhögarna. Tieffenbach lät sedan antända bron för att hindra de förföljande svenskarna, hvarpå han jemnte lemningarna af besättningen skyndade till Gross Glogau.

Uti slagna och drunknade förlorade de kejserliga emellan 2- och 3000 man, uti fångar 800 och deribland flere af högre befälet, dessutom 80 kanoner och en stor myckenhet krigsförråder. Dessa sednare behöll konungen, hvaremot staden lemnades till tre timmars plundring. Soldaterna begagnade tillåtelsen med största ifver och mången samlade på den korta stunden betydliga rikedomar. Så mycket möjligt var, sökte dock Gustaf Adolf förekomma alla våldsamheter och lyckades i det närmaste. Ingen qvinna förolämpades; blott en borgare dödades, och detta nästan af miss-

*) *Ridderst.* (75 a). P. Strasburk till Ax. Oxenstjerna. Frankfurt d. 7 Apr. 1631.

tag. Då soldaterna på bestämd timma icke återvände till sina fanor, skyndade konungen samt öfverstarna omkring och dref dem med hårda ord och blottad värja från plundringen. Några bland de motsträfvigaste blefvo straxt upphängda, de öfriga till varnagel. Hären förlades i staden, och åt de alldeles utblottade borgrarna lemnades spannemål att dermed föda både sig sjelfva och de inqvarterade soldaterna.

Sedan Gustaf Adolf firat påskveckan uti Frankfurt, tågade han mot Landsberg för att begagna lyckans fart och soldaternas ifver. Uti Frankfurt lemnade han som befälhafvare Lesslie med tillräcklig styrka att hejda Tilly; i fall denne, som man förmodade, skulle infinna sig. Sjelf medförde konungen endast 2,200 man till fot och 800 till häst. Den kejserliga besättningen i Landsberg utgjorde omkring 3000 till fot och 1500 till häst, varande på en gång kärnan och sista lemningen af Torquato Contis fordna troppar. Dessförutan var Landsberg en ganska stark ort, så väl genom fästningsverk, som läge, omgifvet serdeles på östra sidan af vidlyftiga träsk och många rännilar från den förbiflytande Wartafloden. Det syntes derföre mer än äfventyrligt att angripa en stad så befästad och tillika försvarad af en öfverlägsen besättning. Gustaf Adolf vågade försöket. Han medförde några bönder, hvilka åtogo sig att visa vägen genom de omgifvande träsken. Den 14 uppkastade Torstensson sina batterier, men kunde för afståndet föga uträtta. Då inställde sig hos konungen en från Landsberg varande smed, hvilken af harm öfver de kejserligas våldsamheter rymt staden med beslut att hämnas. Denne ledde svenskarne öfver de förut som otillgängliga ansedda träsken, så att de helt oförmodadt stodo ända bredvid den så kallade koskansen, ett af fästningens betydligaste utanverk. Dervarande besättning gaf sig genast till fånga, hvarpå Teuffel riktade kanonerna mot sjelfva staden. Befälhafvaren, öfverste Cratz, skickade sin son i spetsen för en be-

tydlig tropp för att återtaga skansen. Det misslyckades och ynglingen blef skjuten. Fadren, häröfver nedslagen, likasom besättningen i allmänhet öfver svenskarnes fortfarande lycka, begärde dagtinga, och öfverlemnade staden mot fritt aftåg. Gustaf Adolf blef härvid bekymrad, huru han för den uttågande manstarka fienden skulle dölja sin egen underlägsenhet. Han gjorde det medelst användande af trosspojkar och Gustaf Horns i hast tillkallade troppar. Hans farhåga för anfall minskades eller rättare tillintetgjordes vid anblicken af den uttågande besättningen, hvilken medförde nästan lika många drängar och trosspojkar, som soldater, samt dessutom öfver tusen lösa qvinnfolk och en otalig hop af packvagnar. Hela trossen affärdades på vägen till Gross-Glogau, hvarpå konungen inryckte i Landsberg och lät åt sina generaler och öfverstar anställa ett gladt gästabud. Efter vanan var han icke i egen person närvarande. Johan Banér var värd för aftonen och natten tillbragtes under skämt och glädje.

Vid första ryktet om Gustaf Adolfs uppbrott emot Frankfurt, hade Tilly med en ansenlig styrka aftågat från Magdeburg för att undsätta den angripna staden. Gustaf Adolfs ovanliga både snabbhet och lycka förekom hans afsigt, och redan i Alt-Brandenburg mötte underrättelsen om Frankfurts eröfring. Man omtalade äfven Gustaf Adolfs afsigter mot Landsberg; men tillika de försigtighetsmått, som blifvit tagna vid Frankfurt för att hindra Tillys vidare framträngande. Denne ansåg sig ingenting vidare kunna uträtta, utan vände åter till Magdeburg, i hopp att undsättningen af denna stad skulle tvinga Gustaf Adolf att återvända från österrikiska arfländernas gränser.

Frankfurts och Landsbergs eröfring ökade betydligt Gustaf Adolfs anseende och magt. Han var nu herre öfver hela nedra Odern och kunde efter behag vända sig mot Schlesien, Brandenburg eller Saxen. De protestantiska furstarna, uppmuntrade af hans fram-

gång, började att mot kejsaren föra ett bestämdare språk; deras folk kunde ej längre dölja sina förhoppningar, sin glädje. Verser och skrifter utspriddes af allehanda innehåll, mest till svenskarnes ära och de kejserligas förlöjligande. Serdeles roade man sig åt Tieffenbach. Han hade kommit till Frankfurt den 1 April och flytt derifrån den tredje. *Han hade farit*, skrefvo somliga, *som en riktig Aprilnarr.* Andra förvände och lämpade på honom Cæsars ryktbara ord: *Veni, Vidi, Fugi* *).

Hos katolikerna väcktes allvarsamma bekymmer. Sjelfva Pappenheim skref oroande bref och afmålade tillståndet såsom ganska betänkligt. I Wien utbreddes en allmän förskräckelse bland både höga och låga. Man sökte väl lugna folket, och presterna försäkrade att dessa olyckor endast vore ett litet moln, efter hvilket solen snart skulle frambryta med desto härligare sken. Men många tecken utvisade, att man å högre ort ansåg faran större. Fästningsverken kring Wien blefvo iståndsatta, och från Italien, Ungern och södra Tyskland hopsamlades och sändes till Tilly allt dugligt krigsfolk, som kunde umbäras. Kejsaren sjelf blef högeligen förvånad öfver sina förluster, och föga mindre förtörnad öfver sina rådsherrar, hvilka förestållt honom svenska magten såsom obetydlig och derigenom föranledt den första försummelsen. Han började betrakta Gustaf Adolf med helt andra ögon, och det blef alldeles slut på hoffolkets förut så vanliga skämt om det Nordiska Snömajestätet.

---

*) *Jag kom, såg och flydde.*
D'Albed. Miscellanea Historica Gustavi Adolphi. Fol. N:o 47. Epigrammer öfver flere i trettioåra kriget deltagande personer.

FEMTIONDEFJERDE KAPITLET.

FÖRBUNDET MED BRANDENBURG.

Gustaf Adolfs framsteg återupplifvade det hos tyska protestanterna nära utslocknade hoppet om räddning. På riksdagen i Regensburg hade deras sändebud visserligen blifvit af de talrikare katolikerna öfverröstade; men vågade likväl i allvarsamma ordalag uttala sitt ogillande af kejsarens egenmägtiga företag, serdeles af Restitutions-ediktet, och dess stränga verkställande. Det felades dock ännu en anförare, ty kurfursten af Saxen, utan jemförelse den mägtigaste, ville icke bryta med kejsaren, smickrande sig med hoppet att få behålla Lausitz, och att med sin öfverherre städse kunna stå uti ett vänskapligt förhållande. Emedlertid uppkommo flere anledningar till missnöje. Hans son, August, hade blifvit vald till administrator i Magdeburg efter den afsatte Kristian Wilhelm; men kejsaren gaf tvärtemot lag och bruk platsen åt en af sina egna söner. Kurfursten hade ej mindre än fyra serskildta gånger gjort föreställningar mot Restitutionsediktets olagliga verkställande, men beständigt utan påföljd. Detta allt uppbragte den eljest så tröga Johan Georg till den grad, att han i samråd med den öfver kejsarens våldsamheter lika förtörnade Georg Wilhelm af Brandenburg utskref till d. 8 Febr. 1631 uti Leipzig en sammankomst af alla protestantiska ständerna för att öfverlägga om deras gemensamma bästa. Gustaf Adolfs under tiden gjorda eröfringar ökade deras mod; likaså några hans utliggare, hvilka hemligen uppehöllo sig vid sammankomsten. Man skref till kejsaren allvarsamma föreställningar, samt beslöt att möta våld med våld, i händelse de öfverklagade missbruken icke godvilligt afskaffades Gustaf Adolf önskade

knyta närmare förbindelse med de samlade furstarna, men detta afslogs, ehuru under lifliga vänskapsbetygelser. Orsakerna voro, dels fruktan att företaga en uppenbar fiendtlighet mot kejsaren; dels ovilja att lemna sig i händerna på en utlänning; dels, och kanske förnämligast, Johan Georgs åtrå att upphäfva sig sjelf till hufvudman för tyska protestanterna och dymedelst hålla jemnvigten mellan konungen och kejsaren.

Då Gustaf Adolf sålunda genom underhandlingar ingen ting kunnat vinna, beslöt han att bruka kraftigare medel. Han qvarlemnade i trakten af Landsberg rhengrefven och general Baudis, för att hålla stången mot Tieffenbach och Schaumburg, hvilka i Schlesien samlade nya troppar. Sjelf tågade han med den öfriga hären tillbaka till Frankfurt och derifrån rakt mot Berlin. Den 1 Maj anlände han till grannskapet af denna stad, och affärdade grefve Ortenburg till kurfursten med följande anhållan: *Konungen hade företagit hela det tyska kriget i allmänhet för protestanternas skull; detta sista tåget för Magdeburg enskildt, för att befria denna stad från det öfverhängande förderfvet. Men för att med någon säkerhet kunna tåga mot Tilly, var det nödvändigt att i Brandenburg innehafva en och annan fästning som ryggvärn och tillflykt i händelse af mindre lycklig utgång. Han begärde derföre af kurfursten att få besätta Spandau och Küstrin, lofvade deremot på sitt kongliga ord, att återställa dessa fästningar, då Magdeburg blifvit befriadt, eller i alla händelser sednast inom två månader.* Kurfursten gaf ett nekande svar. *Han kunde icke åt kejsarens, sin lagliga öfverherres, fiende öfverlemna slott och fästen, utan att göra sig skyldig till fullkomligt uppror. Men han försäkrade deremot på sin fursteliga ära och tro, att nämnde fästningar skulle stå Gustaf Adolf öppna i händelse af olycka.* Dermed var åter konungen icke nöjd, ty han fruktade med skäl, att just då han i händelse af olycka bäst skulle behöfva dessa platser, kurfursten af fruktan för

kejsaren minst skulle våga lemna dem. *Lyckan*, sade han, *är ambulatorisk, likaså menniskornas tänkesätt* *). Han sände derföre följande dagen Gustaf Horn i samma ärende, men fick också samma svar, ehuru han denna gång som ytterligare bevekelsegrund *lofvade befrämja Pommerns framtida förening med Brandenburg*. Sedan dessa underhandlingar misslyckats, beslöt han att försöka, hvad han i egen person kunde uträtta, och tågade med 400 ryttare och 1000 musketerare mot hufvudstaden. På en fjerdingsvägs afstånd derifrån kom kurfursten till hans möte, omgifven af hela sitt hof. De sammanträdde uti en bredvidliggande lund för att öfverlägga om det angelägna ärendet; men efter någon stunds samtal, önskade kurfursten att ytterligare rådgöra med sina medföljande herrar, under hvilken tid konungen med vanlig artighet samtalade med kurfurstens gemål och svärmor. Efter en stunds förlopp återkom kurfursten med nekande svar. Då mörknade Gustaf Adolfs anlete, och efter några allvarsamt hotande ord, beredde han sig att återvända till hären. Men furstinnorna, hänförda dels af beundran öfver hjelten, dels af fruktan för hans hämnd, började med enträgna böner anhålla, det han täcktes följa dem till staden, så kunde underhandlingarna derstädes fortsättas, måhända med mera framgång. Så skedde äfven; konungen under betäckning af sina 1000 musketerare inryckte i Berlin och stannade derstädes qvar öfver den instundande natten. Dagen derpå d. 4 Maj fortsattes de kinkiga öfverläggningarna, och tycktes på länge icke leda till någon slutföljd. Kurfursten var bekymrad, till och med bedröfvad, och kunde icke dölja dessa känslor. *Jag förtänker icke*, sade Gustaf Adolf, *att han är orolig och bekymrad, ty det kan icke nekas, att det är en farlig och betänklig sak, som jag begär. Men, det är till nytta*

---

*) *Riddersl.* (75 a) Gustaf Horn till Axel Oxenstjerna. Küstrins förstad d. 26 Mars 1631.

icke för mig, utan för kurfursten, hans land och folk, ja, för hela kristenheten. Min väg, fortfor han sedan med hög röst för att höras af alla i salen närvarande, *min väg går till Magdeburg, till dess räddning, och det icke för min, utan för den protestantiska kristenhetens skull. Vill ingen hjelpa mig, välan, så tågar jag tillbaka, slutar fred med kejsaren, som visserligen icke skall vägra mig billiga vilkor, hvarefter jag sätter mig i frid och ro i Stockholm och det med ett godt samvete; men i skolen en gång på yttersta dagen ansvara för edert klenmod, att icke våga understödja Evangelii sak. — Till och med här i tiden skall denna eder egennytta få sin tillbörliga vedergällning; ty när Magdeburg fallit och jag med mina troppar återvändt till Sverge, hur skall det då gå med eder och edert land?* Kurfursten och hans rådgifvare sväfvade hela dagen fram och tillbaka mellan olika beslut; på ena sidan stod Tilly, på den andra Gustaf Adolf; hvardera med mägtiga härar; men den förra var på tio, den sednare endast på en mils afstånd; hvarjemte Berlin saknade alla fästningsverk. *Han medför också kanoner,* var vanligtvis slutet på hvarje rådsherrarnes yttrande; de mente nemligen, att Gustaf Adolf äfven mot deras vilja kunde när som helst bemägtiga sig staden. Detta gaf han dem också temligen tydligt att förstå. Halft skämtande, halft hotande, yttrade han till furstinnorna, att det berodde helt och hållet på honom, att för en eller annan vinter låta dem göra ett besök uti det snötäckta Lappland. Ändteligen kl. 9 om aftonen gaf kurfursten det länge väntade bifallet. Spandau och Küstrin skulle öfverlemnas åt svenskarne, men med vilkor att äfven stå öppna för kurfursten och på sagdan tid åt honom återlemnas. Till yttermera visso måste Gustaf Horn och Johan Banér med serskild underskrift försäkra vilkorens fullgörande, äfven i händelse af konungens möjliga frånfälle. Härpå anställdes ett stort gästabud, der det gick ganska muntert till.

Kurfursten, som sökte i vinet dränka sina bekymmer öfver det tagna beslutet och dess möjliga följder, blef synbarligen allt mer och mer upplifvad, likasom nästan alla de öfriga bordsgästerna, utom Gustaf Adolf, hvilken iakttog sin vanliga måttlighet. Men seende mod och glädje tindra i hvarje blick, ville han försöka att vid detta gynnande tillfälle leda deras lifvade sinnen till ett ädelt beslut om mera kraftiga och allmänna åtgärder. Han stod upp, höjde sin röst och uppmanade dem i ett kort tal att som bröder och bundsförvandter med förenade krafter, svenskar och tyskar, tåga till Magdeburgs räddning, det vore på samma gång Tysklands och hela den protestantiska kristenhetens. Men på en gång förstummades det glada sorlet. Kurfursten slog förlägen sina blickar mot jorden och hans stammande ursäkter, och hans hofmäns skenbarliga oro visade nogsamt, att den förut yttrade lifligheten var vinets och icke modets. Förhoppningarna att genom dessa medel verka till Magdeburgs undsättning voro helt och hållet försvunna.

Likasom hertigen af Pommern skref äfven kurfursten af Brandenburg till kejsaren, och ursäktade sitt uppförande med tvånget och fruktan för svenska hären. Han fick ett kärft svar. Katolikerna försäkrade, att hans motstånd endast varit låtsadt för att sedan förebäras såsom ursäkt för det förrädiska affallet.

Dagen derpå besattes Spandau, der Axel Lilje fick befälet, hvarefter Svenskarne tågade till Potsdam. De kejserliga troppar, som ännu ströfvade kring landet, drogo sig vid svenskarnes ankomst tillbaka till den vid Magdeburg lägrade hufvudstyrkan.

FEMTIONDEFEMTE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR MED SAXEN.

Hvarje dag ankommo allt mer och mer oroande underrättelser från Magdeburg. Helt och hållet öfvergifven af kurfursten i Saxen och de andra protestanterna, var denna stad tvungen att endast lita på sina egna krafter, naturligtvis högst obetydliga mot Tillys och Pappenheims talrika och öfvade skaror. Den fruktade hvarje stund att öfverväldigas och sände bud på bud till konungen med underrättelse om det bedröfliga tillståndet och anhållan om hjelp. Gustaf Adolf var högst orolig och upprörd, och i det gladaste sällskap, under det muntraste samtal behöfdes ej mer än ordet Magdeburg, för att öfverdraga hans panna och blickar med moln. *Jag anar,* sade han, *ett olyckligt slut för det arma Magdeburg.*

Från Berlin funnos tvenne olika vägar till denna stad. Den ena, öfver Alt-Brandenburg rakt mot Magdeburg, var i sig sjelf ganska svår och vådelig att färdas, hvarförutan kringliggande trakter blifvit alldeles förhärjade, så att omätliga förråder måste medföras, så framt icke både menniskor och hästar skulle svälta ihjäl. Slutligen återstod ändå att vid framkomsten i fiendens åsyn gå öfver Elben. Den andra ledde genom Treuenbrietzen till Wittenberg och sedan Elben utföre till Magdeburg, med goda vägar, broar och rika förråder, hvarföre den också blef Gustaf Adolfs val.

Men denna väg ledde också genom Saxiska landet och det starkt befästade Wittenberg. Redan för fjorton dagar sedan hade derföre Gustaf Adolf skrifvit till kurfursten Johan Georg och begärt förbund eller

åtminstone Wittenberg på samma vilkor som Spandau blifvit lemnadt. Men af förut omnämnde skäl gaf kurfursten ett vägrande svar: *Han kunde ej glömma sin förbindelse till kejsaren och det romerska riket.* — *Eders furstliga höghet*, svarade Gustaf Adolf, *bör väl ej heller glömma sin förbindelse till den sanna evangeliska läran och till sina af Gud anförtrodda undersåtare, deras samvetsfrid och eviga salighet.* Flere bud afsändes, men alla återkommo med ungefär samma, slutligen med inga svar. Den sluge Ferdinand hade nemligen förklarat sig böjd för fredlig förlikning, med önskan, *att Johan Georg såsom den förnämste bland protestanterna ville åtaga sig medlarekallet.* Det var just att taga denne på ömma sidan, och smickrad af kejsarens förtroende, ville han ej mer låna örat åt Gustaf Adolfs förslag. Emedlertid lät det allt värre och värre från Magdeburg. Gustaf Adolf öppnade nya underhandlingar och ämnade försöka, om han icke vid ett personligt möte kunde beveka saxiska, likaså väl som brandenburgska, kurfursten. Han föreslog i sådan afsigt ett sammanträde, tilläggande i händelse af vägran ett och annat hotande ord. Johan Georg svarade sträft. *Jag är hindrad att komma, ty jag mönstrar just nu den krigshär, hvarmed jag ämnar skaffa lugn åt mitt land och aktning åt min neutralitet.* Fyra dagar hade dessa sista underhandlingarna varat. Den femte kom underrättelsen om Magdeburgs fall.

FEMTIONDESJETTE KAPITLET.

MAGDEBURGS FÖRSTÖRING.

Magdeburg är beläget uti Neder-Saxiska kretsen på vestra sidan af Elbefloden. En gammal sägen berättar, att romerska höfdingen Drusus anlaggt staden till gudinnan Veneris ära. Verkeliga underrättelser hänföra dess första grundläggning till Henrik Fogelfängarens och Otto den stores tider. Läge och fästningsverk gjorde densamma i långliga tider ointaglig; deraf namnet *Magdeburg*, d. v. s. *Jungfrustaden*, på latin *Parthenopolis*. Uti sigillet sågs af samma orsak en borg, ur hvilken höjde sig en jungfru, hållande en krans mellan händerna.

Genom handel och konstflit hade staden stigit i magt och rikedom; dess innevånare voro omkring 40,000; dess rörelse vidsträckt. Sjelf utgjorde den hufvudorten uti ett litet erkebiskopsdöme af samma namn, der likväl lutterska läran redan tidigt blifvit införd, då stadens styresman antog tittel af administrator i stället för erkebiskop Vid trettioåra krigets utbrott innehades denna lilla besittning af Kristian Wilhelm, farbror till drottning Maria Eleonora; en häftig och något obetänksam herre. Han förklarade sig för konungen i Danmark under det krig, denne förde mot kejsaren, och blef derföre vid dess olyckliga utgång fördrifven. Domkapitlet i Magdeburg valde till efterträdare hertig August, andra sonen af kurfursten Johan Georg. Detta val ogillades af kejsaren och påfven, hvilken sednare förordnade, i Augusts ställe, den förres son, erkehertig Leopold Wilhelm. Folket knotade, och kurfursten af Saxen skref långa insagor och förklaringar; men Ferdinand ditsände krigsfolk, som besatte staden och började småningom utrota lutterska gudstjensten. Detta retade innevånarne ännu mera,

hvartill slutligen kommo en hop våldsamheter, som Wallenstein och hans soldater utöfvade. Hela massan af folket, så väl öfver- som menighet, stod färdig till uppror.

Den förjagade Kristian Wilhelm hade emedlertid flyktat till Gustaf Adolf, hos hvilken han klagade öfver kejsarens olidliga tyranni, och erbjöd sig att, med något understöd, återeröfra hela Magdeburg. Gustaf Adolf antog förslaget. Man beslöt, att Kristian Wilhelm, åtföljd af ett svenskt sändebud, skulle i hemlighet resa tillbaka till Magdeburg och derstädes söka åstadkomma den lofvade uppresningen. Dock borde dermed dröjas, tills konungen hunnit så nära, att han snart kunde komma till undsättning.

Vid midsommarstiden 1630 landsteg svenska hären uti Pommern. Derifrån räknas öfver trettio mil till Magdeburg, med vägen öfver strömmar och träsk, genom länder och fasta borgar, besatta af en talrik och hittills segrande fiende. Kristian Wilhelm besinnade icke i sin ifver dessa hinder för svenskarnas framträngande. Förklädd insmög han uti staden, uppträdde d. 1 Aug. på rådhusets läktare, och höll till det församlade folket ett tal, hvari han skildrade kejsarens olagliga förtryck, och uppmanade till tappert motstånd, samt lofvade dervid understöd af svenska konungen, åberopande i sådant afseende det vid sidan stående sändebudet. Folkskaran förklarade med höga jubelrop sitt bifall. *Lefve konungen af Sverge! Ned med de kejserliga!* skrek man öfverallt. Administratorn blef åter förklarad för stadens lagliga öfverherre, och den fåtaliga österrikiska besättningen jagades hufvudstupa utur landet. Kristian Wilhelm satte sig i spetsen för tropparna och företog det ena ströftåget efter det andra, oftast med framgång, emedan han understöddes af nejdens likasinnade innevånare. Hans troppar ökades dagligen, och hans namn gick bland folket från mun till mun, såsom den tappre furste, hvilken till folkets försvar vågat trotsa den kejserliga

magten. Om företagets framgång tviflades sällan, minst af magdeburgarne sjelfva. Man hotade dem med Tilly och Pappenheim. De logo deråt, förstärkte sina fästningsverk och uppförde bland annat tvenne nya skansar med namnen *Trots-Tilly* och *Trots-Pappenheim.*

Gustaf Adolf blef ganska ängslig vid underrättelsen om Kristian Wilhelms förhastade uppträdande. Han föreság nemligen svårigheten att i rätt tid komma till hjelp, liksom han höll administratorn sjelf mindre duglig till ledandet af ett så svårt företag. Detta sednare blef också snart af erfarenheten bekräftadt. Kristian Wilhelm kunde icke upprätthålla ordning och krigstukt, och blef derföre, då de kejserlige snart i större antal nalkades, jagad tillbaka inom murarna och öfvergifven af större delen af sina sammanrafsade hopar.

För att så mycket som möjligt bidraga till Magdeburgs försvar, ditskickade Gustaf Adolf en bland sina skickligaste krigshöfdingar, Didrik von Falkenberg. Under förklädnad inkommen i staden, blef denne vid sitt framträdande med glädje emottagen och snart förordnad till befälhafvare. Besättningen utgjorde endast 2000 till fot och 300 till häst, ett för en så vidlyftig fästning alltför ringa antal. Falkenberg påstod, att borgerskapet borde värfva än mera troppar. Detsamma hade både administratorn mundteligen och Gustaf Adolf skriftligen yrkat. Borgrarna deremot tänkte på sina penningar. *Så mycket soldater,* sade de, *skulle blifva dem alltför dyra både att besolda och underhålla. De hade förut flere gånger tillbakadrifvit Wallenstein, och borde nu kunna göra detsamma med Tilly, serdeles som stadens fästningsverk sedan den tiden blifvit så betydligen förbättrade.* Trots-Tilly och Trots-Pappenheim skulle väl nu göra skäl för sina namn.

Frampå hösten 1630 anlände Pappenheim med en betydligare styrka, och jagade snart borgrarna tillbaka inom deras murar. Vid jultiden kom Tilly sjelf med hufvudhären och nu omringades staden på alla

sidor. Tilly uppmanade genom serskilda bref administratorn och borgerskapet att underkasta sig kejsarens beslut; men erhöll vägrande svar. Vintern och de båda tågen till Demmins och Frankfurts undsättning hindrade medlertid Tilly från att företaga något hufvudsakligt. I slutet af Mars öppnades dock den egentliga belägringen och fortsattes under hela April månad. Det ena utanverket eröfrades efter det andra. *Trots-Pappenheim* af Pappenheim, *Trots-Tilly* af Tilly; och den 1 April blefvo sjelfva förstäderna besatta, så att endast hufvudfästningen återstod.

Dessa framgångar voro dock ofta ganska dyrköpta. Besättningen försvarade sig tappert och leddes af Falkenberg med utmärkt klokhet och drift. De kejserlige misströstade om att eröfra staden, så länge den försvarades af en så tapper och skicklig befälhafvare. Man sökte derföre att muta den fruktade motståndaren. Genom hemliga underhandlare lät Pappenheim å kejsarens vägnar bjuda honom grefvevärdighet och 400,000 R:dr, om han ville öfvergå till österrikarne. Falkenberg svarade sändebudet, *att den, som härnäst komme med sådant förslag, skulle till lön få hampsnöre i stället för guldkedja kring halsen. Pappenheim borde söka förrädare i sin egen här, icke inom Magdeburg.*

Olyckligtvis funnos likväl många sådana äfven inom sistnämnde stad. De underhöllo hemlig brefvexling med Pappenheim och underrättade honom om tillståndet. Vid rådplägningar motarbetade de så mycket som möjligt Falkenbergs nyttiga förslag, och sökte i hemlighet bland folkhopen utsprida misströstan om Gustaf Adolfs hjelp, samt begäret att genom snar och frivillig undergifvenhet blidka kejsarens vrede. Deras bemödande blef för det mesta fruktlöst. Vådeligare var det öfvermod, den njugghet, som regerade borgerskapet. De behandlade soldaterna med stötande förakt, och vårdslösade deras underhåll ända derhän, att många knektar dogo af vanvård, serdeles af det

illa bryggda och osunda dricka, hvarmed de på borgerskapets bekostnad undfägnades. Lika illa var staden försedd med krut, hvilken omständighet man till råga på olyckan dolde för Falkenberg. När sedan bristen yppades, försökte man afhjelpa den medelst ny tillverkning; men detta gick långsamt och illa, och under tiden måste de belägrade spara på den lilla återstoden; hvarigenom försvaret icke kunde med vederbörlig kraft utföras.

Sedan utanverk och förstäder blifvit eröfrade, indelade Tilly belägringsarbetet på följande sätt. Uti förstaden Neustadt låg Pappenheim, uti Sudenburg Mansfeld, midt emellan dem båda hertigen af Holstein, och på andra sidan floden Tilly sjelf. Den 14 April öppnade Pappenheim sina löpgrafvar och började häftigt beskjuta vallen, och straxt derefter de andra höfdingarna på samma sätt. Nu, och nu först, insågo magdeburgarne, att det var allvar med belägringen, likaså att deras besättning var för svag. Det beslöts derföre, att borgerskapet sjelft borde skiftevis med soldaterna träda i tjenstgöring. Befälet öfver det hela leddes af Falkenberg, hvilken dessutom serskildt åtog sig försvaret mot Mansfeld. Administratorn ställde sig mot hertigen af Holstein: och general Amsterroth mot Pappenheim; en hop af borgerskapet skulle försvara strandsidan mot Tilly. Innevånarnes oordentlighet hotade dock att göra dessa goda anstalter fruktlösa. De rikare började nemligen undandraga sig den personliga tjenstgöringen, och sände i stället sina drängar och tjenare. De mindre förmögna höllo sig för goda att tjena i sådant sällskap och började uteblifva, till stor harm för de fattigaste, hvilka började ropa och klaga, att nu som alltid låge största tyngden på dem. Afund och bitterhet herrskade inom alla klasser; likaså egennytta. Ett uppror var nära att utbrista, emedan Falkenberg ålaggt dem att utdela bättre fläsk och bröd åt de illa födda soldaterna.

Falkenbergs vaksamhet och stadens grundfasta vallar gäckade emedlertid alla Tillys bemödanden. Dennes kanoner dundrade dag och natt, men utan någon betydlig verkan. Hans folk blef under belägringsarbetet ofta öfverraskadt och med förlust tillbakadrifvit af de utfallande stadsboarna. Dertill kom underrättelsen, att Gustaf Adolf nalkades; han hade kommit till Berlin, till Brandenburg, till Rateneau; inom några dagar kunde han vara framme vid Magdeburg. Inom några dagar måste derföre fästningen också vara intagen, om det någonsin skulle ske. För Magdeburgs skull hade Tilly lemnat Demmin, Frankfurt, Landsberg, ja hela Brandenburg i fiendens hand. Nesan att misslyckas var stor i samma mån som företaget dyrköpt. Han beslöt att våga allt; och då ingenting kunnat vinnas genom ordentligt belägrande, skulle en öfverraskning försökas. Den sjunde, åttonde och förmiddagen den nionde Maj hade han underhållit en ovanligt häftig, men föga verkande eld. Vid middagstiden den nionde tystnade den helt och hållet, hvarjemnte alla belägringsarbeten afbrötos. Dagen förut hade äfven en trumpetare blifvit insänd med uppfordran på billigare villkor än förra gångerna. Dessa förenade omständigheter, jemnte den äfven till staden komna underrättelsen om svenskarnas annalkande, öfvertygade folket i allmänhet, att Tilly af fruktan för konungen ämnade upphäfva belägringen, en mening, som Pappenheims anhängare på allt sätt sökte underhålla.

Klockan ett midnattstiden mellan den nionde och tionde Maj sammankallade Tilly sina höfdingar till krigsråd. Man beslöt, att morgonen derpå skulle en allmän storm företagas. Tecknet var trettio kanonskott, lösen *Jesus Maria;* fälttecknet ett hvitt band kring högra armen. Emedlertid lät Pappenheim sitt folk under nattens mörker stiga ned i den på hans sida vattentomma grafven och i möjligaste tysthet utrycka palisader och uppresa stormstegar. Tillika fick

han underrättelse, att borgerskapet ännu denna natt skulle hålla lika stark vakt på murarna; men att de troligtvis skulle begifva sig hem, om vid dagningen ingen fiende kunde upptäckas. I anledning häraf befallte Tilly att uppskjuta anfallet till kl. 7 om morgonen.

Stadsboarna tillbragte föregående aftonen med hjertan fyllda af de gladaste känslor. Snart hoppades de, ännu en dag eller två, och sedan kommer befriaren från norden. Vakten förrättades på vanligt sätt, och Falkenberg tillbragte största delen af natten på vallarna. Men icke ett enda skott, icke ett ljud hördes från fiendtliga lägret. Slutligen började dagen gry, men äfven nu kunde ingen fiende, ingen rörelse förnimmas. Falkenberg red till rådhuset för att bevista en derstädes utsatt öfverläggning, och berättade på vägen den glada nyheten om fiendens fullkomliga uteblifvande. En prest, som just i detsamma gick till ottesången, tog derföre till predikotext de orden i Davids 124 Psalm: *Snaran är söndergången och vi äro fria.* Största delen af de vaktgörande borgrarna begåfvo sig hem till efterlängtad hvila i egen bädd. De som ännu, trötta och gäspande, lågo på vallarna qvar, insomnade snart i morgonsolens värmande strålar.

Då sjuslaget hördes från stadstornen, samlades kejserliga skarorna till anfall. *Kamrater!* så tilltalade Pappenheim sina krigare, *huru länge skall denna upproriska stad gäcka edra bemödanden! Det tyckes i sanning vara vårt öde, att antingen ligga här hela vår lifstid, eller gå bort med nesa och tomma händer, och det efter så mycket arbete; eller kanhända att kättrarna i detta ögonblick afsluta förlikning med Tilly, och genom en sådan beröfva eder det väl förtjenta byte, som en lyckad stormning skulle hafva gifvit uti eder hand. Låtom oss derföre med ett raskt beslut förekomma sådant, och sjelfva med svärdet i hand tillkämpa oss svärdets belöning. Se endast dessa vallar, dessa ler- och stenhögar skilja eder från edra dyrt för-*

värfvade egodelar, stadens skatter och rikedom. Öfverstigen djerft dessa hinder, och tron mig, de äro de enda; ty sedan möter eder blott en svag och oordentlig pöbel, vanmägtig till hvarje allvarsamt försvar. Nu hördes de trettio kanonskotten från Tillys läger. Pappenheim i spetsen för de sina skyndar ned i grafven, sedan stegen uppför och på vallen, nedhugger vakten och fäster kejserliga fanan på muren, ropande högt *seger; seger!* hvilket rop upprepas af de efter och på sidan följande wallonerna. Endast femton till största delen sofvande soldater funnos på detta ställe. De blefvo snart nedhuggna, hvarefter de kejserliga helt och hållet bemägtigade sig vallen. På samma gång skedde anfall mot hufvudporten straxt bredvid. Hela dervarande vakten sof, utom en enda soldat, hvilken visserligen var helt och hållet sysselsatt med att eftersöka och dräpa fiender, men blott sådana, som voro i hans egna kläder. Porten blef intagen och vakten dödad, hvarefter den förenade fiendtliga styrkan nedsteg på gatorna.

Falkenberg hade just kommit till rådhuset, då han hörde dånet af Tillys kanoner. Han stannar lyssnande och tycker sig straxt derefter höra muskötskott åt Neustadtsidan. Han ilar dit, medförande alla, som möttes på vägen. En häftig strid uppstår. Falkenberg erhåller förstärkning hvarje ögonblick, och tränger med förtviflans styrka framåt. De kejserliga falla hoptals, dels för Falkenbergs soldater, dels för borgerskapet, som började skjuta ur husen; de drifvas tillbaka från gatan till vallen, och skummande af raseri, såg sig Pappenheim nära nog att förlora alla frukterna af sin första lyckliga framgång. I detta ögonblick störtade Falkenberg till jorden, träffad af en dödande kula. Hans soldater fäkta ännu, men utan ledning, snart utan hopp, borgrarna likaså. Pappenheim märker det svagare motståndet och uppmuntrar till förnyadt anfall. Det lyckas med understöd af nya troppar, och wallonerna framtränga åter på den blodiga gatan.

Emedlertid började alla tornväktrarna att stormringa. Detta olycksbådande ljud, jemnte ropen och skotten underrättade innevånarne om faran. I hast klädda och väpnade skynda de ut, hvar och en till sin plats. En kapten Schmidt sätter sig i spetsen för dem, som skyndade mot Pappenheim och vågar jemnte de återstående soldaterna ett nytt anfall. Förtviflan gaf framgång, och för andra gången måste wallonerna vika tillbaka. Men snart föll äfven den tappre Schmidt, och nu var det förbi med all ordning, nästan med allt motstånd. De få soldaterna försvarade sina platser i döden, men borgrarna skyndade hvar till sitt, för att gömma sig sjelfva, sina skatter samt hustrur och barn undan det hotande förderfvet.

Vid samma tid hade Tilly gjort ett låtsadt anfall mot strandsidan och derigenom ditlockat en del af stadens försvarare. Mansfeld, Pappenheims afundsman, lät denne sednare ensam löpa till storms, och låg under tiden stilla och overksam, ända till dess staden var eröfrad. Hertigen af Holstein deremot gjorde ganska djerfva och ihärdiga försök. Men emedan grafven på hans sida var fylld med vatten, fördröjdes framstegen, så att vakten blef uppmärksam och hann tillkalla hjelp. Tvenne anfall afslogos, och det tredje skulle ej heller hafva lyckats, så framt icke Pappenheims walloner redan genom den eröfrade staden hade hunnit dit och fallit försvararna i ryggen. Nu blefvo äfven på denna sidan vallarna bestigna och portarna öppnade. Från alla håll inströmmade soldater, och de få ännu qvarstående borgrarna nedskjötos. Klockan mellan elfva och tolf vid middagstiden var hela staden eröfrad, och upplåten till plundring.

De uppträden, som nu följde, äro bland de vederstyggligaste, som trettioåra krigets, ja nästan alla länders historia kan framvisa. De rysligaste våldsamheter och brott föröfvades, utan blygsel, utan straff. Stöld, våldtägt, mordbrand och mord rasade öfverallt. Wallonerna började leken och den fortsattes ännu rys-

ligare af de sedan insläppta kroaterna. Med de pinsammaste plågor tvingades innevånarne att framdraga sina fördolda penningar och skatter, och blefvo sedan nedhuggna utan förskoning, unga och gamla, män och qvinnor, fattiga och rika. Kroaterna roade sig att spetsa barn, att kasta dem uti lågorna, att klyfva dem längsefter i ett enda hugg o. s. v. De arma qvinnorna blefvo föremål för dubbel misshandling, först våldtägt, sedan mord; och detta utan afseende på ålder, så väl den utlefvade gumman, som det späda flickebarnet. Många valde hälldre en frivillig död. En skön jungfru, som af en officer fördes med bundna händer till lägret, bad då hon gick öfver en af broarna, att få händerna lösa för att torrka ögon och ansigte. Det beviljades och i samma ögonblick kastade hon sig öfver bröstvärnet i floden. En annan hoppade i en brunn. Tjugu qvinnor, inneslängda i ett hus vid Elbestranden, seende dessa ohyggligheter, slöto hvarandra i famnen och störtade i vågorna. I Katrina kyrka lågo femtiotre hufvudlösa qvinnokroppar. Kroaterna hade först bakbundit, sedan skändat, och slutligen halshuggit de olyckliga offren.

De troppar, som hört till den förra Wallensteinska hären, utmärkte sig framför de öfriga genom djurisk vildhet. De bäjerska voro i alla hänseenden bättre, och deras befälhafvare sågo med afsky det afskyvärda uppträdet. Några bland dem hastade ut till den i lägret varande Tilly, skildrade de begångna rysligheterna och bådo, att han ville göra slut derpå och återkalla tropparna. *Låt dem hållas ännu en timme!* svarade denne. *Soldaten behöfver någon belöning för sina utståndna mödor.* — Den allt mer och mer kringgripande mordbranden fördref slutligen mördarna, och gjorde på samma gång slut på staden och på dess olyckor. Elden tändes enligt några påstående af våda, enligt andras trovärdigare mening med flit af de först inkomna wallonerna för att hindra borgerskapet från försvar. Den utbrast vid pass klockan 10 f. m.

En häftig storm kringförde och ökade de rasande lågorna. Redan klockan tre eftermiddagen måste de kejserliga tåga ut igen, för att undvika hettan och den hotande döden. Klockan 10 eftermiddagen var hela staden nedbränd med undantag af domkyrkan och vid pass 150 utefter Elbestranden belägna fiskarekojor, hvilka händelsevis blifvit skonade.

Dagen derpå erhöllo soldaterna tillstånd att åter tåga in i staden och genomsöka de rykande stenhögarna samt derunder fördolda källarehvalfven. De hoppades nemligen att uti dessa finna åtskilligt af magdeburgarnas gömda skatter. Staden företedde en ryslig anblick; öfverallt på gator, bland grushögar halfbrända kroppar liggande i det svarta hoptorkade blodet; emellanåt späda, öfvergifna barn, än sittande vid de döda föräldrarnas kroppar, än springande öfver gatorna, ropande efter fader och moder med en röst, som kunde genomtränga de hårdaste hjertan. Soldaterna brydde sig icke derom; de afröjde och uppbruto källarhvalfven samt nedstörtade deri, drifna af ursinnig vinningslystnad. Nästan öfverallt träffade de flere eller färre lik, efter qvinnor och barn, som i första förskräckelsen derstädes sökt tillflykt, men sedan blifvit af eldsvådan öfverraskade och qväfda. Men mångenstädes funnos också betydliga förråder af spannemål och proviant, likasom af guld och silfver. Då Tilly såg det rika bytet utföras till lägret, yttrade han sin förvåning, *att magdeburgarna hade gömt sina egodelar åt den plundrande fienden, i stället för att använda dem till värfvande af en betydligare besättning.*

Den 12 Maj tillbragtes på samma sätt. Den 13 red Tilly för första gången in i staden; tyst och allvarsam. Den rysliga anblicken väckte i hans själ sorgliga känslor, tankar på förgängligheten af allt stort och mägtigt. Han upprepade Virgilii verser vid Trojas fall:

Venit summa dies et ineluctabile fatum
- - - - - - - *Fuit Ilium et ingens*
Gloria Parthenopes. . . . .

Han skref och underrättade kejsaren om sin framgång med de ord, att *en sådan Victoria hade icke varit sedd allt sedan Trojas och Jerusalems fall.* Också kunde Magdeburgs förstöring i många hänseenden jemnföras med nyssnämnde fasansfulla uppträden. Staden ägde förut fyrtiotusende menniskor. Efter branden funnos vid lif, endast 1000 i domkyrkan undangömda personer, några andra kringirrande flyktingar och 40 bland de förmögnaste borgrarna, af befälet räddade i hopp om rik lösen; alla de andra hade svärdet eller elden skördat. Man hade mycket att göra för att någorlunda rensa gatorna till det högtidliga intåget, och öfver sextusen lik kastades i Elben, förutan det stora antal, som uppbrunnit eller som hoptals nedgräfdes i stora gropar utanför staden. Den 15 Maj höll Tilly sitt högtidliga intåg, omgifven af höfdingar och i spetsen för sin krigshär. Uti domkyrkan förrättades gudstjenst efter katolska bruket, och under salvor af kanoner och handgevär söngs Te Deum öfver den vunna segern. Det påböds, att staden hädanefter skulle, i stället för Magdeburg, kallas Marienburg, till fältropets och till den heliga Jungfruns ära, och jungfru Maria med barnet på armen skulle i stället för den fordna bilden i stadens sigill insättas.

Några dagar härefter utbrast af obekant anledning en häftig eldsvåda uti Tillys läger. En betydlig del deraf lades i aska, och deribland äfven största delen af det uti Magdeburg tagna bytet.

Magdeburgs förstöring väckte hela Tysklands, ja Europas deltagande; hos katolikerna glädje, hos protestanterna harm, afsky och slutligen fruktan för lika öde. De grufliga våldsamheterna blefvo till och med af de sansade katolikerna afskydda; än mera af protestanterna. En mängd ströskrifter, innehållande utförliga beskrifningar derom, kringspriddes öfver hela riket, och Tillys förut så vördade namn blef ett föremål för afsky och förbannelse.

Underrättelsen om Magdeburgs fall var ett åskslag för Gustaf Adolf. Han visste nemligen, att staden hade bort kunna försvara sig ännu mindst en eller annan vecka. Den vilda förstöringen bragte honom nästan utom sig. *Vid Gud*, utbrast han, *jag skall en gång hämnas det på den gamla korporalen, om det också skall kosta mitt lif.* Många skyllde Gustaf Adolf för stadens olycka; *emedan han först uppmanat den till resning, och sedan icke i rättan tid lemnat den lofvade undsättningen.* För att vederlägga dylika påståenden, utgaf han en vidlyftig försvarsskrift, visande deruti, *att de svårigheter och hinder, som kurfurstarna af Brandenburg och Saxen laggt honom i vägen, voro de, som egentligen vållat Magdeburgs fall; ty Gustaf Adolf hade icke tvärt emot alla krigskonstens reglor bort eller kunnat oförsigtigt tåga fram mot Elben och på en gång blottställa hela sin här och sitt företag.*

Under stridens hvimmel hade administratorn Kristian Wilhelm sjelf erhållit flere betydliga sår. Han gaf sig slutligen fången mot löfte om mensklig behandling. Det hölls icke. Soldaterna öfverföllo honom med hugg och slag, afryckte kläderna och skulle slutligen hafva mördat honom, derest icke Pappenheim i samma ögonblick hade ankommit. Denne lät på korslaggda pikar bära den sårade ut till lägret, för att erhålla nödig vård. Några dagar derefter blef han framställd för Tilly. Vid åsynen af denne förfärlige och hatade motståndare utbrast den olycklige administratorn i förtviflade hotelser: *Gud skall en gång*, sade han, *utkräfva hämnd; ty blod kan blott med blod försonas; och edra trosförvandter skola snart erfara samma härjningar, samma olyckor, hvarmed de nu hemsöka andra folk. Kejsarens magt lutar till undergång; och Tillys ära har blifvit begrafven under Magdeburgs grushögar.* Han fördes sedermera till Wien, der han efter en lång fångenskap afsvor lutterska och antog katolska bekännelsen, samt erhöll ett

årligt understöd af 12,000 riksdaler. För att visa det inga timliga bevekelsegrunder härtill varit orsaken, ville han dock aldrig återvända till Magdeburg, eller till statslifvet, utan tillbragte uti kloster största delen af sin återstående lefnad.

FEMTIONDESJUNDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH KURFURSTEN AF BRANDENBURG.

Såsom vi förut berättat, hade Gustaf Adolf af kurfursten i Brandenburg erhållit Spandaus fästning mot löfte att efter Magdeburgs räddning densamma återlemna. Nu var Magdeburg förstördt, dess räddning således omöjlig, hvarföre Gustaf Adolf förutsåg, att det snart skulle uppstå fråga om Spandaus återlemnande. Han erböd sig derföre sjelfmant att uppfylla det gifna löftet, men föreslog på samma gång ett närmare förbund. Han hoppades, att Georg Wilhelm gerna skulle mottaga anbudet för att genom svenska hären beskyddas mot den segrande Tilly. Kurfursten tycktes också i början hysa samma tankar, och vilja ytterligare lemna Spandau qvar i svenskarnas hand. Men just vid denna tiden kom till Berlin general Arnheim, skickad från kurfursten af Saxen. Denne hade återigen blifvit lockad med hopp om neutralitet, likasom han lockade sig sjelf med hoppet att kunna hålla vigtskålen jemnt emellan kejsaren och konungen. Arnheim visste snart vinna Georg Wilhelm för dessa åsigter, hälst Tilly aflägsnade sin krigshär och på samma gång hvarje farhåga för densamma. Georg Wilhelm skref med ändrade tänkesätt till Gustaf Adolf,

beklagade sig öfver svenskarnas långvariga vistande inom Brandenburg, samt begärde slutligen i följe af konungens skriftliga löfte att återbekomma Spandau. Härom uppstod en liflig underhandling, förd på konungens sida af gamla grefve Thurn, på kurfurstens af Arnheim. Gustaf Adolf kunde omöjligen fortsätta sitt tåg utan att hafva ryggen fri, hvarföre han fordrade Spandau och Küstrin samt ett tillförlitligt skydds- och anfalls-förbund. Kurfursten deremot vägrade helt och hållet att lemna de nämnde fästningarne och sökte genom allmänna försäkringar att undvika det närmare förbundet. Dessa underhandlingar hade redan varat flere veckor, och Gustaf Adolf kunde ej vänta längre. Den 8 Juni tågade han med hela krigshären mot Berlin och erböd sig *att samma dag återlemna Spandau; men förklarade deremot, att han också från denna stund måste betrakta kurfursten och dess folk som Sverges fiender. Han ämnade derföre införa sin krigshär uti Berlin, samt begärde, att kurfursten till undvikande af blodsutgjutelse godvilligt måtte öppna portarna.* Detta bud anlände klockan 10 om aftonen till staden, och klockan 9 följande morgonen framryckte mot dess murar hela svenska hären, åtföljd af nittio kanoner. Hofvet och innevånarne råkade uti lika bestörtning, bud på bud utskickades för att öfvertala konungen till uppskof, och Arnheim red oupphörligt fram och tillbaka. Uti tre dagar varade detta mäklande; men ingendera ville gifva efter. Slutligen blef Gustaf Adolf uppbragt. *Kurfursten*, sade han, *har mottagit de kejserlige uti sitt land; han har lemnat dem fri genomgång, alla förnödenheter och fästningar, och detta oaktadt all deras oordentlighet, allt deras plundrande. Jag tillåter icke att svenskarna behandlas sämre än österrikarna, häldst den säkerhet och de lefnadsmedel, jag fordrar, endast skola användas till landets försvar. Jag har inom mig bestämdt afgjordt, att icke ändra denna plan. Min svåger, kurfursten, må derföre besluta sig att antin-*

gen densamma antaga, eller också se sin hufvudstad plundrad. Det behöfs ej mer, än att jag med ett kanonskott ger tecken dertill.

Dessa hotande ord ökade farhågorna, och man beslöt att nu, som förra gången, försöka fruntimmernas bemedling. Anfördt af kurfurstinnan och hennes mor, begaf sig hela hofvet ut till lägret, och sammanträdde med Gustaf Adolf uti ett af lustslotten. Äfven fruntimmerna kunde denna gången icke förmå honom till eftergift. Tilly hade tågat långt bort åt Hessen, så att af honom var för närvarande ingenting hvarken att hoppas eller frukta; och kurfursten måste slutligen beqväma sig att antaga Gustaf Adolfs villkor; nemligen att åt svenskarna lemna Spandau, fritt inträde i Küstrin, och dessutom 30,000 riksdaler månadtligen till härens underhåll. Sedan allt var afgjordt, spisade konungen uti trädgården och under bar himmel qvällsvarden tillsammans med kurfurstliga hofvet, och dröjde der under växlande skämt och öfverläggningar till klockan 2 om natten, då han steg i en båt och lät ro sig öfver till Spandau, dit han från Berlin återkallade den öfriga krigshären.

Emedlertid hade pesten inkommit i både lägret och landet, anställande öfverallt svåra förhärjningar; några svenska regementer förlorade till och med 30 man i veckan. Gustaf Adolf beslöt derföre att förlägga tropparna i goda och rymliga qvarter, hvilket han, i anseende till Tillys aftågande åt hessiska sidan, kunde göra med all säkerhet. Medan svenska tropparna på detta sätt hämtade någon hvila, reste Gustaf Adolf ned åt Pommern och Meklenburg, för att ur dessa landsorter fördrifva de sista dervarande fienderna. Uti Stettin mötte honom sändebud från ryska tsaren Alexei Mikaelowitz. Denne furste hade för Gustaf Adolfs person fattat en verklig och oskrymtad tillgifvenhet, hvilken ökades genom deras gemensamt fiendtliga ställning mot pålackarna. Han lät nu formligen

erbjuda hjelptroppar mot Pålens och Österrikes förenade magt. Gustaf Adolf tackade, men afböjde förslaget, samt fortsatte resan uppåt Pommern. Ännu försvarades nemligen Greifswald af den tappre italienaren Perusi, och det emot både Banér och Tott efter hvarandra. Gustaf Adolfs resa var till en stor del företagen, för att påskynda eröfringen af denna vigtiga ort. Han följdes af vanlig lycka. Inemot Greifswald möttes han af underrättelsen, att Perusi vid ett utfall blifvit skjuten, hvarefter den försagda besättningen uppgifvit staden. Gustaf Adolf skyndade dit, uttryckte öppet sin beundran för Perusis ådagalaggda mod och skicklighet, samt försäkrade, att han ännu aldrig sett någon kejserlig fästning så väl förskansad, och så väl försvarad, som Greifswald. Sedan for han genom Stralsund till Mecklenburg, hvilken landsort, med undantag af Rostock och Wismar, var helt och hållet rensad från fiender. De Wallensteinska ämbetsmännerne blefvo öfverallt utjagade, och Gustaf Adolf följde de fördrifna furstarna till Güstrow, hvarest de med allsköns högtidlighet blefvo åter insatta i deras förra värdighet.

Det var vid denna tiden jemnt ett år, sedan Gustaf Adolfs första ankomst till Tyskland, och med glädje skådade han och hans anhängare tillbaka på de under tiden gjorda framstegen. År 1630 d. 25 Juli hade han endast den lilla ön och skansen Ysedom; nu år 1631 innehade han alla hamnarna från Rygenwalde ända till Ribnitz, derjemnte Pommern, Brandenburg, och Mecklenburg med de flesta tillhörande fästningar och pass. Den första förskräckelsen öfver Magdeburgs fall hade redan börjat sakta sig; och då Tilly likasom af fruktan drog sig baklänges från svenskarna, växte modet hos dessa sednare återigen. Med sådana känslor firades midsommars- och på samma gång årsdagen af Gustaf Adolfs första landstigning; och det så väl uti norra Tyskland som uti Sverge. Gustaf Adolf hade till Stockholm hemskickat fyratio-

sex österrikiska fanor. Midsommarsdagen 1631 uthängdes dessa från tornen, och uti kyrkorna höllos i närvaro af den sammanströmmande glädjedruckna menigheten tacksägelser för de vunna segrarna, och hjertliga böner för konungens och sanningens rättvisa sak.

FEMTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

TÅGET TILL WERBEN.

Efter Magdeburgs förstöring trodde man, att Tilly skulle kasta sig öfver Gustaf Adolf, helst denne sednare var underlägsen och dessutom led betydligt af pesten. Men uti hela Tillys uppförande, i afseende på Gustaf Adolf, visar sig en tveksamhet, för att icke säga räddhåga, hvilken i mångas ögon var ett förebud till den stundande olyckan. Äfven denna gång undvek han en afgörande strid, lemnande Pappenheim med ett mindre antal troppar till Magdeburgs beskydd och tågade sjelf åt Hessen för att tukta den motspänstiga landtgrefven. Hans soldater, af Magdeburgs blodbad än mera förvildade, framforo under Türingens genomtågande med svärd och brand. Vid gränsen af Hessen skickade han till landtgrefven en skriftlig befallning, att afsäga sig Leipziger-förbundet och mottaga kejserliga besättningar. Landtgrefven nekade; Tilly beredde sig till ett härjande infall och hade redan sändt åtskilliga ströftroppar öfver gränsen; då från Pappenheim det ena budet anlände efter det andra med underrättelse, att svenskarna gått öfver Elben och med anhållan om hjelp. Tilly beslöt att vända om. I sin glädje öfver den undsluppna faran sjöngo hessarna: *O Gud vi lofve dig!* men folket i Thüringen, som nu

för andra gången skulle mottaga de fruktade gästerna, blefvo alldeles förtviflade och sammanrotade sig uti skogarna, beväpnade med bössor, spjut, liar och slagor. Flere hopar plundrande österrikare blefvo nedgjorde, innan Tilly genom Thüringer-skogarna hann uppåt Magdeburg igen.

Orsaken till detta Tillys återtåg var, som sagdt är, Gustaf Adolfs öfvergång öfver Elben. Sedan nemligen denna konung öfvervarit de meklenburgska hertigarnas högtidliga intågande uti Güstrow, lemnade han till deras biträde och skydd Åke Tott med några regementer, och skyndade sjelf till svenska hären uti Brandenburg. Han beslöt att begagna Tillys frånvaro och uppbröt straxt efter midsommar mot Elben. Öfverallt flydde de kejserliga utan svärdslag, och Pappenheim sjelf drog sig tillbaka inom Magdeburgs murar. Den sista Juni gingo svenskarna öfver Elben och intogo följande dagen Tangermünde, hvarvid några och sextio österrikare blefvo tagna till fånga. Dessa kastade sig på knä för konungen och bådo om sitt lif. *Stån upp!* sade Gustaf Adolf; *jag är ingen Gud! Tillbeder deremot den allsmägtige Guden*, *och tacker honom för förskoningen af edert lif. Ty i förtjenten visserligen att sjelfva blifva så behandlade, som i andra behandlat hafven.*

Nu stodo för konungen tvenne vägar öppna. Den ena var att söka fördrifva Pappenheim utur Magdeburg; men härtill ansåg han sig för svag, emedan Gustaf Horn med en betydlig del af hären låg vid Schlesiska gränsen och Tilly snart kunde komma Pappenheim till hjelp. Den andra var att bemägtiga sig nedre delen af Elbefloden, och under tiden afvakta så väl egna förstärkningar, som ett fullkomligt utbrott af den hemliga oviljan mellan kejsaren och kurfursten af Saxen. Detta sednare blef hans beslut och staden Werben medelpunkt för härens nya ställning. Detta val har af alla kännare blifvit högeligen berömdt, såsom ett mästerstycke af krigskonst och snille. Werben är nemli-

gen beläget på vestra stranden af Elbefloden, just midt emot det ställe, der Hawel från östra sidan i densamma utfaller. Oberäknadt fästningsverken var således staden på nära trenne sidor försvarad af den buktande Elben, hvilken, jemnte Hawel, lemnade ymnig tillförsel. Från Werben kunde svenska magten dessutom beskydda de tre vänskapliga länderna, Meklenburg, Pommern och Brandenburg. Den fiende åter, som skulle angripa, måste förut vandra igenom de alldeles utplundrade Thüringer- och Magdeburger-länderna.

Ortenburg och Baudis skickades för att eröfra denna stad. Flodens vatten var, i anseende till den starka värmen, betydligen förminskadt, och de båda öfverstarna med deras ryttare satte hurtigt öfver strömmen, angrepo staden och bemägtigade sig densamma, oaktadt besättningens lifliga men korta motstånd. För att svalkas efter stridens och dagens hetta kastade sig båda herrarna badande i floden, och satte sig derefter glada och förnöjda till dryckesbordet. Följden blef en stark förkylningsfeber, som lade Ortenburg i grafven, och Baudis för ett par veckor på sjuksängen.

För att äfven här hafva ryggen skyddad, sände Gustaf Adolf Johan Banér att fördrifva de kejserlige från Hawelberg. Det skedde förnämligast genom blåa regementet, som med gamla öfverste Winckel i spetsen vadade öfver Hawelfloden med vattnet ända under armarna, och angrep samt fördref den på motsatta stranden stående fienden. Nu hade svenskarna bemägtigat sig hela östra sidan af Elben utefter en sträcka af flere mil.

Platsen för sjelfva hufvudlägret valdes mellan Werben och Elbestranden. En hög och stark dam var redan förut derstädes uppkastad, för att hejda flodens öfversvämningar. Inom denna dam förlades lägret på samma sätt, som 1627 vid Mewe. Dammens styrka ökades både till höjd och tjocklek, och flere bollverk och fältskansar lades till sidorna. Hvarje regemente fick sin anvista plats att både befästa och försvara,

och derföre skedde också det första med så mycket mera noggrannhet. Äfven staden blef innesluten inom de nya verken, från hvilka 150 kanoner hotade den angripande fienden med eld och förstöring. *Vi äro här lika trygga*, sade konungen, *som om vi vore på den bäst förskansade ö.*

Äfven vid detta tillfälle visade sig hans ovanliga lycka. Pesten hade uti Brandenburg anställt svåra förhärjningar bland hans folk; men den upphörde i detsamma, som konungen återkom från Meklenburg och tog tropparne med sig mot Elben. Uti lägret vid Werben, fastän ganska trångt, och under den hetaste tiden af en ovanligt het sommar, herrskade glädje och sundhet. Till en del var väl detta lyckliga förhållande en följd af konungens goda anstalter och den ymniga tillförseln; men soldaterna tillskrefvo det lika mycket om ej mera konungens lycka och Guds skyddande hand öfver deras älskade hjelte.

FEMTIONDENIONDE KAPITLET.

TRÄFFNINGEN VID ANGERN.

Mot medlet af Juli månad, sedan Gustaf Adolf redan fått sina fästningsverk i förträfflig ordning, kom underrättelse, att Tilly nalkades och hade hunnit inemot Magdeburg. Konungen beslöt att genom ett raskt företag söka öfverrumpla någon del af dess genom tåget uttröttade troppar. I möjligaste hemlighet sände han 3000 man, större delen rytteri, till Arenburg, en liten stad söder om Werben. Den 16 Juli om qvällen red han sjelf dit, satte sig i spetsen för det samlade folket och framtågade under nattens mörker till

Beldingen. Den 17 Juli var en söndag. Konungen låg hela dagen orörlig; men utsände en liten afdelning af gula regementet för att skaffa underrättelse om fiendens ställning. Dessa lyckades att öfverraska och tillfångataga några ströfvande österrikiska ryttare, af hvilka man fick veta, att Tillys förtroppar stodo endast två mil derifrån. De bestodo nemligen af fyra regementer rytteri. Längst åt vester uti byn Burgstall låg regementet Montecuculi, och åt öster uti Angern Holk och Coronini, midten under Bernstein uti Rheindorff. I följe af dessa underrättelser ordnade konungen anfallet; Baudis mot Montecuculi, Gustaf Adolf sjelf mot Bernstein, och rhengrefven mot Holk och Coronini. Mot aftonen gingo tropparna från Beldingen, och kommo vid nattens början till besagde byar, hvarest de delade sig, tågande hvar och en till bestämd ort. Innevånarne, som hatade de kejserliga, hade lemnat dessa i fullkomlig okunnighet om svenskarnas företag; soldaterna, trötta af förra dagarnas mödor, förrättade sin vaktgöring mindre uppmärksamt och öfverstarna sjelfva kunde alldeles icke föreställa sig, att den underlägsne Gustaf Adolf skulle gå anfallsvis tillväga. Af dessa orsaker blefvo de helt och hållet öfverraskade. Baudis, som hade kortaste vägen, kom först fram och fann det fiendtliga regementet i sömnens armar; hvarförutan dess öfverste var frånvarande. Som en storm bröt han in uti byn; största delen af fienderna blef nedhuggen; endast få kunde rädda sig med flykten.

Bullret af denna skärmytsel väckte Bernsteins uppmärksamhet, och konungen fann vid ankomsten dennes regemente redan väpnadt och uppställdt. Vid svenskarnas första anfall veko de tillbaka, men det lyckades Bernstein att genom förmaningar och exempel få dem att återigen hålla stånd En kort, men häftig strid uppkom. Konungen sjelf, hänförd af sin ifver, störtade in bland fienderna, blef omringad och var nära att nedhuggas; då Harald Stake kom till hjelp och dref österrikarne undan. I detsamma blef den tappre

Bernstein skjuten, lika så unga grefve Kollowrath, en bland hans bästa officerare. Österrikarne kastade sig på flykten, svenskarna följde efter och Gustaf Adolf lät antända byn, på det dess plundring icke skulle förorsaka oordning bland tropparna.

Rhengrefven var den, som sist hann till målet, hvarest båda regementerna Holk och Coronini funnos uppssällda i god ordning; skjutningen från Burgstall och Rheindorff hade tjent dem till väckelse. Här blef den hårdaste striden, emedan fienden var både talrikast och dessutom anförd af den oförvägne Holk. Slutligen måste dock äfven denne begifva sig på flykten. Efter ett kort förföljande drogo sig alla de svenska tropparna tillbaka mot Werben, lastade med ett icke obetydligt byte.

SEXTIONDE KAPITLET.

TILLYS OCH GUSTAF ADOLFS ANDRA MÖTE.

Uti lägret vid Wolmirstedt hörde Tilly skotten af förenämnde skärmytslingar; men hann icke komma de sina till hjelp. Vid underrättelsen om utgången blef han högeligen förtretad, så väl öfver förlusten af fyra bland de bästa regementerna, som öfver skymfen att af en underlägsen fiende hafva lidit ett sådant nederlag. Han sände troppar att förfölja de återtågande svenskarna, men kunde ej mer hinna dem. Då uppbröt han sjelf med hela sin här och tågade långsamt och hotande upp mot Werben. Hela Europas ögon riktades på denna plats, på de båda hjeltarna, den gamle och den unge, den gamla och den unga lärans förfäktare; man väntade att nu ändtligen se den stora striden afgjord.

Saken syntes betänklig för svenskarna. De voro vid pass 12,000, österrikarne 25,000 man. Gusta Adolf sammankallade krigsrådet och frågade, antingen man borde draga sig tillbaka öfver strömmen, eller i förskansade lägret afvakta fiendens anfall. Höfdingarna hänskjöto saken till konungens eget afgörande, och denne bestämde sig för det sednare förslaget. Han kände styrkan och fördelen af sin ställning, och var öfvertygad, att Tilly skulle hvarken kunna genombryta densamma, ej heller för brist på lifsmedel stanna qvar och företaga dess ordentliga belägring. Gustaf Adolf var på sin tid den störste mästare uti konsten att anlägga och försvara fästningsverk; och han begagnade ofta den krigslist, att låta sina höfdingar med smärre troppafdelningar svärma kring landet, under det han sjelf med underlägsen men väl förskansad styrka uppehöll och gäckade hela den församlade fiendtliga hären. Så hade han gjort med Sigismund och Arnheim 1629 vid Marienburg; så med Tilly 1631 vid Schwedt; så var det också, som han sedermera vid Nürnberg uppehöll Wallenstein och den stora kejserliga hären.

Medan derföre fienden inväntades, erhöll konungen underrättelse, att några förrädare lofvat Tilly att vid dess ankomst tända Werben och förnagla svenskarnas kanoner. I följe häraf tog han tjenliga mått och steg. Vakter utsattes att hindra de förrädiska försöken; kanonerna laddades med kartescher och stora vedhögar samlades här och der bakom staden. Konungen ville fånga fienden i dess egen snara.

Den 27 Juli klockan 2 eftermiddagen såg man Tilly med hela dess här rycka upp på backarna vester om Werben. Trettiotvå grofva kanoner framdrogos och öppnade en häftig eld. Svenska artilleriet svarade enligt konungens befallning allenast med ett eller annat skott, hvarjemnte vedhögarna antändes. I anledning af den stigande röken och svaga kanonelden trodde Tilly, att hans hemliga uppdrag blifvit lyckligt utförda, och beslöt att angripa lägret. Hertig Adolf af

Holstein ledde anfallet. Då kejserliga regementerna tågade mot vallen, hördes från svenskarnas sida icke ett enda kanonskott, utan endast en matt och afbruten musköt-eld. Österrikarna sprungo trygga och glada framåt; men knappt kommo de inom riktigt karteschhåll, förrän de mottogos af ett så förstörande kulregn, att hela leder ströddes efter jorden, och de öfriga flydde. Baudis med rytteriet föll ut efter flyktingarna, görande bland dem ett ansenligt nederlag. Måhända hade österrikarnes förlust blifvit än större, om icke den försigtige Tilly hållit i beredskap en betydlig hjelptropp, som understödde de flyende och hejdade svenskarna. Det blef en skarp skärmytsling. Efter vanligheten kastade sig Baudis midt uti stridshvimlet. En kula tog bort hans sporrhjul, en annan hans sadelknapp; hästen fick ej mindre än fyra. Slutligen kom han sjelf med en österrikisk officer i ett handgemäng, som slutades så, att Baudis rände värjan tvärt igenom sin fiende, och bröt der af henne invid fästet. Sedan blef han fången, men straxt derpå befriad, hvarpå svenskarna drogo sig i god ordning tillbaka inom vallarna. Striden upphörde; endast kanonernas dofva buller fortfor, till dess natten inbröt.

Tidigt morgonen derpå började vid svenska fältvakterna en skärmytsling, som fick allt mer och mer betydenhet, allt efter som båda partierna erhöllo förstärkning. Slutligen kom konungen sjelf utridande, åtföljd af Baudis med åttahundrade ryttare och Teuffel med ettusen musketerare. Desse fingo befallning att angripa fienden, hvilket de också gjorde och drefvo honom långt bort ifrån vallarna. Nu lät Tilly hela sin här framrycka i full slagtordning; men i samma ögonblick drogo sig svenskarna tillbaka inom sina förskansningar. Tilly vågade icke angripa dem, utan sände till Gustaf Adolf en utmaning att på öppna fältet mäta hvarandras krafter. Men denne gaf ett vägrande svar. Han väntade inom några dagar Horn och Tott med betydliga förstärkningar och hade dess-

utom öfverflöd på lifsmedel. Tillys troppar deremot ledo en fruktansvärd hungersnöd. De från Thüringen efterkommande munförråden blefvo dels af den starka sommarvärman förskämda, dels af svenska ströftroppar borttagna. Det var en fullkomlig omöjlighet att längre qvarstadna utanför Werben. Från höjderna såg Tilly svenskarnas läger, kunde räkna deras tält och de fram och tillbaka gående soldaterna; men oaktadt sin stora öfverlägsenhet mägtade han icke tillfoga dem den minsta skada. Med harmen i hjertat måste han besluta sig till återtåg. Det skedde natten emellan den 28 och 29 Juli; dock icke längre än till Tangermünde, der han stannade ännu en hel vecka; men äfven der blef så stor brist, att mången soldat på två dagar icke erhöll en enda bit bröd och sjelfva Elbvattnet måste för högt pris köpas. Till Gustaf Adolf kommo under tiden Horn och Tott med tillhörande troppar, hvarigenom han blef lika stark som Tilly. Med vanlig försigtighet beslöt han dock att icke angripa sin fiende, utan lemnade honom att strida mot hunger och brist, väntande dessutom att snart se ovänskapen mellan Österrike och Saxen bryta ut i full låga. Den 11 Augusti måste Tilly öfvergifva också Tangermünde, och dra sig ned åt Magdeburg. Det beräknades, att han på detta fruktlösa tåg förlorat öfver 6000 man.

Men i alla hänseenden vigtigare än denna förlust, var förlusten af både hans egen och hans soldaters sjelfkänsla och förtroende. De illa beräknade, ändamålslösa och dock dyrköpta tågen mot Schwedt, Hessen och Werben ådagalade, att Tilly icke rätt var ense med sig sjelf, om hvad han skulle företaga mot den unge konungen och dess nya krigskonst. Man förvånades att två gånger efter hvarandra vid Schwedt och Werben se den underlägsna konungen genom snille och krigskonst obesegrad trotsa sin erfarne och vida starkare motståndare; och man drog deraf olycksbådande slutsatser för tredje mötet. En tillfällighet

gaf ännu mera fart åt dessa spådomar. Jesuiterna uti Hildesheim uppförde ett skådespel, hvaruti föreföll en strid mellan Tilly och Gustaf Adolf. Det var naturligtvis förut uppgjordt, att den förre skulle blifva segervinnare. Men den mannen, som föreställde Gustaf Adolfs person, var en muntergök, som fick det infallet att föra striden icke efter författarens utan efter sitt eget hufvud. Midt under fäktandet framdrog han derföre en pistol, laddad med löst krut och afsköt den i motståndarens ansigte, så att denne tumlade öfver ända, och hela skådespelet upplöstes i oväsende och löje.

SEXTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

TILLYS INFALL UTI SAXEN.

Kejsar Ferdinand hade emedlertid från Italien tillkallat sina dervarande troppar, vid pass 15,000 man under Fürstenbergs befäl. De togo sin väg genom Schwaben och Franken, der, vid deras ankomst, ständer och städer ödmjukt böjde sig eller böjdes till lydnad för kejsarens vilja och till restitutionsediktets fullgörande. Fürstenberg ämnade sig sedan åt Hessen; men för andra gången skonade lyckan detta land. Han fick befallning att förena sig med Tilly, hvilkens styrka sålunda ökades till ungefär 40,000 man.

Stolt öfver sina talrika och tappra skaror samt öfver framgången i södra Tyskland, tyckte kejsaren, att han nu icke längre behöfde fördraga Kur-Saxens tvetydiga uppförande, utan befallte Tilly att, i händelse mildare medel misslyckades, med våld tvinga Johan Georg till fullkomlig undergifvenhet. I enlighet med

denna befallning gjorde Tilly kurfursten följande förslag: 1:o *att han skulle inställa alla ytterligare värfningar och lemna sina redan samlade troppar att i förening med kejsarens fördrifva svenskarna, rikets gemensamma fiender;* 2:o *att afsäga sig all del uti Leipziger-förbundet, och med sitt anseende öfvertala de andre protestantiska furstarna till samma åtgärd;* 3:o *att till Tilly jemnte tropparna aflemna alla för deras underhåll samlade förråder,* o. s. v. Sändebuden funno Johan Georg uti den goda ölstaden Merseburg. Han mottog dem med alla yttre tecken af höflighet; men blef inom sig ganska förargad öfver de medförda uppdragen. Sedan sällskapet en dag stigit upp från middagsmåltiden, der enligt bruket en mängd målade stennötter funnos bland de verkliga frukterna, sade kurfursten: *Jag ser väl, att man nu ändteligen ämnar sätta fram den så länge sparade saxiska konfekten. Men vid den efterrätten torde likasom annorstädes finnas många nötter, som icke blifva lätta att knäppa. Derföre akten eder, gode herrar, att i icke derpå biten tänderna sönder.* — Förslaget var emedlertid för kurfursten sjelf en ganska hård nöt att bita på. Hela natten och halfva följande dagen voro både han och hans rådgifvare dermed sysselsatta. Somliga tillstyrkte *att efterkomma kejsarens begäran. Danska och böhmiska konungarnas olyckor varnade för olydnad. Svenska konungen vore dessutom en främling, hvilken torde fordra lika så stora uppoffringar som kejsaren; men deremot gifva vida mindre säkerhet, varande i sig sjelf svag och fattig, med endast några koppargrufvor till inkomst. Kejsarens magt vore deremot ett väl rotadt, starkt och vidt utgrenadt träd, som icke af en bräcklig kopparyxa fällas kunde.* Å andra sidan framställde man *vådan af kejsarens växande magt, katolikernas öfvermod, och protestanternas förestående undergång.* Sistnämnde skäl fingo slutligen öfverhand, emedan kurfursten verkligen var lutterska läran af hjertat tillgifven. Han utfärdade ett svar, hvari

han *tackade Tilly för bemödandet att stifta fred; förklarade sig sjelf nu likasom alltid färdig till förlikning; men kunde dock icke underkasta sig de föreslagna villkoren, och det af skäl, som han redan mer än en gång framställt. Han hade väl från flera håll hört påstås, att kejsaren ämnade genom Tieffenbachs och Tillys härar från tvänne sidor angripa och underkufva Saxen; men han kunde dock aldrig sätta tro till sådant. Det vore en alltför otacksam belöning för all den välvillighet, alla de trogna tjenster, som kurfursten bevisat. Kejsaren har vida större anledning att använda sina troppar mot den främmade konungen, än mot en af rikets mest trogna och fredliga furstar.* Af detta svar insåg Tilly, att det var nu mera föga godt att vänta af kurfursten, häldst från flera håll berättades, att denne på samma gång börjat underhandla med Gustaf Adolf. Tilly ville göra ännu ett försök. Den 1 Sept. afsände han en ny uppmaning *att visa kejsaren tillbörlig lydnad; att icke inlåta sig i några vidlyftigheter* o. s. v. *Man behöfver icke*, svarade kurfursten, *tala med mig om skyldig vördnad för kejsaren. Jag känner ganska väl gränserna för denna vördnad, har alltid visat, och är ännu beredd på att visa hvarje prof derpå; endast att det öfverensstämmer med rikets lagar och min egen värdighet*, o. s. v.

Tilly inväntade icke detta sista svar. För att gifva så mycket mera eftertryck åt sina föreställningar hade han redan natten mellan den 20 och 21 Augusti ryckt in öfver saxiska gränsen. Merseburg plundrades och likaså i mer eller mindre grad, Weisenfels, Jena, Zeitz, med kringliggande nejder. Man såg på en gång röken af 200 brinnande byar. Nedåt Meissen skickades Holk med sina svärmare, hvilka der huserade på det förfärligaste sätt. Det rika och från krigets förödelser hittills skonade landet gaf ymnig näring åt soldaternas plundringslystnad. Man klagade hos Tilly öfver deras våldsamheter. *Mina walloner*, svarade han,

äro inga foglar, som kunna lefva af bara luften. Den 2 Sept. ryckte han för Leipzig, hvilken rika handelsstad efter några dagars motstånd öppnade sina portar för segervinnaren.

SEXTIONDEANDRA KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS FÖRBUND MED JOHAN GEORG.

Kurfursten af Bäjern ogillade högeligen inbrottet uti Saxen. *Det var,* sade han, *ett stort misstag. Man hade lätteligen ännu någon tid kunnat med fagra ord locka Johan Georg att sitta stilla. Nu deremot är fara värdt, att han, tvingad af nöden, kastar sig i svenska konungens armar.* Denna spådom slog in. Då Johan Georg först fick underrättelse om Tillys annalkande, förde han sina troppar till Torgau, der han bakom Elbfloden innehade en fast ställning, och icke kunde från svenskarna afskäras. Här träffade honom det ena budet efter det andra, om Tillys infall, om städernas eröfring, om deras och landets förhärjande, tills han slutligen, drifven till det yttersta, beslöt att vända sig till Gustaf Adolf. *Han har ändtligen fått lära sig,* sade svenskarna, *att till vår konung bedja de andra tyska protestanternas bön: Allas ögon lita till dig, herre!* *)

Gustaf Adolf, väntande och tydligt förutseende, att detta förr eller sednare skulle inträffa, hade förlaggt sina troppar utefter Hawelfloden för att skydda bakomvarande bundsförvanter; men tillika sjelf jemnkat sig

---

*) *Riksark.* Svenske mäns bref. Adler Salvius till rådet. Hamburg den 28 Okt. 1631.

opp mot Elben, i samma mån som Tilly mot saxiska gränsen. Han ville vara nära till hands för de underhandlingar, hvilka han förutsåg snart skulle komma å bane.

Arnheim var det sändebud, Johan Georg afskickade. Han träffade Gustaf Adolf i Alt-Brandenburg, och framställde kurfurstens betryck, och dess anhållan om hjelp. Konungen svarade kallt: *att han beklagade olyckan; men den vore af kurfursten sjelf förvållad. Hade han följt konungens ofta gifna råd, så skulle icke Magdeburg ligga i aska, icke heller kurfurstens egna städer och byar. Nu,* tillade konungen, *nu i nödens stund söker han min vänskap; men om kejsaren endast låtsar ogilla Tillys förfarande, så är kurfursten färdig att återigen öfvergifva mig. Jag kan derföre icke för hans skull blottställa mig, min här och hela den protestantiska saken, och det mot Tillys nyligen ökade och fruktansvärda troppar.* Arnheim svarade: *att han vid allt detta hade ingenting annat att anmärka, än att det förflutna kunde nu mera icke hjelpas, endast glömmas. Konungens försigtighet vore prisvärd och öfverensstämmande med dess kända vishet. Dock vore konungens hjelpsamhet mot de olyckliga lika så känd, lika så prisvärd, och borde ej heller denna gången förneka sig. Han bad derföre att få höra konungens fordringar, fullt öfvertygad, att kurfursten gerna skulle bifalla allt, hvad skäligen begäras kunde. — Välan!* svarade Gustaf Adolf, *jag fordrar först Wittenbergs fästning som ryggstöd i händelse af olycklig utgång; sedan kurfurstens äldsta son, som underpant på fadrens trohet; dertill tre månaders sold för mina egna troppar; och slutligen att till mitt afdömande och bestraffande utlemnas alla förrädare inom saxiska rådet. Om dessa vilkor bifallas, är jag färdig att tåga framåt; hvarom icke må kurfursten sjelf, så godt han kan, draga sig ur spelet.* Arnheim skyndade till Johan Georg, som, omgifven af klagande flyktingar, otåligt väntade hans återkomst.

Han uppräknade konungens fordringar. *Icke blott Wittenberg*, utropade kurfursten, *utan hela Saxen skall stå honom öppet; icke blott min son, utan hela min omvårdnad, ja min egen person skall som pant lemnas i hans våld. Skynda tillbaka och bed konungen i Guds namn hasta hit. Jag är färdig, att utlemna både förrädarna och den begärda solden, att uppoffra alla mina egodelar, ja sjelfva mitt lif för den gemensamma saken.* Arnheim hastade bort igen och upprepade för konungen dessa kurfurstens ord. *Man må ej undra*, svarade Gustaf Adolf, *på min försigtighet! Men, då jag nu finner så uppriktiga tänkesätt hos kurfursten, så afstår jag från alla mina fordringar, undantagande att han åt mina troppar utbetalar en månads sold, och jag hoppas att snart kunna för denna lilla förlust gifva honom fullkomligt skadestånd. Förbundet afslöts på villkor, att först hela saxiska arméen skulle förenas med den svenska och ställas under Gustaf Adolfs omedelbara befäl; 2:o att alla fasta platser vid Elben skulle stå konungen öppna; 3:o att så länge svenska hären dröjde inom Saxen, skulle den af landet med alla förnödenheter underhållas.* Gustaf Adolf lofvade deremot, *att icke nedlägga vapnen, förr än fienden vore jagad från Saxens landamären.* Redan förut hade konungen småningom dragit sitt folk uppåt Elben. Nu lemnades Baudis med några få troppar att försvara lägret vid Werben, och hela den öfriga hären skyndade mot Wittenberg. En hop studenter mötte tåget, nyfikna att se konungen. Han mottog dem vänligt, kallande dem *Lutters söner.* Äfven flere professorer följde svärmen, ibland andra några teologer. Gustaf Adolf bjöd dem in i sitt tält. *Från eder*, sade han, *hafva vi svenskar fått evangelii ljus. Till bevis på vår tacksamhet komma vi nu för att hos eder beskydda det mot mörkrets furste och dess anhang.* — Den 1 Sept. afslöts det formliga förbundet. Den 3 Sept. gingo svenskarna vid Wittenberg öfver Elben. Den 4 fortsattes tåget till Düben, dit

också saxiska hären följande dagen anlände. Konungen blef först inbjuden att mönstra kurfurstens folk, och red dit, omgifven af sina bästa officerare. Saxarna voro vid pass 20,000 man, hvilkas vackra kläder, friska och rödblommiga kinder, samt frodiga hästar, vittnade om vana vid ett lugnt oah fredligt lefnadssätt. *Jag beundrar,* sade en resande engelsman, *prakten och skönheten hos detta unga manskap; men tillika beklagar jag dem, då jag besinnar att de äro ämnade att strida mot Tillys vid krig och segrar vanda soldater.* Efter mönstringens slut, red konungen tillbaka, åtföljd af båda kurfurstarna, för att låta äfven dem taga svenska hären i ögnasigte. Denna, som öfver natten legat på plöjda åkerfält, visade en anblick, som var alldeles motsatsen af den saxiska. Redan i sig sjelf var den föga lysande; drägterna slitna, folket magert och småväxt, hästarna likaså; dock var det samma folk, som segrande tågat hela Östersjön omkring, drifvit ryssen långt inåt Sarmatiens ödemarker, föreskrifvit pålackarna fredsvilkor, och slutligen redan i Preussen, Pommern och Brandenburg jagat de lysande österrikarne på flykten. *Då jag jemnförde,* säger nämnde engelsman, *Gustaf Adolfs manskap med Tillys, så kunde jag icke neka, att de sednare föreföllo mig till sina personer större, starkare och bättre utrustade så väl med vapen som hästar. Uti öfning och ordning voro de lika, vittnande båda om sina fältherrars förträfflighet. Dock när jag såg svenskarnas blygsamma och stilla väsende och dermed jemnförde Tillyanernas laster och öfvermod, tycktes mig, som de förra vore af Gud ämnade till de sednares straff.* Gustaf Adolfs här bestod af 13,000 till fot och 9000 till häst; eller tillsammans med saxarna 42,000 man.

Konungen, båda kurfurstarna och deras höfdingar sammanträdde till ett krigsråd. Frågan var, antingen man skulle angripa den vid Leipzig förskansade Tilly, eller söka medelst skärmytslingar och försvårad tillförsel utmatta och drifva honom utur landet. Konungen

önskade väl det förra; men han dolde dessa tänkesätt, för att i händelse af nederlag icke beskyllas att genom öfverdåd hafva vållat bundsförvandternas olycka. Han yttrade derföre, *att Tilly troligtvis icke kunde lockas fram ur sin fördelaktiga ställning, förr än Altringer komme honom till hjelp. Att deremot angripa honom i samma förskansningar, vore omöjligt; hela tåget till Leipzig således ändamålslöst, måhända vådligt, serdeles återtåget. Dessutom är Tilly och dess här en fiende, alltid och allestädes betänklig att angripa.* — Kurfursten af Saxen, deremot, önskade att ju förr desto hällre blifva qvitt fienden inom sina gränser, oron i sin själ. Han yrkade derföre, *att man borde gå de kejserliga rakt på lifvet, innan Altringer hunne komma till undsättning. Han ville alldeles icke att kriget skulle draga ut på långbänken; landet kunde omöjligen längre underhålla de många härarna, häldst Tilly redan hade den bästa delen inne,* o. s. v. Gustaf Adolf varnade ännu en gång: *Man borde icke för en skiftande krigslycka sätta på spel det allmänna bästa, och dertill en krona och två kurhattar. Dock,* tillade han, *med min krona är det väl icke så farligt, om också jag sjelf och hela min här skulle blifva på platsen. Sverges flotta och skärgård, samt Östersjöns svallande vågor skola ändå beskydda Norden. Men, huru skall det gå med eder sjelfva, som straxt fån fienderna på halsen. — Det må gå, huru det vill,* utropade kurfursten, *och om också konungen vill draga sig undan, så ämnar jag likväl ensam med de mina och för mitt olyckliga land våga allt, äfven en strid mot den fruktade och fruktansvärde Tilly. — Nej,* utropade konungen, *eders kärlighet skall icke gå ensam! Jag är glad att se eder taga ett beslut, värdigt edert höga kall, och jag och de mina skola icke i farans stund öfvergifva vår bundsförvandt. — Välan, mina kamrater!* sade han, vändande sig till de svenska höfdingarna, *nu skola vi ändteligen träffa den gamle korporalen. Icke allenast äran af en vunnen slagt-*

ning, utan alla hans och hans herres eröfringar bära vi på spetsen af våra svärd.

Dagen derpå d. 6 Sept. bröto de förenade härarna upp, saxarna på venstra, svenskarna på högra flygeln. De tågade mot Leipzig och anlände i skymningen fram emot byn Wolke, icke långt från Breitenfeld. Folket stannade i ungefärligen samma ordning, som var bestämd för följande dagen, och som ingen vid lifsstraff fick öfvergifva. Konungen red utefter raden, talande med hvarje tropp vänligt och efter hvars och ens belägenhet. Straxt derefter hördes i skymningen aftonbönen och dess psalmer från de ordnade regementerna. Men snart förlorade sig allt uti mörker och tystnad; blott då och då afbrutna af vakteldarnas ljus och utposternas aflägsna rop.

Men i den tysta natten tillkallade Gustaf Adolf sina förnämsta höfdingar, de i faror och bekymmer pröfvade vännerna. Han framställde i korthet planen för den blifvande striden och slutade med dessa ord: *Mine redlige bröder! Om jag hade att göra, icke med eder, utan med andra män, hvilkas tänkesätt vore mig mindre bekant, mindre pröfvadt, då skulle jag måhända akta nödigt att dem med ord och tal uppmuntra. Men jag ser på edra glada blickar, att sådant är denna gången öfverflödigt. Så är det ock; vår sak kräfver svärd, icke ord. Och svärd behöfvas. Jag vill nemligen icke, och jag bör icke förakta våra motståndare, och framställa saken lättare, än hon i sjelfva verket är. Sådänt bedrägeri vore orättvist mot eder, hvilka jag ännu aldrig sett vika för någon fara, churu stor den ock varit. Jag säger derföre och bekänner öppet, att vi hafva mot oss en fiende, stark och mägtig, i detta blodiga spel nära dageligen öfvad, och dessutom så van vid seger, att han under långvariga krig nästan aldrig något annat erfarit hafver. Men ju ärorikare fiende, desto rikare ära att honom besegra; och att genom ett enda slag på oss öfverflytta alla hans förut vunna lagrar. Dermed följa*

också alla hans eröfringar, och byten, tagna under så många lyckliga fälttåg. Jag vet, att i och edra soldater ofta skämtande sägen: att man i min tjenst visserligen kan blifva salig, men icke rik; och så har det varit, ty uti ödelaggda länder och bland betrykta bundsförvandter hade det varit orätt att tänka på samlandet af rikedom. Men nu skåden i framför eder först ett läger, fyldt med dyrbara byten, och sedan en riktande bana genom katolikernas prunkande städer och ymniga land. Allt detta vinnes genom en enda seger: och denna seger kan och skall vinnas, jag hoppas det med Guds hjelp. Vår fiende är oss icke okänd. Många bland dessa troppar hafva förut vid Gartz, Demmin, Frankfurt och Werben pröfvat våra svärd, och vi veta, att man kan komma till rätta med dem, ehuru spotska de ställa sig. Jag är fulleligen öfvertygad, att i, som redlige svenskar, uppfyllen eder pligt. Saxarne, hoppas jag, skola väl också med mannamod försvara sitt fädernesland, hvars välfärd det först och främst gäller. Men mer än på härar och bundsförvandter tröstar jag på rättvisan af vår heliga sak. Ty vi strida icke blott för menniskor och menskliga ting; utan för Guds ära och för den sanna evangeliska tron, hvilken de påfviske hårdt förtryckt, ja nästan utrotat. Den allgode Gud, som så underbarligen fört oss öfver strömmar och haf, genom fästen och fiender, han skall också förläna kraft och seger öfver denna mägtiga motståndare. Tänken på det arma Pasewalks öde, jemnt i dag ett år sedan! Tänken på Magdeburg, hvars blodiga och rykande grushögar kräfva hämnd. Tänken på de många tusende der och annorstädes oskyldigt mördade menniskor, hvilkas blod från jorden ropar ack! och ve! öfver tyrannerna. Ja tviflen icke derpå, Guds rättvisa hand skall straffa deras afskyvärda mordbragder, grofva laster och ohyggliga brott! Derföre låtom oss med friskt mod gripa dem an! Gud är med oss! Jag känner det i mitt hjerta. Gud med oss. Dessa ord vare vår lösen, vårt

fälltrop, och med Guds hjelp, skall också segren blifva vår. Efter växlade trofasta handslag gingo höfdingarna hvar och en till sin anvista plats. Konungen begagnade icke något tält, utan satte sig i en vagn öfver natten. Horn, Banér och Teuffel utgjorde hans sällskap.

SEXTIONDETREDJE KAPITLET.

FÖRBEREDELSER TILL SLAGET.

Straxt efter föreningen med svenskarna hade Johan Georg affärdat ett bud med befallning att försvara Leipzig, tills de förenade härarna hunne till undsättning. Budbäraren föll i Tillys händer, hvilken derigenom fick underrättelse om härarnas både förening och antågande: hvilken sednare omständighet af utsända spejare från alla håll bekräftades. Tilly stod på norra sidan om Leipzig uti ett ganska väl förskansadt läger mellan byarna Entriz och Mökern. Fråga uppstod, antingen han dersammastädes borde afbida den angripande fienden eller gå honom på öppna fältet till mötes. För att öfverlägga härom sammankallades de förnämsta höfdingarna fram emot morgonen den 7 Sept. uti ett af de få husen, som händelsevis stodo qvar efter Leipzigs afbrända förstäder. En utmärkt klokhet och försigtighet var egentligen den starka sidan af Tillys krigareförmåga, och den hvarpå han sjelf satte största värde. *En fältherre*, sade han, *bör icke gå längre ut i vattnet, än han ser bottnen.* Han yrkade äfven nu, *att man borde gå försvarsvis till väga och hålla sig inom det befästade lägret; man innehade der en fördelaktig ställning, skyddad på båda sidor af floderna Elster och Parde; i ryggen af Leipzig och med*

ymnig tillförsel från det rika bakom liggande Meissen. Dessutom kunde man på detta sätt beqvämligen invänta de anryckande färstärkningarna, Altringer från Thüringen och Tieffenbach från Schlesien, efter hvilkas ankomst man vore fienden fullkomligt öfverlägsen. — Å andra sidan vore det för de förenade svenska och saxiska härarna nästan en omöjlighet att angripa lägret; de måste derföre icke utan våda draga sig tillbaka, och skulle snart lida brist uti de mera utsugna Elbe- och Hawel-länderna. Uti denna Tillys mening instämde fälttygmästaren Schönburg och största delen af rådet, i synnerhet de gamle wallonöfverstarna. Pappenheim deremot påstod, *att man skulle rycka fram ur förskansningarna och söka öppen fältslagtning. Utgången borde ej betviflas, då man kände de kejserligas mod och vunna ära. Länge nog hade krigets afgörande blifvit uppskjutet; länge nog hade konungen inom sina förskansade läger gäckat de kejserligas tapperhet. Nu ändteligen vågade han visa sig och erbjuda ett öppet fältslag. Man kunde aldrig för Gud, kejsaren eller kurfursten af Bäjern ursäkta, derest man af försigtighet, att icke säga feghet, lät gå sig ur händerna ett så härligt tillfälle att med ett enda slag tillintetgöra den gemensamma fienden.* Denna mening understöddes af Fürstenberg och af många, serdeles bland de yngre medlemmarna af rådet. Öfverläggningarna blefvo lifliga; Pappenheim försvarade med vanlig ifver sin yttrade mening, och understöddes deruti högljudt af sina anhängare, hvilka, ehuru färre till antalet, öfverröstade de andra. Tilly visste, att hans med åren tilltagande försigtighet ofta af både här och höfdingar ansågs som ålderdomsfeghet, och att den som sådan framställdes af hans afundsmän både uti Wien och München. Harmen öfver detta misskännande, lusten att vederlägga detsamma och slutligen förtroendet på bepröfvad lycka och här lockade honom att slutligen gifva vika för Pappenheims häftighet. Det blef beslutadt att rycka ut emot fienden. Fältropet skulle

blifva *Jesus Maria!* tecknet ett hvitt band om hatten, allt likasom vid Magdeburg. Morgonen började gry, då öfverläggningarna slutade. Vid utgången ur det lilla huset fingo höfdingarna se uti yttre rummet en mängd dödskallar, likkistor och dylikt måladt på väggarna. Det var händelsevis en dödgräfvares hus, som blifvit begagnadt för krigsrådets öfverläggningar. En mörk aning genomflög mångas sinnen. Innan solen gick ned, vore måhända också deras lycka död och begrafven.

Redan tidigt på morgonen uppbröt hären, anförd af den sjuttioåriga Tilly på sin lilla gråskymmel. Tåget ställdes mot den väntade fienden.

Landet norr om Leipzig utgöres af en enda slätt, öfversådd med skördar och byar, och blott här och der afbruten af några höjder, dock äfven dessa så låga, att de öfverallt blifvit odlade. Mellan byarna Breitenfeld och Seehausen sträcker sig rakt från vester till öster en dylik ås, sakta sluttande mot norden, hvarest byarna Podelwitz och Schelkau äro belägna vid stränderna af den lilla träskiga Loberbäcken. Hit anlände Tilly något efter kl. 8 f. m. och valde sin plats längs efter nämnde ås. Krigshären uppställdes uti en enda linea nedanför höjden, artilleriet bakom på dess spets, så att kulorna skulle gå öfver österrikarnes hufvud för att träffa de antågande svenskarna. Ställningen var så vald, att österrikarna erhöllo både solen och den starkt blåsande sydvestvinden på ryggen; svenskarna deremot midt i ansigtet. Sjelfva hären, både fotfolk och ryteri, var efter gamla bruket uppställd uti stora tertier. Fotfolket, bestående af sjutton sådana hopar, utgjorde bröstet, rytteriet flyglarna, med sju regementer på venstra, tio på högra. Denna sistnämnde fördes af Fürstenberg, på hvars sida märkas regementerna Colloredo, Schönburg, Erwitte, Bernstein och de oöfvervinnelige Cronbergarne; framföre flygeln stodo flere hopar Kroater under Isolani. Bröstet fördes af Tilly sjelf och under honom af Schaumburg. Här stod kärnan af

gamla Wallonska fotfolket, regementerna Holstein, Chiesa, Gallas, Fürstenberg, Didrichstein, Balderon, Tilly, Blankart, Geisa m. fl. Venstra flygeln hade Pappenheim behållit för egen räkning, i hopp att dymedelst komma i handgemäng med Gustaf Adolf, hvilken vanligtvis ställde sig på högra sidan. Pappenheim hade under sitt befäl det gamla wallonska rytteriet, hvaribland märkas regementerna Piccolomini, Strozzi, Merode, Baumgarten m. fl. Hela hären bestod i allmänhet af pröfvade, genom långvariga fälttåg härdade kämpar, storväxta, starka, vanda vid den noggrannaste ordning uti fältrörelserna. I deras uppsyn läste man icke blott mod, utan det öfvermod, som beständig framgång alstrar; derjemnte det vilda och fräcka sinnelag, som utbildat sig under deras råa sysselsättning. Trotsiga intogo de sina bestämda platser och kastade stolta blickar utåt fälten kring Schelkau och Hohen Ossig, der svenska och saxiska fanorna började framskymta. Redan kl. 9 f. m. hade Tilly utdelat alla nödiga befallningar angående krigshärens ordnande, och höll sedan till densamma följande tal: *Ändteligen, mina barn, har den dagen kommit, som vi högeligen önskat, enträget sökt, hjertligen åstundat. Vår fiende, hvilken förut beständigt krupit undan uti sina smygvrår och räfhålor, har ändteligen vågat sig fram på fältet. Han har icke nu mera framför sig några djuptgående strömmar, såsom då han gömde sig bakom Peene och Tebel, medan vi med djerft mod angrepo och eröfrade Neu-Brandenburg. Han ligger icke och lurar bakom starka förskansningar, såsom vid Schwedt och Werben. Han kan icke stjäla sig på oss såsom vid Angern. På öppna fältet möter han oss med bröst mot bröst, svärd mot svärd. Det är detta, som jag så länge sökt. Det är derföre, som jag angripit den tyska kättarefursten, Johan Georg, på det jag skulle locka den nordiska kättarekonungen, Gustaf Adolf, ut på fältet. Det har lyckats. Jag har dessutom skaffat mig för-*

delarna af vind och ställning. Jag har gjordt, hvad mig tillkommer, och lemnar nu det öfriga med glad tillförsigt åt edert mod, eder bepröfvade tapperhet. Och hvem skulle tvifla om utgången, som erinrar sig de mångfaldiga segrar, i tillkämpat eder öfver fienderna till vårt fädernesland, vår kejsare, vår heliga tro. Edra svärd hafva kufvat upproriska böhmare, österrikare, ungrare, pfaltzare. Markgrefven af Baden, grefven af Mansfeld, hertigen af Braunschweig hafva blifvit fördrifna; likaså tvenne konungar, böhmaren och dansken, och på samma sätt skall det gå med den tredje, svensken; och sedan, mina barn, skall våra fäders heliga lära blomstra upp öfver våra fäders hela land, och i sjelfva, af vår belönande kejsare sättas till herrar uti de hedniska kättrarnas städer. — Sen dessa granna, prålande saxare, ungt, nyvärfvadt folk, föga dugligt till denna blodiga lek! vid edert första anfall skola de flyga undan som agnar. Sen på andra sidan de nakna, uthungrade, uttröttade svenskarna, med hästar, sämre än edra sämsta trossdragare! Riden rakt på dem, och ryttare och häst skola vanmägtiga störta ned under hofvarna af edra frustande springare. — Om jag i ringaste mån misströstat om eder tapperhet, så hade jag inom mitt väl förskansade läger kunnat invänta våra kamrater under Altringer och Tieffenbach. Men det hade varit orättvist att misströsta om edert mod; det hade varit orättvist att låta kejsarens segerrika soldater försvara sig likasom svenskarna med skansspadar i stället för svärd; det hade slutligen varit orättvist att låta andra troppar dela det byte, som eder med rätta odeladt tillfalla bör. Derföre framåt, mina barn! Ännu aldrig hafva kättrarne kunnat mot de trogna katolikerna tillkämpa sig segern i en öppen fältslagtning. Det skall icke heller lyckas dem denna gången. Jesus Maria vare vår hjelp, vårt fältrop, vårt vissa förebud till seger. Härpå red Tilly ännu en gång uppmuntrande

igenom lederna, hvarefter hvar och en på sin plats afvaktade den anryckande fienden.

Tidigt om morgonen samma dag uppbröto svenska och saxiska härarna och framtågade mot Breitenfeld, der de redan på långt håll sågo fienden uppställd på höjderna. På ett afstånd af ungefär två kanonskott derifrån flöt Loberbäcken, liten men för sina träskiga stränder svår att komma öfver. Saxarna riktade sitt tåg mot en liten bro vid Schelkau, svenskarna vid Podelwitz. När kejserliga höfdingarna sågo dessa rörelser, yrkade några af de ifrigare, att man borde passa på och angripa svenskarna, innan de efter öfvergången hunnit komma i ordning. Men Tilly ville alldeles icke lemna sin fördelaktiga ställning. För att dock oroa svenskarna lät han antända Podelwitz. Men Gustaf Adolf verkställde, detta oaktadt, öfvergången. Först kommo trenne skottska regementer, hvilka stannade straxt bredvid för att skydda de efterföljande. Derpå framtågade de öfriga i en beundransvärd ordning och intogo hvar och en sin bestämda plats, ehuru trångt rummet var mellan bäcken och de österrikiska kanonernas skotthåll. Tilly, omgifven af sina generaler, betraktade från höjden denna svenskarnas rörelse. Det säges, att han vid åsynen af deras förträffliga ordning bleknade och glömde svara på de kringstående generalernas frågor. Genom hans själ flög en mörk aning, ofta förebudet till den kommande olyckan.

Så snart de förenade härarna hunnit öfver bäcken, ordnades de på sätt, som förut var mellan Gustaf Adolf och Arnheim öfverenskommet. De ställdes serskildt, saxarna emot Fürstenberg; svenskarna emot Tilly och Pappenheim. De förra, helt och hållet utgörande en här för sig sjelfva, hade fotfolket i midten och rytteriet på sidorna, alltsamman på två linier och fördeladt uti tertier. Svenskarna deremot ordnades enligt Gustaf Adolfs nya uppfinningar; fotfolket i brigader, rytteriet i mindre sqvadroner med mellanstående musketerare, alltsammans på två linier. På de första och

midt emot Pappenheim förde Gustaf Adolf sjelf högra flygeln, bestående af fem regementer rytteri, ytterst Stålhandske med finnarna, derpå Åke Totts regemente, sedan vestgötarna under Erik Soop, smålänningarna under Fredrik Stenbock, och närmast midten östgötarna, alla med mellanstående musketerare af östgöta fotknektar eller Johan Banérs regemente. Bakom stodo rhengrefvens ryttare i reserv. Sedan följde midten, bestående af svenska, gula, blå och röda brigaderna alla tillsammans under Teuffels befäl. Framföre stod en mängd, dels smärre dels större fältstycken under Torstensson; bakom deremot som reserv Uslar med lifregementet till häst och en hop skottska knektar. Venstra flygeln fördes af Gustaf Horn. Der märkes rytteriregementerna Horn, Callenbach och Baudis. Detta allt var första linien. Uti den andra förde Johan Banér på högra flygeln lifflänningarna samt Damitz och Sperreuters ryttare. Midten under Hepburn bestod af de tre brigaderna Thurn, Hepburn och Witzthum med något rytteri till reserv. Venstra flygeln under Hall utgjordes af Halls och Courvilles ryttare.

Det var konungen sjelf, som sålunda uppställt hären, och det icke blott på papperet utan ock på fältet. Han red omkring, ordnande det hela, tilltalande och uppmuntrande de enskilda. *Skjut icke gossar*, sade han åt soldaterna, *förr än ni ser hvitögat på fienden;* och ryttrarna rådde han *att icke hamra svärden slöa mot de stålklädda österrikarne, utan stöta ned hästen, så skulle den oviga ryttaren sedan lätt blifva besegrad.*

Emedlertid hade också saxarna på sin sida kommit öfver Loberbäcken och utbredde sig öfver fältet. Snart voro härarna ordnade och en betydelsefull tystnad uppstod. Då red konungen till midten af slagtordningen, stannade der, aftog med ena handen sin hatt och sänkte med den andra värjan mot jorden, och ovillkorligt följdes denna rörelse af alla de kringstående. Och konungen höjde sin starka stämma, att den hör-

des nästan öfver hela hären, och bad sålunda: *Allgode Gud, som bär seger och nederlag i din hand. Vänd ditt huldrika ansigte till oss dina tjenare. Från fjerran länder och lugna boningar hafva vi kommit hit för att strida för frihet, för sanning, för ditt evangelium. Gif oss seger för ditt heliga namn skull. Amen!* — En hög känsla af mod och förtröstan spridde sig vid dessa ord genom hvarje bröst. En hvar var beredd att för den heliga saken segra eller dö, och med dessa känslor var ej segern tvifvelaktig.

Emedlertid skickade konungen efter gammalt bruk en trumpetare att utmana sin motståndare och dess här till den blifvande striden. Tilly svarade: *Jag för min del har aldrig undvikit denna strid, och konungen vet ganska väl hvar jag är att finna.*

SEXTIONDEFJERDE KAPITLET.

SLAGET VID BREITENFELD.

Nu började den förenade krigshären att röra sig. Klockan var vid pass tolf, då tropparna kommo inom skotthåll för de kejserligas kanoner. Straxt dånade från höjden trenne skott och kulorna flögo hvinande igenom svenskarnas leder, dock utan att göra någon skada. Gustaf Adolf svarade med trenne kulor, af hvilka den första kastade kejserliga öfversten Baumgarten död till jorden. Nu följde ett häftigt skjutande från båda sidor, så att hela nejden genljudade deraf. Gustaf Adolf var visserligen öfverlägsen i anseende till kanonernas antal, hafvande deraf icke mindre än nära ett hundrade stycken; och Torstensson gjorde allt, hvad i hans förmåga stod. Men Tillys 36 kanoner voro både

större och hade fördekaktigare ställning, hvarigenom deras kulor verkade så mycket mera förstörande. Tvenne timmar varade detta skjutande. Gustaf Adolf ville icke rycka fram och angripa Tillys fördelaktiga ställning; hvilken denne sednare af samma skäl icke ville öfvergifva.

Af så många tusende menniskor upprördes emedlertid stora moln utaf dam, hvilka jemnte den tjocka krutröken drefvo i ansigtet på svenskarna; så att dessa, insvepta uti en fullkomlig natt, icke kunde igenkänna närmaste lederna, än mindre lämpa sina rörelser efter fiendens. För att undvika dessa olägenheter lät konungen hela hären draga mera åt höger, ämnande genom en svängning skaffa sig vinden på sidan i stället för i ansigtet. Tilly och Pappenheim sågo rörelsen och förstodo dess afsigt. Denne sednare föreställde ifrigt nödvändigheten att hindra densamma och erhöll slutligen tillåtelse att med venstra flygeln drifva svenskarna tillbaka. Som en blixt ilade han till sina skaror och ryckte fram. Men redan i de förra striderna hade det kejserliga rytteriet med egen förlust erfarit verkan af svenska fotfolkets eld. Då Pappenheim derföre på närmare håll upptäckte de mellan rytteriet stående östgötaknektarna, vågade han icke angripa, utan drog sig än mera åt vester, red omkring svenskarnas högra flygel och föll den i sidan, ämnande från detta håll likasom rulla upp hela hären. Men konungen, som märkte afsigten, lät på ögonblicket rhengrefvens reservregemente och Banér med andra liniens rytteri göra en svängning åt höger, och ställa sig i rät vinkel mot den öfriga svenska hären, men med bröstet rakt mot de anfallande. Pappenheim stötte först mot rhengrefven, sedan mot finnar, lifflänningar och kurlänningar. En mördande fäktning uppstod. Wallonerna störtade den ena gången efter den andra med blindt raseri mot svenskarna; men dessa mottogo dem med orubbeligt mod. Konungen och Banér redo ordnande och uppmuntrande omkring och sände dessutom till de angripnes hjelp flere hopar

östgöta knektar, hvilkas musköteld anställde ett förödande nederlag bland fienden. Pappenheim uppmuntrade de sina på allt sätt, störtade sig sjelf midt i den hetaste striden, efter vanan erhållande det ena såret efter det andra. Sju serskilda gånger förde han sina troppar till anfall, alla sju gångerna blefvo de tillbakadrifna, och kunde ej förmås till den åttonde, icke ens af den så älskade och fruktade anföraren. De utbredde sig i vild och oordentlig flykt på vägarna åt Breitenfeld och Hall, och kunde icke mer hvarken af hotelser eller böner förmås att stanna och ånyo ordna sig. Hertigen af Holstein med sitt fotregemente hade vid dessa anfall åtföljt Pappenheim och sålunda kommit att skilja sig från det öfriga fotfolket. Med största tapperhet tillbakaslog han i början svenska rytteriets angrepp. Men sedan hela den öfriga flygeln rymt fältet, blef det ensamma regementet omringadt af östgötar och finnar; det försvarade sig till sista man, liggande på fältet i samma ordning, som det under striden hade intagit. Nu fanns ingen fiende mera på hela denna sidan.

Ungefär vid samma tid, som Pappenheim företog nyssnämnde anfall, började på östra sidan en liflig skärmytsling mellan saxare och kroater, hvarvid de förstnämnde genast började vackla. Tilly såg, att den afgörande striden ej mer kunde undvikas och ville derföre icke längre lemna flyglarna ensamma uti elden. Han tågade fram med sina sexton stora tertier. Men ju mera de nalkades svenska bröstet, desto mera förhärjande blef också den eld, hvarmed de emottogos. Torstensson hade allt i förträfflig ordning. Läderkanonerna sköto skott på skott med en för de kejserliga förvånande skyndsamhet; de större kartogerna i förhållande derefter. Bakom dessa hotande eldgap väntade de väl kända blå, gula och svenska brigaderna. Tilly vågade icke det vådeliga anfallet, utan drog sig åt höger mot Horn och saxarna. Den ännu tappert kämpande Pappenheim blef härigenom lemnad ensam och öfvergifven. Orsaken gissas olika; dels Tillys afund,

dels en hemlig benägenhet att i det längsta undvika striden med den fruktade Gustaf Adolf; dels och troligast hoppet att snart förjaga saxarna och sedan så mycket lättare öfverväldiga de ensamma svenskarna.

Det tycktes i början, som denna plan skulle gå i fullbordan. Tilly och Fürstenberg angrepo den saxiska hären med förenade hopar, Cronberg och Schönburg i spetsen. De frambröto oemotståndligt. Vid Schönburgs anfall kastade sig saxiska hästgardet genast och först på flykten. Cronberg störtade mot ett annat regemente, nedsköt med egen hand öfversten, och jagade med sina oöfvervinnerliga bussar hela ryttarehopen på flykten. Saxiska fotgardet och Arnheims folk voro de enda, som gjorde motstånd; med de öfriga saxarna gick det efter Tillys spådom: *de flögo undan som agnar utefter fältet;* dock i flykten plundrande både egen och svenskarnas tross. Bland de främsta flyende var kurfursten sjelf, hvilken ansåg slaget ohjelpligen förloradt. Först i Eulenburg, två mil derifrån, vågade han stanna och uppfriska sig med en mugg öl, under afvaktan af ytterligare underrättelser från slagtfältet.

Då flere af de kejserliga regementerna började dels plundra trossen dels jaga saxarna, lät Tilly strängeligen befalla dem att skynda tillbaka till striden. *Låtom saxarna löpa,* sade han, *och vändom oss emot svenskarna; eljest hafva vi ingenting vunnit;* och nu kastade sig hela den hotande skaran mot svenskarnas venstra flygel. Horn, för att icke omringas, drog sig med yttersta sidan något baklänges, men gjorde derunder ihärdigt motstånd; nära förtvifladt, ty han såg framför sig den både till fot och häst mångdubbelt starkare och genom saxarnas nederlag upplifvade fienden. Dessutom tog Tilly saxarnas kanoner, och riktade deras eld mot svenskarna, hvarförutan kroaterna höllo på att kringgå flygeln samt anfalla sidan och ryggen. Detta oaktadt förlorade icke Horn modet eller sansningen. Med yttersta klokhet ordnade han sina fåtaliga troppar, och ingen enda bland dessa tappra krigare tog till

flykten. Det var denna Horns kloka vändning och ihärdighet, som räddade svenskarna från det hotande nederlaget.

Då nemligen saxiska hären blef jagad på flykten, skyndade Arnheim till konungen med denna oroande nyhet. Nästan i samma ögonblick kom Teuffel med underrättelse, att hela kejserliga hären vände sig emot Horn. Konungen, som just nu fullkomligen förjagat Pappenheim, lemnade högra flygeln åt Banér, samt ilade sjelf till den venstra. Här svigtade hela den svaga styrkan under tyngden af det öfverlägsna anfallet. Öfverste Hall låg skjuten och med honom nästan hela hans regemente. Horn, Baudis och Courvilles ryttare ledo förskräckligt och drogo sig småningom tillbaka. Ännu stod Callenbach qvar såsom i reserv. *För Guds skull, hugg in, Callenbach! hugg in!* ropade konungen och pekade på en öppen lucka, der fienden höll på att tränga igenom. Regementet störtade fram. Redan vid första mötet föll Callenbach genomborrad till marken. Men hans ryttare fortsatte anfallet med lika ordning, med lika mod. *Försvara er gossar*, ropade konungen, *jag skall straxt sända er hjelp*; och han befallte Teuffel rida efter några fotregementer ur andra linien. Men knappt en minut, sedan konungen sagt sista orden, kom en kula och kastade Teuffel krossad till marken. Konungen skyndade då sjelf till bröstet af andra linien och sände derifrån de båda brigaderna Hepburn och Witzthum och sedan från högra flygeln Soop med vestgötarna till Horns hjelp. Dessa regementer ryckte upp på sidan af venstra flygeln, först Witzthum, sedan Hepburn, och ytterst vestgötarna. Hjelpen kom i rättan tid för att möta den kringrännande fienden. Kroaterna störtade mot Hepburn. Han medförde flere läderkanoner dolda inuti brigaden. Vid Hepburns röst öppnades lederna, och ett mördande kulregn mötte och tillbakakastade de angripande. Andra troppar sökte tränga fram, men emottogos med en muskötsalfva, af alla tre leden på en gång gifven, med

den förskräckliga verkan, att hela rader af de angripande föllo till jorden, liksom gräs för lian. Men Tillys krigare veko icke så lätt tillbaka. Det blef ett kämpande på lif och död, man emot man, med svärd och pik, med musköt och pistol, med kolf och kula. Regementerna blandades i en ryslig förvirring. Cronbergrarna och Baudis ryttare bröto hvar på sin sida härjande fram öfver fältet. Hepburn och Witzthum på svenska, Blanchart, Gejsa och Balderon på kejserliga sidan öfverhöljde hvarandra med mördande kulregn. Röken och dammet från hela den öfriga krigshären drefs af vinden nedåt venstra flygeln, och insvepte slutligen alltsammans uti så tjocka moln, att ingen kunde urskilja knappt vän eller fiende. Hepburn måste låta sina trumslagare slå skottska marschen, på det hans troppar i mörkret icke skulle gå vilse och förskingras.

Då Gustaf Adolf återkom till högra sidan, var Pappenheim redan alldeles försvunnen. Konungen lät derföre genast hela flygeln rycka framåt, görande nu alldeles obehindradt den svängning åt venster, hvarigenom han redan i början ämnade undvika krutröken. Först stodo härarna rakt i öster och vester. Nu hade Gustaf Adolfs högra flygel gått framåt, den venstra deremot tillbaka, så att båda härarnas sträckning var ifrån sydvest till nordost, med lika fördel af vinden, heldst den fram på aftonen drog sig än mera åt vester. Genom denna rörelse hade Gustaf Adolf kommit upp på höjden af sandåsen, der Tilly hade qvarlemnat sina kanoner under otillräcklig betäckning. Konungen i spetsen för sitt rytteri, med finnarna främst, skyndade dit, eröfrade efter en kort strid kanonerna och vände dem mot Tillys nedanför på slätten stående skaror. Nu kom Pappenheim med några samlade troppar tillbaka och sökte återtaga artilleriet; men fann snart omöjligheten, hvarpå han ilade ned uti mordhvimlet på venstra flygeln. Äfven Gustaf Adolf lemnade de kejserliga kanonerna åt Horn, och skyndade ned till den sista afgörande kampen. Ännu hade wallonerna un-

derhållit striden med en orubblig tapperhet, men svenskarnas lika tappra motstånd gaf dem tillkänna, att de här funnit andra fiender, än dem de förut besegrat. En mängd ditskickade läder- och fältkanoner spridde fruktan och förstöring uti de täta lederna. När nu dessutom Tillys egna kanoner började spela emot de kejserliga, när konungen sjelf med den segrande högra flygeln föll dem i sidan, då förlorade de med hoppet om seger, äfven modet, samt upplöste sig till den vildaste flygt. Förgäfves sökte höfdingarna hejda dem. Pappenheim rasade; fjorton svenskar hade han med egen hand nedhuggit; sjelf helt och hållet betäckt af sår. Den segervane Tilly var utom sig af harm, af förtviflan, då han såg segern ryckas sig ur händerna. Den gamle gråskymmeln blef skjuten; han sprang upp på en ny häst, och ville åter föra sina troppar i elden. Men de lydde honom icke mer; han bad, han bönföll, han hotade, han gret af harm — förgäfves. — Upplöst var all ordning, all lydnad. Soldaterna flydde utåt fältet och Tilly måste följa dem. Han var nära att blifva fången. En ryttmästare vid rhengrefvens regemente, för sin reslighet vanligen kallad *långa Fritz*, såg och igenkände den flyende. Hastigt skyndade han efter, fattade gubben i kläderna, och befallte honom gifva sig. Tilly sporrade hästen och sökte rycka sig lös; men långa Fritz följde efter och gaf honom med pistolkolfven slag på slag öfver hufvud, skuldra och arm, viljande på detta sätt tvinga honom att gifva sig fången. Den gamle var nära att förlora sansningen, då hertig Rudolf af Lauenburg af en händelse fick se uppträdet. Hastigt red han dit, jagade en kula tvärt igenom hufvudet på långa Fritz, och befriade Tilly. De befunno sig nu längs ned på östra ändan, skilda från de flyende tropparna. Men här mötte dem Cronbergrarna, hvilka upptogo Tilly uti sina leder, och emedan hela den öfriga hären redan tagit flykten också anträdde ehuru ogerna sitt återtåg. I god ordning och likasom vid en mönstring redo de utefter hela svenska

flygeln, helsade skottarna med en salfva, fortsatte derpå ridten framåt vägen till Leipzig. Svenskarna låto dem obehindradt rida fram; ingen ville eller vågade angripa de oöfvervinnerlige.

Men skyddade af dammet och den tjocka krutröken, hade några af Tillys äldsta och bästa fotregementer kommit i temligen godt behåll utur striden. Bakom slagtordningen vid kanten af skogen, träffade de några andra troppar tillhörande reserven. De voro nu tillsammans regementerna Balderon, Diedrichsstein, Chiesa och Blanchart. Striden var redan ohjelpligen förlorad; men dessa gamla, segervana kämpar ville icke förlora sin förut dyrt förvärfvade ära. De förenade sig och fattade stånd mot de förföljande svenskarna. Gustaf Adolf med högra flygeln, främst Totts ryttare och smålänningarna, kastade sig öfver dem. Striden fördes med den yttersta förbittring. Pardon hvarken begärdes eller gafs. Wallonerna försvarade sig i döden. Man såg dem med afskjutna ben ännu söka resa sig på stumparna och aflossa sina skott. Andra liggande halfdöda på marken, lyfte vanmägtigt sina svärd för att genomborra de öfverridande svenskarnas hästar. Nattens inbrytande mörker räddade den tappra qvarlefvan, som sjelf hade räddat de gamla wallonernas ära. De drogo sig tillbaka på vägen till Leipzig, och striden var slut. Den hade varat fulla fem timmar.

Gustaf Adolf, som fruktade att genom någon öfverilning förlora den vunna segern, förbjöd allt ytterligare förföljande af fienden. Kl. 7 om aftonen lät han oaktadt det inbrytande mörkret hela hären åter uppställas i slagtordning. Han red än en gång genom lederna, tackade alla, så enskilda, som troppar, mest dock Horn och hans flygel, och Hepburn med skottarna. Sedan befallte han folket att tillbringa natten i samma ordning, som de för närvarande innehade. Derpå gick han med några förtrogne till en marketentare och uppfriskade sig med något mat, samt med en hastig och glad öfverräkning af de fördelar, protestantiska sa-

ken genom denna seger vunnit. *Jag tror knappt*, sade han slutligen, *att en mera smickrande tillfredsställelse finnes på jorden, än den en general har efter en vunnen fältslagtning.* Derpå lät han till främsta lederna framdraga en vagn, uti hvilken han tillbragte denna likasom föregående natten. Morgonen derpå, sedan säkra underrättelser inlupit att de kejserliga voro helt och hållet skingrade, tillät Gustaf Adolf sina truppar att rycka fram till lägrets plundring och fiendens förföljande. För att likväl bibehålla så mycken ordning, som möjligt, indelades fiendtliga lägret uti vissa skiften, och hvart och ett af de segrande regementerna fick sin del att plundra. Här fanns ett omätligt byte uti guld, silfver, dyrbarheter, granna kläder, läckerheter, hästar, tält, m. m. Ingen blef lottlös; många funno så mycket, som de sedan behöfde för hela deras lifstid.

På fältet lågo vid pass 9000 döda; deraf 6300 kejserliga, 2000 saxare, och 700 svenskar. Bland de kejserliga märkas fälttygmästaren Schönburg, hertigen af Holstein samt öfverstarna Blanchart, Erwitte och Baumgarten. Bland svenskarna, Teuffel, Callenbach, Hall och Damitz. Tjugusju kanoner och öfver 100 fanor och standarer blefvo segrarens rof.

SEXTIONDEFEMTE KAPITLET.

SEGRENS FÖLJDER.

Först efterverlden har kunnat fullkomligt inse alla de vigtiga följderna af denna seger. Samtiden anade dem och otrolig var den förtjusning, som den glada tidningen medförde. England, Holland, till och med

det afundsjuka Danmark fröjdade sig högt. Frankrike mera i hemlighet. Den välmenande tsar Alexei uti Moscau anställde offentliga och lysande lustbarheter. Svenskarna, berusade af ära och stolthet, kände sig för första gången hafva säte och stämma bland de europeiska folken, ja att Gustaf Adolfs svärd nära nog var ordförandeklubban i den stora samlingen. Men mest utaf alla gladde sig tyska protestanterna, länge, svårt och orättvist förtryckta. Nu ändteligen, sedan så många andra förhoppningar blifvit gäckade, tycktes den rätta befriaren hafva kommit. Den allmänna förtjusningen gaf sig luft på tusende sätt. Gustaf Adolfs bild präglades öfver allt på skådemynt, penningar, kopparstick, ja på sjelfva tapeterna; den fanns i hvarje hus, i hvarje hjerta, älskad, vördad, tillbedd såsom på en gång mildhetens, sanningens och kraftens hjelte. Verser och skrifter till hans lof utgåfvos till flere hundradetal. Med olika namn yttrade man sin hänryckning, kallande honom: den *Nya Gideon*, *Hjelten från Norden*, *Det Nordiska Lejonet*, *Nordstjernan*, o. s. v. Ibland annat utkom en namnlös skrift med tänkespråk för hvarje ryktbarare person och folk. Svenska rådet hade: *Följom försynens bud!* Gustaf Adolf: *För folket och friheten!* Tyska protestanterna: *Är du den, som komma skall, eller skole vi förvänta någon annan?* Gustaf Adolf svarar: *Gån och sägen, hvad i hafven sett och hört. Kejsaren bäfvar; munkar fly; höfdingar följa; härar förjagas; de förtryckta befrias, och dem fattigom varder predikat evangelium.* Landsflyktiga protestanter till sina hemmavarande trosbröder: *När i sen detta ske, så upplyfter edor hufvud, ty räddningen är hardt när.*

Dagen efter slagtningen kom kurfursten af Saxen tillbaka, högeligen glad öfver den oförmodade segern, men tillika föga mindre förlägen öfver sin och sina troppars visade feghet. Han fruktade Gustaf Adolfs förebråelser och började framstamma några ursäkter. Konungen afbröt honom, sägande: *Låtom oss icke tala*

derom! Eders Durchlauchtighet har redan under öfverläggningarna i Düben mer än tillräckligt ådagalaggt sitt oförfärade mod och just genom sin derstädes visade beslutsamhet skaffat mina troppar tillfälle att vinna gårdagens seger. Kurfursten blef utom sig af förtjusning öfver detta skonande bemötande. *Aldrig i verlden skulle han glömma, hvarken konungens räddande hjelp eller vänskapsfulla uppförande. — Räkna på mig*, sade han slutligen, *räkna fullt och fast på mig, mina och mina vänners röster till kejsarekronan, derest eders majestät skulle densamma framdeles åstunda.* Gustaf Adolf log och tackade för löftet.

Tyskarna voro emedlertid icke så artiga mot kurfursten, som Gustaf Adolf varit. Uti följande allmänt kringspridda latinska rim, tillkännagåfvo de sin mening om segern vid Leipzig:

Non infans Christianus,
Non rex cerevisianus.
Sed Suecus nos liberavit,
Qui hos tyrannos prostravit *).

Kurfursten stannade vid Leipzig, och fördref derifrån den österrikiska besättningen, hvaremot Gustaf Adolf intog Merseburg, Hall och Moritzburg. I den förstnämnde staden hade en stor svärm kejserliga flyktingar samlat sig, och gjordt motstånd. Två tusen blefvo nedhuggna, tre tusen tagna till fånga. Här som öfverallt gick största delen öfver till Gustaf Adolfs lyckligare favor, så att denne 6 dagar efter slaget hade 5000 man mera uti sin här än före detsamma. Hertigarna Anhalt och Weimar, icke längre fruktande Tillys hämnande hand, skyndade också att sluta förbund med den segrande hjelten.

---

*) Icke barnet Kristian, icke ölkungen, utan svensken har befriat oss och nedlaggt våra förtryckare.

De kejserliga tropparna befunno sig i en ömkansvärd belägenhet. Hela krigshären var i början alldeles upplöst, och kringirrande soldater och smärre truppafdelningar föllo för de retade bönderna; ty från hvarje kyrktorn, hördes stormklockorna, och den förut så illa behandlade allmogen iakttog med begärlighet tillfället att af sina förra förtryckare återkräfva både hämnd och byte. Tilly, nästan sanslös af sår och sorg, fördes till Merseburg, endast åtföljd af vid pass sexhundrade man. Men af fruktan för den förföljande konungen måste han straxt skynda derifrån, begifvande sig till Hall, der Pappenheim träffades med 1400 man; båda följdes till Halberstadt och här först vågade Tilly stanna och närmare eftersinna sin förtviflade ställning. Här var det äfven som han nu först på tredje dagen fick tid att egna någon skötsel åt sina sår. Han var snuddad af tre kulor och flere hugg; hvarförutan hufvudet, högra skuldran och armen voro alldeles betäckta med blånader och blodsvulster, märken efter långa Fritz och dess pistolkolf. Den gamles hufvud hade lidit så mychet, att han i flere dagar efteråt var nästan döf och sanslös. Slutligen hade äfven ryggraden blifvit skadad, hvilken olägenhet sedermera aldrig kunde öfvervinnas. Märkvärdigt nog, att med alla dessa blånader och snuddskott, hade Tilly dock icke erhållit ett enda öppet sår. *Det ses*, menade soldaterna, *att han besitter konsten att förtrolla och göra sig hård mot alla slags vapen.* — Tilly väntade, att större delen af den skingrade hären skulle uti Halberstadt samlas under sina förra fanor. Men han bedrog sig. De flesta af dessa roflystna skaror gingo med lyckan öfver till Gustaf Adolfs läger; många följde den yngre Pappenheim, andra öfvergåfvo krigets vexlande öden; endast en jemnförelsevis ringa hop återuppsökte sin gamle, men nu besegrade fältherre. Nedslagen vek han än längre tillbaka åt westfaliska sidan för att draga till sig åtskilliga andra troppafdelningar. Den 3 Okt. förenade han sig med Fugger och Altringer. Denne sistnämnde med sina 10,000

man hade, då slaget vid Breitenfeld började, redan hunnit till Erfurt, och kunde derifrån höra dånet af kanonerna. Vid underrättelsen om den olyckliga utgången skyndade han hastigt tillbaka in uti Thüringerskogens mörka och otillgängliga hålvägar, hvarifrån han afvaktade vidare befallningar. Genom hans och Fuggers förening med Tilly bildades åter en tämligen stark krigshär, hvarmed den sistnämnde tågade fram och tillbaka uti Neder-Rhenska kretsen, sökande tillfälle att med hopp om framgång kunna angripa konungen och utplåna skymfen af det lidna nederlaget. Man anmärkte dock, att Tilly från denna stund var öfvergifven af sin fordna förtröstan, likasom af sin fordna lycka, och detta i nästan alla företag, äfven de obetydligaste. *Jag ser,* sade han, *att lyckan är en qvinna, hvilken likasom de andra gynnar ynglingarna, men vänder ryggen åt de gamla.*

Underrättelse om slaget vid Breitenfeld anlände till kejserliga hofvet en qväll, då Ferdinand nyss kommit hem från jagt och skulle sätta sig till aftonmåltiden. Slawata var den, som hade mottagit olycksbudet. Han hviskade straxt till kejsaren, att bref kommit om en i Saxen förefallen olycklig slagtning. Ferdinand beherrskade sin rörelse, och ingen af de vid bordet sittande, kunde ana annat, än att Slawata gjort någon likgiltig anmärkning öfver jagten. Men efter måltidens slut instängde sig kejsaren med de förnämsta herrarna, och natten tillbragtes under uppsättande och affärdande af befallningar om nya krigsgerder och värfningar öfver hela riket. Alla i tjenstbart stånd varande regementer skulle tåga norrut och förena sig med Tilly, och nya ofördröjligen utskrifvas. Till alla bunds- och trosförvandter skickades sändebud med föreställningar om behofvet af gemensamma ansträngningar mot den gemensamma fienden.

Detta året var i allmänhet ganska olyckligt för kejsaren och katolska länderna. Flere af Ferdinands pålitligaste rådgifvare föllo undan. Vesuvius gjorde

ett utbrott och anställde förfärliga härjningar. Bäjern, skrämdt af kejsarens växande öfvermagt, förehade hemliga underhandlingar med Frankrike; och spanska flottan led ett betydligt nederlag mot holländarne. Endast några dagar efter sistnämnde drabbning stod slaget vid Breitenfeld, hvilket helt och hållet omintetgjorde kejsarens öfvermagt, upplöste hans här, och öppnade för fienden fri väg till hans arfländer och hufvudstad. Förskräckelsen i Wien var ej heller ringa. Många talte redan om att flytta ned till sina egendomar uti bergstrakterna af Kärnthen och Stejermark; och munkarna uppreste på norra sidan om Donau ett kapell åt S:t Brita, på det hon måtte från de rättrognas länder afvända sina landsmäns vilda raseri.

Ferdinand uppförde sig vid detta tillfälle med orubblig ståndaktighet, aldrig talande eller ens tänkande på flykt eller förlikning. För att bekosta krigsrustningarna utlemnade han gerna sina egna hopsparade tillgångar, och underkastade för samma ändamål sig och sitt hof de kännbaraste inskränkningar. Icke mindre än tjugutre kammarherrar fingo på en gång afsked, som öfverflödiga, och lönerna anslogos till krigskassan. Detta kejsarens efterdöme verkade både på högre embetsmän och på främmande furstar. Konungen i Spanien gaf 300,000 dukater. Ferdinands son 300,000 riksdaler, biskopen i Wien 80,000 af samma mynt, kardinal Dietrichstein 100,000 gyllen, vice rikskanslern v. Strahlendorff 18,000 dukater o. s. v. Med dessa och dylika exempel för ögonen erlade folket villigt de ökade skatterna; och på sådant sätt såg sig Ferdinand snart åter i stånd att utrusta en ny och fruktansvärd styrka.

Påfven var enligt allas tanka den, som vid detta tillfälle bordt visa den mesta ifvern. Men denne, namnet var Urban den åttonde, trodde, liksom Richelieu, att Ferdinand mera åsyftade egna än katolska lärans fördelar. Ferdinands krig uti norra Italien hade också i flere hänseenden verkat ofördelaktigt för påfven.

Slutligen visste Urban ganska väl, att Gustaf Adolf uti fördraget med Frankrike förbundit sig att lemna katolikerna fri religionsöfning. Af dessa orsaker mottog han temligen lugnt underrättelsen om slaget vid Breitenfeld. Ferdinands anhållan om penningeunderstöd erhöll det svaret, *att kejsarens krig i Lombardiet hade så förminskat påfvens inkomster, att intet understöd kunde lemnas. Aflatsbref för dem, som stridde under kejsarens fana, var det enda, han kunde gifva.* Äfven i andra hänseenden visade han mot Gustaf Adolf en mindre fiendtlig sinnesstämning, än man kunnat vänta. Italienarne började redan af denna konung befara ett infall öfver Alperna. De kallade honom *den nye Attila*, *den nye Alarik*, *hvilken med sina barbariska göter ånyo skulle förhärja det härliga söderlandet.* Man yrkade, *att en sådan erkekättares bild icke borde finnas hos en sann och uppriktig katolik.* — *Låt honom vara,* sade påfven, *då man målar satan i kyrkorna, kan man väl också få måla svenska konungen på väggarna.*

Emedlertid ådrog han sig genom detta uppförande en häftig ovilja både af österrikiska och spanska hofven, samt af alla ifriga katoliker. Kardinalerna knotade. Spanien talade om att undandraga sig påfvens öfverherrskap, andra åter ville afsätta Urban sjelf. Han måste gifva vika och med betydliga penningesändningar till Wien bevisa sin ifver för katolska läran.

SEXTIONDESJETTE KAPITLET.

TÅGET TILL FRANKEN.

Uti Hall församlade sig emedlertid kring Gustaf Adolf flere af de protestantiska furstarna, och man började öfverlägga om krigets ytterligare fortsättning. Tvenne olika förslag voro bragta å bane. Det ena att rakt genom Saxen, Böhmen och Österrike tåga mot Wien, på hvilken väg man väntade föga eller intet motstånd; det andra att förfölja Tilly och hindra honom från att uppställa en ny krigshär. Båda delarna hade sina fördelar, sina olägenheter; båda voro lika nödvändiga. Det beslöts derföre, att saxiska och svenska härarna, skulle skiljas och tåga hvar åt sitt håll. Kurfursten föreslog, att Gustaf Adolf borde angripa Böhmen och Österrike, under det saxarne förföljde den flyende Tilly. — Mången har både då och sedermera funnit tadelvärdt, att Gustaf Adolf icke antog detta förslag, och man har påstått, att han i sådan händelse lätt kunnat framtränga genom de nästan värnlösa österrikiska arfländerna, eröfra Wien och derstädes föreskrifva kejsaren både freden och dess vilkor. Gustaf Adolfs dels öppet uttalade, dels hemligt hysta motskäl voro följande: först nemligen, att man, med någon kännedom af Ferdinands ihärdiga sinnelag, hade all anledning att tro, det han icke ens genom Wiens förlust kunde skrämmas till en ofördelaktig fred; han skulle endast draga sig undan den hotande stormen, samla nya härar och dermed stänga konungens återväg. Likaledes hade man mycken anledning att befara, det Tilly snart skulle draga till sig nya förstärkningar och med dem kanske lätt nog öfverväldiga saxarna, och sedan taga svenskarna i ryggen. Slutligen var det högst angeläget att befria de i sydvestra Tyskland varande protestantiska furstar och folk, och med deras

magt öka sin egen, samt beröfva kejsaren de rika hjelpkällor, af hvilka han genom dessa länders förtryckande var i besittning. Det blef derföre också afgjordt, att kurfursten skulle intränga i Böhmen, Gustaf Adolf deremot tåga efter Tilly. *Jag skall*, sade han, *förfölja den gamle korporalen ända till verldens slut.* Denna öfverenskommelse bekräftades med ett gladt gästabud, der konungen drack brorskål med Johan Georg och några andra närvarande furstar.

I enlighet med det fattade beslutet ordnade konungen sina angelägenheter och troppar. Uti Meklenburg skulle Tott föra befälet och framtränga mot Hamburg och Brehmen. Uti Brandenburg Alexander Lesslie och Hamilton. Thurn skulle följa kurfursten till Böhmen för att der uppsöka sina gamla vänner. Banér ställdes i trakten af Meklenburg, fursten af Anhalt uti Hall, Wilhelm af Weimar uti Thüringen. Bud skickades till Axel Oxenstjerna, att från Preussen begifva sig till Tyskland för att biträda vid ledningen af det hela.

Den 17 Sept. sedan dessa förberedelser blifvit vidtagna, lät Gustaf Adolf hela krigshären sätta sig uti rörelse. Den förut omnämnde planen ändrades sålunda, att konungen icke följde Tilly till Neder-Saxen för att icke draga kriget och dess bördor öfver dervarande protestantiska länder, utan beslöt att i dess ställe tåga nedåt Franken och besöka de rika, af kriget ännu förskonade katolska biskopsdömena Bamberg, Würtzburg och Mainz, eller *die Pfaffengasse* *), som denna nejd vanligen kallades. Han tågade derföre genom Erfurt, ner mot de skogiga bergstrakter, som skilja Thüringen från Franken. Svenskarne gingo i anseende till vägens trängsel uti två afdelningar. Baudis öfver Gotha och Schmalkalden; konungen deremot öfver Arnstadt, Ilmenau och Schleusingen. Mellan de tvenne sistnämnde orterna låg högsta och svåraste delen

*) *Prestgatan.*

af vägen, och trenne dagar gingo förbi, innan svenskarna hunno fram genom dess oländiga skogar och klippdalar; ja mången gång måste tåget om morgonen börja så tidigt eller om aftonen fortfara så sent, att för vägens upplysande facklor måste fästas vid träden. Från dessa dystra och ofruktbara höjder nedstego ändteligen tropparna till Frankens rika dalar och slättland. En hop katolska bönder försökte att göra motstånd, men blefvo utan möda skingrade. Königshofen, landdets först mötande gränsfästning, blef omringad och uppfordrad. Den ville försvara sig. Gustaf Adolf lät derföre framdraga kanonerna och nedsköt innan kort ett af tornen, hvarförutan den af trädhus bestående staden kunde när som häldst genom fyrbollar antändas. Efter dessa förberedelser lät han tillsäga befälhafvaren, *att antingen straxt uppgifva fästet eller skicka ut qvinnor och barn, ty konungen ämnade i händelse af motstånd antända och storma staden, samt nedhugga dess besättning.* Slottsherren skrämdes och öfverlemnade borgen med alla derstädes samlade förråder och från landet införda dyrbarheter. — Ännu samma dag fortsatte Gustaf Adolf tåget åt söder. Nya mötande bondhopar föstes undan, och besättningen i Schweinfurt afvaktade icke svenskarnas ankomst. Redan den andra Oktober ryckte konungen in i denna stad, och derifrån genast till Würtzburg, hufvudorten uti frankiska kretsen.

SEXTIONDESJUNDE KAPITLET.

ERÖFRINGEN AF WÜRTZBURG.

Vid östra stranden af Mainfloden ligger den rika staden Würtzburg, säte för en katolsk erkebiskop, som den tiden tillika var furste öfver kringliggande nejder. Vid ryktet om Gustaf Adolfs annalkande hade han tagit till flykten, och lemnat staden och slottet att försvaras af en ryttmästare vid namn Keller samt en besättning af 1500 man. Då konungen uppfordrade den illa befästade staden, gaf Keller ett vägrande svar. Svenskarna bröto utan svårighet in uti malmarna, men hunno icke för det infallande mörkret att angripa sjelfva staden. Inseende likväl omöjligheten att längre densamma försvara, begagnade Keller den påföljande natten, för att med alla sina troppar gå öfver till det på andra sidan strömmen liggande slottet, och honom följde de flesta munkar och nunnor, flere af borgerskapets fruntimmer och en mängd dyrbarheter och reda penningar. Morgonen derpå öfverlemnades staden åt svenskarna.

För att äfven i dessa trakter äga någon fast stödjepunkt, beslöt Gustaf Adolf att, till hvad pris som hälst, bemägtiga sig detta slott. Saken hade dock många svårigheter. Borgen var belägen på en brant höjd och efter tidens sätt icke illa befästad, dessutom af den rika erkebiskopen försedd med mun- och krigsförråder för ett helt år. Redan att komma öfver floden var ingen lätt sak, ty Keller hade dels sönderhuggit, dels till andra sidan öfverfört alla båtar; och dessutom sprängt tvenne hvalf af den öfver strömmen ledande bryggan. Från det höga fästet riktade han obehindrad sina kanoner åt alla sidor; och endast med möda kunde svenskarna bland stadens byggnader vinna skydd mot de öfver högt och lågt flygande kulor-

na. Till råga på svårigheten kom underrättelse, att Tilly med sin nya krigshär skyndade till fästningens undsättning.

Gustaf Adolf beslöt derföre, att sjelf så mycket ifrigare skynda med anfallet. Plankor kastades öfver de sprängda brohvalfven, och skottarne fingo befallning att på denna smala och vådliga väg springa öfver till andra sidan. Ett hotande kulregn mötte de framryckande; och tvenne bröder Ramsay, hvilka gingo i spetsen för sina landsmän, störtade dödeligen sårade till jorden. Då skottarna kommo till plankan, som låg nära 24 alnar högt öfver floden, hisnade de och veko tillbaka, icke för kulorna, utan för den vådliga spången. Emedlertid hade det lyckats konungen att erhålla båtar och att på detta sätt till andra stranden öfverföra åtskilliga troppar, hvilka derstädes skyndsamt uppkastade försvarsverk, och med efterkommandes hjelp återdrefvo ett från fästningen företaget utfall. Svenskarna, dristigare genom denna framgång, började den ena efter den andra springa öfver plankorna, och innan qvällen hade konungen redan en betydlig styrka samlad på vestra sidan floden; hvarefter belägringsarbetet följande morgonen började.

Två dagar besköt konungen ett af slottstornen i hopp, att detsamma vid nedstörtandet skulle fylla grafven och lätta stormandet. Det föll, men så, att den åsyftade verkan förfelades. Sedan derföre löpgrafvarna hunnit in emot fästningen; beslöt han att med storm borttaga den utanför porten belägna halfmånan och anförtrodde detta ganska vådeliga uppdrag åt Axel Lilje, Jakob Ramsay och Johan Hamilton med deras folk. Hepburn och en hop frivilliga skottar följde sina landsmän. Striden blef både långvarig och förtvifflad, ty fienderna, skyddade af det höga bröstvärnet, gjorde tappert motstånd, hvaremot de stormande måste under fiendens kulor och hugg tränga uppför bergsbranten, öfver grafven och åter uppför sjelfva fästningsvallen. Ett stycke derifrån och skyddade af en

grushög, stodo Gustaf Adolf och Per Brahe, och åskådade striden, hvarunder en från fästningen kommande kanonkula slog ned vid sidan och öfvertäckte dem båda med grus och dam. Konungen gick sedan ut på fältet för att ytterligare uppmuntra soldaterna, hvarvid en muskötkula slet bort en del af hans buffelhandske, dock utan att göra någon annan skada. Emedlertid rasade striden utan uppehör. Österbottningar och skottar trängde oemotståndligt fram emellan fiendernas pikar och kulor, och ändteligen efter fulla två timmars fäktande drogo sig de kejserliga in uti slottet och svenskarna blefvo mästare öfver hela utanverket.

Dagen derpå skulle sjelfva fästningen stormas, hvartill utsågos svenska och tyska troppar med gula och blå brigaden, samt österbottningarne i spetsen *). Hamilton hade väntat, att med sina skottar äfven denna gången få deltaga i striden; och ansåg Gustaf Adolfs vägran för en sådan skymf mot sig och landsmän, att han på stället begärde afsked och öfvergaf krigshären.

Under följande natten samlades nämnde regementer uti den nyss eröfrade halfmånan. Morgonen derpå litet före gryningen bestämdes till anfall. Ungefär en half timme förut, och då alla stodo färdiga, utsändes en löjtnant med 7 man att undersöka porthvalfvet. Dold af mörkret, kom han intill vindbryggan, som han till sin stora förvåning fann nedfälld; på inre sidan stodo dock tvåhundrade kejserliga på vakt. Då dessa hörde och skymtade någon rörelse utanför vallen, ropade de och frågade efter lösen och namn. *Jag är svensk*, svarade löjtnanten och sprang med sina följeslagare upp på bryggan, ropande tillika utåt halfmånan: *Kamrater, skynda hit. Slottet är intaget!* Det lyckades honom, att under en häftig skärmytsling försvara porthvalfvet mot österrikarna, hvilka, bedragna af mörkret, icke kunde föreställa sig, att en så liten styrka

*) *Brah.* Fol. 84.

vågat anfalla dem. Vid löjtnantens rop störtade emedlertid alla de i beredskap stående regementerna fram, somliga öfver vindbryggan, andra med stormstegar klättrande öfver murarna. Striden blef häftig men kort, ty snart inträngde svenskarna på borggården. Besättningen fortfor det oaktadt uti ett förtvifladt motstånd, hvarigenom de stormande blefvo än mera uppretade, så att de började ropa *magdeburger-pardon*, och nedhugga allt, som de mötte. Då sprang Torstensson fram, fattade den kämpande Keller om lifvet och tog honom till fånga, på samma gång skyddande honom mot soldaternas raseri, och med anförarens tillfångatagande slutades striden.

Borggården var emedlertid öfverströdd af fallna fiender, deribland tjugu munkar, dels med dels utan vapen. Många hade kastat sig sjelfva till marken, låtsande döden, för att honom sålunda undgå. Sedan motståndet upphört, ilade soldaterna till plundring; dock blef ingen qvinna förolämpad, ingen man skadad, men penningar och dyrbarheter borttogos utan förskoning och i rikt mått.

Efter en timmes tid lät konungen befalla slut på plundringen och inträdde derpå sjelf uti slottet. Det var nu redan full dager, så att han tydligt kunde se de öfver borggården utströdda liken. Konungen märkte straxt, att några af dem hade en hos döda ovanligt frisk färg. Han gissade verkliga förhållandet och ropade leende: *Stån upp igen! Eder skall intet ondt vederfaras;* och vid dessa ord sprungo många af de förmenta liken i höjden och bugade sig med glädje och tacksamhet för den räddande fursten.

Konungens byte blef ganska stort. En mängd silfver och kostbarheter, som stadsboarna hade förvarat uti slottskyrkan, återlemnades, och likväl erhöllo soldaterna så mycket penningar, att de vid delningen efter fyllda hattkullar mätte det klingande myntet. Konungen behöll för egen räkning rustkammaren, innehållande vapen för sjutusen till fot och fyratusen till häst, aderton

större, trettio smärre kanoner samt fyra mörsare, stallet med en mängd utsökta hästar; vinkällaren ymnigt försedd äfven med många tjuguåriga fat; slutligen det rika biblioteket, hvilket skänktes till Uppsala högskola. Ur kapellet togos bilderna af frälsaren och jungfru Maria, gjutna af gediget guld, lika så de tolf apostlarna af silfver. Keller måste dessutom upptäcka erkebiskopens hemliga skattkammarehvalf, djupt ned under slottets källare inhugget i sjelfva klippan. Derifrån uppburos de gömda rikedomarna, man vet ej till huru stort värde. Men då från samma hvalf ett skrin bars öfver borggården, lossnade bottnen och hela den tunga laddningen, bestående af blanka dukater, rullade ut öfver stenarna. Soldaterna kastade sig ned för att upplockade dem och lemnade för syns skull några åt konungen, men stoppande de flesta i egna fickor. Gustaf Adolf skrattade och sade: *Låt vara, gossar! efter det nu en gång har fallit i edra händer, så må ni också behålla det.*

Den af Tilly vid denna tiden samlade krigshären var nära en half gång större än Gustaf Adolfs. Den gamle fältherren hade fört densamma öfver Mainfloden nedåt södra Franken, hotande det protestantiska Nürnberg med Magdeburgs öde. Men vid underrättelsen om konungens anfall mot Würzburg, ilade han till dess undsättning. Han kom försent; ty både stad och slott voro redan eröfrade. Dock förorsakade han mycken oro hos svenskarna. Det var redan långt lidit på den mörka qvällen, då Gustaf Adolf fick underrättelse om de kejserligas antågande. Han blef ganska orolig, varande alldeles för svag till motstånd, häldst Horn med tiotusen man blifvit afsänd till Bamberg. Han red derföre genast till Hepburn, hvilken med sina och Monroes troppar måste på ögonblicket bryta upp och i sällskap med konungen ännu samma natt aftåga till Ochsenfurt, der man väntade, att Tilly skulle gå öfver floden. Denne kom också straxt derefter och började en skärmytsling. Gerna hade han velat angripa

konungen och sålunda släcka sin harm öfver förlusten så väl af slaget vid Breitenfeld som af slottet vid Würzburg, men kurfursten af Bäjern, som började tvifla på Tillys lycka eller skicklighet, hade förbjudit honom våga någon slagtning, så framt han ej vore fullt öfvertygad om segern. Han tordes sålunda icke företaga det vådeliga försöket att i fiendens åsyn gå öfver floden, utan måste draga sig tillbaka. *Är jag då dömd*, sade han suckande, *att bära med mig i grafven skymfen af detta förhatliga nederlag.*

Efter Würzburgs eröfring och Tillys återtåg föll hela Frankiska kretsen i konungens våld; och måste svärja honom trohet och lydnad. Katolikerna fingo behålla fri religionsöfning. *Jag är kommen*, sade han, *att befria mina medmenniskor, icke att lägga dem i nya band; eller tvinga deras öfvertygelse. En ny sko, om också bättre, klämmer dock i början.* Katolikerna, likasom alla andra Frankens innevånare, skyddades mot hvarje öfvervåld. Detta uppförande förvärfvade honom allmän tillgifvenhet, och återställde förtroendet mellan landet och den främmande hären.

SEXTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

TÅGET ÖFVER RHEN-STRÖMMEN.

Tilly tågade från Ochsenfurt tillbaka åt södra Franken, hvarest han åter gjorde en hotande rörelse mot Nürnberg, men blef förjagad från dess murar, och fick dervid sin egen hästbår sönderskjuten. Flere hans smärre tropp-afdelningar blefvo af svenskarna nedhuggna; hela hans krutförråd af 1200 centner antändes och sprang i luften; den ena olyckan följde den an-

dra. Tilly, förtretad, lät sitt vreda lynne bryta ut emot innevånarne. Hans soldater framforo öfver allt med eld och svärd. Icke blott de lefvande plundrades. Äfven grafvarna uppbrötos och längesedan förmultnade lik, till och med af fordna härförare och aktada krigare, beröfvades deras prydnader. Slutligen valde han för sina troppar sådana vinterqvarter, att de derigenom beskyddade bäjerska arfländerna.

Detta sednare skedde på uttrycklig befallning af Maximilian, hvilken fruktade att svenskarna skulle vända sig åt det hållet. Men härigenom lemnades å andra sidan hela nedra Main och de tre andeliga kurfurstarna af Maintz, Trier och Köln utan allt understöd; en egennytta, hvilken de öfriga katolikerna icke litet tadlade.

Slutligen anträdde Gustaf Adolf i egen person vägen ned emot Rhen. Torstensson förde det gröfre artilleriet på stora pråmar Mainfloden utföre; konungen sjelf med krigshären följde stranden. Tåget framgick med få eller inga hinder, öfverallt mottaget med högtidligheter och glädje, mer liknande en eriksgata än ett krigståg. Erkebiskopens palats, det ytterst präktiga slottet Aschaffenburg öppnade portarna utan motstånd. Omgifven af sina höfdingar, stod Gustaf Adolf länge och beság den sköna byggnaden. Slutligen vände han sig till de kringstående och sade: *Jag har ändå en hufvudsaklig anmärkning att göra mot hela slottet, nemligen att det icke är uppfördt på trissor, så att det kunde rullas till Stockholm.* Från Aschaffenburg tågade han vidare genom Steinheim, Hanau, Offenbach, och rakt mot Frankfurt. Borgerskapet uti sistnämnde stad undanbad sig det tillämnade besöket, *förebärande deras trohetsed mot kejsaren och mot erkebiskopen af Maintz. De anhöllo åtminstone om neutralitet, hvilken vore alldeles oumbärlig för den handel, hvaraf stadens väl berodde.* Konungen svarade, *att kejsaren genom eget löftesbrott redan längesedan löst deras ed. Gustaf Adolf, såsom ägare af Aschaffenburg, vore*

också nu mera i sjelfva verket erkebiskop öfver Maintz, och kunde således befria dem från den andra eden. Neutralitet, tillade han slutligen, *är ett ord, som jag alldeles icke kan lida, minst uti striden mellan ljus och mörker, mellan frihet och slafveri; och det förvånar mig, att Frankfurts protestantiska borgerskap talar om enskilda fördelar, då det gäller allmänt väl; att de ens kunna tänka på marknader och handel, då det är fråga om deras trosbekännelse och eviga välfärd.* Tåget fortsattes, men snart mötte nya utskickade med samma uppdrag. Gustaf Adolf blef högeligen misslynt; *hälsa,* sade han, *borgrarna, att jag ämnar hålla, hvad jag redan lofvat, nemligen att skydda deras personer och förra privilegier; men endast med det vilkor, att de genast öppna portarna, ty jag har icke tid att vänta. Jag har letat rätt på nycklarna till alla städer ända ifrån Östersjön och hit, och det skall nog gå på samma sätt med staden Frankfurt.* Han följde sändebuden i hamn och häl, och stod, långt innan borgrarna väntat, med hela sin krigshär framför staden och fordrade att utan dröjsmål blifva insläppt. Magistraten, häpen och öfverraskad, lemnade straxt de begärda nycklarna och omgifven af furstar, höfdingar och krigshär anträdde konungen sitt högtidliga intåg. Hans middag anrättades på slottet Braunfels och till och med i samma sal, hvarest kejsarne pläga efter förrättad kröning hålla denna måltid. Redan samma afton tågade han dock vidare och intog Höchst. Här infunno sig de fleste grefvarne i Wetterau för att ingå närmare förbindelser med segraren, och slutligen kom också landtgrefven af Hessen, medförande 8000 man. Härigenom förstärkt, vände sig konungen rakt mot Bingen, hvarest han ämnade gå öfver Rhen. Men nu ankommo ilbud från Nürnberg med anhållan om hjelp mot Tillys hotande anfall. Konungen vände hastigt om, skyndade till Frankfurt; men erhöll redan der underrättelse, att Tilly lemnat Nürnberg och gått i vinterqvarter. Ko-

nungen återvände mot Rhen; men denna gången söder om Maintz, der han vid den lilla staden Oppenheim ämnade företaga öfvergången.

Det var den 6 Dec., som svenskarna anlände till bestämd ort. Der såg i början ganska betänkligt ut. Kulorna från det gent emot liggande Oppenheim sopade stranden. En på östra sidan af spaniorerna uppkastad stjernskans understödde samma eld; och alla nejdens båtar och fartyg voro dels sänkta, dels öfverförda och laggda under Oppenheims kanoner. Konungen förlorade dock icke modet. En mutad fiskare visade stället hvarest tvenne skutor voro försänkta, hvilka straxt blefvo upptagna och satta i brukbart stånd. På en liten ökstock, som Bernhard af Weimar anskaffade, rodde konungen sjelf fjerde i skymningen öfver, undersökte motsatta sidan, och lyckades att oskadad komma tillbaka. Natten tillbragtes på öppna stranden uti blåst, snö och frost, utan skydd mot vinden, utan skydd mot fiendtliga kulorna. Klockan 6 följande morgonen öfverfördes Nils Brahe jemnte 500 man af gula regementet. Knappt hade de hunnit göra en förhuggning, förr än spanska rytteriet störtade fram. Striden blef hårdnackad; spaniorerna voro öfverlägsne till antal och beväring, men Brahe med de gula gossarna försvarade sig som lejon, och dref tillbaka tvenne anfall, dock icke utan förlust, och farhåga att slutligen duka under för mängden. Gustaf Adolf på andra sidan var högst orolig för sitt folk och sitt företag. Men ändteligen kom också den andra båten efter med blå och gröna regementerna; spaniorerna flydde och de öfriga tropparna verkställde obehindradt den vådeliga öfvergången. — Att en krigshär midt under fiendens ögon går öfver Rhenfloden, är en i alla tider och förhållanden ganska ovanlig sak; ännu ovanligare, då man besinnar, att de stridande voro svenskar och spaniorer, båda från de yttersta ändarna af Europa, mötande hvarandra i dess medelpunkt. Gustaf Adolf ville med en vård föreviga minnet af detta minnesvärda uppträde.

På stället, hvarifrån öfvergången skett, uppfördes en hög fyrkantig pelare. På spetsen sattes det götiska lejonet, med svärd i hand och hjelm på hufvudet; blicken och svärdet rigtade mot den midt emot liggande vestra stranden.

Från Oppenheim tågade konungen oförtöfvadt mot Maintz. Erkebiskopen begaf sig väl i egen person från den hotade staden; men lemnade till dess försvar två tusen man under spanioren de Sylva. Han hade förut frågat om denna styrka kunde vara tillräcklig. *Det höres på frågan*, svarade spanioren, *att eders durchlauchtighet är en andelig man och ingen krigare. Med dessa tvåtusen man åtager jag mig att försvara staden, om det också vore mot tre konungar af Sverge.* Konung Gustaf Adolf af Sverge ryckte fram och efter tre dagar måste De Sylva öfverlemna staden i hans våld.

Konungen firade det högtidliga intåget d. 9 Dec. på sin 37 födelsedag. Bytet var ansenligt; 80 kanoner, 600 centner krut, och 70,000 R:dr uti brandskatt. — Svenskarne hade vid eröfringen lidit föga förlust; utom att Axel Lilje förlorade sitt ena ben. Efter vanan blottställde sig Gustaf Adolf lika med den ringaste soldat. En kanonkula borttog hans vid sidan stående hofsven. Holländska sändebudet, som händelsevis var på stället, erinrade konungen nödvändigheten att vara mera *aktsam om sitt eget dyrbara lif. Han behöfde endast uppgöra planen och kunde sedan lemna utförandet åt sina höfdingar.* — *Min herr ambassadör*, svarade konungen, *man eröfrar inga städer genom att rita cirklar på sitt kammarbord. Är skolmästaren borta, så lägga skolgossarna också bort boken* *).

Efter eröfringen af Maintz utskickades flere ströftroppar åt Elsas och Pfaltz. Sjelfva hufvudstyrkan

*) Denna händelse anföres af somliga under den sednare inträffande belägringen för Creutznach.

ställdes uti ett förskansadt läger mellan Maintz och Rhenfloden, icke olika ställningen vid Werben. På södra sidan om Maintz och Rhens förening uppfördes en ny fästning, ämnad till stadens och erkebiskopens bevakande. Den kallades Gustafsborg, men af soldaterna *prestpinan.* Efter dessa bragder förlade konungen sina troppar i vinterqvarter; och valde dertill för egen person den nyss eröfrade staden Frankfurt am Main.

SEXTIONDENIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF I FRANKFURT.

Det var nu jemnt ett och ett halft år sedan Gustaf Adolf landsteg i Tyskland. På denna sista tiden hade han kämpande och segrande genomvandrat Meklenburg, Brandenburg, Saxen, Franken och Rhenlandet. Hans vapen voro utbredda öfver största delen af Tyskland, för det mesta segrande. Uti Böhmen hade saxarna inträngt och eröfrat Prag. Mot Schlesien stod Alexander Lesslie på vakt. Uti Meklenburg herrskade Tott. I Neder-Saxen brottades Banér och Pappenheim; Horn uti Franken och hertig Bernhard i Elsas eröfrade det ena fästet efter det andra. Uti Frankfurt, medelpunkten af det vestliga Tyskland, låg Konungen, under sken af vinterqvarterets hvila sysselsättande sig med vigtiga underhandlingar och ledningen af det hela.

Under föregående året hade konungen oupphörligt jagat från den ena segern, från den ena eröfringen till den andra. Nu fick han för första gången stanna någon längre tid stilla, och njuta de rika frukterna af sina bragder. Omkring honom bildade sig snart ett

utmärkt lysande hof. Der sågos utom hans egna ryktbara krigare och vänner, fem sjelfständiga tyska furstar, en stor skara mindre betydande riksgrefvar och riksfriherrar, dessutom icke mindre än tolf eller tretton sändebud från främmande magter, alla på det präktigaste utrustade; slutligen Axel Oxenstjerna från Preussen, konung Fredrik af Böhmen och drottning Maria Eleonora från Sverge Hvarenda dag kommo ilbud, än från den ena än från den andra underhöfdingen, medförande nästan alltid glada tidningar om vunna segrar och eröfrade fästen. I midten af denna lysande verld stod konungen som en medelpunkt, kring hvilken allt rördes, af alla beundrad, af alla älskad. I synnerhet förstod han att genom sitt glada och nedlåtande väsende vinna det lägre folkets kärlek. Frankfurts borgare gingo hem, alldeles hänryckta af glädje och förtjusning, då den store af hela Europa beundrade hjelten hade på gatorna stannat och med lyftad hatt och mild uppsyn sagdt dem några vänliga ord. Hans stränga krigsordning ökade ännu mera deras beundran och tillgifvenhet, serdeles i jemnförelse med tillyanernas härjningar. Tvenne soldater, som begått mindre förbrytelse, blefvo hängda, och de andra förhöllo sig ordentligt. Sjelfva jesuiterna talade från predikstolarna med loford om denna beundransvärda krigshär. — Den af några inträffade omständigheter väckta misstankan om försåt mot den älskade furstens lif, stegrade som vanligt kärleken till än högre grad. Man fick nemligen veta, att sex jesuiter hade i Augsburg med liflig ed förbundit sig till konungens mördande. Detta oaktadt ville han icke använda några försigtighetsmått och den konungsliga boningen stod hädanefter som hittills öppen för hvem som häldst. Men en afton fann vakten en okänd person gömd uti sängkammaren. Han blef fasttagen, undersökt, och befunnen vara en katolsk prest från Antwerpen, hafvande uti sina kläder en dolk undangömd. Saken väckte både uppseende och oro. Man föreställde ko-

nungen nödvändigheten att hädanefter mera vårda sin personliga säkerhet. *Nej,* svarade Gustaf Adolf, *en konung kan icke lefva innesluten i en ask. De onda hafva ej heller magten som viljan, och förtröstan på Gud är bättre än den bästa lifvakt. Derföre anser jag icke faran så stor; ej heller förlusten, om äfven försåtet skulle lyckas. Den allvise vet nog, huru länge han vill begagna min svaga arm. Faller jag, så skall han uppväcka ett annat mägtigare och värdigare redskap. Hans stora verk beror icke af ett förgängligt menniskolif.* När hans vänner detta oaktadt fortforo uti sina varningar, yttrade han med någon motvilja: *Önsken j då lära mig misstroende mot försynen?*

Konungens nästan underbara framgång, hans lysande anseende och den sällsporda förening af furstarnas och folkens lika lifliga tillgifvenhet föranledde snart gissningar och rykten om hemliga och högre afsigter. *Konungen,* sade man, *eftersträfvar kejsarekronan, antingen öfver hela Tyskland, eller åtminstone öfver den protestantiska delen.* Man föreställde sig, att möjligheten skulle alstra begäret, hos Gustaf Adolf likasom hos mängden. Ovännerna ropade högt om sådana egennyttiga planer; vännerna hviskade derom med fruktan eller hopp, allt efter hvars och ens olika ställning och olika åsigter. Smickrare framkastade ditsyftande ord, i tanka att göra sig behagliga. Man upprepade ett gammalt ordspråk: *att den, som ett helt år igenom innehar Frankfurt am Main, är också innehafvare af hela romerska riket.* En annan anmärkte, *att konungen hade i sitt våld både Nürnberg, der kejsarekronan förvaras, och Frankfurt der hon påsättes.* — En tredje liknade honom vid Alexander i anseende *till segrarnes hastighet och mängd; jag hoppas,* tillade han, *också till vidden af det nya grundlaggda väldet.* Konungen drog på munnen och sade: *Så ärelysten är jag icke. Jag ämnar nöja mig med det landstycke, som ligger mellan Östersjön och Rhen-*

floden. Ingen kunde förstå, om detta yttrande var skämt eller allvar. Sina framtida planer höll konungen djupt dolda inom eget bröst.

Den olycklige Fredrik af Böhmen var också en bland de furstar, som infunno sig uti Frankfurt. Gustaf Adolf hade i allmänhet visat mycken välvilja för de förtryckta protestanterna, för konung Fredrik i synnerhet, om hvilken han fällt flere gynnande utlåtelser. Efterdömet af de mecklenburgska furstarnas återställande berättigade till glada förhoppningar, hvilka efter segern vid Breitenfeld stegrades i samma mån, svenskarna genom Franken närmade sig mot Pfalz, Fredriks fordna arfland. Gustaf Adolf yttrade också sin bestämda afsigt att återlemna detta furstendöme åt dess rätta ägare, och han plägade vid de krigiska företagen i samma land uppmuntra sina skottar och engelsmän, med den anmärkningen, *att de skulle liksom forntidens riddare strida för deras sköna och oskyldigt förföljda prinsessa, drottningen af Böhmen.* I dessa omständigheter såg Fredrik glada förebud och hastade till Frankfurt, till sin i hoppet skådade räddare och räddning. Gustaf Adolf emottog honom med aktning och vänskap, lofvade för framtiden sitt osvikliga biträde; men kunde för närvarande ingenting bestämdt företaga. Ärenderna voro redan förut mer invecklade än lätt redas kunde. Han fruktade i synnerhet, att Spanien, retadt genom ett sådant steg, skulle utrusta sina flottor och förstöra Sverges uppväxande handel. Han fordrade, det Fredriks svåger, konungen i England, skulle förbinda sig att i sådan händelse förklara Spanien krig, och understödja Sverge. Men då denne af tröghet eller oförmåga sökte draga sig undan, förklarade Gustaf Adolf, *att han icke ensam kunde blottställa sig och hela sitt företag för en enskild furstes fördelar.* Fredrik måste låta sina anspråk hvila. Dock beslöt han att åtfölja svenska konungen för att iakttaga hvarje lägenhet att tillvinna sig hans ytterligare välvilja och understöd.

Oaktadt det ingångna förbundet hyste Gustaf Adolf en häftig ovilja mot Frankrike, dess hof, regering, och serdeles mot Richelieu. De obehagliga tvisterna om regenternas tittlar och företräden voro måhända första orsaken; största åter den uti Richelieus trolösa statskonst allt mera djupt inträngande blicken. Fransmannen underhandlade nemligen på samma gång med Sverige och dess fiende Bäjern: med kejsaren slöt han fred i Italien, men utfäste sig vid samma tid att i Tyskland understödja Sverges mot samma furste rigtade anfall; han förföljde protestanterna i Frankrike, men skyddade dem i Tyskland; sökande städse egen fördel uti grannarnas oroande. Detta falska och oädla förfarande kunde ej annat än väcka förakt och afsky, serdeles hos en man af Gustaf Adolfs sinne. Det tycktes honom mången gång, som förbundet med den illsluge Richelieu vore en förbrytelse mot det heliga värf, han åtagit sig att utföra. När han dertill märkte, huru samme Richelieu sökte leda svenska hären efter sina enskilda afsigter och fördelar, blef han ännu mera förtörnad. Endast det tvingande behofvet af franska dukaterna kunde förmå honom att fortsätta förbundet. — Äfven Richelieu å sin sida hade svårt att bibehålla sin plats och sin en gång utstakade kosa. Till Ludvig den trettonde kom nemligen från de katolska furstarna den ena beskickningen efter den andra, högt och bittert klagande öfver det understöd, han lemnade den kätterska Gustaf Adolf. De försäkrade, att denne sednare furste umgicks med icke mindre planer än att från jorden utrota katolska bekännelsen: hans annalkande mot Rhen visade ju tydligt afsigten att uppröra och hjelpa de franska huguenotterna; de besvuro derföre konung Ludvig att öppna ögonen för dessa faror, och att icke längre understödja ett för både hans land och lära så förderfligt företag. Ludvig vacklade och det var icke utan möda, som Richelieu kunde förmå honom till fullföljande af det en gång fattade beslutet. Men då Gustaf Adolf efter slaget vid

Breitenfeld gjorde så förvånande framsteg; häldst när han gick öfver Rhen och eröfrade Maintz, började Richelieu sjelf blifva orolig. Han tyckte, att svenskarna kommo honom alldeles för nära på lifvet, och fruktade snart hos Gustaf Adolf en lika vådlig öfvervigt som förut hos Ferdinand. Han började derföre blifva kallsinnig, lägga konungen det ena hindret efter det andra i vägen, och penningesändningarna kommo allt mer och mer ojemnt. Gustaf Adolf märkte misstroende och föreslog till dess häfvande ett personligt möte mellan de båda konungarna. Ludvig vågade icke utsätta sig för jemnförelsen med en herre af Gustaf Adolfs egenskaper; han ursäktade sig, förebärande ojemn hälsa; men erböd att *till mötet sända Richelieu i sitt ställe.* — *Välan*, svarade Gustaf Adolf, *då skall också jag sända en af mina ministrar.* Mötet gick ingen gång i fullbordan. Richelieu erböd sig att till Gustaf Adolfs hjelp utrusta en krigshär och dermed besätta Elsas. Afsigten var helt tydligen att bemägtiga sig denna landsort och om möjligt skörda ändå flere frukter af svenskarnas redan vunna segrar. Gustaf Adolf afböjde förslaget. *Tyskland*, sade han, *kan icke föda tvenne så stora krigshärar. Dessutom äro franska tropparna derstädes öfverflödiga; jag åtager mig att numera ensam sköta detta rike. Vill konung Ludvig understödja den gemensamma saken, så må han angripa Spanien och vid Pyreneerna sysselsätta dess härar.* — *Jag är*, tillade han förtrytsamt, *icke Tysklands proditor utan protector* *). Spänningen blef allt mer och mer häftig. Franska sändebudet visade en gång, likasom hotande, en lång lista öfver Frankrikes härar, jemnte en beräkning, huru snart de kunde vara i Tyskland. *Besväret att föra dem till Tyskland*, sade konungen, *är öfverflödigt. Jag kan möta dem vid Paris, dit jag känner vägen likaväl som till Wien.* Richelieu fortsatte sina stämplingar och ville nödga

*) *Förrädare utan beskyddare.*

Gustaf Adolf att bevilja stillestånd åt katolska furstarna, och man fick veta, att han lofvat beskydda Bäjern, till och med emot sjelfva Gustaf Adolf. I förbittringen utbrast denne sednare: *Jag skall med mina svenskar gå till Paris och köra bort den baksluga munken.* — *Besväret att gå till Paris,* svarade franska sändebudet, *är alldeles öfverflödigt. Munken skall säkert ha den äran att på gränsen möta eders majestät i spetsen för 100,000 man.* Nära nog hade den bittra ovänskapen öfvergått till öppen fejd. Gemensam fruktan och fördel hindrade utbrottet.

Redan straxt efter slaget vid Breitenfeld hade Gustaf Adolf kallat Axel Oxenstjerna till Tyskland. Denne begaf sig genast på vägen, men hann icke fram till krigshären förr än i Frankfurt. Vid annalkandet sände Gustaf Adolf sin egen vagn till hans möte och emottog med utmärkt hjertlighet den bepröfvade vännen. Nästan hela första dagen och en god del af de följande tillbragtes i hans sällskap under enskilda, af ingen hörda samtal. Men då Oxenstjerna vid första mötet lyckönskade konungen öfver dess vunna segrar, skedde sådant med det betydelsefulla tillägget, *att han häldre velat frambära denna lyckönskan uti Wien än i Frankfurt.* Oxenstjerna tyckte neml. att konungen hade efter slaget vid Breitenfeld bort tåga rakt åt Wien i stället för att vända sig mot vester. Gustaf Adolf anförde sina grunder och Oxenstjerna teg, ty saken var gjord; men ännu långt efter konungens död yttrade han flere gånger samma öfvertygelse. För öfrigt fortfor det serdeles förtroliga och vänskapsfulla förhållandet mellan båda de stora männerna. Gustaf Adolf skänkte Oxenstjerna den från erkebiskopen af Maintz tagna betydliga boksamlingen, hvilken denne straxt anslog åt det då nyligen inrättade Westerås gymnasium. Fartyget, hvarpå den skulle föras öfver Östersjön, led skeppsbrott och hela den dyrbara samlingen gick förlorad.

Aderton månader hade förflutit sedan Gustaf Adolf lemnade Sverge, och med hvarje månad ökades som

vanligt Maria Eleonoras längtan. Redan om sommaren 1631 reste hon öfver till Pommern, i sällskap med betydliga förstärkningar. Hertig Bogislaus ville med baler och högtidligheter fira hennes ankomst. Maria Eleonora undanbad sig alla dylika tillställningar. *Dessa sorgliga tider*, sade hon, *fordra snarare bot- och bönedagar, än fester och skådespel. Huru kan jag dessutom njuta något nöje, när jag derunder hvarje ögonblick tänker på de faror, för hvilka min höga gemål är utsatt.* Hennes lifliga önskan att begifva sig till konungen, kunde dock ännu icke tillfredsställas, emedan denne var helt och hållet upptagen af slaget vid Breitenfeld, dess förberedelser och närmaste följder. Hon besökte under tiden sin barndomsboning, Berlin, likaså Leipzig, Erfurt och flere kringliggande städer, öfverallt utmärkande sig genom en furstelig frikostighet. Ändteligen sedan Gustaf Adolf slutat rhenska fälttåget och gått i vinterqvarter, lät han tillkalla sin gemål. Från Erfurt anträdde hon resan, åtföljd af systern och under beskydd af Patrik Ruthwen med 1,200 ryttare. Vägen togs genom Thüringen och Franken, der hon öfverallt hörde återljudet af folkens, af hela Europas beundran och kärlek för hennes älskade hjelte. Så nalkades hon Frankfurt. Konungen hade ridit emot henne ända till Hanau. Maria Eleonora kastade sig till hans bröst och omslöt med sina armar den älskade. *Nu*, ropade hon, *nu är ändteligen den store Gustaf Adolf fången.* De återvände till Frankfurt, der flere dagar tillbragtes med nöjen och högtidligheter, och konungen fästade kring sin sköna gemåls lockar ett blixtrande diadem af omätligt värde.

Under vistandet i dessa trakter, inträffade en händelse, som kastat någon skugga på Gustaf Adolfs minne. Uti hans hof var nemligen som kammarherre upptagen Erik Brorsson Rålamb, en lärd och berest yngling, dock af öfvermodigt och stolt sinnelag. Då konungen en gång i sällskap med flere främmande furstar satt vid aftonmåltiden, var af en händelse ingen bland hofjunk-

rarne tillstädes. Konungen befallte derföre Rålamb träda till bordet och bestrida hofjunkaretjensten. Sådant var egentligen under värdigheten af en kammarherre. Rålamb kunde derföre alldeles icke förmå sig att efterkomma konungens befallning; å andra sidan kunde han ej hitta på några skenbara ursäkter, utan vände sig hastigt om och lemnade rummet. Konungen blef utomordentligt uppbragt öfver denna djerfva, i främmande furstars närvaro visade olydnad, och befallte, att Rålamb skulle fängslas. Denne blef derom i förväg underrättad och rymde. Konungens harm ökades än mera. Han misstänkte, kanske icke utan skäl, att Rålamb blifvit uppfostrad uti sjelfsvåldiga tänkesätt, och befallte derföre, att fadren, som var president i Åbo hofrätt, skulle afsättas, häktas, och mista alla sina förläningar, till dess att hans son inställt sig för att undergå lagligt straff. Fåfängt fällde rådet förböner för fadren, såsom *en gammal förtjent embetsman, oskyldig i sonens brott*, och *för detsamma redan tungt straffad med en hjertängslan, som laggt honom på sjukbädden.* Konungen var obeveklig; och gamle Rålamb måste verkligen undergå ofvannämnde straff, *emedan han sin son till vördnad och hörsamhet mot öfverheten icke bättre upptuktat hade.* Ändteligen nära tre fjerdedels år derefter, på drottningens förbön, lofvade Gustaf Adolf att mildra fadrens straff; men konungens snart påföljande död hindrade den slutliga förlikningen. Genom Oxenstjernas bemedling blefvo sedan båda Rålambarna upptagna till nåder igen. Sonen dog ett par år derefter såsom svenskt sändebud uti Paris.

SJUTTIONDE KAPITLET.

ERÖFRINGEN AF CREUTZNACH.

Under denna Gustaf Adolfs vistelse uti Frankfurt hade många fredsunderhandlingar blifvit påbegynta, men alla utan önskad framgång. Frankrike, som redan vunnit sitt åsyftade mål, kejsarens förödmjukande, och som tillika fruktade en ny och farligare medtäflare i Gustaf Adolf, var månända den enda, som uppriktigt önskade freden. Kejsaren hoppades att genom Wallensteins snille och krigets skiftande lycka återvinna sin förlorade öfvervigt, och Gustaf Adolf ville icke höra talas om fred, förr än katolikerna voro så försvagade, att de ej mer kunde skada. *Förr*, mente han, *kunde ingen hoppas att för dem få vara i fred.* Man rustade således till ett nytt fälttåg. Hvarje parti trodde, att det skulle blifva afgörande och ansträngde i förhållande dertill sina krafter. Gustaf Adolf med bundsförvandter hade ungefär 100,000 till fot och 40,000 till häst. Kejsarens och katolikernas rustningar voro ändå större.

Krigsrörelserna hade under vintern endast aftagit, icke upphört, och redan i medlet af Februari började konungen laga sig till uppbrott. Han hade ännu icke afgjordt, antingen han skulle angripa Tilly, eller vända sig mot Köln, men han ansåg i alla händelser nödvändigt att förut försäkra sig om fästningen Creutznach till en förmur för Maintz, i fall spaniorerna ämnade angripa denna stad. Bönderna i landet voro honom så tillgifna, att de för detta tåg sjelfvilligt lagade de af vinterregnet skadade vägarna och anskaffade alla nödiga underrättelser. Vid framkomsten lät Gustaf Adolf uppfordra fästet; men besättningen, bestående af 600 pröfvade soldater, afslog hvarje underhandling. Stället tycktes ointagligt genom lägets och försvarsverkens höjd.

Dessa sednare reste sig hotande, det ena efter det andra, och fingo af svenskarna namnet: *Djefvulsverken*. Men Gustaf Adolf var ej van att öfvergifva ett företag, och belägringen öppnades. Dess framsteg voro dock ganska långsamma, emedan den hårdt tillfrusna jorden försvårade gräfningen; men ändteligen efter fjorton dagars arbete nalkades löpgrafven till murarna. Konungen, som önskade erhålla noggrann kännedom om belägenheten, hade, åtföljd af några officerare, gått nära intill vallen, då en derifrån kastad sten flög tätt förbi hufvudet och en muskötkula dödade en af de åtföljande herrarna. Konungen drog sig tillbaka och gick till en närbelägen höjd, hvarifrån man, ehuru sjelf på nära håll utsatt för fästningens eld, kunde bättre utforska tillståndet i dess inre. En underofficer kröp försigtigt uppföre backen, och kom efter en stund ned igen med underrättelse om sina upptäckter. Konungen ville dock hafva än närmare besked och kröp derföre sjelf upp på åsen, vida högre än underofficern hade vågat. Han återkom oskadad, och reste sig åter upp, sägande: *Nu vet jag, huru fästningen invändigt ser ut; och i morgon afton klockan fem ämnar jag sitta som borgherre derinne;* och han utdelade straxt de för sådant ändamål nödiga befallningarna. Morgonen derpå antändes en mina, hvilken kastade i luften en del af murarna, hvarefter svenskarna rusade till stormning; Winckel med blåa regementet först, sedan en mängd frivillige af alla folkslag. Motståndet var förtvifladt. Winckel blef illa sårad; Torstensson, af en sten träffad i hufvudet, störtade afdånad från stormstegen; och slutligen drefvos alla svenskarna tillbaka. Gustaf Adolf befallte ett nytt angrepp, hvilket företogs med utomordentlig häftighet; striden uti murbrottet varade fulla två timmar. Ändteligen ropade en kejserlig officer ordet *Pardon*. Wallonerna ville i sin förbittring mörda honom, men i samma ögonblick klättrade andra svenskar in öfver de på sidan obevakade murarna; allt motstånd var fåfängt, och besättningen begärde att dagtinga.

Svenskarna hade redan vallarna inne; gatorna lågo öppna och oförsvarade för deras fötter; och att plundra en med storm eröfrad stad ansågs vara de stormandes rättighet. Men så sträng var krigstukten i svenska hären, att ingen enda sprang ned i husen, utan alla stannade i god ordning på murarna, afvaktande sin konungs ytterligare befallning. Borgrarna sågo detta uppförande med beundran, och skyndade sig att sjelfmant inbjuda soldaterna till förfriskning och hvila. — Gustaf Adolf, förtretad öfver besättningens långa motstånd och den derigenom lidna förlusten af både tid och folk, befallte, att wallonerna skulle nedlägga sina vapen och tåga bort utan någon krigisk hederbevisning. Men han ångrade på ögonblicket denna orättvisa mot tappra fiender. Besättningen fick återtaga sina med heder förda vapen och under flygande fanor lemna fästningen.

Under tiden hade hertig Bernhard eröfrat de flesta i trakten varande borgar och städer, så att Maintz numera kunde anses temligen tryggadt. Konungen lemnade derföre i denna stad sin drottning och tillika Axel Oxenstjerna, åt hvilken anförtroddes högsta styrelsen öfver rheuländerna och der förlaggda krigshärar. Sjelf tågade han med hufvudstyrkan tillbaka till Franken, för att möta den nu från sina vinterqvarter uppbrutne Tilly.

SJUTTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

TÅGET TILL DONAU.

Närmaste orsaken till detta företag var följande. Tilly brann af begär att genom någon ärofull bragd utplåna nesan af nederlaget vid Breitenfeld. Medan

derföre Gustaf Adolf var sysselsatt vid Creutznach, uppbröt han från vinterqvarteren, och vände sig mot Bamberg, hvarest Gustaf Horn med en mindre styrka af svenska krigshären var förlaggd. De katolska bönderna gynnade och förtego Tillys förehafvande, så att Horn blef öfverraskad och led en icke obetydlig förlust. Detta retade Gustaf Adolfs stolthet. Han hade ämnat, ja nästan bestämt sig att tåga mot Köln; men förlusten vid Bamberg borde godtgöras och Tillys förmätenhet icke lemnas ostraffad; möjligtvis kunde tillfälle yppas att på samma gång intränga uti sjelfva Bäjern. Han tågade således från rhentrakten inåt Franken, och förenade sig derstädes med Gustaf Horn, samt med Wilhelm af Weimar och Johan Banér, hvilka med deras troppar blifvit tillkallade. Med en krigshär, som sålunda steg till 40,000 man, skyndade han i spåren efter den tillbakatågande Tilly.

Träffningen vid Bamberg blef för Maximilian en anledning både till glädje öfver utgången och bekymmer för följderna. Han förutsåg nemligen, att denna händelse skulle locka Gustaf Adolf tillbaka till Franken, derifrån måhända till Bäjern. Han ämnade fördenskull i början skicka Tilly till Böhmen, i afsigt att derigenom leda kriget från sina till kejsarens länder, och tvinga Wallenstein att sätta sig i rörelse. Men å andra sidan kunde han omöjligen lemna sina egna arfländer utan försvar; sådant skulle synas för innevånarna som feghet eller förräderi. Dessutom hoppades han, att Tilly skulle kunna hejda konungen, om icke på öppna fältet, likväl bakom Donau och Lechfloderna, hvilka likasom breda grafvar omgåfvo och beskyddade hela landet. Tilly fick derföre befallning att draga sig tillbaka och intaga plats bakom nyssnämnde tvenne strömmar. Han lydde, men ogerna. Flere gånger uppställde han sina troppar i slagtordning för att invänta fienden; men kurfurstens befallning och stundeliga underrättelser om konungens ökade styrka förmådde honom att ånyo bryta upp och fortsätta återtåget. Det skedde med ökad

skyndsamhet, ju närmare konungen nalkades. Slutligen gick Tilly öfver Donau och uppref alla mellan Neuburg och Ulm befintliga broar, med undantag af Donauwerths, uti hvilken stad en stark besättning under hertig Rudolf af Lauenburg blef inkastad.

Under detta tåg kom Gustaf Adolf till Nürnberg, en bland Tysklands förnämsta städer. Innevånarne voro här, likasom i de flesta fria riksstäderna, lutterska bekännelsen ifrigt tillgifna; men med ångest hade de nu uti flere år sett, huru denna lära hos de flesta grannarna blifvit utrotad, dess bekännare med våld omvända, fördrifna eller till och med mördade. Ännu hade genom en lycklig tillfällighet Nürnberg sluppit undan; men dess innevånare väntade hvarje år det olyckliga slaget. Med Gustaf Adolfs uppträdande på Tysklands jord, uppgick också för dem en morgonrodnad, hvars löfte om bättre tider med hvarje nytt segerbud allt mer och mer bekräftades, och allt som befriaren nalkades, desto lifligare blef också de förtrycktas glädje. Nu kom han i egen person till deras stad, och det icke i spetsen för en hotande krigshär, ty denna lät han på afstånd tåga Nürnberg förbi, utan endast likasom på besök, omgifven af egna höfdingar och Tysklands befriade furstar. Konung Fredrik af Böhmen red vid hans sida. Rådet och de förnämsta innevånarne gingo till hans möte för att öfverlemna stadens nycklar, gatorna hvimlade af jublande skaror, fönsterna af åskådare med hviftande näsdukar och klappande händer. Allas blickar voro fästade vid den segrande hjelten, hvilken, vänligt hälsande, red fram genom folkskaran. Nu ändteligen, då räddaren stod midt ibland dem, ansågo de sig säkra om räddningen. Klockornas och kanonernas ljud samt mängdens glädjeskri hälsade de intågande konungarna, under det månget öga med tysta tårar tackade konungarnas konung för den vunna befrielsen.

Då Gustaf Adolf stigit upp i de honom anvisade rummen, inträdde rådet och frambar dyrbara skänker,

bestående uti betydliga penningesummor och rika förråder åt hären, dessutom tvenne af silfver serdeles skönt arbetade himmels- och jordglober åt försvararne af jordens frihet och himmelens ljus. De gamle rådsherrarna voro rörda; icke mindre konungen sjelf. *Jag tackar eder*, sade han, *eder och hela eder stad, för dessa rika föräringar. De skola alltid blifva mig kära, icke blott som dyrbarheter och sällsynta mästerstycken, utan än mera såsom minnen af eder kärlek. Dock kunnen i icke gifva eller lofva mig något bättre än trohet mot vår rättvisa sak, ståndaktighet uti vår heliga lära. Låten eder derifrån icke vändas; hvarken af hotelser eller löften, fåfänga eller vällust eller någon af de lidelser, dem menskliga naturen underkastad är. I hafven skänkt mig bilder af himmelen och jorden; må jorden med dess rikedomar och härlighet icke locka oss från himmelens ännu härligare gåfvor.*

Gud hafver satt eder, gode herrar, till styresmän öfver denna stad, hvars like i rikedom och storlek jag näppeligen skådat hafver. Edert kall är vigtigt och många tusende menniskors väl och ve ligger i eder hand. Från väl förtjenta förfäder hafven i ärft denna deras värdighet och som jag hoppas äfven deras tänkesätt, så att i ären både goda patricier och goda patrioter, och en gång inför Guds högste domstol edert vigtiga kall försvara kunnen.

Underbart har Gud hittills midt ibland faror och förstörelse skyddat och uppehållit eder stad. Underbart har han också till eder räddning skickat mig åt dessa trakter; då jag förr skulle väntat mig att få se den yttersta dagen än att komma till eder stad. Men derjemnte har han också i det öde, som öfvergått många andra edra trosförvandter, ställt eder för ögonen efterdömen af sin vrede, sitt straff, eder till varning, till väckelse.

Icke alla dagar skall Gud sända eder en sådan predikant, som i dag, den der icke endast kan trösta med orden utan och hjelpa med gerningarna. Derföre

hören och besinnen mina ord. Långt från min kalla men lugna fosterbygd har jag kommit hit till edra oroliga länder, och det för eder skull och för vår gemensamma heliga lära. Jag har för densamma uppoffrat mitt eget lugn, mina fattiga undersåtares tillgångar, deras blod, deras lif; ja mitt eget, derest Guds nådiga vilje så skulle fordra. Så mycket på mig beror, skall jag med Guds hjelp strida, lida, och umgälla. Men så besvär jag ock eder, vid Guds barmhertighet, gören hvad eder tillkommer vid det stora verket. Varer ståndaktige, tålige! Kämper en god kamp och behåller trona; så skall ock Guds hand uppehålla och skydda eder stad, eder till odödlig ära både i lifvet och efter döden, och slutligen till salighetens oförvanskeliga krona.

Sedan konungen spisat middag, lemnade han staden, men hans ädla och sköna gestalt, hans milda och glada uppförande, hans varma och innerliga ord hade vunnit allas hjertan, så högas som lågas. Det till rådsherrarna hållna talet blef genast ur minnet upptecknadt, och lästes snart i hundradetals afskrifter med förtjusning och tårar. Uti stadens mångfaldiga och talrika verkstäder målades, trycktes, prässades, göts, inväfdes hans bröstbild på tusende olika sätt, men alltid med uttrycken af lika beundran och kärlek, och en af deras lärda hade snart färdig en lång och vidlyftig slägttafla, hvarigenom han ville bevisa, det Gustaf Adolf härstammade från en af Nürnbergs gamla burggrefvar *).

Gustaf Adolf skyndade emedlertid i hamn och häl efter den återtågande Tilly. Mången gång kom han om qvällen till samma ställe, som Tilly lemnat dagen förut. I rättan tid hann dock denne sednare att sätta öfver Donau och rifva alla dess bryggor. Konungen vände sig till Donauwerth. Hertig Rudolf hade derstädes börjat förbättra stadens redan förut starka fästningsverk;

*) *Palmsk. Acta ad historiam regis Gustavi Adolphi. T 1 p. 40.*

men konungen kom honom för hastigt uppå. Efter två dagars belägring nödgades hertigen taga till flykten. Konungen bemägtigade sig staden, och gick sedan öfver dervarande brygga in uti schwabiska kretsen, hvarest han utan motstånd utbredde sina segrande vapen.

SJUTTIONDEANDRA KAPITLET.

TRÄFFNINGEN VID LECH.

Tilly hade emedlertid förenat sig med Maximilian, hvilken till förstärkning medförde flere dels gamla, dels nyvärfvade regementer. Tropparna förlades uti det hörn af Bäjern, som bildas af Lech och Donau. Med tillhjelp af dessa båda floder och en krigshär af tjugutvå tusen man, hoppades Maximilian att kunna utestänga fienden, åtminstone från sjelfva bäjerska arflandet.

Vid betraktande af denna fiendens fördelaktiga ställning sammankallade konungen ett krigsråd och begärde dess utlåtande, antingen man borde göra ett försök att oaktadt Tillys närvaro tränga öfver floden, eller också välja en annan väg. Meningarna voro delade. Gustaf Horn yrkade, att konungen *borde öfvergifva både Tilly och Bäjern, samt tåga till Böhmen och derstädes skingra Wallensteins nyvärfvade troppar och sedan genom Mähren intränga uti Österrike; detta vore säkraste medlet att tvinga kejsaren till eftergift. Att deremot gå öfver den djupa och strida Lechfloden och det i åsynen af en stark och skicklig fiende, skulle alltid kosta mycket folk, äfven om det lyckades. Men i motsatt lätt inträffade händelse vore hela svenska hären förlorad och utan någon fast stödjepunkt utsatt*

för den då från sitt bakhåll säkert frambrytande Wallenstein. Denna mening biträddes af de flesta och äldsta öfverstarna; men icke af konungen. Han påstod tvärtom, *att man borde begagna den förskräckelse, hvari bäjerska hären blifvit försatt; men deremot sjelf alldeles icke låta förskräcka sig af dess stora antal, hvilket för det mesta utgjordes af bönder, nyss tagna från plogen. Donauwerth vore ju dessutom en god tillflyktsort i händelse af mindre gynnsam utgång; dock hoppades han, att sådant icke skulle behöfvas. Lyckan står dem djerfvom bi!* Horn fortfor att försvara sin sats. *Hvad*, ropade konungen, *vi som gått öfver Oder, Elbe och Rhen, ja öfver sjelfva Östersjön, skola vi stanna försagda vid Lechfloden. Besinna*, tillade han, *att ofta lyckas de svåraste företag, just derföre, att motståndaren anser dem omöjliga.* Horn teg, de andra likaså; och öfvergången blef besluten.

Åtföljd af en liten tropp ryttare, red konungen ut för att välja tjenligt ställe till utförandet. Han följde stranden, dock på något afstånd; emedan Tillys på andra sidan stående kanoner ofta tvärt öfver strömmen skickade kulor efter de svenskar, som visade sig. Länge red konungen förgäfves, ty floden, flytande rakt fram mellan sumpiga stränder, lemnade intet tillfälle till öfvergång. Ändteligen visade sig ett passande ställe. Strömmen gjorde en böjning åt vestra sidan, bildande derigenom på den motstående likasom en udde eller halfö. Vestra stranden var dessutom vid pass elfva fot högre än den motsatta. Dessa fördelar ville konungen begagna, men fann vid närmare undersökning, att Tilly, som sådant förutsett, hade redan besatt den gent öfver liggande stranden. Detta förargade Gustaf Adolf; men det afskräckte honom icke. *Hör hit gossar*, ropade han åt några af betäckningen, *femtio riksdaler åt den, som skaffar mig säker underrättelse, huru djup floden är der borta vid böjningen!* Ryttarne redo ditåt, men kunde ej nalkas stranden för den på andra sidan lig-

gande fiendens eld. Då framträdde en dragon och begärde tillåtelse att, förklädd som bonde, gå dit och undersöka läget. Konungen biföll, dolde sina ryttare och ställde sig sjelf på en aflägsen höjd för att med kikaren betrakta uppträdet. Om en stund kom dragonen ut ur en närbelägen by, alldeles förklädd till bonde och bärande en lång stång på axlarna. Han gick rakt till det anvista stället, och ropade åt bäjerska soldaterna, och bad, *att de skulle hjelpa honom öfver.* Då de icke kunde efterkomma denna önskan, gjorde han sjelf ett försök att vada öfver, och gick ut i strömmen, tills vattnet stod honom till medjan, allt jemnt kännande för sig med stången. När slutligen strömmen blef för djup, stannade han, skakade betänkligt på hufvudet, och gick tillbaka igen. Bäjerska soldaterna skrattade åt hans försök, och en af dem frågade, *om han kunde simma?* — *Nej landsman*, svarade bonden. *Är du då tokig, som vill gå öfver?* sade bäjraren, *floden är tjugutvå fot djup.* — *Hur vet du det så säkert?* frågade bonden. *Jo*, svarade den andra, *våra officerare mätte honom just i går.* — *Ack*, sade bonden, *kan icke någon af landsmännerna gå emot mig ut i strömmen, och sedan med stången draga mig öfver djupet; jag skall gerna gifva honom en half dukat för besväret.* En soldat afkastade kläderna och vadade ut i vattnet, likaså bonden, så att man deraf lätt kunde se, huru mycket flodbotten sluttade på begge sidor. Men då bonden af låtsad räddhåga och oförstånd bar sig för oskickligt åt, sam bäjraren öfver för att hjelpa honom. Den förre begynte då upprepa långa berättelser om sina olyckor, och huru de elaka svenskarna förstört alla hans sädesfält o. s. v. Men då han icke vågade för andra gången gifva sig ut åt djupet och den nakna bäjraren började frysa, sam denne sednare tillbaka igen och lemnade bonden åt sitt öde. Denne återvände, som det tycktes, ganska nedslagen och bedröfvad; men uppsökte snart konungen och lemnade honom de erhållna fullständiga underrättelserna. Gu-

staf Adolf gaf honom på stället en qvartermästareplats vid rytteriet och dessutom etthundrade riksdaler till nödig utstyrsel.

Med ledning af dessa underrättelser började man straxt det förberedande arbetet. Flere kringliggande bondstugor nedrefvos och af virket sammansattes en mängd starka bockar, med benens höjd lämpad efter vattnets djup. Meningen var att dessa skulle uti floden nedsättas, med plankor beläggas och sålunda bilda den behöfliga bryggan. Invid stranden var på bäjerska sidan en låg sandbank. Konungen lät så afpassa bockarnas höjd, att de nådde endast jemnt öfver vattenytan, hvarigenom hela bryggan blef af den låga sandbanken skyddad mot alla kulor från Tillys längre bort liggande kanoner. Dessa timmerarbeten förehades på något afstånd från floden för att icke i förtid väcka fiendens uppmärksamhet.

När alla tillredelserna voro färdiga, förde Gustaf Adolf hela sin här till det bestämda stället; och noga följande alla hans rörelser, infann sig också Tilly på den motstående sidan. Längs ned vid floden bakom sandbanken var bäjerska stranden, med undantag af en smal landtunga, ganska djup och träskig, så att vandraren nedsjönk till knäet. Längre bort höjde den sig småningom. I denna sluttning uppkastade Tilly först en lång graf, fylld med musketerare; bakom densamma och högre upp förlades artilleriet; uti en tät skog, öfverst på höjden, stod hela bäjerska krigshären.

Midt emot elden från alla dessa förskansningar ryckte svenskarna fram, derunder dock något skyddade af den på deras sida högre stranden. Utefter böjningen af floden uppkastades fyra batterier med tillsammans sjuttiotvå kanoner och emellan dem förlades musketerare uti löpgrafvar längs hela stranden. Från dessa verk började snart en så förödande korseld öfver den gent emot liggande halfön, att ingen enda bäjrare vågade derstädes visa sig. Detta allt blef färdigt den 3 April, och straxt derpå började arbetet med bryggan.

För att så länge som möjligt dölja sitt förehafvande, lät konungen till stranden sammanföra och antända en myckenhet rå ved, beck och vattendränkt halm, hvars tjocka rök jemnte kanoneldens insvepte stället uti ett nästan ogenomträngligt mörker. Detta oaktadt upptäckte Tilly snart, hvad som förehades och riktade sina stycken ditåt; men förutnämnde sandbank och bryggans af Gustaf Adolf väl beräknade låghet hindrade kulorna att göra någon skada. Tilly anlade derföre på sidorna närmare floden tvenne batterier för att derifrån kunna komma åt den under verket varande bryggan; och arbetade dessutom på fullkomnandet af sina öfriga förskansningar, för att med så mycket mera visshet kunna tillbakadrifva den öfvergångna fienden. Så förgick hela den följande dagen.

Ändteligen den femte April blef bryggan färdig. Trehundrade finnska fotknektar voro de första, som skickades öfver; de skulle på motsatta sidan uppkasta en förskansning till broändans försvar, och åt hvar och en lofvades 10 R:dr i belöning. Endast försedde med hackor och spadar sprungo de öfver den ögonblicket förut färdiga bryggan och började straxt sitt arbete. Tilly, som i det längsta ville undvika att sända sitt folk ned i det förödande kulregnet, fördubblade kanonelden och besvarades på samma sätt af svenskarna, hvilka dock i allmänhet sköto både fortare och bättre. För att denna gången serdeles lifva dem, gick Gustaf Adolf sjelf till kanonerna, riktade och aflossade med egen hand vid pass sextio skott. Dundret af det ömsesidiga skjutandet var så förfärligt, att hela jorden darrade, och dånet trängde flera mil djupt in uti Bäjern. Svenskarna riktade sina kulor icke blott mot fiendens förskansningar, utan slutligen också mot den förut omnämnde skogen, och det icke utan framgång. Grenar, toppar, till och med tjocka stammar blefvo hvarje ögonblick afslagna och förorsakade i fallet både skada och förvirring bland de derunder stående tropparna. Finnarna hade emedlertid fått sin skans färdig, och erhöllo

förstärkning af 300 landsmän under Karl Gustaf Wrangel, hvilken härstädes utförde sin första vapenbragd. Vid samma tid hade också hertig Bernhard straxt ofvanföre funnit ett vad, der han, åtföljd af en hop finnska ryttare sprängde öfver och angrep fienden i sidan, hvarjemnte fotfolket började tåga öfver bryggan. Tilly skickade nu Altringer ned för att tillbakadrifva anfallet. Men så snart bäjrarna nalkades stranden och den mördande elden från konungens batteri och Wrangels finnar, stannade de och drogo sig tillbaka. Altringer sprang fram och förde dem åter mot fienden; men i detsamma flög en kanonkula så tätt förbi hufvudet, att han sanslös störtade till jorden, och bäjrarna ryggade för andra gången. Då framträdde ur förskansningarna Tilly sjelf, åtföljd af sina gamla walloner. Men äfven dessa studsade tillbaka för det mördande kulregnet. Då hastade Tilly fram i spetsen, fattade sjelf en af fanorna och gick rakt emot fienden. Wallonerna följde, men om några minuter träffades den gamle fältherren af en falkonet-kula, som krossade benet och kastade honom sjelf till marken. Wallonerna drogo sig tillbaka, dock bärande med sig den älskade anföraren. Denna händelse försatte hela hären uti villervalla och overksamhet. Tilly och Altringer lågo sårade och sanslösa; och ingen, icke ens kurfursten sjelf, visste hvad man borde företaga. Lyckligtvis doldes förvirringen af det inbrytande mörkret. Gynnad af denna omständighet, aftågade kurfursten med hela sin här, lemnande vid pass tvåtusen döda på fältet *).

Svenskarna förblefvo hela natten orörliga, hvar på sin plats, men tidigt följande morgonen skickades Nils Brahe med gula regementet att undersöka fiendens ställning. Han fann lägret tomt. Konungen skyndade dit och utropade vid betraktandet af Tillys fasta förskansningar och fördelaktiga ställning: *Om jag hade va-*

*) Enligt en annan uppgift skedde öfvergången längre åt söder öfver en ö, som är belägen midt uti floden.

rit hertig af Bäjern, aldrig hade jag lemnat en sådan plats och öppnat mitt land för fienden; nej icke ens om en kanonkula borttagit skägget och halfva hakan dertill.

Detta var gamle Tillys sista strid. Från slagfältet fördes han i kurfurstens egen vagn till Ingolstadt. Skakningen under den långa vägen förorsakade så svåra plågor, att han ofta förlorade sansningen, och de åtföljande trodde flera gånger hans sista stund vara kommen. Han uppnådde likväl staden, der en okunnig fältskär, under bemödandet att taga ut benskärfvorna, förorsakade honom olidliga plågor. Men högre än all kroppssmärta beklagade han sin olycka, att hafva öfverlefvat nederlaget vid Breitenfeld, eller att icke hafva hunnit utplåna denna skymf. Kurfursten satt ofta hela timmar vid sängen, tröstande, fast sjelf försänkt i sorg. Tilly rådde honom, att på intet villkor skilja sig från kejsaren, och att göra allt möjligt för bibehållandet af städerna Ingolstadt och Regensburg, serdeles Regensburg. På sådant sätt uthärdades femton dagar, under nästan outhärdeliga plågor. De slutades ändteligen den tjugonde April, då Tilly dog, lemnande sin ringa förmögenhet till delnings emellan sina gamla walloner och en älskad brorson, sitt minne åter till efterverldens odelade beundran.

Denna Gustaf Adolfs nya och oförmodade lycka och hans enda motståndares, den gamle Tillys, död väckte hela Europas förvåning och hos katolikerna häpnad och förskräckelse. *Släpp ned täckelset, skådespelet är slut!* sade en af kardinalerna, och nästan på samma sätt betraktade Maximilian sjelf sin ställning. I största hast förde han gemål och skatter i säkerhet, drog sedan tropparna, efter Tillys råd, till Ingolstadt och Regensburg; men nödgades dervid lemna land och hufvudstad öppen för segraren. Sjelfve kejsaren började frukta, att den förhärjande strömmen nu ändteligen skulle komma äfven till hans länder. Frankrike, redan förut afundsjukt, blef det än mera. *I sanning*, sade

Ludvig, *det är hög tid att sätta en gräns för den der Götens utsväfvande företag.* Serdeles kinkigt blef Frankrikes förhållande till Bäjern. För att locka dess furste från Österrike hade kardinal Richelieu lofvat att beskydda honom emot hvem som häldst. Nu i nödens stund ville Maximilian, att Richelieu skulle fullgöra sin förbindelse; men denne fruktade att stöta sig med den segrande Gustaf Adolf, och lemnade derföre kurfursten i sticket. Franska sändebudet i München ville likväl göra sitt bästa och reste till konungen samt begärde åt kurfursten en fullkomlig neutralitet, förebärande allehanda mer eller mindre rimliga skäl, t. ex. *att Tillys anfall mot svenskarna i Bamberg hade blifvit företaget mot kurfurstens befallning; att denne sednare städse talat med mycken aktning om svenska konungen* o. s. v. Men Gustaf Adolf svarade: *Jag känner nog kurfursten och hans prestknep. Han har en dubbel tröja och vänder ut än den blå, än den röda sidan, allt efter som omständigheterna fordra. Men han må blanda färgorna, huru som häldst; Konungen i Sverge skall han dock icke bedraga.* Nu började sändebudet att med en tämligen djerf ton omtala, *med huru mycket missnöje franska konungen skulle se sin vän, kurfursten af Bäjern, illa behandlad, och det af en konung, som stode i förbindelse med hans franska majestät, och af hvilken man kunnat vänta mera eftergifvenhet. Herre*, afbröt honom Gustaf Adolf, *ni går alldeles för långt uti er fransyska fritalighet; och jag får säga er, att jag alldeles icke anser mig behöfva åhöra sådana armärkningar. Hvad konungen i Frankrike beträffar, så förlåter jag eder okunnighet. Jag känner hans tänkesätt i denna saken, bättre än ni, och tror icke, att det är han som skickat er hit, häldst ni icke uppvisat någon sådan fullmagt. Jag betraktar eder derföre såsom skickad från kurfursten af Bäjern. Välan! så lemna honom då detta svar, att han skall* 1:o *återställa allt, hvad han tagit från mina bundsförvandter.* 2:o *Afskeda sina trop-*

par, samt förbjuda dem att derefter antaga kejsarens tjenst. 3:o Icke lemna åt mina fiender något slags biträde. 4:o Icke på tre år företaga någon fiendtlighet mot Sverges krona, och 5:o ställa borgen för uppfyllandet af sina löften. På dessa vilkor lemnar jag honom neutralitet; men om tjugufyra timmar måste jag hafva det afgörande svaret, eljest bryter jag som fiende in i hans länder och det genast. Sändebudet måste återvända utan att hafva erhållit något annat besked. — Straxt efteråt skickade Richelieu och frågade: *huru långt konungen ämnade sträcka sina eröfringar?* — *Så långt mina fördelar fordra*, blef det korta svaret. Frankrike teg och drog sig tillbaka, för att i stillhet åskåda den väntade och afgörande striden mellan konungen och Wallensteins nysamlade krigshär.

SJUTTIONDETREDJE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF I AUGSBURG.

Augsburg likasom Nürnberg var en bland de största och rikaste städer i Tyskland. Det hade dessutom fått en egen ryktbarhet genom den omständigheten, att det var här, som år 1530 först till Kejsar Karl den femte framlemnades den efter staden så kallade Augsburgiska bekännelsen, hvilken sedan lades till grund för de protestantiska kyrkornas vidare utbildning. Största antalet af innevånarna hade också öfvergått till dessa läror och vetat förskaffa sig flere kyrkor och betydliga privilegier. Men i följe af restitutions-ediktet hade helt nyligen kyrkorna blifvit tillslutna, privilegierna afskaffade och katolsk styrelse samt bäjersk besättning införda; och det till största harm, icke blott för inne-

vånarna, utan för hela det protestantiska Tyskland, som med ovilja såg den nya läran förtryckt uti sjelfva dess fädernesstad.

Att befria denna vigtiga ort ansåg Gustaf Adolf som både pligt, ära och fördel; den kunde jemnte Donauwerth tjena honom till stödjepunkt i södra Tyskland. Straxt efter träffningen vid Lech förde han derföre krigshären mot dess murar. Största delen gick under konungen sjelf på östra sidan af floden, artilleriet under Torstenson på den venstra. Vid framkomsten uppfördes batterier, och ett sändebud gick för att uppfordra staden. Besättningen utgjorde blott 1500 man, största delen nyvärfvadt och föga öfvadt folk; men befälhafvaren gaf det oaktadt ett stolt och vägrande svar. Borgerskapet deremot bad *konungen för Guds barmhertighets skull icke beskjuta staden och sålunda straffa den oskyldige med den skyldige. Bäjerska besättningen hade inkommit mot deras vilja, nästan utan deras vetskap. De bådo konungen bevilja densamma goda vilkor för aftågandet och derigenom rädda både innevånarne och deras stad.* Af medlidande hade Gustaf Adolf ännu icke aflossat ett enda skott, ehuru bäjerska kanonerna beständigt oroade svenska lägret. Han beslöt också att i det längsta söka villfara borgerskapets anhållan, och gaf Horn fullmagt att underhandla med bäjraren. Inom några dagar var fördraget afslutadt: besättningen uttågade och lemnade staden åt svenskarna. Derpå blef den katolska styrelsen afsatt, och i stället en protestantisk tillförordnad, hvilken måste edligen förbinda sig till trohet mot Gustaf Adolf och Sverges krona. Den 14 April bestämdes för det högtidliga intåget. Konungen var åtföljd af några utvalda troppar, samt Fredrik af Böhmen, Wilhelm af Weimar, Kristofer af Baden, Gustaf Horn, Johan Banér, Leonard Torstensson. Tåget gick till en af de protestantiska kyrkorna, hvilken likasom alla de öfriga samma dag under högtidlig ringning öppnades för evangelisk gudstjenst. Konungens hofpredikant, Fabricius, predikade öfver Ps.

12: v. 6. *Efter nu de elände förtryckte varda och de fattige sucka, vill jag upp, säger Herren; jag vill skaffa en hjelp, att man frimodeliga lära skall.* Sedan sjöngs hela 103 psalmen, beledsagad af särdeles skön musik, och icke utan liflig rörelse, utan tankar på sig sjelfva och sina befriare söngo de befriade stadsboarna: *Lofva Herran min själ och förgät icke, hvad godt han dig gjort hafver! Han har låtit Mose veta sina vägar; Israëls barn sin verk. — Lofver Herran, i hans englar, i starke hjeltar, som hans befallning uträtten, att man hans ords röst höra skall.* Ur kyrkan gick församlingen till torget, der konungen steg upp uti Fuggerska huset och ut på dess läktare. Nu trädde hela borgerskapet fram och aflade trohetseden: *Vi lofva och svärja, att den stormägtigste furste och herre Gustaf Adolf, Sverges, Göthes och Wendes konung, m. m. vår allernådigste furste och herre samt Sverges krona all tro- och huldhet, lydnad och tjenst bevisa, hans bästa befordra, hans skada efter yttersta förmåga afvärja, och i allting så göra och låta, som trogna undersåtare mot deras naturliga herre sig förhålla böra, och det troget och utan svek och arga list; så sannt oss Gud hjelpe till lif och själ!* Derpå anställdes en högtidlig måltid, och om aftonen en präktig bal, dit stadens skönaste fruntimmer voro kallade. Under dessa och dylika lustbarheter förgingo flere dagar. Gustaf Adolfs lätta och älskvärda umgängessätt tillvann honom allas hjertan, i synnerhet fruntimmernas. Man bevarar ännu vid Drottningholm en utmärkt dyrbar krage, som en skön Augsburgerfröken honom förärade, till minne af den befriade staden och af dess tacksamma innevånare.

SJUTTIONDEFJERDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS ERÖFRINGS-PLANER.

Det var vid denna tiden, som man började mer och mer tala om de ärelystna planer, af hvilka man tyckte sig finna spår uti Gustaf Adolfs uppförande. Vi vilja derföre vid detta tillfälle på en gång anföra, hvad samtid och efterverld kunnat derom utforska eller gissa.

Försöket att blifva konung uti Pålen är det första, som i detta häaseende väckt uppmärksamhet. Denna plan förbereddes länge, anledningen gifven af konung Sigismund sjelf och af dess hof. Denna konungs förvända styrelse spridde nemligen öfver hela landet missnöje med honom sjelf och ovilja för hans ätt. Denna sednare känsla ökades också genom slägtens inre oenighet. Drottning Constantia sökte nemligen bilda ett parti, som vid Sigismunds död skulle på thronen uppsätta hennes egen son, Johan Kasimir, med förbigående af den äldre, Uladislaus, hvilken likväl var hennes både stjuf- och systerson. Sigismund sjelf gjorde hvarken till eller från; men katolska presterskapet deremot understödde förslaget, emedan Johan Kasimir ansågs vara deras bekännelse ifrigt tillgifven, då man deremot om Uladislaus hviskade motsatsen. Man berättade nemligen, att han till beständigt studerande hade uti sin boksamling Lutters skrifter; men dolda under band och titel af Livius. Emedlertid saknade ej heller denne prins ett betydligt anhang, varande för sitt raska och glada väsende älskad både af adeln och menigheten. Slutligen funnos många, som, missnöjda med hela konungahuset, kastade ögonen på inhemska herrar eller främmande prinsar. Riket sönderföll uti flere partier, hvilka blott afvaktade konungens död, för att i full strid bryta ut emot hvarandra.

Bland de mägtigaste ädlingar på denna tid var Kristofer Radzivil. En brefvexling upptäcktes, som åsyftade att vid Sigismunds framtida frånfälle på pålska tronen upplyfta hertigen af Orleans, Ludvig den trettondes broder; och Radzivil misstänktes som tillställaren. Straxt derefter blef fältherresysslan öfver Stor-Lithauen ledig, och Sigismund utnämnde dertill den åttioåriga Leo Sapieha, med förbigående af Radzivil som till platsen hade mesta både förmåga och rättighet. Följden blef först förlusterna mot svenskarna år **1626** och sedan Radzivils beständiga motvilja. För att hämnas sin lidna oförrätt beslöt han att störta den hatade konungaslägten från tronen, och dit upphöja dess arffiende Gustaf Adolf. Som skäl skulle uppgifvas, först denna konungs stora anseende och egenskaper; sedan hoppet att på detta sätt lösa den eljest olösliga striden mellan båda rikena. Radzivil rådgjorde härom med Johan Skytte, som var ståthållare i Riga, och efter erhållen uppmuntran begynte han att värfva anhängare; ibland andra sjelfva Leo Sapieha, unga Zamoisky och slutligen fältherren Gosiewsky, hvilken, missnöjd med Sigismund, hade under fångenskapen i Sverge lärt känna och värdera Gustaf Adolf. Meningen var att till konungavalet först och serskildt sammankalla Lithauens innevånare, hvilka man trodde sig lättast kunna leda.

Gustaf Adolf lyssnade icke ogerna till förslaget och snart öppnades derom bestämda underhandlingar. Första hindret var, att han bekände protestantiska läran; derpå svarades att, just enligt denna lära, borde ingen i trossaker tvingas, och hvarje ingången förbindelse hållas, äfven mot främmande bekännare; man kunde således af Gustaf Adolf hoppas både löfte om fullkomlig trosfrihet, och samma löftes orubbliga iakttagande. Andra hindret var Uladislaus och dess mägtiga parti; man föreslog derföre att åt denne prins lemna Smolensk med Sewerien eller till och med att genom Gustaf Adolfs vapen återlyfta honom på ryska tronen, hvartill han under Demetriska oroligheterna en

gång varit utvald. De i Pålen talrika protestanterna uppäggades, och man sökte till och med att bereda sig krimska tartarernas medverkan. Det syntes vara konungens afsigt att med allvar fullfölja företaget.

Å andra sidan saknas ej heller anledningar till motsatt öfvertygelse. Sjelfva sakens naturliga svårigheter och Sigismunds varnande öde kunde icke undfalla Gustaf Adolf. Af flere yttranden synes också, som skulle han hafva företagit hela underhandlingen mera för att stifta oro och villervalla bland pålackarna än i hopp att lyckas. År 1630, då han öfverlemnade verkställigheten åt sändebudet Jakob Russel, yttrade han misstroende så väl till personen som till hela företaget.

Han bedrog sig ej heller. Russel, i stället för att i tysthet utforska allmänna tänkesättet och skaffa anhängare, skickade till den då varande riksdagen i Warschau ett öppet bref, hvari han föreslog pålackarna att välja Gustaf Adolf till Sigismunds blifvande efterträdare, och sökte utveckla fördelarna af en sådan förening. Det var enligt pålska lagarna alldeles förbjudet, att medan konungen lefde väcka fråga om dess efterträdare. De många mot Gustaf Adolf lidna förlusterna af så väl länder som folk, hade dessutom i Pålen gjort hans namn beundradt, dock icke älskadt. Russels bref väckte derföre liflig och allmän ovilja, och blef offentligen på torget uppbrändt. Radzivil med hemliga anhängare vågade icke säga ett enda ord; saken förföll, och Gustaf Adolf lät sätta Russel uti fängelse, såsom den der öfverskridit den honom gifna fullmagten.

Den 30 April 1632 dog Sigismund. På sitt yttersta tillkallade han Uladislaus, utnämnde honom till sin efterträdare på svenska tronen, och satte, för att åt detta utnämnande gifva så mycket mera vigt, med egen hand på hans hufvud en krona, som skulle föreställa den svenska. Uladislaus antog också genast efter faderns död titteln af Sverges konung, och tillkännagaf derigenom sina tänkesätt emot Gustaf Adolf och sina

framtida planer. Denne sednare beslöt derföre att så mycket som möjligt hindra honom från att komma i tillfälle att dem utföra. Han affärdade i sådan afsigt några sändebud att vid det blifvande polska konungavalet bevaka Gustaf Adolfs bästa, eller åtminstone förekomma utväljande af någon bland Sigismunds söner. Men förgäfves. Drottning Constantia var redan förut död, och i och med detsamma hennes och Johan Kasimirs parti upplöst. Uladislaus blef med hela rikets enhälliga bifall korad och krönt till faderns efterträdare.

Gustaf Adolfs förslag att blifva romersk kejsare eller att åtminstone lägga en del af norra Tyskland under Sverge, är det andra och ännu vigtigare föremålet för häfdatecknares forskningar och statsmännernas begrundanden. Man finner det först omtaladt efter segern vid Leipzig, då kurfursten af Saxen i första förtjusningen erböd sig att till ett sådant företag medverka. Genom Gustaf Adolfs ovanliga framgång förvandlades åtminstone sednare delen af denna plan från en drömbild, till möjlighet, sannolikhet, verklighet. Att Gustaf Adolf redan vid nämnde tid hyste sådana afsigter, gissades med anledning af tåget mot vestern. Man anmärkte, att i händelse konungen endast haft för afsigt att tvinga kejsaren till billig fred, hade han blott behöft tåga rakt mot det värnlösa Wien; svängningen åt Rhenströmmen deremot åsyftade tydligen att eröfra dervarande länder och vinna på sin sida deras furstar och folk. Snart visade sig ännu betänkligare tecken: Gustaf Adolf lät hela Franken aflägga tro- och huldhetsed mot sig och svenska kronan. Uti tryckta påbud kallade han dess innevånare *undersåtare i vårt hertigdöme Franken, i vår stad Würzburg* o. s. v. En annan gång kallades hela kretsen *Kongl. Majestäts i Sverge landskap.* Många smickrare började bland Gustaf Adolfs tittlar införa orden *hertig af Franken*, till icke ringa oro för Oxenstjerna och flere trogna svenskar, hvilka mer än tydligt förutsågo den ovilja och

afund, som deraf skulle blifva en följd *). Under tåget mot Rhen växte misstankarne. Konungen hade i sitt sällskap många tyskar, men deremot endast få svenskar; *ty*, sade man, *han bemödar sig att till det blifvande kejsarevalet vinna tyskarnas välvilja.* Hans skonsamhet mot katolikerna härleddes från samma bevekelsegrund. De honom under julen i Frankfurt omgifvande furstarna bildade redan ett kejserligt hof, der det ej heller saknades smickrare och framkastade hänsyftningar på den blifvande kejserliga värdigheten. Gustaf Adolf plägade väl behandla sådana yttranden som skämt; men uti det fredsförslag, som någon tid derefter afsändes till kejsaren, befanns verkligen också det vilkoret, att Gustaf Adolf skulle antagas till romersk konung (d. v. s. thronföljare efter Ferdinand). — Då svenskarna inbröto i Schwaben, öfversvämmades också landskapet Burgau, som var kejserliga husets enskilda tillhörighet. Gustaf Adolf förklarade, att landet var genom eröfringssätt nu mera hans egendom, och att hufvudstaden Gunzburg skulle omdöpas till Adolfsburg. Till alla dessa misstänkta omständigheter kom slutligen den trohetsed, som Augsburg måste aflägga; likasom en vid samma tillfälle slagen skådepenning med inskrift *Gustava et Augusta, caput religionis et regionis* **). Gustava var en till Gustaf Adolfs ära gjord omskrifning af Augusta, Augsburgs latinska namn; man gissade att denna stad ämnades till säte för den blifvande protestantiske kejsaren. Någon tid efteråt föreslog Gustaf Adolf, att Tysklands protestantiska ständer skulle hålla ett sammanträde till öfverläggning om allmänna ange-

---

*) *Ridderstolp.* (75 a). Gustaf Adolfs tryckta plakat till Allen Untherthanen unsers Herzogthums Franken..... gegeben in unserer Stadt Würzburg 24/10 1631. — (75 d.) Ett dylikt plakat d, 8/5 1632 — (75 b). L. Grubb till Ax. Oxenstjerna, Frankfurt am Mayn de. 9 Febr. 1632.

**) *Gustava och Augusta, lärans och landets hufvudstad.*

lägenheter, serdeles om nödvändigheten att förena sig under ett gemensamt öfverhufvud för att i framtiden kraftigt kunna motstå kejsarens och katolikernas företag; man lät förstå, att med den öfvervigt, protestanterna för närvarande ägde, kunde de gerna bland sina egna trosförvandter välja romersk kejsare; slutligen yttrades med tydliga ord, att Gustaf Adolf vore dertill mest både förtjent och skicklig. Det vore dessutom billigt, att han för egen räkning behölle så väl öfver alla från katolska furstar tagna länder, såsom ock öfver de befriade protestanterna samma *jura superioritatis* *), som kejsaren förut innehaft; dessa stater borde för framtiden ständigt vara med svenska kronan förenade o. s. v. Kurfurstens af Saxen motstånd omintetgjorde företaget för den gången. Men straxt efteråt, då konungen tågade i Wallensteins spår upp emot Saxen, gaf han Oxenstjerna befallning att till Ulm sammankalla protestantiska ständerna från Schwaben, Franken och rhenska kretsarna. Der skulle föreslås en närmare förening dem emellan och tillika utväljandet af ett gemensamt öfverhufvud för att med mera enhet och drift utföra kriget. Gustaf Adolf hade utan tvifvel blifvit detta öfverhufvud; derigenom kommande ett trappsteg närmare kejsaretronen. Hans straxt derefter inträffade död afbröt för alltid dessa utsigter.

Vid ofvannämnde underhandlingar hade konungen en trogen medhjelpare uti sin svåger, kurfursten af Brandenburg. Anledningen var följande. Gustaf Adolf hade, som bekant är, blott ett enda barn, den sedermera så ryktbara drottning Kristina. Äfven kurfursten Georg Wilhelm hade blott en enda son, den sedan likaså ryktbare Fredrik Wilhelm. Det var den store Gustaf Adolf som vid sin ankomst 1631 till Berlin uti den då elfvaåriga gossen upptäckte den blifvande store kurfursten. Han började derföre vid detta tillfälle att sjelf tala om en förlofning mellan sin dotter

---

*) *Öfverhets rätt,*

och den unga kurprinsen. *Kanhända*, sade han, *faller jag förr eller sednare för en fiendtlig kula. I sådan händelse kan kurprinsen efter mig blifva konung i Sverge och tillika den mägtigaste furste i norden.* Med konungens växande lycka växte också kurfurstens benägenhet för förbindelsen, och Gustaf Adolf sjelf arbetade med allvar på dess knytande, samt uppgaf dertill åtskilliga förslager. Han tänkte den ena gången att göra unga Fredrik Wilhelm till kurfurste i Maintz och hertig öfver Franken; en annan gång till konung i Pålen. Som ett i alla händelser oeftergifligt villkor fordrades dock, att den unga fursten skulle uppfostras i Sverge, samt i lutterska läran. Detta sednare villkor förorsakade svårigheter hos kurfursten och hans rådgifvare, hvilka voro lika ifriga reformerta, som Gustaf Adolf lutteran. Möten föreslogos och betänkanden uppsattes och besvarades, till dess konungens död afbröt hela underhandlingen.

I fall Gustaf Adolf hade i dessa ämnen fattat någon bestämd plan, så är visserligen Axel Oxenstjerna den ende, som derom ägde närmare kännedom. Han yttrade också sedermera vid flere tillfällen, det konungen åsyftat att af Sverge bilda ett stort nordiskt rike, omfattande stränderna af Östersjön ända till Jutland; och utgörande en stark protestantisk motvigt mot katolikerna i söder. Man vet också, att konungen flere gånger yttrat, det svenskarna hade att välja mellan tvenne olika banor. Den ena var att inom sina vågor och berg lefva nöjda med deras alster och boningar. Det andra åter att såsom en bland Europas första magter beherrska Östersjö-stränderna rundt omkring. Att detta sednare var Gustaf Adolfs afsigt, derom är man tämligen allmänt ense, och det visar sig ännu tydligare af ett hans bref till Axel Oxenstjerna, skrifvet i början af året 1632 och innehållande en slags föreskrift vid underhandlingarna om brandenburgska giftermålet. Oxenstjerna skulle nemligen ställa villkoren så, att, derest *Gustaf Adolf icke erhölle flere afkomlingar, skulle*

Fredrik Wilhelm och Kristina tillsammans ärfva Sverge, Brandenburg och de länder, som i Tyskland kunde vinnas, allt förenadt uti en enda rikskropp, dock hvarje stat med sina egna lagar. Finge åter Gustaf Adolf en prins, skulle Kristina och de barn, som derefter födas kunde, de tyska orterna under Sverges höghet styra, likasom de spanska infantinnorna gjorde i Nederland. Dock vid förlust af all slags arfsrättighet fordrades, att furstarna skulle uppfostras i Sverge och i lutterska läran *). Tro och fosterland voro för Gustaf Adolf allt i alla.

Man har tadlat, att Gustaf Adolf ämnade sålunda för egen räkning behålla en del af Tyskland; och man vill framställa det såsom ett bevis, att eröfringslystnad och egennytta var grunden till hans företag. Saken kan dock betraktas från en helt annan sida. Gustaf Adolf slösade Sverges skatter och blod för Tysklands väl, och var sålunda både berättigad och skyldig att förskaffa sitt eget folk fördelar, svarande mot dessa uppoffringar; häldst hans förslag vid närmare pröfning äfven var beräknadt på Tysklands bästa. Ganska riktig var nemligen Gustaf Adolfs ofta upprepade anmärkning, att fred vore fåfäng, innan man hunnit upprätta en magt, nog stark att kunna hålla stången mot Österrike. Eljest skulle snart de tyska småstaterna återfalla uti oreda och vanmagt, värnlösa rof för en ny österrikisk eller måhända främmande inkräktare. Dessa förutsägelser, huru hafva de icke blifvit besannade af Tysklands ömkansvärda historia den närmaste tiden efter Westfaliska freden, då både land och folk blefvo fransmännens rof, och Europas åtlöje, och sjelfva den store kurfursten med sina utmärkta personliga egenskaper kunde rädda föga mer än sin personliga ära? Det är förvånande och tillika lärorikt att betrakta, huru i detta hänseende Gustaf Adolfs genomträngande blick insåg den närvarande och förutsåg den kommande ti-

*) *Falkenb.* Copia af ett bref från Gustaf Adolf, utan dato.

dens fordringar, så att verldshistorien blifvit likasom fullbordan af den svenska konungens profetiska planer. Gustaf Adolf ämnade i Nord-Tyskland bilda ett protestantiskt välde med Brandenburg till kärna och Fredrik Wilhelm till regent. Det blef sedan samme Fredrik Wilhelm, som i Nord-Tyskland kring samma Brandenburg bildade preussiska väldet, Österrikes motvigt och den förnämsta bland Tysklands protestantiska magter.

Att konungen åsyftat ett fullkomligt östersjövälde är således ovedersägeligt. Huruvida han åter hade någon verklig afsigt på kejsarekronan eller med dylika planer endast ville oroa Ferdinand, är kinkigare att afgöra, kanske omöjligt. Det är ofta svårt för sjelfva den handlande personen att vid början af ett företag bestämma dess gränser. Framgången gifver vanligtvis nya förslag, på samma gång som nya medel att dem utföra; och ju lifligare sinne, desto mera rikt på aningar om nya skapelser uti statens likasom snillets verld; desto mera brinnande ifver att förvandla dem till verklighet. Serdeles märkvärdigt är att höra Gustaf Adolfs egna utlåtelser i dessa ämnen. Man talade om kejsarens vådliga planer, och huru de genom konungen blifvit tillintetgjorda; huru denne sednare blifvit likasom för sådant ändamål enkom utrustad af försynen. Hans utomordentliga mod, hans lifliga begär att åtaga sig de förtrycktas sak, var en gåfva till menniskoslägtets räddning, ett bevis af Guds välgörande godhet. *Säg snarare,* sade konungen, *att det är ett bevis på Guds vrede; ty han öfvergifver aldrig medelvägen och tillgriper ytterligheter utom för att dermed straffa. Det är deremot ett tecken af hans kärlek, då han åt ett folk gifver konungar med vanligare själsförmögenheter. Sådana uppgöra inga förslager, som icke kunna utföras. Äran och ärelystnaden lemna i fred dem sjelfva och derigenom också deras folk. Då nu sådan konung med redlig och bestämd vilja, företager sig att noga följa ärendernas gång och bevaka sina undersåtares bästa, så lyckas det*

honom vanligen att bereda hela sitt rikes trefnad och väl. Lemnar han sig också i händerna på en gunstling, så är det värsta, som kan inträffa, att denne på det allmännas bekostnad riktar sig sjelf och sina vänner, och väcker fordna jemnlikars afund och harm. Men huru ringa äro icke dessa olägenheter, då man jemnför dem med ärelystnadens verkningar. Detta omättliga begär beröfvar både konungen och hans folk allt lugn. Han bär sina vapen lika långt som sina förhoppningar, och liknar en uppsvälld ström, som ödelägger de fält, öfver hvilka han framfar, och uppfyller verlden med förvirring, elände och fasa. Detta Gustaf Adolf. Mången frågar: huruvida han icke sjelf var på vägen att falla för dessa frestelser, som före och efter honom fällt så mången eröfrare. Historien lägger fingret på munnen och tiger; men vänder frågaren tillbaka mot den store konungens förflutna lefnad, häldre tacksamt räknande sin hjeltes verkliga välgerningar, än misstänksamt anande hans möjliga fel.

SJUTTIONDEFEMTE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF VID INGOLSTADT.

Uti Augsburg tillbragte Gustaf Adolf flere dagar med baler, skådespel och andra nöjen, lemnande derunder fritt lopp åt sitt glada och lifliga lynne. Ju ovanligare ett sådant uppehåll i krigsrörelserna förut hade varit, desto mer väckte det uppmärksamhet. Katolikerna började fatta det glada hopp, att hjelten, nu ändtligen berusad af framgången, skulle öfverlemna sig åt veklighet och nöjen; att någon bland Augsburgs unga skönheter skulle fjettra hans hjerta och förlama

hans arm; att denna rika och yppiga handelsstad skulle blifva ett nytt Capua för den nordiske Hannibal och dess segrande härar. De bedrogo sig. Största delen af svenska tropparna förlades utom staden för att icke inledas i dess frestelser, och konungens egen sysslolöshet var endast skenbar; han inväntade derunder utgången af ganska vigtiga underhandlingar.

Maximilian med sin oförskingrade krigshär låg ännu qvar vid Ingolstadt. Gustaf Adolf önskade lifligt att bemägtiga sig denna fästning, för att sedan hafva densamma till stödjepunkt för sitt tillämnade infall uti Bäjern. Men ännu hade Ingolstadt, likasom fordom Magdeburg, aldrig af fiende blifvit besegradt, och denna gången visade sig dertill än mindre anledning, emedan besättningen understöddes af hela bäjerska hären. Då gjordes konungen i hemlighet följande förslag. Den under pålska kriget omtalade Farensbach var för närvarande uti Maximilians tjenst. Han erböd sig ställa så till, att han med sitt regemente skulle på viss tid hafva besatt en öfverenskommen del af fästningen, för att sedan derigenom släppa in svenskarna. Så snart denna plan hunnit uppgöras, lemnade Gustaf Adolf hastigt och oväntadt Augsburg med alla dess nöjen. Han ställde i början tåget, likasom ämnade han sig till Donauwerth; men gjorde hastigt en svängning och stod med hela sin här oförmodadt utanför Ingolstadt.

Denna stad är belägen på norra sidan af Donau, och förenas med den södra genom en brygga, som förvaras af starka broskansar och strandens sumpiga, af rännilar genomskurna mark. Hit anlände svenska hären och eröfrade straxt ett af de mindre utanverken. Sedan skedde anfallet mot den af Farensbach utvisade andra och hufvudsakliga broskansen. Men här hade förhållandet ändrat sig. Befälhafvaren i Ingolstadt, unga Tilly, en brorson till den gamle generalen, hade fått någon, ehuru oredig underrättelse om förräderiet, och derföre skickat Farensbachs regemente till annor ort, och i dess ställe förlaggt en både stark och pålit-

lig besättning i den hotade broskansen. De anryckande svenskarna blefvo alltså emottagna med en förhärjande eld och måste slutligen draga sig tillbaka, efter en förlust af flere hundrade döda. Gustaf Adolf insåg, att hans förslag blifvit upptäckt och förekommet, likaså omöjligheten att på annat sätt intaga staden. Han ville dock försöka att eröfra broskansarna och sedan spränga bryggan, för att dymedelst afskära kurfursten från södra Bäjern. Åtföljd af flere höfdingar, red han ut för att i sådan afsigt taga belägenheten i närmare ögonsigte.

Uti fästningen fanns en gammal kanon, kallad *Fikonet*, hvars egenskap att skjuta både långt och säkert var med protestanternas skada ryktbar allt sedan schmalkaldiska kriget. Styckjunkaren vid nämnde kanon såg ute på fältet en man, ridande på en stolt springare, och omgifven af flere likasom uppvaktande följeslagare; det var konungen. *Se der,* sade han, *rider säkert en förnäm herre! Men jag skall straxt göra slut på hans resa;* hvarvid han riktade och afsköt Fikonet. Kulan träffade hästen och kastade honom jemnte konungen till marken, båda öfverhöljda af mull och blod. Svenskarna störtade förfärade dit; men konungen var lyckligtvis oskadad. Han ryckte sig undan den krossade hästen och steg upp, sägande: *Ännu är äpplet icke moget.* Mindre lycklig var unga markgrefven af Baden-Durlach, hvilken strax efteråt för en kanonkula mistade hufvudet.

Sedan konungen återvändt till lägret, samlades i hans tält flere af höfdingarna, dels beklagande unga markgrefvens död, dels bedjande konungen mindre blottställa sitt för det allmänna så dyrbara lif. Gustaf Adolf svarade: *Både den unga markgrefvens beklagansvärda död, och den kula, hvilken i dag var så nära att sluta mitt eget lif, och likaledes många hennes ännu närgångnare företrädare; allt erinrar mig, att jag likasom hvar och en bland mina soldater är underkastad den gamla lagen: Menniska du*

måste dö! från hvilken lott hvarken min höga börd, konungsliga krona eller segerrika vapen befria kunna. Jag lemnar mig derföre helt och hållet i Guds hand, hvilken, om det behagar honom taga mig bort, visserligen skall uppväcka en annan och värdigare försvarare för sin rättvisa sak. Dessa mina mödor och många lifsfaror må deremot tjena till vederläggning af de fiendtliga tungor, hvilka utsprida, att ändamålet för mitt krig är egen ärelystnad och girighet, icke Tysklands frihet. Men jag tager häruti till vittnen, först Gud och mitt eget samvete; sedan de fördrifna furstar, jag återinsatt; de många och betydliga penningsummor, som jag dels ur mitt eget rikes fattiga skattkammare måst förskjuta, dels af Tysklands rika borgare till låns utkräfva. Detta allt må bevisa, att icke egen fördel utan de protestantiska folkens allmänna bästa är föremålet för allt mitt bemödande.

Konungen insåg emedlertid, att vid Ingolstadt kunde för närvarande ingenting uträttas. Han bröt derföre upp och vände sig inåt Bäjern. Banér betäckte återtåget.

Knappt hade svenskarna aflägsnat sig, förr än innevånarna skyndade ut att bese det öfvergifna lägret. Man upptäckte bland annat äfven det ställe, der konungens skjutna häst var nedmyllad. Borgrarna gräfde upp honom, afdrogo och uppstoppade huden samt ställde den uti sitt tyghus, såsom ett minne af den dag, då den öfverallt segrande konungen af Sverge beság, men icke besegrade det oöfvervinnerliga Ingolstadt.

SJUTTIONDESJETTE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF I LANDSHUT.

Innevånarne i södra Schwaben och ännu mera uti Bäjern äro katolska läran ifrigt tillgifne, och hade under de förra åren föga lidit af krigets olyckor. Så mycket mera förvåning och bitterhet väckte svenskarnas uppträdande i dessa trakter. De okunniga bönderna gjorde sig besynnerliga föreställningar så väl om det främmande folket, som om dess konung; de förra kättare, lappar och förhäxade finnar, föga bättre än hedningar, deras konung, kättarefursten, sjelf förtrollad och segrande genom ett af mörksens furste förtrolladt svärd. De intogo i kyrkobruken en bön, *att Gud täcktes bevara dem för deras arffiende, den svenske djefvulen.* När nu svenskarna, redan något bortskämda af medgången och dessutom uti ett fiendtligt och dertill rikt land, mindre strängt iakttogo den förra krigstukten; när de fulla af öfvermod åter började fråga innevånarne efter vägen till Rom, då ryste de fromma katolikernas hjertan på samma gång, som deras egennytta genom plundringar sattes i harnesk. Folket rotade sig tillsammans uti stora hopar, samt öfverföllo och mördade svenskarna, när och hvar tillfälle yppades. Dessa å sin sida angrepo bönderna tillbaka och nedgjorde lätt deras oordentliga skaror till flere hundrade, ja tusendetal, så att de efterlefvande snart måste med ödmjukhet nedlägga vapnen och lofva lydnad. På detta sätt gick det till uti Schwaben. I Bäjern tog kriget en ännu bittrare vändning. Bönderna vågade väl icke visa sig i öppna fältet; men hvarje mindre tropp, som aflägsnades från hufvudhären, blef försåtligen omringad, nedhuggen eller tagen till fånga, och i sednare händelsen obarmhertigt handterad, så att

näsa och öron bortskuros, ögonen utrycktes, händer och fötter afhöggos o. s. v. Svenska knektarna, härigenom drifna till raseri, började utöfva en förskräcklig sjelfhämnd, och öfverallt såg man röken af brinnande byar. Gustaf Adolf förmådde ej hämma det onda och förbannade högt bäjrarnas oförståndiga vidskepelse, som gifvit anledning till sådana fasansfulla uppträden.

Han var nu stadd på vägen till det inre af detta hertigdöme och nalkades Landshut. Vid härens ankomst flydde besättningen ur staden, innevånarne in i husen. Horn, som först ryckte in, fann gatorna tomma; men vid åsynen af svenskarnas krigsordning vågade innevånarne åter att visa sig, och de förnämste bland dem gingo konungen till mötes med stadens nycklar och böner om skonsam behandling. Gustaf Adolf red i spetsen för sina troppar med Horn på ena, Hepburn på andra sidan och var just uti ofvannämnde missnöjda sinnesförfattning. Borgrarna föllo vid hans möte på knä och borgmästaren började tala. Konungen, utan att bevärdiga honom med en enda blick, afbröt helt tvärt, sägande: *Stå upp, och bed Gud, både för dig och staden! det behöfs sannerligen!* Stadsboarna reste sig och följde tåget, hvarunder borgmästaren, gående vid sidan af konungens häst, fortsatte sitt tal, och bad om nåd och förskoning. Konungen svarade: *När jag tänker på all den blodiga, den ohyggliga grymhet, som i bäjrare utöfvat mot mina soldater, så vet jag i sanning icke, om i ären menniskor eller vilda djur; jag vet icke, hur jag skall umgås med eder, huru jag skall kunna visa eder någon barmhertighet!* Borgmästaren invände: *Dessa mordbragder hafva vi borgare hvarken utfört, tillstyrkt eller ens afvetat; äro således dertill alldeles oskyldige. — Det är slumpens, och icke eder förtjenst*, svarade konungen; *det har felats eder icke viljan, utan blott tillfället. Dessutom, huru har eder furste bemött mig? Jag hade ännu icke gjort honom det minsta emot; tvärtom var jag med honom inbegripen*

uti underhandlingar, då han lömskt låter Tilly öfverfalla mina uti Bamberg varande troppar. Borgmästaren sökte ursäkter: *undersåtarne hade ej deltagit i furstens råd, borde derföre icke deltaga i hans straff.* — *Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi* *), svarade konungen med samma stränga röst. *Dessutom förenar sig eder kurfurste med de kejserliga; och om det sedan lyckas dem att förstöra både mig och hela min här, så skall säkert både ni och de andra bäjrarna fröjda eder deråt och det af hjertans grund. Och ändå begär ni, att jag skall skona denna eder stad och stenrös. Sägen mig ett enda skäl dertill! Sägen, hvad godt jag af Gud eller menniskor dermed förtjenar! Nej, i sjelfva förtjenen tvärtom att med eld och svärd från jorden utrotade blifva.* Borgmästaren och den stora omgifvande folkskaran förstummades vid dessa hotande ord. Ändteligen höjde sig en röst ur hopen: *Skall då konungen af Sverge, hvars mildhet hittills varit så prisad och berömd, vid detta tillfälle och mot ett oskyldigt och undergifvet borgerskap öfvergifva sin fordna försonlighet och inträda på hämndens blodiga stråt.* Konungen svarade icke, ty just nu tågade han in genom tullporten och sedan genom gatorna, allt med samma stränga utseende och olycksbådande tystnad. Vid ingången till slottet bönföllo borgrarna återigen om förskoning. Men konungen, utan att lemna dem något svar, gick in i borgen. Dagen var qväfvande het; detta, jemnte konungens sinnesrörelse, ådrog honom en hastig vanmagt, nära liknande en svimning, så att han måste sätta sig och begära ett glas vatten till förfriskning. Om en stund steg han åter till häst, och red blek och dyster till tullen igen, utan att någon af de bäfvande innevånarne vågade säga ett enda ord. Emedlertid hade tunga moln samlat sig, och just, som konungen red ut

---

*) *Undersåtarne lida för öfverhetens fel.*

genom porten, slog honom en stark blixt uti ögat, och ett dånande åskslag rullade genom rymden. Det hvarken föregicks eller efterföljdes af några andra, emedan ovädret var i och med detsamma förbi och molnen aflägsnade sig. Tankfull och tigande fortsatte konungen sin väg utåt lägret. Om en stund kom Horn tillbaka till borgrarna med det förut vägrade löftet om förskoning; dock måste de erlägga 100,000 riksdaler i brandskatt.

SJUTTIONDESJUNDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF I MÜNCHEN.

Vid ryktet om konungens annalkande hade kurfursten vidtagit de försigtighetsmått, som tiden tillät. Hans talrika artilleri nedgräfdes och gömdes; de flesta skatter och dyrbarheter inpackades och fördes till bergsslottet Werffen ned mot tyrolska gränsen; hans gemål och barn ända till Salzburg. Största delen af de förmögnare innevånarne följde exemplet, sökande säkerhet i de närgränsande Alpernas otillgängliga dalar. Den återstående folkskaran lemnades utan ledning och utan beskydd.

Från Landshut hade Gustaf Adolf tågat till Freysingen, hvilken stad äfven med 100,000 riksdaler måste köpa sig fri från plundring. Här mötte utskickade från München med böner om skonsam behandling. Gustaf Adolf lofvade detta, men emot en brandskatt af 400,000 riksdaler. Borgrarna invände omöjligheten att anskaffa en så stor summa; de begärde tillåtelse att derom med sina hemmavarande bröder öfverlägga, och att konungen måtte under tiden uppskjuta

sitt antågande o. s. v. Det sågs tydligen, att de ville vinna tid, kanske invänta hjelp. Konungen svarade derföre ganska bestämdt: *att han icke hade tillfälle att längre dröja. De skulle antingen erlägga den begärda brandskatten, eller ock bereda sig att försvara sin stad.* På samma gång bröt han upp med krigshären och gick rakt emot München. Inemot staden mötte honom nya sändebud, hvilka förklarade borgerskapets beredvillighet att åtaga sig den begärda summan; men bådo deremot ödmjukt och enträget om skonsam behandling. Gustaf Adolf biföll deras begäran, och lät krigshären lägra sig utanför staden, samt utdelade åt hvarje soldat två gyllen, i ersättning för den väntade, men uteblifna plundringen. Den 7 Maj kl. 12 middagstiden höll han sitt offentliga intåg, åtföljd af konungen i Böhmen, och en mängd tyska furstar och svenska härförare och slutligen trenne till hans lifvakt utsedda regementer. Utanför porten mötte stadens ombud, med böjda knän öfverlemnande dess nycklar. Omgifven af en undrande folkskara, begaf sig konungen upp till den kurfurstliga borgen.

Slottet i München var en ovanligt vacker och prydlig byggnad, helt nyligen af dåvarande kurfursten uppförd, och inredd med en mot det yttre svarande prakt. Der sågos dyrbara samlingar af taflor, af bildstoder, af mynt och skådepenningar, oberäknadt de utomordentligt granna husgeråden. Konungen gick igenom rummen, och lät slottsfogden visa sig alla dess märkvärdigheter, yttrande ofta beundran och bifall. Slutligen sade han: *Hvilken byggmästare har uppfört detta herrliga slott?* — *Ingen annan*, svarade fogden, *än kurfursten sjelf, som både uppgifvit planen och ledt utförandet.* — *Det vore roligt*, sade konungen, *att få fatt på den der byggmästaren. Jag skulle skicka honom till Stockholm för att der uppföra åt mig ett likadant palats.* — *Det lär nog byggmästaren veta akta sig för*, invände slottsfogden, och konungen log åt den trogna tjenarens öppenhjertiga språk.

Fredrik af Pfaltz och Maximilian af Bäjern, ehuru genom slägtband förenade, hade under de sednare åren stått till hvarandra uti en öppen och bitter fiendskap. Det var Maximilian, som i slaget på hvita berget stötte från Fredriks hufvud Böhmens konungakrona, som sedan öfversvämmade hans furstendöme, plundrade hans hufvudstad, och slutligen ryckte till sig en del af hans arfländer, jemnte kurfurstevärdigheten. Tio år voro förflutna sedan dessa händelser, och bladet hade derunder helt och hållet vändt sig. Maximilian var slagen och nästan landsflyktig, hvaremot Fredrik satt segrande uti sin fiendes eröfrade borg. Vid middagsbordet anmärkte Gustaf Adolf dessa förhållanden. *Efter så oförmodade hvälfningar,* sade han, *kan eders kärlighet också hoppas att en gång i egen hufvudstad med fred och lugn åter få äta sin middagsmåltid.* Fredrik kunde dock vid detta tillfälle icke fullkomligt öfvervinna känslan af hämndlystnad; icke heller åtskilliga af de andra tyska furstarna. De läto konungen förstå, att till straff för Magdeburgs förstöring, borde München plundras och brännas; åtminstone slottet, och man säger, att de för sådant ändamål redan anlaggt minor under murarna. Gustaf Adolf upptog med missnöje dessa yttranden, och förde dem till sinnes, *huru lågt det vore att för tillfredsställande af enskildt hämndbegär uppoffra ett så skönt och herrligt konstverk, som detta slott. Viljen i,* sade han, *att jag skall följa efterdömet af de gamla göterna och göra mitt namn lika fruktadt och förhatligt som deras? I sanning, nej! Vid lifsstraff förbjuder jag hvar och en att i denna borg göra ens den minsta skada. Och ni slottsfogde,* tillade han, *uppfyll ni flitigt och noggrannt ert åliggande.* Denna tillsägelse verkade. Af alla de större eller mindre dyrbarheter, som förvarades i rummen, saknades icke det minsta, oaktadt den stora derigenom strömmande mängden. Likaså gick det till i andra hänseenden. Hepburn, sjelf katolik, förordnades till befälhafvare i den katolska staden, och

han vidmakthöll derstädes en förträfflig ordning. Inga våldsamheter, ingen plundring föröfvades. Endast de bortvikna innevånarnes hus lemnades till sköflings.

Dagen derpå gick konungen ned för att bese tyghuset, hvilket var beryktadt såsom ett bland de rikaste i hela Tyskland, uppfylldt med Tillys under många och segerrika fälttåg vunna byten. Alla dervarande förråder behöll konungen för egen räkning. De voro ganska betydliga, bland annat färdiggjorda fältdrägter för flere tusen man. En omständighet väckte dock allmän förvåning. Man såg nemligen ett stort antal kanonvagnar; men det var omöjligt att upptäcka en enda dithörande kanon. De vid nedgräfningen begagnade arbetrarna kunde dock icke afhålla sig från att framkasta betydelsefulla ord, *om konsten att väcka upp de döda* m. m., tills ändteligen en utaf dem lockades att förråda hela hemligheten. Efter dennes anvisning lät konungen uppbryta golfvet i sjelfva tyghuset, då man straxt derunder upptäckte kanon vid kanon, liggande hvarftals öfver hvarandra. *Står upp ifrån de döda och kommer till doms!* ropade konungen, och straxt började man hissa upp den ena efter den andra. Gustaf Adolf satt bredvid på ställningarna, språkade gladt med det bäjerska arbetsfolket, och uppmuntrade dem genom råd, skämt och dukater. Så upptogs efter hvarandra etthundradefyratio större och mindre kanoner, alla af utmärkt godt arbete och med sina böhmiska, pfalziska, braunschweigska och danska präglar vittnande om mängden af besegradt folk. Uti de flesta funnos krut, kulor och andra krigsförnödenheter, uti den längst ned liggande trettiotusen blanka dukater.

Följande dagen besökte konungen jesuiternas boning. Han blef af deras rektor mottagen med ett latinskt tal, hvilket på samma språk besvarades, hvarefter samtalet fortsattes angående tidens religionstvister och varade öfver en hel timma, till icke ringa förtrytelse för de bakom stående öfverstarna, hvilka sins emellan hviskade, *att konungen borde köra bort je-*

suiterna i stället för att hålla tal med dem. Gustaf Adolf märkte deras tankar och sade vid bortgåendet: *Hvarföre viljen i förfölja dessa menniskor? Kunnen i icke se, huru de skada den sak, de förfäkta, och gagna den de bestrida?* — I allmänhet visade han sig mild och öfverseende mot katolska presterskapet, och berömde i synnerhet capucinernas gudsfruktan och rena seder. En bland munkarna, förtjust öfver detta uppförande, kunde icke motstå begäret att omvända en så utmärkt man, och började derföre genast besvärja konungen att *återgå till den enda saliggörande kyrkan.* Denne svarade allvarligt och lugnt, *att han kände de dikter, hvarmed påfven, till hela verldens förargelse, förfalskat Jesu lära; huru munkarna, hvilkas ursprungliga lefnadssätt i och för sig sjelf icke var så synnerligen tadelvärdt, hade nu mera nästan öfverallt urartat till lättja, liderlighet och skamlig egennytta, sökande endast klostrens riktande och det på bekostnad af enkor och faderlösa barn, ja af både land och styrelse.*

Från jesuiterna gick han ut till lägret, der alla tropparna, uppställda uti slagtordning, voro med krigsöfningar sysselsatta. Till sin stora förvåning sågo stadsboarna, huru konungen ofta steg af hästen och rättade de felande soldaterna, genom att sjelf taga musköten och visa dem, huru hvarje rörelse skulle verkställas.

Dagen derpå, det var Kristi himmelsfärdsdag, höll konungen först evangelisk gudstjenst uppe på slottet; men gick sedan ned uti en af stadens förnämsta kyrkor för att afhöra den katolska. Efter dess slut vandrade han en stund fram och tillbaka bland folkmängden. Hans milda och älskvärda personlighet, tillika med den förträffliga krigstukten bland tropparna, väckte så mycket mera beundran, som man väntat sig motsatsen. Stadsboarna läto icke otydligt förstå sina gynnande tänkesätt, och anställde jemnförelser mellan denne främmande och dock så vänlige konung, samt deras egen furste, på hvilken de i synnerhet voro förbittrade,

derföre att han öfvergifvit dem i farans stund. Dessa omdömen blefvo icke hemliga för Gustaf Adolf, och som tillgifvenhet föder samma känsla tillbaka, afslog han sjelfmant en fjerdedel af den utlofvade brandskatten.

SJUTTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

SVENSKA KRIGSRÖRELSERNA UTI DET ÖFRIGA TYSKLAND.

Vi hafva hittills med vår berättelse förnämligast och nästan uteslutande följt den under Gustaf Adolfs eget befäl stående svenska hufvudhären. Innan vi likväl företaga oss att framställa den afgörande striden mellan denne konung och Wallenstein, torde det vara nödigt att lemna någon öfversigt af de krigsrörelser, som förehades äfven uti de öfriga delarna af tyska riket. Vi följa dervid den ordning, som ländernas läge gifver vid handen.

Böhmen blef icke indraget uti svenska kriget förrän efter slaget vid Breitenfeld, då kurfursten af Saxen med sin krigshär öfversvämmade detta land och intog dess hufvudstad. Mot honom stod i början kejserliga öfversten Maradas med föga folk och föga framgång. Sedan Wallenstein fått sin nya krigshär i ordning, blef det hans första företag, att vända sig mot Böhmen, der han, utan synnerligt motstånd, jagade saxarna öfver gränsen. Svenskarna togo icke någon del uti dessa rörelser.

Schlesien blef redan straxt efter eröfringen af Frankfurt am Oder föremål för båda partiernas uppmärksamhet. Kejsaren samlade uti detta landskap icke

obetydliga troppar under Tieffenbach och Götz, med synbarlig afsigt, att derifrån bryta fram och afskära svenskarna från Östersjön. För att förekomma dylika försök, hade derföre konungen beständigt på denna sidan en tämlig styrka, likasom stående på vakt. Den var i början under Gustaf Horns befäl. Men sedan konungen trängt djupare i Tyskland, behöfdes denne pröfvade fältherre till angelägnare värf, och Alexander Lesslie sattes i stället. Frampå året 1632 bortkallades äfven denne och Schlesiens bevakande anförtroddes åt Jakob Duwall. Hittills hade kriget i dessa nejder bestått förnämligast uti obetydligt skärmytslande. Men nu hade Wallensteins rustningar blottat gränsen på försvarare; och saxiska hären fick under samma fältherres långa stillaliggande vid Nürnberg fria händer att förena sig med Duwall, hvarpå de tillsammans vunno träffningen vid Limburg och eröfrade Glogau och Breslau, och skulle ofelbart hafva gjort än större framsteg, derest icke inbördes oenighet hindrat. Arnheim var nemligen här, liksom öfverallt, en krångelmakare; den andre deremot häftig och oförsigtig. *Jag känner Jakob Duwall*, sade konungen, *han duger bättre att handtera svärdet än att handtera menniskor.* Han sökte, fastän fåfängt, att förlika dem, och var just sysselsatt med att se sig om efter någon skickligare befälhafvare i Duwalls ställe, då Wallensteins infall i Saxen ditkallade Arnheim, och slaget vid Lützen slutade konungens bekymmer äfven i detta afseende.

Under förra hälften af året 1630 hade Alexander Lesslie öfverbefälet uti *Pommern;* under sednare hälften åter konungen sjelf. Sedan svenskarna tågat mera åt söder, lemnades det åt Banér, Kniephausen och Lesslie, och längre fram åt Lars Kagg samt några andra begynnande och mindre utmärkta befälhafvare; sedan nemligen denna landsort icke mera var utsatt för fara och fiender.

Kriget uti *Meklenburg* och sedermera uti det sydligare *Neder-Saxen* var hufvudsakligen öfverlemnadt åt

Åke Tott. Han fördref de kejserliga ur förstnämnda hertigdöme och framträngde ända till Hamburg. Det var meningen, att han också skulle bemägtiga sig Brehmen och sedan vända sig åt söder. Men här mötte honom Pappenheim och från denna stund var det slut med svenskarnas framgångar. Orsakerna voro Totts våldsamma lynne, mera egnadt att föra ryttaresvärdet än kommendantsstafven. Redan i Meklenburg kom han uti öppen träta med en af dess hertigar. Sedan skulle han föra kriget tillsammans med hertig Georg af Lüneburg; men i dess ställe började de sinsemellan tvista och motarbeta hvarandra, till gemensam skada och fiendens vinst. Tott stannade overksam uti Hamburg, skötande hundar, hästar och nöjen, dessemellan med hård hand hopskrapande penningar. Salvius, som var Gustaf Adolfs ombud i samma stad, varnade honom flere gånger; men Tott blef uppbragt. *Är det nu*, sade han, *återigen så illa tillställdt uti Sverge, att bläckmästare våga sig att cujonera cavallierer!* Emedlertid väckte det både konungens och allmänhetens uppmärksamhet, att de eljest öfverallt segrande svenska vapnen hade så föga framgång uti Neder-Saxen. På konungens befallning måste Salvius göra reda för orsakerna. Denne yrkade enträget, att en annan befälhafvare måtte tillförordnas; och samma önskan förspordes också från andra håll. Man ville gå en medelväg och sände Alexander Lesslie till Totts biträde; men denne blef hindrad af en sjukdom, verklig eller som några trodde låtsad för att undvika det obehagliga kamratskapet. Frampå våren blef Tott ändtligen afsatt. *Mina barn och barnbarn*, sade han till Salvius, *skola en gång hämnas det på dig och hela din afföda* *). Tott skulle, som det först hette, skickas till

---

*) *Riksark.* Svenske mäns bref. Adler Salvius till Gustaf Adolf. Brehmen d. 8. Juni 1632. — *Ridderstolp.* (75 b.) L. Grubb till Ax. Oxenstjerna. Ahlefeld d. 19 Febr. 1632 och Frankfurt am Mayn d. 9 Febr. 1632.

konungen, för att under honom åter vänjas vid tukt och lydnad; men Gustaf Adolf synes ej heller hafva varit angelägen om en sådan underbefälhafvare, och Tott fick resa hem till fäderneslandet igen. Här uppförde han af sina i Tyskland samlade rikedomar Ekolsunds slott, der han lefde med en uti Sverge förut osedd prakt, stolt öfver rikedomar, segrar, och börd från sjelfva Wasahuset. När han med sin präktigt bespända vagn for fram och tillbaka mellan Stockholm och Ekolsund, satte han en synnerlig ära uti att aldrig vika åt sidan af vägen för någon annan, än för den regerande konungen. — Emedlertid var Gustaf Adolf uti förlägenhet vid valet af efterträdare. Allmänna rösten fordrade Oxenstjerna eller Horn; men den förre var oundgänglig för de inre ärenderna; den sednare åter måste sändas till Elsas för att der göra slut på en lika beskaffad träta mellan Bernhard af Weimar och Kristian af Birkenfeld. Slutligen föll valet på Baudis, dock ogerna i anseende till hans kända girighet. Denne härförare satte visserligen lif uti krigsrörelserna; men exemplet af hans egennytta öfvergick till underbefäl och soldater, samt föranledde tallösa oredor i hären och missnöjen i landet, och lyckan fortfor hädanefter som hittills att i dessa nejder vara de svenska vapnen föga huld *).

Uti *Thüringen* och trakten kring *Magdeburg* lemnades efter slaget vid Breitenfeld Wilhelm af Weimar och Johan Banér; men sedan dessa länder blifvit fullkomligt rensade från fiender, nedkallades båda att deltaga uti tåget mot Bäjern.

Öfver *Rhenländerna* förordnades i slutet af 1631 Axel Oxenstjerna med säte uti Maintz eller Frankfurt. Under honom stodo hertig Bernhard af Weimar och pfalzgrefven Kristian af Birkenfeld; den förra i Elsas,

*) *Ridderstolp*. (75 b). L. Grubb till Ax. Oxenstjerna. Frankfurt am Mayn d. 10 Juni, Duderstadt d. 24 Juli och d. 1 Aug. 1632.

den sednare nedåt Pfalz. Äfven dessa herrar råkade snart uti oenighet, och det så, att icke ens Oxenstjerna kunde styra dem. Det var då, som denne statsman i harmen yttrade, *att man uti krigstjensten aldrig borde använda furstliga personer; ty stolta öfver sin börd, vilja de icke veta af någon lydnad eller eftergifvenhet; saker, som de dessutom från barndomen sällan hafva fått lära sig.* Hertig Bernhard kallades till konungen och Gustaf Horn kom i stället. Nu fick kriget en helt annan fart. Svenskarna vunno flere fördelar. Fästningen Benfelden blef intagen och vid Wiseloch vann Horn en ganska betydlig seger mot de kejserliga. Så stodo sakerna i dessa trakter, då underrättelsen anlände om konungens död.

När Gustaf Adolf tågade mot Wallenstein, anförtroddes norra *Schwaben* åt Johan Banér, södra åter åt hertig Bernhard. Denne sednare, nu lemnad på egen hand, utförde märkvärdiga bragder, slog fiendens ströftroppar, eröfrade dess fästen och var nära att intränga uti Tyrolen, då han till hufvudhärens förstärkande återkallades. Under sista veckorna af konungens lifstid fördes befälet öfver Schwaben af den sårade Johan Banér.

Efter denna öfversigt af de mindre krigsrörelserna vilja vi återvända till sjelfva hufvudhärarna och deras företag.

SJUTTIONDENIONDE KAPITLET.

WALLENSTEIN ÅTERGÅR I KEJSARENS TJENST.

Under den tid, som Gustaf Adolf var sysselsatt med eröfringen af Rhenländerna, Schwaben och Bäjern,

hade man öfver hela Tyskland försport ryktet om en betydlig utrustning, hvilken uti österrikiska arfstaterna bedrefs under Wallensteins anförande. Tid efter annan hade man väntat att se denna fruktansvärda fiende framträda på täflingsbanan och mäta sig med Gustaf Adolf; men hittills hade han legat orörlig, sysselsatt endast med att sätta sin här uti så fruktansvärdt skick som möjligt. Det sågs på rustningarna, att han icke föraktade sin motståndare. Ändtligen vid denna tiden var han färdig och begynte röra sig framåt, hotande men långsamt. Gustaf Adolf nödgades, med afbrytande af sin segerbana, samla de kringspridda tropparna och möta den nya fienden.

Innan vi företaga oss berättelsen om detta märkvärdiga möte, torde icke vara otjenligt att i korthet framställa Wallensteins under tiden hafda öden, såsom varande af icke ringa inflytande på händelsernas gång.

Efter afsättningen i Regensburg hade denne fältherre, såsom vi redan berättat, dragit sig tillbaka till sina i Böhmen liggande egendomar; låtsande med undergifvenhet foga sig i det honom träffade missödet. De, som närmare kände hans omättliga äregirighet och häftiga lynne, anade dock den storm af vrede och hämnd, som rasade under den lugna ytan. Brutna ljud deraf trängde också vid obevakade ögonblick fram, och nådde verldens öron. Så berättades det att han vid något tillfälle hade yttrat, *det afgrundens andar måtte få magt med honom, om han någonsin mera tjenade det otacksamma kejserliga huset.* Han på en gång retade och gäckade sina motståndare genom den utomordentliga prakt, hvarmed han nu mer än förut omgaf sin person. Hans hofhållning och palats öfverträffade sjelfva Ferdinands; och utom det vanliga sällskapet, följdes han af en mängd officerare, hvilka efter den fordna wallensteinska härens upplösning, tjenstlediga och missnöjda, samlade sig kring deras förra anförare af honom med furstelig gästfrihet emottagna och un-

derhållna, också färdiga att för honom med undersåtlig trohet uppoffra krafter och lif.

Som en tigande gåta låg emedlertid Wallenstein sjelf orörlig i midten af detta lysande hof. Gustaf Adolf började utbreda sina vapen i Pommern, uti Meklenburg, uti Mark. Man väntade och måhända derföre trodde sig hos Wallenstein skönja spåren af skadeglädje öfver Tillys motgångar och kejsarens växande förlägenhet. Rykten utspriddes, att han med protestanterna och med svenska konungen förde hemlig brefvexling, åsyftande Österrikes fall och sitt eget upplyftande på böhmiska tronen o. s. v. Detta är dock alltsammans ännu en helt och hållet obevisad gissning.

Genom slaget vid Breitenfeld och svenskarnas derpå följande hastiga framsteg blef kejsaren försatt uti en ganska obehaglig ställning. Tilly hade förlorat både eget och andras förtroende, och kunde ej mera med hopp om framgång användas, åtminstone icke mot den segrande Gustaf Adolf. Pappenheim, Altringer, Fürstenberg m. fl. saknade ännu nog anseende. Endast ett nytt namn kunde gifva nytt hopp. Men detta nya namn, hvilket kunde det vara, om icke det gamla namnet Wallenstein, omgifvet af en ännu ofördunklad vapenglans, och af soldatskarornas kärlek och hopp. Hans vänner inom kejserliga rådet började äfven höja sina röster, beklaga det förhastade afskedet och lifligt yrka, det han återigen borde sättas i spetsen för tropparna. Dervid mötte likväl ett starkt motstånd. Jesuiter och spaniorer yrkade, *att kejsarens son, konung Ferdinand, understödd af någon erfaren krigare, borde utnämnas till fältherre. Såsom arfvinge och förmodad efterträdare, vore han den mest passande person att sig detta värf åtaga, och skulle såsom sådan lättast finna både furstar och folk beredvilliga att understödja deras blifvande beherrskare. Han skulle också derigenom komma i tillfälle att ådagalägga den stora skatt af förstånd, mod och skicklighet, som ännu, för allmänheten okänd, hvilade inom hans bröst. — Att deremot taga*

Wallenstein vore i många hänseenden betänkligt. Man skulle derigenom uppreta hela tyska riket, som värre än döden hatade och fruktade denne fältherre. Kurfurstarna sjelfva, hvilka i Regensburg gjort allt för hans afsättande, skulle nu genom återupptagandet tvingas till det yttersta. Det vore dessutom högst oförsigtigt att lemna hela sin lycka i händerna på samma person, som man nyligen så djupt förolämpat; serdeles då denne är, såsom Wallenstein, känd för ytterlig stolthet och hämndlystnad. Hans vid afsättningen låtsade undergifvenhet borde ingen bedraga. Hans hemliga underhandlingar med Sverge och Holland, hans yttrade hotelser m. m. visade nogsamt, hvad han bure i hjertat o. s. v. Maximilian af Bäjern, underrättad om dessa öfverläggningar, skref till kejsaren och förklarade: *det han hoppades, att den karlen, som på kurfurstarnas begäran blifvit från fältherrevärdigheten afsatt, icke skulle utan deras samtycke till samma plats åter upphöjas.* — Mot allt detta invände Wallensteins försvarare, *att konung Ferdinands bristande krigserfarenhet kunde ådraga riket olycka, honom sjelf skada och skam i stället för den väntade äran. Det vore också försigtigast att från hans person afvända allt det missnöje, den förbittring, som måste åtfölja de oundgängliga utskrifningarna af gerder och folk. Wallenstein vore deremot vid sådant redan van, och egde dessutom ingen kärlek att förlora. Slutligen och förnämligast att Wallenstein vore den enda man i verlden, som hade nog anseende att först kunna samla, bilda och tillsammanhålla en krigshär, och sedan med hopp om framgång föra densamma mot de segrande svenskarna.* Vigten af detta sista och hufvudsakliga skäl kunde icke nekas: och då Wallenstein var på en gång fruktad, men oumbärlig, beslöt man att genom en slags medelväg förena de stridiga meningarna. Den unge Ferdinand skulle blifva öfverfältherre och Wallenstein hans närmaste ledare och råd. Ett sändebud afgick till Prag för att utforska,

huruvida denne sednare kunde förmås att åter ingå i kejsarens tjenst. Man förteg dock visligen den del af förslaget, att han skulle stå under konung Ferdinands öfverbefäl; han blef endast inbjuden till Wien för att om dessa ärender med kejsaren närmare öfverlägga. Wallenstein gaf bestämdt afslag, förebärande som ursäkt en svår fotgikt, hvilken hindrade honom från både resor och krigsrörelser. Ferdinand skref ånyo, *beklagande sjukdomen och sig sjelf, som derigenom nödgades sakna en så utmärkt fältherres hjelp. Han hoppades dock, att Wallenstein icke skulle öfvergifva sin kejsare i dess närvarande nöd; begärde derföre och anhöll, det Wallenstein ville komma till Wien eller till någon närmare ort, hvarifrån underhandlingen lättare kunde fortsättas; bad honom också dermed skynda; eljest kunde sakerna undertiden så förvärras, att de sedermera aldrig åter upphjelpas kunde.* Wallenstein lofvade nu att begifva sig till staden Znaim; till hofvet deremot kunde han alldeles icke komma; som det gissades derföre, att man efter riksdagen i Regensburg icke tilldelat honom titeln af *Durchlauchtighet*, hvilken honom dock som hertig öfver Meklenburg med rätta tillkom. På samma gång medföljde äfven till Wallensteins tillgifne anhängare, furst Eggenberg, en skrifvelse, hvari denne uppmanades att förmå kejsaren till andra tankar och derigenom befria Wallenstein från det förhatliga uppdraget. Straxt derefter, det var vid nyårsdagen, kom dock samme Eggenberg, på kejsarens vägnar, till Znaim och underhandlingarna öppnades. Wallenstein talade *om lyckans obeständighet, om ovännernas förföljande blickar, om lugnets behag, om nyttan att i ensamheten begrunda det förflutna och bereda sig på det tillkommande.* En annan gång yttrade han sig häftigare: *han vore värd att i all evighet utskrattas, om han åtoge sig att godtgöra alla Tillys och Maximilians begångna fel.* En annan gång åter, *att kejsaren låtit afhugga sin högra arm och nu vore tvungen att fäkta på värja med den store Gu-*

staf Adolf. Oaktadt man sökte hålla saken hemlig, hade han likväl utspejat, att hofvet i Wien ämnade sätta honom under konung Ferdinands befäl. För att i tid förekomma alla sådana planer, förklarade han högt och bestämdt: *Jag vill icke en gång stå under Gud sjelf, om han också i egen person skulle stiga ned för att anföra våra krigshärar.* Efter detta och mycket annat talande lät han ändteligen förmå sig till följande löfte. Han skulle uti Znaim åt kejsaren samla och ordna en krigshär af 40,000 man, detta inom tre månaders tid, räknadt från början af året 1632. Deremot fordrade han, att samma troppar skulle under tiden stå under hans enskilda befäl och icke vara förbundna till några krigsrörelser; slutligen att sjelf efter dessa tre månader helt och hållet befrias från allt vidare besvär med denna besvärliga sak. Man kom öfverens om härens samlande och Wallansteins öfverbefäl, men den sista punkten lemnades oafgjord. Ferdinand hoppades att, då hären blifvit samlad, lättare kunna förmå Wallenstein att behålla öfverbefälet. Denne sednare åter förutsåg, att de sålunda bildade tropparna skulle af ingen annan kunna anföras, och att han sjelf således skulle vid den tiden kunna betinga sig hvad villkor, som honom behagade.

Nu kringspriddes uti Österrike och hela Tyskland underrättelsen, att Wallenstein åter värfvade en krigshär till kejsarens tjenst. Verkningen var underbar. Först skyndade till Znaim alla tjenstlösa på Wallensteins gods lefvande befälhafvare. Snart kommo äfven andra, och så såg man innan kort församlade Gallas, Montecuculi, Tieffenbach, Holk, Piccolomini, Terzky, Isolani m. fl. Dessa åtogo sig, dels att fylla gamla, dels att uppsätta nya regementer, och fingo dertill af Wallenstein fullmagter, ofta penningeunderstöd. Han utbetalade för sådana ändamål mer än tvåhundradetusen riksdaler ur egen kassa. Till dessa fanor och till Wallensteins lycka och namn strömmade från alla sidor stora skaror, icke blott gamla krigare, utan äfven bönder,

gerna bytande lian mot svärdet. Serdeles var detta händelsen i Österrike. De nya och stora rustningarna föranledde motsvarande krigsgerder, hvilka mången ansåg fördelaktigare att som soldat emottaga, än att som bonde utbetala. Redan fram uti Februari voro trettiotusen man samlade.

De föreskrifna tre månaderna voro snart förflutna, och valet af den blifvande fältherren kunde icke längre uppskjutas. Wallenstein ville endast eller åtminstone häldst underhandla genom Eggenberg; men som denne låg sjuk, affärdade kejsaren tvenne andra sändebud. De återkommo med *nej*. Kejsaren, hans tronföljare och flere anhöriga skrefvo om igen och bådo Wallenstein *för deras egen och för hela romerska rikets räddning lemna sitt bifall.* Äfven nu svarades: *nej*, dock mildradt genom löftet att stanna qvar vid hären till början af April, då man hoppades att Eggenberg skulle kunna infinna sig. Denne, ehuru af gikt sängliggande, måste låta på hästbårar fragta sig från Grätz till Znaim, hvarest nya underhandlingar öppnades. Äfven nu vägrade Wallenstein, anförande *sina fienders aldrig hvilande förföljelser. Endast nöden hade tvungit kejsaren till nu tagna mått och steg. Om det lyckades Wallenstein att upphäfva denna orsak, skulle kejsaren straxt vara färdig att åter honom uppoffra; och detta än snarare i händelse af olycklig utgång.* Då inga föreställningar hjelpte, bad slutligen Eggenberg, att *som vän få visa honom vådan af ett fortsatt vägrande. Det var alltid i och för sig sjelf vådligt att tvinga sin öfverhet till sådana förnedrande böner, till sådant erkännande af begången orättvisa, hvartill kejsaren redan låtit beqväma sig. Wallenstein kunde sjelf dömma, med hvad känslor Ferdinand, oaktadt så många sjelfvilligt undergångna förödmjukelser, ändå skulle nödgas mottaga ett afslag. Han borde besinna, hvad man efter slika uppträden hade att vänta af öfverheten och derföre taga sig sjelf till vara. Å andra sidan vore kejsaren färdig att, till hvad pris som hälst,*

köpa Wallensteins bifall. — *Om det är så*, svarade denne sednare, *så begär jag tjugufyra timmars betänketid för att derunder fatta mitt beslut.*

Efter deras förlopp framlade han sina fordringar, utan hvilkas fulla beviljande han förklarade sig alldeles icke emottaga något befäl. De voro följande:

1:o Hertigen af Friedland, ensam och med uteslutande af hvarje annan person, vare sig hvem som häldst, skall vara öfverfälthèrre för hela icke allenast kejsarens utan också spanska konungens krigsmagt.

2:o Öfverbefälet skall tillhöra hertigen af Friedland utan något slags undantag.

3:o Kejsaren får aldrig i egen person infinna sig vid krigshären, än mindre taga sig någon rättighet att deröfver befalla.

4:o Kejsaren skall, utan alla undflykter, lofva att såsom ordinarie belöning gifva hertigen ett af de österrikiska arfländerna.

5:o Åt samma hertig skall som extraordinarie belöning tillerkännas länsherrerätten öfver alla länder, som uti Tyskland blifva eröfrade.

6:o Confiscationsrätten uti riket skall helt och hållet tillhöra hertigen, med förbigående af så väl kejserliga hofrådet, som rikskammarrätten i Speier.

7:o Uti alla lifssaker äger hertigen af Friedland ensam och uteslutande magt och myndighet. Äfven kejsarens frihetsbref gälla icke utan hertigens bekräftelse.

8:o Frihetsbref för förfallen egendom får endast hos hertigen sökas och af honom utfärdas. Kejsaren är allt för mild och ger frihetsbref åt hvar och en, som har en vän vid hofvet. Så försvinna de medel, af hvilka krigsfolket skulle soldas och underhållas.

9:o Vid den förr eller sednare blifvande friden skall hertigens af Friedland bästa bevakas, äfven i afseende på Meklenburg.

10:o Hertigen af Friedland skall förses med hvad nödigt är till härens underhåll och krigets fortsättande.

11:o Österrikiska arfländerna skola stå honom öppna, så till genomgång som återtåg.

Eggenberg häpnade vid genomläsandet af dessa villkor, och började göra invändningar; men Wallenstein afbröt dem straxt och bestämdt. Eggenberg måste resa utan att kunna afpruta den minsta punkt. Vid hans ankomst till Wien, undertecknade Ferdinand straxt och till allas förvåning de förelaggda villkoren. Han dolde dervid djupt sina tänkesätt, yttrande hvarken välbehag eller missnöje; men det är ej svårt att gissa de känslor, som derunder herrskade i hans bröst.

Det var mot slutet af April, som öfverenskommelsen mellan kejsaren och Wallenstein träffades. Straxt derefter vände sig den sednare mot den i Prag liggande saxiska krigshären, och inom tre veckor fanns deraf icke en enda soldat inom Böhmens gränsor.

ÅTTIONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS FÖRENING MED KURFURSTEN AF BÄJERN.

Emellan Wallenstein och kurfursten af Bäjern hade redan i många år varit en bitter fiendskap. Den härledde sig först från Maximilians vägran att emottaga Wallenstein i sin tjenst, och ökades än ytterligare af den sednares öfvermod och den förres afund. På riksdagen i Regensburg var det derföre Maximilian, som i spetsen för de andra furstarna ifrigast yrkade och slutligen genomdref Wallensteins afsättning, och det var samma Maximilian, som sedan lika ifrigt motarbetade hans återställande. Å andra sidan hade Wallenstein genom

sitt öfvermodiga uppförande icke mindre retat Maximilian, och han aktade icke ens nödigt att dölja sin fiendtliga sinnesstämning mot denna furste. Maximilians och Wallensteins oenighet var allmänt känd uti hela Tyskland.

Då Gustaf Adolf om våren 1632 vände sig mot Donau, begärde kurfursten att erhålla hjelp af den under Wallenstein just då uppsatta kejserliga krigshären. Men ännu hade man icke hunnit sluta underhandlingarna, huruvida denne fältherre skulle mottaga befälet eller ej, och Ferdinand kunde således vid hela saken ingen ting göra. Maximilian ville också högst ogerna mottaga understöd af sin förklarade fiende, tillgripande snarare hvad annat medel som häldst; och det var nu som han genom Tillys skicklighet, sin egen krigsstyrka och Lech- och Donaufloderna sökte stänga Gustaf Adolf från bäjerska arflandet. Förgäfves. Tilly föll, och floder och härar besegrades. Maximilian sökte genom Frankrikes bemedling hejda segraren; men lika förgäfves. Sändebudet måste med oförrättadt ärende vända tillbaka, under det Gustaf Adolf oupphörligt tågade framåt. Det återstod för Maximilian ingen annan räddare än Österrike. Han skref till kejsaren, han skref till Wallenstein sjelf och omtalade, *huru svenskarna öfversvämmade och förhärjade hans länder samt bad om hjelp till deras fördrifvande.* Kejsaren, som fruktade, att Gustaf Adolf skulle från Bäjern inbryta i Österrike, lät genom omvägar gifva Wallenstein tillkänna samma sin önskan; ty befalla kunde han icke enligt den förut gjorda öfverenskommelsen. Wallenstein svarade, att *Böhmen måste först och främst befrias. Han bad vänligast, det kurfursten under tiden ville gifva sig tålamod.* Derpå tågade han norrut mot Prag och lemnade Bäjern och dess hufvudstad värnlösa i svenskarnas hand, och sjelfva österrikiska arfländerna öppna för deras infall. Sedan Saxarne blifvit bortjagade, förnyade Maximilian sin anhållan, och föreslog en förening mellan de båda härarna, den österrikiska och den bäjerska.

Nu ändteligen lemnade Wallenstein sitt bifall; men på följande vilkor, att nemligen: 1:o båda härarna skulle stå under Wallensteins omedelbara öfverbefäl, så länge de voro förenade, och 2:o de skulle tåga, icke till Bäjern, utan till Nürnberg. Maximilian hade ingen annan utväg än att godkänna dessa punkter, och ställa sig under den hatade fiendens befäl. I hast inlades besättningar i Ingolstadt och Regensburg, hvarpå den öfriga hären så fort som möjligt skyndade mot norden.

Det var i början af Juni år 1632, och i den lilla bergsstaden Eger, som österrikiska och bäjerska härarna, som Wallenstein och Maximilian träffade hvarandra. Officerarna på ömse sidor betraktade med spänd uppmärksamhet det märkvärdiga mötet emellan båda furstarna. Maximilian beherrskade sig fullkomligt, och visade i hvarje rörelse, hvarje ord den mest förekommande artighet och vänskap. Wallenstein icke så. Hans ansigte skiftade färg, hans röst, hans läppar darrade och en hvar såg tydligt uti de spända anletsdragen bemödandet att tygla den utbrytande vreden. Flere gånger öppnade han munnen till bittra förebråelser; men Maximilian visste alltid att med slughet och vänlighet gifva undvikande svar och leda samtalet på andra ämnen. Så aflopp första personliga sammankomsten utan något utbrott. Men om qvällen ensam med förtrogna höfdingar, yttrade Wallenstein oförtäckt sina känslor. *Han hade nu tvungit sin dödliga fiende att förödmjukad bönfalla om försoning och hjelp. Han var derigenom hämnad för allt det onda, som denne honom tillfogat.* Maximilian deremot talade med aktning om Wallenstein. Det felades väl icke sådana personer, som ord för ord framburo denne sednares bittra utlåtelser; men Maximilian behandlade dem endast som tomt och grundlöst sqvaller och ville icke lyssna, än mindre svara dertill. Det lyckades honom att på detta sätt afböja den storm, som eljest måhända till både Bäjerns och Österrikes förderf otvifvelaktigt hade utbrutit. Härarna blefvo förenade och utgjorde då till-

sammans 60,000 man. Wallenstein mönstrade denna fruktansvärda styrka. *Inom några dagar*, sade han, *skall det visa sig, om det är Gustaf Adolf eller jag som skall beherrska verlden.*

ÅTTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS TÅG TILL NÜRNBERG.

Gustaf Adolfs och Wallensteins möte vid Nürnberg är ett bland de märkvärdigaste uppträden under hela trettioåra kriget, samt innefattar icke allenast en betydlig tiderymd, utan äfven flere enskilda händelser, som äro förtjenta af uppmärksamhet. Vi vilja för redigheten skull framställa dem uti serskilda kapitel.

Från München hade Gustaf Adolf med en betydlig del af svenska tropparna dragit sig tillbaka till Schwaben för att kufva åtskilliga derstädes utbrytande uppror. Under detta företag fick han veta, det Wallenstein höll på att återvända från saxiska gränsen, för att först förena sig med Maximilian och sedan tåga mot Franken. Straxt derefter kommo sändebud från borgerskapet i Nürnberg, ifrigt bedjande om konungens hjelp mot den annalkande faran; ty de sade sig äga bestämda underrättelser, att det var just dem, som Wallenstein ämnade angripa. Gustaf Adolf höll det icke otroligt. Nürnberg, en rik och yppig stad, var redan i och för sig sjelf ett lockande mål för den roflystna soldaten. Det utgjorde dessutom föreningslänken mellan svenska härarna i Schwaben, Rhenlandet och norra Franken. Genom Nürnbergs eröfring vore konungen med schwabiska afdelningen helt och hållet från sina öfriga troppar afskuren. För dessa orsaker var

Nürnbergs bibehållande af största vigt. Gustaf Adolf hyste dessutom mycken välvilja för denna stad i anseende till dess redan visade tillgifvenhet, och ansåg som en outplånlig skymf att låta en sådan bundsförvandt dela Magdeburgs rysliga öde. Dessa skäl hade redan i förväg afgjort beslutet. *Vänden tillbaka*, sade han till sändebuden, *och hälsen Nürnbergs styrelse och folk och bedjen dem vara vid godt mod! Så länge jag andas, skall med Guds hjelp Wallenstein aldrig se insidan af deras murar.* Härefter utfärdade han befallningar om tropparnas fördelning. Bäjern blef utrymdt. I sydligaste Schwaben ställdes Bernhard af Weimar; Johan Banér vid Donauwerth och Gustaf Horn uti Elsas. Sjelf skyndade han med återstoden, utgörande nära 20,000 man, uppåt Nürnberg, derstädes som en befriande engel med alla slags högtidligheter mottagen.

Vid framkomsten fick han veta, att Maximilian ännu icke hunnit verkställa föreningen med Wallenstein. Han beslöt derföre att söka förekomma densamma och slå hvardera hären särskildt, och skyndade i sådan afsigt åt Öfverpfalz. Men Maximilian, med aning om faran, påskyndade sitt tåg så mycket som möjligt. Han satte soldaterna på vagnar och bondhästar, och jagade på detta sätt genom hela Pfalz uppemot Eger. Jemnt en dag före konungen hann han sålunda till det afgörande passet, och lyckades att, såsom vi förut omtalat, förena sig med Wallenstein. Långsamt och missnöjd drog konungen sina troppar tillbaka mot Nürnberg.

Sjelf hastade han förut till denna stad, red omkring malmarna och utmätte nya fästningsverk. Nürnberg hade visserligen förut både vallar och grafvar, men icke fullt pålitliga. Dessutom ville konungen aldrig förlägga sina soldater inuti städerna, för att icke gifva anledning till öfvervåld, utsväfningar och trängsel samt deraf förorsakad sjuklighet. Likaså denna gången.

Platsen för de blifvande vallarna uppdrogs i en vid krets, omfattande äfven förstäder och närmaste byar. Midt uti låg Nürnberg sjelf. *Det är min ögonsten, hvilken jag efter yttersta förmåga beskydda skall*, sade konungen. Mellan staden och dessa fästningsverk skulle svenska hären förläggas. Så snart konungen utstakat vallarnas sträckning, tillförordnades flere tusende borgare och bönder till utförandet, och inom två dygn var redan det gröfsta arbetet undangjordt. Nu kom hela svenska hären, med hvars tillhjelp vallar och grafvar snart blefvo fullbordade samt försedda med bollverk, skansar och alla tillbehör, så att lägret utgjorde en fullkomlig fästning. Trehundrade kanoner, uppförda på dess vallar, hotade med eld och död hvarje angripande fiende.

Borgerskapet gjorde villigt allt, hvad i deras förmåga stod. De hade försett staden med rika förråder, serdeles af spannemål, ägande deraf tillräckligt för mer än ett helt år, och det både för sig sjelfva och för hären. Svenskarna voro visserligen förlaggda i lägret utanför; men händelsevis inskickade befälhafvare och soldater blefvo alltid af borgerskapet gästfritt emottagna och förplägade. Dessutom sammanskötos betydliga summor till härens sold, och genom utskrifning af alla manspersoner under fyratio år upprättades en stark beväring, så väl till ordningens bibehållande inom staden, som lägrets försvar mot fienden.

ÅTTIONDEANDRA KAPITLET.

WALLENSTEINS TÅG TILL NÜRNBERG.

Sedan Wallenstein och Maximilian förenat sina troppar, tågade de in uti Franken, men med riktning åt norr, likasom ämnade de sig mot Saxen, dock endast för att derigenom locka Gustaf Adolf från Nürnbergs murar och komma i tillfälle att angripa och förstöra hans underlägsna här. Men då konungen icke lät bedraga sig af denna rörelse, gick Wallenstein åter mot söder, borttog några svenska ströftroppar och nalkades Nürnberg. Uppmärksamt betraktade han de nya förskansningarna och tillkännagaf ändteligen sitt beslut att lemna dem oantastade. Maximilian ville deremot begagna tillfället att angripa och förkrossa den underlägsna fienden. *Börja ni, eders durchlaucht*, svarade Wallenstein, *så skall jag nog sedan understödja eder!* Anfallet blef ogjordt. Hären tågade staden förbi och gick sedan vid Stein öfver Regnitz. På vestra sidan om denna flod, straxt norr om öfvergångsstället, låg en kulle, efter dervarande by kallad Aspachs-höjden; sedan följde en ännu högre, med namnet Altenberg, och slutligen längst i norr den högsta och brantaste, benämnd Burgstall eller Alte Veste af en derpå liggande gammal och förfallen fästning. Alla tre kullarna voro tämligen branta, vid foten omgifna af skog. Tätt utefter deras östra kant flöt Regnitz-floden, med gyttjig botten och intet vad; på andra sidorna var det omgifvande landet sumpigt samt afskuret af bäckar och träsk. Äfven höjderna sjelfva voro genom sådana rännilar från hvarandra skilda, och mellan Altenberg och Alte Veste flöt den icke obetydliga Biberbäcken. Ofvannämnde tre kullar utsågos af Wallenstein till plats för det blifvande lägret. Maximilian med bäjrarna för-

lades på Alte Veste. Sjelf med hufvudstyrkan intog han Altenberg, och en mindre afdelning ställdes som förpost vid Aspach. Rundtomkring hvar och en af höjderna drogos starka vallar, späckade med kanoner och soldater, och nedanför fälldes skogen till tredubbla förhuggningar. Så stod innan kort Wallenstein sjelf lika oangriplig vid Altenberg, som Gustaf Adolf vid Nürnberg. Det var knappt en halfmils afstånd mellan båda härarna.

Gustaf Adolfs syftemål tycktes hafva varit, först att beskydda Nürnberg, sedan att här, likasom vid Schwedt och Werben, inom sitt väl förskansade läger, uppehålla och trötta hela den fiendtliga styrkan, under det att hans egna höfdingar hvar på sin ort med fria händer utbredde svenska vapnen. Wallenstein åter ämnade att genom sin öfverlägsna styrka afskära hvarje tillförsel från Nürnberg, i hvilken afsigt han också besatte alla kringliggande fästen. På sådant sätt ville han genom hunger antingen tillintetgöra svenska hären eller tvinga densamma ut på fältet till oundvikligt nederlag mot en nära tre gånger så stark fiende.

Hela Tyskland, hela Europa fästade på Nürnberg oroliga blickar, afbidande under fruktan eller hopp utgången af den vigtiga striden.

ÅTTIONDETREDJE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF OCH WALLENSTEIN.

Wallensteins uppförande var vid detta tillfälle lika ovanligt, som eljest. Han tillkännagaf nemligen, att han till förekommande af vidare blodsutgjutelse önskade medla en allmän fred, och sökte genom flere artigheter

vinna Gustaf Adolf för samma ändamål. Straxt vid första ankomsten till Nürnberg hade kroaterna tagit öfverste Taupadel tillfånga. Wallenstein betalade dem ur egen kassa hans lösen och sände sedan den befriade tillbaka till Gustaf Adolf, sökande sålunda förbereda ytterligare underhandlingar. Någon tid derefter föll en annan svensk officer i kroaternas händer. Äfven denne blef vänskapligt bemött, vid hertigliga bordet undfägnad samt slutligen utan lösen tillbakaskickad med den helsning, *att hertigen ansåg Gustaf Adolf som den tappraste man och den störste härförare i verlden.* Det är ej antecknadt, hvad konungen svarade; men någon tid derefter återkom ånyo en svensk ädling på samma sätt och med samma försäkringar *om Wallensteins aktning för Gustaf Adolf; om hans lifliga önskan att se en så tapper konung medelst pålitlig och billig fred förlikad med kejsaren.* Men Gustaf Adolf lyssnade icke härtill, och det blef ingen fred utaf, icke ens några underhandlingar. Saken har gifvit anledning till olika omdömen. Gustaf Adolf har blifvit tadlad för vidsträckta och ärelystna planer, å andra sidan urskuldad genom hans kända beslut, att icke nedlägga vapnen, förrän kejsarens öfvermagt blifvit tillintetgjord. Äfven Wallensteins person och afsigter voro misstänkta. Endast några få beundrare af denna fältherre påstå, att han, hvars lycka växte och hvilade endast på svärdet, ville med allvar detsamma bortlägga. De fleste hafva trott, att han ämnade i säkerhet insöfva och sedan öfverraska konungen, eller också med honom afsluta ett förbund mot kejsaren, eller andra dylika gissningar, till hvilka hans underliga lynne och uppförande kunnat gifva anledning.

ÅTTIONDEFJERDE KAPITLET.

SKÄRMYTSLINGAR KRING STADEN.

Svenskarna hade visserligen tillräckliga förråd af de flesta nödvändighetsvaror; dock saknades åtskilligt, och i synnerhet godt foder för hästarna. Af denna orsak nödgades man esomoftast företaga smärre ströftåg kring nejden. Ehuru Wallenstein hade fri tillförsel från alla sidor, kom han dock lika snart och i lika stor förlägenhet, som Gustaf Adolf. Trakten, i sig sjelf föga fruktbar, var redan förut tömd både af nürnbergare och svenskar. I brist på segelbara floder, måste de nya förråderna fraktas på hjul, och det ända bort ifrån Pfalz och Bäjern, hvilket naturligtvis icke kunde gå annat än både långsamt och oordentligt. Wallenstein var derföre också på sin sida nödsakad att genom ströftåg fylla bristen. Härvid hände det nästan dageligen, att större eller mindre skärmytslingar förefföllo. Vid sådana tillfällen utmärkte sig bland Wallensteins troppar serdeles kroaterna under Isolani, bland svenskarna åter Stålhandske med finnska rytteriet och Taupadel med sina dragoner. Vi vilja berätta ett par af de betydligaste bland dessa uppträden.

Redan trenne veckor hade båda härarna legat midt emot hvarandra, då vid någon af de dagliga småträffningarna en kejserlig officer blef tagen till fånga. Denne måste omtala allt, hvad han hade sig bekant om Wallensteins förehafvanden. Man fick på sådant sätt veta, att en betydlig fora lifsmedel med åtföljande kreatursdrifter var på vägen till kejserliga lägret, och det lyckades att utspeja både dess tid och kosa. Förrådet samlades nemligen i Freystädtlein och ett par tusen man voro redan från Altenberg ditsända för att skydda den återstående färden. Gustaf Adolf gaf Tau-

padel i uppdrag att detsamma öfverraska och bortföra eller åtminstone uppbränna; han fick rättighet att till företaget utvälja hvilka troppar, han sjelf önskade. I spetsen för sitt eget och tvenne andra regementer, skyndade Taupadel till bestämd ort. Han ankom under nattens mörker, borttog i hemlighet den yttre vakten, sprängde porten och rusade in i staden, hvarest den yrvakna besättningen blef nedhuggen eller förjagad. Nu uppsökte han allt, hvad som i hast kunde medföras, och dref på sådant sätt tillhopa 900 boskapskreatur och 300 hästar. Dessutom funnos tusen vagnar, lastade med bröd. Af brist på dragare och serdeles på tid, måste dessa qvarlemnas; men staden antändes och uppgick jemnte det stora förrådet uti rök. — — Wallenstein, orolig öfver den betydliga foran, sände till hennes ytterligare skyddande en betydlig styrka både till häst och fot under anförande af Sparre. Denne lade sig i försåt vid byn Burgthan för att passa på, derest några åt detta håll ströfvande svenskar skulle visa sig. — Gustaf Adolf å sin sida, likaledes orolig för utgången af Taupadels företag, rykte ut i egen person med ett tämligt antal troppar. Helt oförmodadt stötte han på Sparren. Konungen, ehuru underlägsen, anföll häftigt, och lyckades att inom kort drifva kejserliga rytteriet på flykten; men fotfolket, till största delen irländare under Gordon och Lesly, drogo sig tillbaka uti en kärraktig skog, hvarest de gjorde ett förtvifladt motstånd. Konungen sjelf angrep dem och under den häftiga striden föllo två eller tre hofsvenner vid hans sida. På slutet nödgades irländarne vika. En stor del af dem blef tagen till fånga, deribland sjelfva deras öfverstar; äfvensom Terzky, Wallensteins svåger, och till och med Sparren sjelf. Denne hade redan en gång förut vid Frankfurt am Oder fallit i konungens händer. Då han derföre framfördes, utropade Gustaf Adolf: *Min kära Sparre! Jag ser, att ni håller rätt mycket utaf mig, efter ni icke kan umbära mitt sällskap.* Lesly och Gordon blefvo utan lö-

sen återsända till Wallenstein, dels för att gälda hans förut visade artighet, dels som belöning för deras eget visade mod. Sparre och Terzky måste deremot följa konungen, som i sällskap med den rikt belastade Taupadel återvände till svenska lägret. Belöningar utdelades åt alla, som utmärkt sig. Befälet fick större och mindre skådepenningar, präglade med konungens bröstbild, och hvarje soldat en riksdaler i klingande mynt. Trenne ryttare, som öfverlemnade hvardera sin från fienden tagna fana, erhöllo också hvardera sina etthundrade riksdaler. Uti staden och lägret hölls allmän tacksägelse för denna betydliga framgång.

I början af skärmytslingarna kring Nürnberg ledo svenska ströfpartierna mycken skada af de kringsvärmande kroaterna. Öfverlägsna till antalet och försedda med snabbare hästar, lyckades det dessa sednare att mer än en gång öfverraska och nedhugga de förra; och det var derföre icke utan anledning som kroatanföraren Isolani fick tillnamnet *svenskarnas gissel.* Ändteligen föll det Gustaf Adolf in att i dessa förhållanden använda samma medel, som han i slaget vid Breitenfeld och ofta annorstädes hade med fördel begagnat. Han lät nemligen sina ryttare åtföljas af en hop fotknektar, hvilka med pikar och muskötteld mottogo de anfallande kroaterna. Detta lyckades förträffligt. Sedan de sistnämnde några gånger med egen och betydlig förlust erfarit, att denna nya uppfinning begagnades äfven vid ströfpartierna, började de visa mycket mindre stridslystnad än förut. Flere dagar gingo förbi utan något enda företag, och Isolani var högst missnöjd och förargad, både öfver sysslolösheten och öfver de lidna förlusterna, serdeles den vid Burgthan, och detta så mycket mer, som han för sina förut gjorda tjenster nyligen af Wallenstein till skänks erhållit 4000 riksdaler och en präktig spansk gångare. Han ville visa sig förtjent af en sådan belöning och red åter ut med sina kroater, öfverföll några svenska ryttarehopar, nedhögg trehundra, dref de öfriga på flykten och återkom med

tvenne eröfrade fanor till lägret. Han blef straxt bjuden till middag hos Wallenstein. Efter måltiden framtogos tärningarna och Isolani, berusad af seger och vin, spelte bort den förut erhållna penningesumman samt slutligen också den spanska gångaren. Wallenstein uti inre rummen blef underrättad derom och lät sin hofmästare på ögonblicket åt Isolani framlägga tvåtusen dukater. Denne sprang upp och in till hertigen för att förklara sin tacksamhet. Under samtalet nämnde Wallenstein, likasom af en händelse, det han fått höra, att svenskarna väntade en betydlig fora från Würtzburg. Isolani, utan att säga ett enda ord, gick ut, steg med sina kroater till häst, uppsökte foran, nedhögg tvåhundrade af betäckningen, förjagade de öfriga, och anlände med alla vagnarna tillbaka till Wallensteins läger.

ÅTTIONDEFEMTE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS TAL.

Konungen sökte visserligen vid detta likasom vid andra tillfällen att upprätthålla ordning och krigstukt. Han vakade sjelf med outtröttlig nit öfver lagarnas iakttagande, och afdankade icke mindre än fyra regementer, hvilka utmärkte sig för motsatt förhållande. Denna varnagel verkade, men blott till en tid. Några tyska regementer, till stor del sammanrafsade af Tillys och Wallensteins fordna soldater, bibehöllo också sin fordna plundringsvana; och äfven svenskarna smittades deraf. Under de beständiga ströftågen, skilda från öfverbefälet, lemnade soldaterna friare tyglar åt sin rofgirighet, och mången gång uppförde sig konungens trop-

par med föga mindre grymhet än sjelfva kroaterna. Härtill kom slutligen den förledande, till och med tvingande nöden. Brist på lifsmedel började låta känna sig i båda lägren; och om svenskarna icke saknade dagligt bröd i ordets egentliga bemärkelse, så började det dock blifva både knappt och dyrt, och andra lefnadsmedel så mycket begärligare. Af dessa skäl växte oordningar, och snart var landtmannen med sin boskap icke ens midt emellan sjelfva förposterna säker för plundring. Det var icke blott soldaten som gjorde sig skyldig till dessa förseelser; det lägre befälet deltog oförsynt deri, och det högre blundade, för att sjelf vid vigtigare och mera lönande tillfällen begagna samma frihet.

Dessa oordningar kommo snart till konungens öron och väckte både smärta och harm. Redan förut hade han mot det onda användt alla möjliga medel, men förgäfves. Nu tillkallade han icke blott alla i hären varande tyska furstar, utan äfven hela öfverbefälet samt officerarne, så högre som lägre. Derpå vände han sig mot de tyska herrarna och begynte följande tal, hvarunder röst, blick och åtbörder röjde ett sådant uttryck af vrede och harm, att man desslikes hvarken förut eller efteråt hos honom funnit. Så talade konungen: *I furstar, grefvar, herrar och ädlingar af Tyskland! Till mina öron hafva kommit många och svåra klagomål, huru våra troppar bland sina egna bundsförvandter fara fram med mord, brand och sköfling; huru folket klagar, att deras vän, svenska konungen, gör dem mera ondt, än deras fiende, Wallenstein sjelf; att svenskarna begynna föra krig på samma sätt som kroaterna o. s. v. Dessa förebråelser skära mig i hjertat, serdeles som jag vet dem icke ogrundade vara. Men jag hafver ett sådant edert uppförande strängeligen förbjudit, och är dertill fullkomligt oskyldig. I tyske herrar, samt och synnerligen, från öfversten till den lägsta officeraren, i ären just desamme, som härjen och förderfven edert fädernesland, som bestjälen*

och plundren edra landsmän, ja sjelfva edra trosförvandter, just de samma, som i hafven ålagit eder att beskydda. Gud vare mitt vittne, att jag vämjes, att hjertat vänder sig i mitt bröst, hvar gång jag ser eder för mina ögon och dervid besinnar, huru i nedkallen förbannelse i stället för välsignelse öfver våra vapen. — Om i voren sanna kristna, så haden i bort betänka edra pligter mot fosterland och trosförvandter, betänka, hvad jag sjelf för eder skull gjort. För eder frihet, för edert timliga och eviga väl, vågar jag mitt eget lif, uppoffrar dess lugn och mitt ärfda rikes skatter och blod. Jag har af hela det tyska riket icke bekommit så mycket som till en enda rock, och jag vill häldre rida blott och bar härifrån, än kläda mig med edert byte. Allt, hvad jag vunnit, har jag antingen återlemnat åt dess rättmätiga furstar, eller ämnat utdela det bland eder, ty jag har sjelf länder nog till att styra. Men deremot väntade jag lydnad mot mina befallningar, och ett uppförande, värdigt en kristlig krigare. Sådant har icke edert varit! — Om i knoten, om i ären nog Gud- och äreförgätna, att öfvergifva eller kan hända till och med att göra uppror mot mig; välan, så skall jag taga med mig mina svenskar och finnar och försvara mig till yttersta blodsdroppan; och hela verlden skall se, huru jag, som en kristlig konung, häldre vill uppoffra mitt lif, än att genom laster och brott befläcka utförandet af det heliga värf, Herran mig ålaggt.

Jag beder eder för Guds barmhertighets skull, gån till eder sjelfva och ransaken edra hjertan! Icke tadlar jag edert förhållande uti striderna. Det har alltid varit sådant som det anstått redliga och rättskaffens krigsmän; och jag står till eder derföre uti en förbindelse, som jag aldrig skall förneka. Välan, vid denna eder vunna ära, vid edert hjerta, samvete och fäderneslund besvär jag eder att också förbättra edert öfriga uppförande och besinna, att i derföre

en gång skolen aflägga räkenskap inför den allseende domaren!

Hela församlingen stod häpen och stum, mången med tårar i ögonen. Just i detsamma framkom en bonde och klagade, att soldaterna bortröfvat hans ko. Gustaf Adolf efterfrågade våldsverkaren; bonden förde honom genom lägret och visade slutligen det tält, hvarvid den förlorade kon ännu stod bunden. Gerningsmannen, en korporal, framkallades. Efter ett kort förhör fann konungen angifvelsen grundad. Han fattade den bäfvande brottslingen vid hufvudet och sade: *Kom min son! Det är bättre, att jag straffar dig, än att Gud för din skull straffar icke allenast dig utan ock alla oss andra;* hvarpå han öfverlemnade honom att genast föras till galgen.

ÅTTIONDESJETTE KAPITLET.

GUSTAF ADOLF ERHÅLLER FÖRSTÄRKNING.

Genom kejserliga härens stora öfverlägsenhet blefvo alla kring Nürnberg liggande fästen, det ena efter det andra, eröfrade och svenskarna slutligen inom staden och dess närmaste nejder innestängda, och nästan så godt som belägrade. I anledning häraf utspriddes många oroande rykten, både i Tyskland och Europa. Man trodde, att konungens här var utan räddning förlorad; att Wallenstein blott derföre icke ville företaga en stormning mot Nürnberg, emedan han var säker om att genom hungersnöd tillintetgöra sin fiende; ja ryktet förkunnade redan, att konungen var än fången, än försvunnen, än död. Svenska höfdingarna och rådet voro i en plågsam oro, och sjelfva Frankrike fruktade,

att kejsaren genom en hastig omhvälfning skulle återvinna sitt fordna öfvervälde. Underrättad om dessa farhågor, skref konungen åt alla sidor lugnande bref, och försäkrade sin ställning vara åtminstone lika fördelaktig som Wallensteins, så att ovisst vore, hvilkendera hade mest att frukta. Konungen önskade emedlertid att få slut på detta förödande men icke afgörande krig, och befallte för sådant ändamål Oxenstjerna samla största delen af de spridda tropparna, och dermed rycka fram till förstärkning. Han bad honom dock att icke af onödig skyndsamhet blottställa sig sjelf; ty hufvudhären var alldeles icke stadd i någon slags fara, utan kunde ännu ganska lätt vänta en eller annan vecka längre. Slutligen förmanade han Oxenstjerna, att på allt möjligt sätt hindra och afskära Wallensteins tillförsel; *Denne motståndare,* skref han, *är en af de onde andar, som endast genom fasta fördrifvas kunna.*

Till Franken samlades, i följe af dessa befallningar, krigareskaror från alla håll. Kurfursten af Saxen skickade flere regementer, hvilka uti Thüringen förenade sig med hertig Wilhelm af Weimar och tågade till Kitzingen, den bestämda mötesplatsen. Hit kommo äfven landtgrefven Wilhelm från Hessen, rikskansleren Axel Oxenstjerna från Maintz samt Kristian af Birkenfeld från Pfaltz, hvar och en med sina troppar. Oxenstjerna tog befälet öfver den förenade styrkan och förde densamma till Windsheim, der yttermera Johan Banér från Donauwerth och hertig Bernhard från Syd-Schwaben tillstötte.

De sålunda samlade tropparna utgjorde vid pass trettiotusen man. Konungen fruktade högeligen, att Wallenstein skulle angripa och upprifva denna styrka, innan föreningen hunnit verkställas. Med den yttersta uppmärksamhet följde han derföre alla fiendens företag, färdig att vid dess minsta rörelse också på sin sida bryta upp och taga honom i ryggen. Men Wallenstein låg alldeles orörlig, och lät Oxenstjerna utan minsta hinder tåga förbi Alte Veste och förena sig med konun-

gen. Vid Furth mötte Gustaf Adolf sina kommande landsmän och helsade med glada handslag hvar och en bland höfdingarna. Alla vid Nürnberg varande troppar hade också gått de antågande kamraterna till mötes. Båda härarna helsade hvarandra i slagtordning, och ryckte derpå tillsammans in uti lägret, der likasom i staden en tacksägelse firades öfver den lyckliga föreningen.

Vid första ryktet om svenska undsättningens antågande, hade äfven Wallenstein sökt att genom förstärkningar öka egna stridskrafter och derigenom bibehålla sin förra öfverlägsenhet. Han befallte derföre alla i Tyskland spridda troppar att skynda till Altenberg, och Fugger tillförde honom verkeligen sextusen man. Pappenheim stod i Neder-Saxen med en betydligare styrka. Wallenstein befallte och Maximilian bad honom hasta till hufvudhären; men Pappenheim vände sig i dess ställe, under svaga förevändningar, mot Nederland, för att biträda spaniorerna vid belägringen af Maestricht. Orsakerna gissades olika; än afundsjuka mot Wallenstein, än motvilja att stå under en annans befäl; äfven hviskades, att spanska prinsessan, medelst löfte om gyllene skinns orden, lockat honom till detta företag. Det misslyckades, och Pappenheim förlorade dervid både rykte och folk.

ÅTTIONDESJUNDE KAPITLET.

STRIDEN VID ALTE VESTE.

Redan före ankomsten af dessa förstärkningar hade sjukdomar och brist börjat anställa förödelser i båda härarna. Wallensteins läger besvärades af en ovanlig

mängd flygfä och annan ohyra. Häraf likasom af den tilltagande bristen ledo både menniskor och kreatur, och härjande farsoter uppkommo. Icke bättre var det uti Nürnberg. Af brist på tjenligt foder dogo hästarna hundrade, ja tusendetals, och deras stinkande, sällan tillräckligt nedmyllade kroppar, förgiftade luften. Äfven saknades tillräckliga källor, så att man nödgades begagna en på vägen till Furth liggande brunn, oaktadt dess illa både luktande och smakande vatten. Den blef snart tömd, och då fanns på bottnen en mängd döda hästar, af de kejserliga ditkastade för att förgifta vattnet och de deraf drickande. Ändamålet vanns och af dessa förenade orsaker utbröt en pestartad fläckfeber uti staden och lägret, så att dagligen öfver hundrade lik begrofvos. De nyss ankomna tropparna hotade att öka bristen och derigenom eländet; men Wallenstein gjorde likväl icke minsta rörelse för att öfvergifva sin ställning; man kunde ej heller vänta något sådant af hans kända envishet. Han skulle låta hela sin egen här förgås uti elände, endast han derigenom kunde på samma sätt förstöra fienden.

Gustaf Adolf deremot hade icke hjerta att längre utsätta sitt eget folk och Nürnbergs borgerskap för hungerns och pestens förenade lidanden. Efter den erhållna undsättningen jemnstark med sin fiende, kanske till och med öfverlägsen, beslöt han göra slut på detta ohyggliga svältkrig. Redan femte dagen efter Oxenstjernas ankomst förde han tropparna ur lägret, uppställde dem vid stranden af Regnitz midt emot Aspach och Altenberg, hvilka båda kullar han ur uppförda batterier började starkt beskjuta, dock utan att dermed kunna locka Wallenstein ur förskansningarna. Denne gjorde nemligen ingenting vidare än att uti strandens småskog utställa några skarpskyttar, hvilka öfver floden oroade svenskarna, och träffade Banérs arm så kännbart, att han en lång tid derefter måste ligga under läkarevård. Då Wallenstein var på denna sidan skyddad både af floden, branten och förskansningarna och sjelf

icke ville lemna sin ställning, kunde Gustaf Adolf naturligtvis ingenting uträtta, utan nödgades draga sig tillbaka till Nürnberg. Han förmådde dock icke längre se eländet hos sina egna, den trotsande envisheten hos sin motståndare, och han beslöt derföre att göra ett ännu djerfvare försök; att neml. med storm drifva fienden ur dess förskansningar. Saken syntes svår, nära ogörlig; höfdingarna afrådde; soldaterna misströstade; men konungens beslut var oruhbligt. Han egde dertill äfven andra, fast hemliga skäl. Tvenne soldater hade enligt öfverenskommelse rymt till Wallensteins läger under förklädnad, den ena af en marketentare, den andre af en sadelmakare. Desse hade åtagit sig att vid svenskarnas blifvande anfall tända Wallensteins läger och framför allt krutvagnarna, för att dymedelst sprida oro och förvirring. Dessutom blef Altringers kammartjenare fasttagen, hvilken vid förhöret inbillade svenskarna, att någon rörelse, som man hade förmärkt på Altenberg, förorsakades af Wallensteins aftågande, hvilket redan vore påbegynt. I följe af dessa omständigheter fattade Gustaf Adolf sitt beslut och gick natten emellan den tjugutredje och tjugufjerde Augusti med hela sin krigshär öfver Furth och sedan rakt emot fienden.

Wallenstein å sin sida saknade ej heller kunskap om svenskarnas företag, emedan äfven han hade bland deras skaror tvenne öfverlöpare, hvilka derom lemnade noggranna underrättelser. Dessa blefvo väl gripna och afrättade, men lyckan gynnade honom på annat sätt. Gustaf Adolfs ena kunskapare företog sig nemligen att snatta bort ett och annat af Cronbergs bordsilfver och blef upptäckt samt öfverbevist. För att rädda lifvet bekände han sitt och kamratens förehafvande, hvilket derigenom blef omintetgjordt. Wallenstein erhöll visserligen icke underrättelse, om hvad dag konungen ämnade storma; men han blef i allmänhet varnad och tog sina mått och steg derefter; serdeles befallte han tropparna uttryckligen och strängeligen att endast till-

bakadrifva fiendens anfall; men sjelfva under intet villkor gifva sig ut på fria fältet.

Gustaf Adolf ordnade emedlertid sina troppar. Han sjelf och näst under honom hertig Wilhelm af Weimar hade befälet öfver det hela; Bernhard af Weimar förde rytteriet och Nils Brahe fotfolket, hos hvilken sednare konungen för det mesta uppehöll sig. Anfallet riktades mot nordvestra sidan af Alte Veste; och öfverste Burth med hvita brigaden skulle gå i spetsen, sedan Erik Hand med den svenska och derpå de öfriga regementerna. Torstensson med talrikt artilleri understödde företaget.

Med ett kort tal uppmanade konungen höfdingarna till fullgörande af deras skyldighet, och gaf derpå anfallstecknet, ännu långt före dagningen. På en gång öppnades elden af Torstenssons fältstycken och Burths musköter, och väckte på ett förfärligt sätt den slumrande fienden. En förfärlig villervalla uppstod af de yrvakna soldaternas fram- och återspringande, befälets rop, qvinnornas skri och dessemellan svenska kanonernas fruktansvärda dån och ändå fruktansvärdare kulor, hvilka slogo menniskor och tält öfveranda, och jemnte nattens mörker hindrade all ordning. Bäjrarna innehade Alte-Veste, Altringer nordvestra sidan, och Aldobrandini den anfallna punkten. Uti den rysliga förvirringen var det för denne sednare alldeles omöjligt, oaktadt allt bemödande, att hejda svenskarna. Hvita brigaden besteg vallarna och trängde in i lägret. Men snart ditskyndade de bredvidstående öfverstarna Caraffa och Colloredo med deras regementer, och efter några minuter först Altringer, sedan Gallas med betydligare förstärkningar, och nu måste svenskarna åter vika tillbaka.

Vid första kanonskottet sprang Wallenstein ur sängen och kastade sig till häst. *Alte Veste är intaget!* skreko de förfärade soldaterna. *Det är osannt*, ropade han; *Gud sjelf kan icke taga Alte Veste ifrån mig;* och med dessa ord ilade han till striden. Han

fann svenskarna redan i det närmaste utdrifna igen, och vände derföre tillbaka för att ordna och uppmuntra de öfriga tropparna, samt lät slutligen föra qvinnor och tross ned i den djupa, för kulor skyddade Biberdalen, hvarefter han skyndade åter till anfallspunkten.

Gustaf Adolf hade emedlertid af stridens gång funnit, att uppgiften om Wallensteins påbörjade aftåg var helt och hållet ogrundad, och tillika anat, att förslaget till krutvagnarnas tändande blifvit omintetgjordt. Men, redan inkommen uti stridens hetta, kunde han icke förmå sig att afbryta. Måhända hoppades han att locka Wallenstein till någon oförsigtig rörelse och sedan densamma begagna. Han gaf befallning om stormningens förnyande. Hvita och derefter den svenska brigaden gingo åter framåt och den uppgående dagen kunde med möda genomtränga de tjocka rökmoln, som från Wallensteins och Torstenssons batterier utbredde sig öfver nejden. Svenskarna framstormade förtvifladt; men emot dem stodo Wallenstein, Altringer och Gallas, hvilkas troppar, skyddade af vallar och förhuggningar, utgöto ett mördande kulregn. Svenskarna, som saknade allt skygd, föllo hoptals och måste snart vika tillbaka. Då störtade åter en del af bäjrarna ut för att förfölja de flyende; men ur den nedanför liggande skogen mottogos de af det öfriga svenska fotfolket med en så förödande eld, att också de på sin sida måste återgå inom förskansningarna. Så varade och vexlade striden under oupphörliga anfall fram och tillbaka och med obejdad förbittring och deremot svarande ömsesidig förlust. Caraffa föll på stället. Chiesa, en bland wallonhjeltarna om qvällen efter slaget vid Breitenfeld, bars denna gången dödeligen sårad från fältet. Aldobrandini miste hästen, och kunde endast sårad och med möda räddas från fångenskap. Altringer råkade in bland svenskarna; men uppdrog ett bref samt låtsade vara konungens adjutant och lyckades att på sådant sätt återkomma till de sina: Wallenstein sjelf förlorade en häst för de Torstenson-

ska kulorna. Lika om ej mera ledo svenskarna; hertig Bernhard mistade en häst. konungen, som sjelf beständigt höll sig i elden, träffades af ett skott, som bortslet ena stöfvelsulan, men lyckligtvis lemnade honom sjelf oskadad. Torstensson blef fången; Erik Hand föll och med honom en betydlig del af svenska brigaden; Burth mistade ena benet och hvita brigaden blef så godt som tillintetgjord. Under allt detta dånade båda artillerierna med skott på skott, och hela berget stod insvept uti tjocka krutmoln, som för hvarandra dolde så väl angriparen som den angripne. Blott här och der framträngde ur töcknet kanoneldens blixtar, likasom för att söka upp föremålen för sin lågande vrede.

Vid stranden begynte emedlertid lifliga skärmytslingar, och ett hessiskt regemente, som stod i spetsen för anfallet, blef af Cronberg med förlust tillbakadrifvet. Landtgrefven anmärkte, att på ena stället hessar, på andra pomeranare, båda delarna tyskar, voro ställda främst i elden, då deremot svenskarna sparades. *Jag skall sända mina finnar*, sade konungen, *och jag hoppas, att ombyte på folk skall medföra ombyte på lycka.* Nu skickades Stålhandske och finnarna mot Cronberg och de oöfvervinnerlige. Mellan dessa kärntroppar af båda sidornas rytteri uppstod en lång och förtviflad strid. Slutligen föll Cronberg och de oöfvervinnerlige måste med betydlig förlust vika tillbaka inom förskansningarna. Men då utstörtade till deras hjelp Fugger med en betydlig styrka och dref finnarna baklänges till den nedanföre liggande skogen; der åter svenska fotfolkets eld fällde Fugger sjelf och jagade hans ryttare tillbaka; hvarefter striden äfven på denna sidan kastades fram och åter mellan skogen och fästningsverken, båda ointagliga, den förra för de kejserliga, den sednare för svenskarna.

På detta sätt förflöt hela dagen under anfall på anfall. Nästan hvart och ett af de svenska regementerna hade redan flere gånger varit i elden. Marken

var betäckt med fallna, slipprig af deras blod. Aftonen började nalkas, mörk och med ett ymnigt tilltagande regn. Just då kom underrättelse, att hertig Bernhard hade bemägtigat sig tvenne höjder, hvarifrån man kunde beskjuta hela Alte Veste. Konungen lät undersöka läget. Kullarna befunnos både för trånga, för att rymma tillräckligt artilleri och mera branta samt nu af regnet slippriga, än att sådant dit kunde uppföras. Den tilltagande nederbörden gjorde dessutom skjutgevären odugliga, och natten började redan inbryta. Konungen ville ej uppoffra mera folk på detta olyckliga företag, utan beslöt att tåga tillbaka. Af en händelse såg han vid sin sida ingen annan af högre befälet närvarande än Hepburn. Denne missnöjd, att konungen vid något tillfälle gått honom förbi, hade nyss tagit afsked med en dyr ed, *att aldrig mer draga värjan för Gustaf Adolf;* och han var nu tillstädes endast som en sysslolös åskådare. *Min tappre Hepburn*, sade konungen, *kan väl denna gången göra mig den tjensten att rida fram och återföra de stormande tropparna.* — *Uppdraget är ganska vådligt*, sade Hepburn, *och endast derföre skall jag fullgöra det.* Han skyndade fram genom kulregnet och återförde tropparna i god ordning och utan att förföljas. Straxt derefter lemnade han svenska lägret för alltid.

Gustaf Adolf var högst missnöjd med sig sjelf och hela sitt företag. *Det var*, sade han, *för mycket att vara ett pojkstreck*, *för litet att vara fullt allvar.* Af fruktan att blifva förföljd måste han låta tropparna, ehuru trötta af dagens strid, stanna på fältet qvar under hela den regniga natten. Dagen derpå, då Wallenstein ännu icke visade lust till den minsta rörelse, beslöt konungen att draga sig helt och hållet tillbaka. Femhundrade knektar stodo ännu som förposter qvar invid förskansningarna och öfverste Monroe fick befallning att återföra dem. På ditvägen mötte han konungen, som såg öfversten blöda af svåra ännu sedan gårdagen oförbundna sår. Gustaf Adolf befallde ho-

nom att gå tillbaka till fältskären, och tog sjelf såsom öfverste korsgeväret i hand och återförde tropparna. Svenskarna hade förlorat öfver tvåtusen man, de kejserliga något mindre. I anseende till stridens häftighet hade å ömse sidor ovanligt många af det högre befälet derunder funnit sin död.

Katolikerna utbrusto uti serdeles lifliga glädjeyttringar öfver utgången af träffningen vid Alte Veste. Wallenstein berättade den för Ferdinand med tillägg, att *svenska konungen uti denna strid afstött sina horn. Hela verlden kunde nu mera se, att icke han, utan hans kejserliga majestät var den ende, som med rätta kunde kallas oöfvervinnelig.* För att emedlertid både för verlden och för egna soldater visa, att han ännu var oöfvervunnen, och att han aldraminst fruktade Wallenstein, drog sig konungen endast ett litet stycke tillbaka från Alte Veste och slog läger utefter stranden af Regnitz, med noggrann uppmärksamhet fästad på alla Wallensteins rörelser; och så började återigen det förra svältkriget.

ÅTTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

KRIGSHÄRARNAS AFTÅGANDE.

Brist och sjukdomar herrskade uti båda lägren, och eländet ökades genom en mängd sårade sedan sista striden. Flere hundrade menniskor dogo hvarje dag, och största delen af hästarna var försvunnen. Utom dessa gemensamma olyckor led Wallensteins läger allt mer och mer genom den oerhörda och beständigt tilltagande mängden af ohyra. Ett slags små gräshoppor betäckte tälten, flugor förderfvade maten,

hvimlande ohyra plågade soldaterna, likasom bromsar och sting hästarna; man såg dessa sednare ofta slita sig lösa och i blindt raseri störta utföre de högsta brådstuporna. Gustaf Adolf hade förlorat 19,000, Nürnberg 10,000, Wallenstein 15,000 menniskor.

Det var fåfängt att vänta, det denne sednare skulle tänka på uppbrott; Gustaf Adolf deremot kunde icke längre uthärda. Fjorton dagar efter striden tog han afsked af Nürnbergrarna, förordnade Axel Oxenstjerna och Kniphausen med några tusen man till deras försvar, och tågade jemnte sina öfriga troppar bort från dessa olyckliga trakter. Dock förut ställde han sig i full slagtordning utanför Wallensteins läger och höll der stilla i fyra timmar, erbjudande sin fiende öppen strid. Men då denne äfven nu låg orörlig, och till och med drog in sina förposter, tågade Gustaf Adolf till Neustadt, hvarest han stannade för att se, hvart Wallenstein ämnade sig. Ännu fem dagar låg denne sednare qvar, sedan bröt han skyndsamt upp, antände sitt läger och hastade uppåt det nordliga Franken.

Vid pass 60,000 man hade hvardera fältherrarna fört till Nürnberg. Vid bortgången derifrån qvarstodo hos Wallenstein 36,000, hos konungen 30,000; de öfriga hade sjukdomar eller skärmytslingar skördat.

ÅTTIONDENIONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS TÅG TILL SAXEN.

Så snart Gustaf Adolf fick underrättelse om Wallensteins aftågande, beslöt han att dela sina troppar. Bernhard af Weimar med åttatusen man lemnades qvar för att beskydda Franken; med den öfriga delen gick

konungen sjelf ned åt Bäjern för att draga kriget till dessa fiendtliga och på samma gång rika länder, fullända deras eröfring och slutligen intränga i Österrike.

Sedan Wallenstein och Maximilian lemnat Alte Veste, stannade de ett par veckor vid Forchheim för att låta tropparna hämta krafter efter det långvariga svältkriget. Derpå begåfvo de sig till Coburg. Uti denna stad inträffade underrättelsen om Gustaf Adolfs tåg mot Bäjern. Kurfursten ville naturligtvis ila sitt land till undsättning, och bad dervid om Wallensteins hjelp. Samma önskan yttrade också Ferdinand, hvilken återigen fruktade, att Gustaf Adolf skulle genom Bäjern infalla i Österrike och gifva luft åt dervarande både oroliga och talrika protestanter. Men Wallenstein var obeveklig. Det enda han gjorde var att genom några afskickade regementer tukta Österrikes bullrande bönder. Maximilian deremot kunde för sig och sitt land icke erhålla det minsta understöd. Denne furste beslöt derföre att skilja sig från kejserliga hären, och föra bäjerska tropparna tillbaka till fosterlandets försvar. Afskedet visade hycklad vänskap och Wallenstein följde kurfursten ett långt stycke på vägen. Men denne lät sedermera ganska tydligt förstå sina tänkesätt. Han klagade, att under tåget till Nürnberg hafva tillsatt många tappra krigare och 900,000 riksdaler i penningar, utan att derföre hafva vunnit det minsta annat än dageliga förödmjukelser, och dertill den harmen att ändå nödgas visa ett vänligt och gladt ansigte.

Orsaken till Wallensteins sist fattade beslut var måhända till en del begäret att förorsaka Maximilian nya förödmjukelser och förluster, likasom att både för kejsaren och verlden visa sitt oberoende; till en del också den plan, han uppgjort för sin egen verksamhet. Han ämnade nemligen eröfra Schweinfurth, Coburg och hela Franken, sedan intränga uti Thüringen, förena sig med den ditkallade Pappenheim, tukta de med Sverge förbundna furstarna af Weimar, Kur-Saxen och

Brandenburg och derigenom antingen locka konungen uppåt Nord-Tyskland, eller också helt och hållet stänga honom ifrån Östersjön.

Denna plan blef redan i sin början rubbad genom hertig Bernhard, hvilken af Gustaf Adolf fått löfte på Franken och nu använde hela sitt snille för att skydda och bibehålla detta land. Uti Schweinfurth låg Karl Hård med vestgöta fotfolk. Vid de kejserligas annalkande ditskickades besättningen ur Königshofen samt Taupadel med sina dragoner, hvarförutan också Bernhard sjelf bastade till undsättning. Wallenstein med sina utmattade krigare vågade icke angripa en så väl försvarad fästning, utan ryckte med plundringar och mordbrand in uti baireuthska landet och derifrån till Coburg. Men som en blixt var Taupadel före honom och inqvarterade sina dragoner i dervarande slott. Wallenstein eröfrade, plundrade och brände staden och lät beskjuta och på tredje dagen storma slottet. Men läget var så fördelaktigt och dragonerna gjorde så tappert motstånd, att femhundrade af de stormande, jemnte flere deras anförare föllo på stället. Wallenstein fick i detsamma veta, att hertig Bernhard slagit den mot honom utskickade Isolani och nu skyndade till Coburgs undsättning. Han såg sig derföre tvungen att öfvergifva både denna fästning samt alla sina planer på Franken och Thüringen. Förbittrad tågade han genom Erzgebirge och kastade sig öfver södra Kur-Saxen.

Redan i början af sin vistelse bredvid Nürnberg hade han till detta landskap afskickat sextusen man under Holk, hvilken derstädes utan motstånd, men också utan barmhertighet, förhärjade, brände, plundrade hela södra delen. Efter honom kom snart Gallas med flere troppar, och slutligen Wallenstein sjelf med hela sin här. Landet blef öfversvämmadt ända inemot Elben, och alla städer, ja sjelfva Leipzig, öppnade med bäfvan sina portar för den fruktade fienden.

Johan Georg såg med smärta sitt härliga land denna gången icke blott hotas utan lida af krigets rysliga uppträden. Hans egna under Arnheim stående troppar hade förenade med svenskar och brandenburgare trängt djupt in uti Schlesien. Kurfursten befallte dem visserligen, att skynda till fäderneslandets försvar; men detta gick så ovanligt långsamt, att mången misstänkte, det Arnheim enligt hemlig öfverenskommelse med Wallenstein med flit lemnade kurfursten i sticket, för att dymedelst tvinga honom att öfvergifva konungens parti. Men, om äfven Arnheim med hela saxiska hären infunnit sig, hade han likväl varit alldeles för svag för att hejda den öfverlägsna fienden. Kurfursten skickade derföre bud på bud till Gustaf Adolf, bedjande, uppmanande, besvärjande honom att hasta sin olycklige bundsförvandt till hjelp.

NITTIONDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS TÅG TILL SAXEN.

Från Nürnberg hade Gustaf Adolf begifvit sig nedåt Donau och började just belägringen af Ingolstadt, då Kursaxiska ilbuden ankommo. Han hade ämnat att efter eröfringen af denna stad genom Bäjern bryta in uti Österrike. Allt tycktes gynna ett sådant företag Maximilian var för svag att göra motstånd. I Österrike funnos föga troppar; men deremot en talrik skara af missnöjda innevånare, hvilka endast afvaktade svenskarnas ankomst för att resa upprorets fana; och innan Wallenstein från det aflägsna Saxen hunne till undsättning, hade konungen redan kunnat eröfra Wien.

Dessa voro hans temligen sannolika förhoppningar. Han öfvergaf dem alla för att ila sin bundsförvandt till hjelp.

Uti Schwaben qvarlemnades en betydlig styrka, och högsta befälet, öfver densamma anförtroddes åt Johan Banér. Med de öfriga tropparna skyndade konungen till Nürnberg, förenade sig der med Kniephausen och sedan genom Thüringer-Wald uppemot Erfurt, alldeles samma väg, som han för litet mer än ett år sedan uti motsatt riktning hade framgått.

Vid genomtågandet af Nürnberg lemnades åt hären några dagars hvila. Under denna tid var Gustaf Adolf för det mesta innesluten med Axel Oxenstjerna under långa och hemliga öfverläggningar. Det var vid detta tillfälle, som han utvecklade sina planer angående krigets fortsättning, stiftandet af det evangeliska förbundet m. m. Oxenstjerna erhöll öppen och vidsträckt fullmagt att vara konungens legat, d. v. s. styresman öfver Frankiska, Schwabiska, Öfver- och Neder-Rhenska kretsarna, jemnte uppdrag att till gemensam öfverläggning sammankalla derunder lydande stånder. För att få tillfälle än ytterligare rådgöra om så väl dessa som andra angelägenheter, skulle Oxenstjerna ledsaga konungen ett stycke på vägen. Ända från Nürnberg, genom Franken och hela Thüringer-Wald följde han tåget, för det mesta ridande vid konungens sida och med honom inbegripen i allvarsamma, af ingen hörda samtal. Ändteligen vid Arnstadt uti Thüringen tog han med tungt hjerta det sista afskedet och återvände till Würzburg.

NITTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF ADOLF I ERFURT.

Uti Thüringen förenade sig Gustaf Adolf med Bernhard af Weimar och hade nu 20,000 man, alla gamla och försökta krigare, med hvilken styrka han tågade upp åt Erfurt. I denna stad väntade honom hertig Wilhelm af Weimar och drottning Maria Eleonora, den förre sängliggande af en svår sjukdom. Uti förbifarten besökte han som hastigast den lidande vännens boning och ilade sedan till sin längtande maka. Denna sednare förmådde icke afbida hans ankomst, utan gick, åtföljd af sina fruntimmer, ned på torget för att möta den väntade. Vid deras anblick sprang konungen af hästen, skyndade till sin gemål och förde henne efter första hälsningen upp till deras boning. Men Wallenstein stod endast några få mil derifrån, och detta fruktansvärda granskap äfverhopade konungen med så många bekymmer och göromål, att han vid drottningens sida fick tillbringa endast några korta ögonblick, med glädjen äfven då störd af tankan på den förestående faran. Tidigt morgonen derpå var han redan ute och ordnade sina angelägenheter. Han beslöt i denna stad qvarlemna drottningen, jemnte tillräcklig besättning under den pålitlige Taupadel. Efter en i hennes sällskap intagen lätt frukost, steg han upp för att lemna staden. Man märkte hela tiden en hos honom alldeles ovanlig nedslagenhet, som meddelade sig åt alla andra och uppfyllde dem med ängsliga aningar; serdeles drottningen, hvars vid sådana tillfällen vanliga sorg ökades än mera af konungens. Han hade kallat stadens rådsherrar och tilltalade dem sålunda: *Jag öfverlemnar härmedelst i eder vård det dyrbaraste, jag äger på jorden, min älskade drottning. I veten, gode herrar, att all ting äro underkastade vex-*

lande skiften, framför allt kriget, detta menniskorna för deras ondska af Gud ådömda plågoris. Snart nog kan också jag träffas af olyckan, måhända af döden. Om detta skulle vara Herrans vilja, så beviser min älskade maka samma trohet och tillgifvenhet, som i alltid mot mig hafven ådagalaggt! Derpå vände han sig icke utan djup rörelse till den i tårar smältande drottningen; slöt henne i sin famn, bedjande *Gud städse vara hennes beskydd. De skulle hvarandra återse, om också aldrig mer i detta förgängliga lifvet; dock en gång förr eller sednare uti den eviga sällheten.* Efter dessa ord gjorde han sig lös ur hennes armar, sprang på hästen och ilade efter de aftågande tropparna.

NITTIONDEANDRA KAPITLET.

TÅGET TILL LÜTZEN.

Såsom vi redan berättat, hade Wallenstein för afsigt att med sina talrika härar öfversvämma Saxen och derigenom tvinga dess kurfurste att afsäga sig förbundet med Sverge. Gallas med betydliga troppar låg vid böhmiska gränsen; från Bäjern tillkallades Altringer; från Neder-Saxen Pappenheim. Sjelf hade Wallenstein härjat vestra och medlersta Kur-Saxen, hvarefter han vid Leipzig förenade sig med den kommande Pappenheim och tågade mot nordostliga sidan. Men just i detsamma fick han veta, att konungen redan anländt till Thüringen och att betydliga förstärkningar under hertigen af Lüneburg skyndade från Neder-Saxen till dess möte. Wallenstein ville hindra konungen från att förena sig med dessa troppar, och att inträn-

ga uti det bördiga Meissen. Han hastade derföre tillbaka för att bemägtiga sig alla öfver Saale-floden ledande bryggor, men kom dervid för sent; svenskarna hade redan Naumburg inne. Han stannade då vid Weissenfels för att se, hvad konungen ytterligare ämnade företaga.

Efter afskedet från sin gemål skyndade Gustaf Adolf till Naumburg, hvilken stad hans förtroppar redan hade besatt. Det lyckades dem att derigenom förekomma några af Holks röfvareskaror, hvilka hade ämnat sig dit att, som det hette, utkräfva en förra året af Tilly utskrifven, men icke uppburen brandskatt. Folket, utom sig af glädje att hafva undsluppit ett så hotande besök, mottog svenskarna som efterlängtade bröder, konungen sjelf som en räddande engel. Vid intåget trängdes de under tusende vördnads- och kärleks-betygelser kring hästen, täflande om att kyssa, att vidröra den älskade furstens kläder. Gustaf Adolf mottog dessa hyllningar med nedlåtande mildhet och tacksamhet, denna gången dock blandad med sorgligare känslor. Han vände sig till hofpredikanten Fabricius, och sade: *Det är en glädje, en ljuf tillfredsställelse att se sig sålunda omfattad af folkets innerliga kärlek, men mången gång inger den mig dystra farhågor, såsom varande alltför öfverdrifven. De sätta nemligen sin förtröstan på en svag menniska och icke på himmelens allsmägtige Herre, ja de betrakta och bemöta mig nära nog, såsom vore jag den, hvilken ensam förmår hjelpa. Ack måhända skall Gud snart nog straffa både deras afgudiska dårskap och mig, som är föremålet derför och visa, att äfven jag är en svag och dödlig menniska.*

Då Gustaf Adolf fick veta, att kejserliga hären kommit till Weissenfels, beslöt han att sjelf med sina troppar stanna uti Naumburg och derstädes afvakta några väntade förstärkningar. Hertigen af Lüneburg hade nemligen fått befallning att genom Thüringen begifva sig till hufvudhären, men gick i dess ställe efter

sitt envisa hufvud åt Wittenberg för att förut förena sig med Arnheim. Härigenom blef han sjelf afskuren från konungen och denne sednare med 20,000 man lemnad ensam mot Wallensteins 40,000. Gustaf Adolf måste derföre till skydd mot den öfverlägsna fienden låta i hast uppföra ett förskansadt läger omkring Naumburg, ungefär på samma sätt som förut omkring Nürnberg. Redan den första November var allting i ordning; men höstkölden ökades så hastigt, att soldaterna icke längre kunde berga sig under tält, utan måste redan den 3 November föras in uti staden. Det tycktes, som fälttåget vore för denna gången alldeles slutadt.

Uti Weissenfels, knappt en mil derifrån, låg kejserliga hären. Det blef fråga om att angripa de underlägsna svenskarna; men vägen till Naumburg var oländig och svår, konungens läger efter vanligheten nästan ointagligt, slutligen kölden redan så stark, att soldaten icke längre kunde hålla fältet. Af dessa orsaker tillstyrkte hela krigsrådet, äfven Pappenheim och Holk, att öfvergifva alla tankar på fiendens angripande. I dess ställe uppgjordes ett annat förslag. Den ärelystne Pappenheim ville nemligen högst ogerna ligga sysslolös, än mindre tjena under någon annans befäl, hvarföre han också, som förut är berättadt, undandrog sig att komma till Wallensteins hjelp utanför Nürnberg. Äfven denna gången hade han genom hemliga underhandlingar uti Wien, München och Madrid sökt tillstånd att uti Neder-Saxen få upprätta och anföra en egen och alldeles oberoende krigshär. Endast fruktan för Wallensteins misshag hade hindrat hofven att meddela den begärda tillåtelsen, och endast på samma Wallensteins uttryckliga befallning, för säkerhet skull utfärdad äfven till underlydande officerare, hade Pappenheim kunnat förmås till nyss verkställda förening. Han sökte så snart som möjligt blifva ledig igen, och ställde så till, att krigsrådet föreslog, det han borde återvända till Neder-Saxen, för att derifrån bispringa det belägrade Köln. Emedlertid kom under-

rättelse, att Gustaf Adolf för kölden skull dragit sina troppar in i staden, hvilket ansågs såsom ett tecken, att han ämnade gå i vinterqvarter. Wallenstein biföll derföre det gjorda förslaget, och Pappenheim afskickades med vid pass 12,000 man på vägen åt Halle. Denna stad med slott skulle från svenskarna intagas, de medförde tropparna derstädes i vinterqvarter förläggas, Pappenheim sjelf, endast åtföljd af två regementer kroater, fortsätta tåget åt Neder-Saxen samt i förening med dervarande styrka hasta Köln till hjelp. Wallenstein med hela sin krigshär ledsagade honom till Lützen, ämnande sig sedan till Leipzig, måhända för att der taga vinterqvarter. Uti Weissenfels qvarlemnades några hundrade man för att med vaksamt öga följa konungens rörelser, och man öfverenskom, att, i händelse svenskarna på någondera sidan visade sig, med tre kanonskott gifva de andra tropparna underrättelse derom.

Det var den 4 Nov. som Wallenstein och Pappenheim tågade från Weissenfels, och redan samma dag blef Gustaf Adolf derom underrättad. Han beslöt att genast bryta upp, för att om möjligt öfver Pegau förena sig med hertigen af Lüneburg, och den 5 Nov. redan ett par timmar före dagningen lemnade han Naumburg. Colloredo, som förde befälet uti Weissenfels, lät vid underrättelsen om svenskarnas rörelse aflossa de trenne öfverenskomna kanonskotten, och sökte sedan draga sig tillbaka åt Lützen. Svenskarna följde efter och togo flere af hans folk tillfånga. Först genom dessa fick konungen bestämd underrättelse om Pappenheims aftågande till Halle, och som en blixt genomfor honom tankan att öfverraska och tillintetgöra Wallensteins troppar, innan denne hunnit vidtaga några försvarsanstalter, och innan Pappenheim kunde komma tillbaka till undsättning. Från backarna inemot Rippach hade man fri utsigt öfver den nedanföre åt norden liggande slätten, der Lützens torn visade sig, som det tycktes icke långt borta. Uppfångade bönder

försäkrade, att afståndet var blott en mil, och att de kejserliga, uttröttade af gårdagens tåg, lågo bekymmerlösa och vidt kringspridda uti byarna; och några ryttare framlemnade i detsamma en från Colloredos folk tagen fana, der på ena sidan lyckan och på den andra kejserliga örnen voro stickade Alla omständigheter tycktes locka till ett djerft anfall och lofva framgång deråt. Konungen tog i ögonblicket sitt beslut. I stället för att fortsätta tåget mot Pegau, vände han sig åt norr och gick rakt på Lützen. Han hoppades att ännu samma dag hinna fram och öfverraska Wallenstein *).

Men redan i början mötte detta företag ett oppåräknadt hinder uti den breda och träskiga bäcken Rippach. Vid första ljudet af de varnande kanonskotten hade Isolani med sina kroater hastat till denna angelägna punkt, och det var icke utan förlust af både troppar och tid, som svenskarna förmådde drifva honom undan och framtränga öfver passet. Sedan återstod endast slätten. Men denna var, i stället för en mil, en och en half, och bestod till det mesta af höstplöjda åkrar, hvilkas jord fastklibbade sig vid fötterna och fördröjde både hästar och folk. Först sent på aftonen framkommo tropparna inemot Lützen. Höstens tidiga dimmor och mörker hindrade att enligt afsigten ännu samma dag börja anfallet.

*) Enligt andra uppgifter var det före aftåget från Naumburg, som Gustaf Adolf både blef underrättad om Pappenheims bortsändande och fattade beslutet att angripa den försvagade Wallenstein.

NITTIONDETREDJE KAPITLET.

FÖRBEREDELSER TILL SLAGET.

Vid Colloredos kanonskott ville Wallenstein ännu icke tro, det konungen verkligen ämnade angripa honom, utan mente, att rörelsen endast åsyftade en förening med några af de väntade förstärkningarna. Men snart kommo bestämdare underrättelser, först genom Colloredo sjelf, sedan från Isolani. Högeligen öfverraskad lät Wallenstein genast äfven vid högqvarteret aflossa de trenne kanonskotten såsom tecken till tropparnas sammankallande. För samma ändamål utskickades också till alla underbefälhafvare, serdeles till Pappenheim, flere ridande ilbud med underrättelse om konungens anryckande och sträng befallning, att så fort som möjligt skynda till hjelp. Först sent på qvällen och under natten började tropparna samlas. Om konungen enligt afsigt kunnat ännu samma dag begynna striden, hade troligen Wallensteins hela krigshär blifvit upprifven, om icke alldeles förstörd. Emedlertid vidtog denne sednare alla i hast möjliga försvarsmedel. Från Lützen går åt öster stora vägen till Leipzig. Denna är i och för sig sjelf något högre än kringliggande fält och har dessutom på båda sidor tämligen djupa diken. Bakom denna väg beslöt Wallenstein att taga sin plats. Dikena blefvo under natten fördjupade och den uppkastade jorden bildades till bröstvärn. Ned uti dessa grafvar ställdes på båda sidorna af vägen musketerare på det sätt, att de eftersta kunde skjuta öfver de främres hufvud, och der bakom åter en rad karabinierer, så att de anryckande svenskarna skulle mötas af en tredubbel eld. Ett stycke bakom var sjelfva krigshären uppställd; på högra flygeln närmast Lützen det bästa rytteriet under Colloredo; uti midten fotfolket, utgörande fyra ovanligt stora tertier, anförda

af Wallenstein sjelf, samt understödda af Piccolominis ryttare; på venstra flygeln Isolanis kroater, Götz med några regementer tungt rytteri, samt slutligen en hop ridande trossdrängar för att fylla luckorna. Det var nemligen bestämdt, att Pappenheim, som väntades hvarje timma och stund, skulle vid ankomsten bilda egentliga kärnan af denna flygel. Härens styrka utgjorde emedlertid vid pass 28,000 man. Tjuguett grofva kanoner voro uppställda bakom den förskansade vägen, nemligen sju framför midten, och fjorton vid några väderqvarnar framför högra flygeln. Detta allt ordnades så godt under nattens mörker ske kunde, hvarefter folket uti stillhet afvaktade dagningen och striden.

Gustaf Adolf blef ganska missnöjd, då den tidiga skymningen hindrade honom från att ännu första dagen angripa fienden. En kejserlig ryttmästare, som blifvit uppfångad, försäkrade, att Pappenheim åter förenat sig med Wallenstein. Detta var en dikt, hopspunnen för att afskrämma konungen och rädda de kejserliga. Man kom snart under fund med rätta förhållandet; men enligt all sannolikhet, skulle i alla fall Pappenheim sednast följande morgonen återkomma och derigenom förskaffa fienden en bestämd öfvervigt. Konungen hopkallade sina höfdingar till krigsråd. Den försigtige Kniephausen afrådde, hertig Bernhard deremot tillstyrkte drabbningen. Konungen sjelf gillade det sednare rådet. *Det är bäst*, sade han, *att tvätta sig riktigt ren, sedan man en gång kommit i badet. I krig är det dessutom det gynnande ögonblicket, som afgör allt.* Det blef derföre bestämdt, att man skulle angripa fienden, och det redan något före dagningen, på det den afgörande striden måtte vara förbi, innan Pappenheim hunnit komma till undsättning. I enlighet med detta beslut utdelades befallningar om härens uppställande, samt det gamla segerrika fältropet: *Gud med oss.* Höfdingarna anhöllo slutligen, att Gustaf Adolf måtte taga någon hvila. *Hur kan jag*, svarade

han, *njuta beqvämligheter, då jag rundtomkring mig ser så många vara i saknad deraf.* Han tillbragte natten uti en gammal vagn, tillsammans med Kniephausen och hertig Bernhard.

Fram emot morgonen ordnades hären efter samma grundsatser som förut vid Breitenfeld. På högra flygeln stod i första linien svenska rytteriet, ytterst Stålhandske med finnarna, sedan Soop med vestgötarna, Sack med södermanlänningarna, sedan upplänningar, östgötar och närmast midten Stenbock med smålänningarna; denna flygel skulle anföras af konungen sjelf. Midten utgjordes af först svenska, sedan gula och gröna brigaderna, alla under Nils Brahes befäl; venstra flygeln af tyskt rytteri under hertig Bernhard. Andra linien, bestående nästan endast af tyska troppar, var på samma sätt ordnad och anfördes af Kniephausen. Tjugusex gröfre kanoner ställdes framför midten, tjugu framför hvardera flygeln, och dessutom medfördes en mängd smärre fältstycken. Hela hären utgjorde vid pass tjugutusen man.

Natten var ovanligt mörk och den sena gryningen blef af täta dimmor än mera fördröjd. Det var alldeles omöjligt att vid sådana omständigheter tänka på någon strid, och med missnöje såg sig konungen tvungen att återigen uppskjuta anfallet, och det ända till dagningen. Emedlertid red han ut för att efterse, om allt hölls i tillbörlig ordning. Han var klädd uti elgbudskyller med grå öfverrock. Man föreställde nödvändigheten att åtminstone på en sådan dag nyttja harnesk. Men konungen invände den smärta, som derunder plägade af dirschauiska kulan förorsakas. Man var envis. *Nej,* svarade han, *Gud är mitt harnesk!* Likaledes vägrade han att förtära någon föda, utan fastande, likasom till nattvardens begående, steg han upp på en hvit springare, och red fram till slagtordningen.

Konungens sällskap på denna märkvärdiga dag utgjordes af hertig Frans Albert af Lauenburg med

dess betjent, tyska herrarna Molch, Creilsheim, Truchsess, och den adertonåriga pagen Leubelfingen från Nürnberg, samt slutligen, enligt någras uppgift, svenska lifknekten Erland Lindlöf.

Uti dagningen gjorde alla regementerna morgonbön och afsjöngo psalmen: *Vår Gud är oss en väldig borg.* Derpå red konungen igenom lederna för att uppmuntra folket. Först talade han till svenskarna: *Älskade bröder och landsmän! Nu är den dagen kommen, på hvilken i för verldens ögon skolen ådagalägga, hvad i hafven lärt uti så många förutgående träffningar och fälttåg. Den fiende, som vi så länge hafva sökt, står nu midt framför oss, icke lägrad på höga otillgängliga berg, eller gömd bakom starka förskansningar, utan på släta fältet och med icke större fördelar, än vi sjelfva innehafva. I veten nogsamt, huru ängsligt han förut undvikit vårt möte. Hans i dag ändrade uppförande kommer icke af ändradt tänkesätt. Han fruktar oss nu lika mycket, som tillförene, och det är endast nöden, som tvingar honom att hålla stånd. Derföre framåt till strid och seger för konung och fosterland, för ära och frihet, för timlig lycka och evig lycksalighet. — Men om, hvad den högste Guden nådigt afvände, i denna gång låten eder öfvervinnas, så försäkrar jag eder, att allt är utan räddning förloradt, och att icke ett enda ben af oss skall återkomma till fäderneslandets jord. Men hvarföre tvifla om den tapperhet, på hvilken jag sett så många och stora prof Jag vet, det i ären färdige att med mig gå i döden för vår heliga sak.* Glada bifallsrop hördes från tropparna, och konungen red öfver till venstra flygeln, hvarest han tilltalade tyskarna med följande ord: *Mine redlige bröder och kamrater! Jag beder och förmanar vid edert kristliga samvete, eder egen ära, eder timliga och eviga välfärd; gören i dag eder skyldighet, väl besinnande, att derpå bero frihet, lif och välstånd, ja till och med vår heliga trosbekännelse. För vid pass ett år*

sedan och icke långt härifrån tillkämpade sig eder tapperhet en härlig seger öfver den gamle Tilly och hans pröfvade härar. I dag skall det gå på samma sätt. Följen blott mig; ty jag skall visa eder vägen till strid, till seger, till evig ära; och i och edra efterkommande skolen i långliga tider njuta de härliga frukterna af denna dag. Lifliga glädjerop skallade i luften och konungen vände åter till högra flygeln. Då han red förbi blåa regementet, ropade han: *I dag, gossar, skola vi göra slut på alla våra besvär!* Soldaterna hurrade, men anmärkte icke utan sorgliga aningar, att konungens häst tvenne gånger snafvade, ett i deras ögon olyckligt förebud.

Genom anfallets uppskjutande och det myckna ridandet fram och åter, blef emedlertid denna häst alldeles uttröttad, och konungen besteg i hans ställe samma bruna springare, som han året förut nyttjat vid Breitenfeld.

Klockan var nu redan öfver åtta på morgonen, men dimman, i stället för att glesna, blef än tjockare, så att det var alldeles omöjligt för till och med de närmaste tropparna att se hvarandra, och än mera att angripa fienden. Blott då och då hördes Wallensteins kanoner, och rytteriets förposter skärmytslade fram emot grafven. För öfrigt stodo båda härarna orörliga. Då upptog konungen med egen röst psalmen: *Gud vare oss nådig och huld,* och efter dess slut likaledes: *Förfäras ej du lilla hop*, hvilken sednare han sjelf nyligen sammanskrifvit. Hela hären instämde i denna sång; hvarje tropp hörande ur det omgifvande töcknet sina osynliga men trofasta kamraters uppmaning till mod och förtröstan på den osynlige, men trofaste hjelparen.

Wallenstein å sin sida försummade ej heller, hvad af en uppmärksam fältherre fordras kunde. Han var så besvärad af fotgikt, att han icke utan största plåga kunde sitta till häst; och nyttjade derföre dels vagn, dels bår, men vid sidan fördes ridhästen med omlin-

dade stegbyglar för att, så snart striden började, kunna begagnas. Först på morgonen lät han messan läsas öfver hela hären. Derpå tillkallade han öfverstarna, höll för dem ett uppmuntrande tal, utdelade nödiga befallningar, samt de kejserligas gamla fältrop: *Jesus Maria.* Derpå åkte han genom lederna, och hälsade soldaterna med glada och muntrande blickar, dock icke med ord; kännande sjelf obehaget af sin stämma. Sedan gaf han befallning om Lützens antändande, för att icke från denna sidan kunna oroas; och begaf sig slutligen till midten af hären, hvarest han afvaktade dimmans försvinnande och svenskarnas anfall.

NITTIONDEFJERDE KAPITLET.

SLAGET VID LÜTZEN.

Den uppgångna solen doldes flere timmar bakom tjocka töcken, likasom i det längsta undandragande sig att gifva ljus åt den sjette November och Lützens fält. Först klockan elfva på dagen började hennes matta strålar att synas, i detsamma som en lätt vind förde dimmorna undan. Inom några ögonblick blefvo båda härarna synliga för hvarandra. *Nu framåt i Herrans namn!* utropade konungen, sammanknäppte händerna om värjfästet och tillade: *Jesu! Jesu! hjelp mig i dag strida till ditt heliga namns ära!* och i detsamma gaf han tecknet till anfall.

Artilleriet öppnade på båda sidor elden, och svenska tropparna satte sig i rörelse. Under antågandet ledo de betydligt, dels af Wallensteins kanoner dels af hans musketerare, hvilka, sjelfva gömda i diket, riktade en förödande eld mot de utan skydd på fältet

framgående svenskarna. Konungen befallte derföre att påskynda farten. Men rytteriet hade svårt att framdrifva hästarna mot musköttelden, och sedan ändå svårare att komma öfver grafvarna, hvarjemnte venstra flygeln led betydlig skada af fiendens vid väderqvarnarna uppställda kanoner. Fotfolket deremot lyckades bättre. Först trängde svenska, sedan gula och derpå blå brigaderna öfver vägen, bemägtigade sig fiendens der stående sju kanoner och kastade sig med förfärlig styrka mot dess främsta brigad. Anföraren Bertold v. Wallenstein stupade, och folket nedhöggs eller skingrades. På samma sätt gick det med andra brigaden, under Grana; men vid den tredje hejdades det häftiga anfallet och svenskarna blefvo af fiendtliga rytteriet tagna i sidan. Från sina kamrater erhöllo de föga bistånd. På venstra sidan hade gröna brigaden, i anseende till den mördande elden från väderqvarnarna, icke kunnat följa de öfriga; utan tvärtom dragit sig undan bakom mjölnarens vid sidan liggande byggnader, och på högra hade svenska rytteriet ännu icke till något synnerligt antal kunnat komma öfver de både breda och djupa grafvarna. Konungen, som insåg vigten af detta ögonblick, hastade dit och ställde sig i spetsen för smålänningarna; Stenbock låg redan sårad på fältet. *Följen mig mina tappra gossar!* ropade konungen och sprängde öfver grafven. Endast hans eget sällskap och några få bland ryttrarna hade nog goda hästar att kunna följa exemplet. Konungen märkte det ej. *Der framme står vår farligaste fiende,* sade han och pekade på Piccolominis regemente. En österrikisk korporal såg, att svenskarna vördnadsfullt gåfvo den framridande rum. Han fattade derföre en musketerare i armen, pekade på konungen och sade: *Den der måtte vara en förnäm herre. Skjut på honom!* Soldaten lade an och kulan krossade konungens venstra arm, så att blodet strömmade och benpipan syntes utom kläderna. *Konungen blöder*, ropade svenskarna. *Det är ingenting*, *mina*

barn, raskt framåt! svarade Gustaf Adolf och sökte genom en glad uppsyn lugna deras oro. Men snart öfverväldigad af smärta och blodsförlust, lutade han sig till hertigen af Lauenburg, och begärde på fransyska att denne måtte föra honom obemärkt utur striden. De veko åt sidan för att för smålänningarna dölja återtåget. Men knappt hade de hunnit några steg, förr än Götz' kuirassierregemente störtade efter dem, och främst bland alla dess öfverstelöjtnant Moritz v. Falkenberg, hvilken, igenkännande konungen, sköt honom genom lifvet, under utrop: *Dig har jag länge sökt.* Sjelf föll Falkenberg i samma ögonblick för en hämnande kula. Konungen vacklade, men höll sig ännu på hästen, och sade, dock med matt stämma: *Broder! Sök att rädda ditt lif! Jag har fått så mycket jag behöfver.* Hertigen deremot red nära intill sidan och fattade konungen om lifvet, ämnande på sådant sätt hålla honom qvar i sadeln, tills de hunnit ur striden. Men nu störtade hela den kejserliga ryttareskaran öfver dem. Konungens häst fick en kula uti halsen, så att han stegrade sig och blef orolig. I detsamma aflossades en pistol mot hertigens hufvud och det så nära, att, fastän denne med handen slog undan geväret, svedde dock krutelden både lockar och ansigte. I denna trängsel och förvirring, släppte han konungen och flydde. Gustaf Adolf sönk straxt af den ostyriga hästen, släpades några famnar uti stegbygeln, men lossnade och blef liggande. Af hans sällskap hade de fleste under stridshvimlet blifvit nedhuggna eller spridda; endast unga Leubelfingen återstod, ehuru redan sårad. Genast sprang han ned af hästen och erbjöd den åt konungen. Gustaf Adolf räckte upp sin hand och ynglingen sökte hjelpa honom på fötterna, men fåfängt. Leubelfingen var för svag, och konungen, af såren vanmägtig, kunde icke understödja hans bemödande. Några kejserliga ryttare sågo uppträdet, ilade dit och frågade, *hvem den sårade vore?* Konungen teg; Leubelfingen teg. Den ena

ryttaren rände i vredesmod värjan igenom Leubelfingen, och den andra sköt konungen genom hufvudet, hvarpå de och deras kamrater gåfvo dem än flera skott, afdrogo kläderna och läto de nakna kropparna ligga qvar på fältet. Leubelfingen lefde ännu några dagar efteråt, och genom honom har man fått underrättelse om dessa den store Gustaf Adolfs sista ögonblick *).

Truchsess, en annan af konungens sällskap, hvilken sjelf, invecklad i handgemänget, sett honom falla af hästen, lyckades sedan att undkomma, och berättade för Kniephausen och hertig Bernhard den inträffade olyckan. Svenska fotfolket hade redan i brist af understöd nödgats vika tillbaka öfver vägen, och härarna innehade samma ställning, som före slaget. Kniephausen rådde derföre till återtåg; men hertig Bernhard, hvilken efter Gustaf Adolfs anordnande näst honom skulle föra befälet, beslöt motsatsen. Konungens död var redan allmänt bekant, åtminstone anad, ty man såg hans sårade häst springa omkring bland tropparna med sadeln tom och höljd af blod. Denna syn ingöt uti hvarje bröst den djupaste känsla af sorg, förtviflan och hämnd. Hertig Bernhard begagnade denna sinnesstämning, och red igenom lederna, ropande: *I svenskar, finnar och tyskar! Eder, vår och frihetens försvarare är död. För mig är lifvet intet lif mera, om jag icke får utkräfva en blodig hämnd. Välan, hvar och en, som vill visa, att han haft konungen kär, framåt för att hämnas hans död!* och *framåt* störtade hela svenska hären. Stålhandske i spetsen för högra flygeln sprängde med förtviflans krafter öfver grafvarna och det ena fiendtliga regementet efter det andra måste taga till

*) Enligt en annan sägen har konungen gifvit sig tillkänna för den kejserliga ryttaren, hvilken då försökte att släpa honom som fånge till Wallenstein. Men i detsamma kommo smålänningarna. Ryttaren, som icke hann verkställa sin föresats, sköt konungen genom hufvudet, afdrog kläderna och skyndade till de sina.

flykten. Brahe förde på samma sätt midtens alla fyra brigader öfver grafvarna, tog för andra gången de sju kanonerna och jagade fienden framför sig. På venstra flygeln fick hertig Bernhard en kula genom armen, men förde sina ryttare oemotståndligt framåt, och eröfrade batteriet vid väderqvarnarna. Isolani, hvars kroater straxt i början blifvit af finnarna förskingrade, hade väl under tiden återsamlat dem och angrep, efter en tagen omväg, svenska trossen bakom Stålhandske; men blef återigen af andra linien lätt förjagad och syntes ej mera på slagtfältet. Hela kejserliga hären var på vägen att upplösas. Förgäfves ansträngde höfdingarna all sin förmåga. Abboten af Fulda gick med presterliga förmaningar genom lederna, men föll sjelf för en kula till jorden. Piccolomini, redan med flere sår, besteg den ena hästen efter den andra och störtade mot fienden. *Du blöder starkt!* ropade en af hans vänner. *Jag fuktar med blod mina första lagrar!* svarade Piccolomini. Wallenstein sjelf red omkring, med manteln genomborrad af kulor, ehuru sjelf likasom genom ett underverk oskadad. Dock icke ens den fruktade fältherrens blick kunde förmå soldaterna att hålla stånd mot svenskarnas raseri. Till råga på olyckan sprungo några af de kejserliges krutvagnar i luften och anställde ännu mera förvirring. Wallenstein kunde anse slaget så godt som förloradt.

Men i detsamma hördes ropet: *Pappenheim är här!* och dessa ord hejdade de kejserligas flykt och svenskarnas angrepp. I spetsen för fyra regementer rytteri sprängde den välkände anföraren fram öfver fältet. *Hvar står konungen af Sverge?* frågade han. Man pekade på Stålhandskes flygel och Pappenheim störtade med lösa tyglar ditåt. Hans ankomst och medförda undsättning, ja blotta hans namn upplifvade modet hos de kejserliga, och nu mera betydligt öfverlägsna, började de åter gå anfallsvis till väga. Men svenskarna försvarade sig som lejon, och nu uppstod den hetaste striden på hela dagen, serdeles uti midten.

Gula brigaden hade i spetsen för alla de andra trängt fram ibland fienderna. Den blef på trenne sidor angripen af Götz, Piccolomini och Terzky. Men ingen enda vek ett steg tillbaka. Brahe föll, med ena knäet krossadt. Hans gula gossar försvarade sig till sista man, liggande i skön ordning hvar och en på sin plats; lifregementet icke öfverlefvande sin konung. Dernäst störtade Piccolomini mot blå brigaden. Vinckel blef skjuten och de blå gossarna föllo på samma sätt och med samma ära, som de gula. Svenska och gröna brigaderna drogo sig tillbaka öfver grafven och Piccolomini återtog för andra gången de sju kanonerna.

Redan vid sitt första anfall emot Stålhandske fick Pappenheim en falkonetkula uti ena höften, så att han, utan hopp om räddning, måste föras ur striden. Han erhöll i detsamma underrättelse om konungens död. *Skynda*, sade han till sin adjutant, *skynda till Wallenstein och säg honom, att jag är sårad till döds, men att jag dör nöjd; då jag vet, att på samma gång också har fallit den oförsonlige fienden till vår heliga lära.*

Den ansedda höfdingens olycka kunde icke hållas hemlig. Inom kort hördes ropet: *Pappenheim är död. Allt är förloradt.* De förfärande orden flögo från mun till mun, från tropp till tropp, medförande öfverallt häpnad och förskräckelse; serdeles på hans egen flygel. Största delen af rytteriet tog till flykten, plundrade egen tross och stannade icke förr än i Leipzig. De återstående råkade i fullkomlig förvirring. Det var Wallensteins lycka, att en dimma kom drifvande öfver fältet och för Stålhandske dolde oordningen, tills den åter hunnit att till någon del afhjelpas.

Kniephausen hade emedlertid hållit svenskarnas andra linie uti förträfflig ordning och från dess leder sågs icke en enda flyende. Vid flere tillfällen hade deremot åtskilliga regementer ryckt fram till den förstas undsättning. Efter öfverenskommelse med hertig Bernhard lät han nu hela andra linien falla upp i luckorna

bredvid den första, bildande på detta sätt åter en ny slagtordning. Rörelsen skedde med beundransvärd noggranhet och då den sjunkande aftonsolen ännu en gång för några ögonblick genombröt dimmorna, såg Wallenstein åter framför sig hela svenska slagtordningen med slutna leder, antågande till ny strid. Hans eget folk deremot var i fullkomlig villervalla. Colloredos flygel tillbakadrifven, Pappenheims så godt som upplöst. Endast midten bibehöll ännu ordning och plats. Den utgjordes dock endast af de tvenne återstående fotbrigaderna och jemnte dem Piccolominis kuirassierer. Men dessa kärntroppar förblefvo också orubbliga. Svenskarna gingo för tredje gången öfver grafvarna, togo för tredje gången Wallensteins kanoner, anföllo för tredje gången brigaderna och nu med betydlig öfvermagt. Men motståndet var också för tredje gången orubbligt. Wallenstein gjorde allt för att bibehålla fältet. Piccolomini med sex sår besteg den sjunde hästen i spetsen för sitt regemente, vid hvilket nästan hela befälet och en stor del af manskapet hade fallit. De återstående öfvergåfvo icke sin öfverste. Dessa hjeltemodiga ansträngningar, understödda af skyddande dimmor, uppehöllo striden, till dess qvällens mörker gjorde slut derpå. Men knappt hade fäktandet af denna sistnämnda orsak upphört förrän Wallenstein gaf befallning till aftåg, hvilket så hastigt anträddes, att artilleriet lemnades på valplatsen. Straxt efter hans bortgång anlände det pappenheimska fotfolket från Halle. I brist på bestämd föreskrift gingo de efter den flyende hären till Leipzig.

Svenskarna stannade under natten på slagtfältet och tillegnade sig derigenom det ovedersägligaste beviset på vunnen seger. Om morgonen kommo några kroater för att bortföra wallensteinska kanonerna. De blefvo sjelfva bortfösta af svenskarna, som bemägtigat sig österrikarnas så väl artilleri som efterlemnade tross.

Den egentliga striden hade med få uppehåll varat i hela sex timmar, och det under serdeles häftig förbittring. Också låg slagtfältet betäckt med döda. Man

räknade deraf niotusen, ovisst huru många på hvardera sidan. De kejserliga förlorade allt sitt artilleri, en mängd fanor samt Pappenheim och icke mindre än nio öfverstar; svenskarna å sin sida äfven många fanor, dessutom höfdingarna Brahe, Winckel, Uslar m. fl., samt slutligen deras store konung.

NITTIONDEFEMTE KAPITLET.

SLAGETS FÖLJDER.

Wallenstein befann sig genom dessa förluster så försvagad, att han helt och hållet misströstade om att kunna bibehålla sig uti det fiendtliga Saxen och det oaktadt den ännu större förlust, som svenskarna genom konungens död på samma gång hade lidit. Han tågade till Böhmen, dit medförande, enligt någras berättelse, blott tiotusen man, enda qvarlefvan af hans förra talrika troppar. Alla, som utmärkt sig genom tapperhet, blefvo rikligt belönade och Piccolomini ensam erhöll en skänk af tiotusen riksdaler, Pappenheim en präktig minnesvård, hans enka ett betydligt underhåll. Å andra sidan anställdes en allvarsam räfst med sådana, som icke fullgjort sin skyldighet, och flere ehuru högt uppsatta både till börd och embete blefvo oaktadt alla förböner afrättade.

Genom detta återtåg lemnade Wallenstein hela det öfriga Tyskland uti svenskarnas våld och erkände i och med detsamma sitt nederlag. Slaget vid Lützen räknades dock uti alla katolska länder som en vunnen seger; så stor vigt fästades vid Gustaf Adolfs person. Uti Wien, Brüssel och Madrid sjöngs Te Deum. På sistnämnde ställe uppfördes i tolf dagar å rad lysande

skådespel, med Gustaf Adolfs död både till anledning och innehåll. Ferdinand uppförde sig med mera sans. Han yttrade ingen högljudd glädje. Det säges till och med, att han fällt tårar vid åsynen af konungens blodstänkta kyller.

Djupare var den sorg, bittrare de tårar, som hela det protestantiska Europa fällde vid den store konungens död. Sverge stod häpet och förstummadt. Rådet visste icke, hvad det skulle råda, befälhafvarne icke, hvad de skulle befalla, och Axel Oxenstjerna hade sin första sömnlösa natt. Många kunde icke bära den förkrossande tidningen, och gamle Magnus Brahe och Jakob Spens dogo af sorg. Likaså och nästan högljuddare yttrade sig Tysklands klagan. Från trycket utkommo många hundrade skrifter, på vers och prosa, på tyska och latin, somliga bättre, somliga sämre, dock alla gemensamt vittnande om den djupa, den hjertfrätande sorg, som bemägtigat sig hvarje sinne. Den olycklige Fredrik af Pfalz låg sjuk, då han mottog tidningen om sin enda räddares frånfälle. Den påskyndade hans eget.

NITTIONDESJETTE KAPITLET.

SÄGNER OM GUSTAF ADOLFS DÖD.

Emedan blott få personer hade varit vittnen till konungens sista ögonblick, så utspriddes derom snart flere olika rykten. Folket kunde icke föreställa sig, att den store Gustaf Adolf fallit på samma sätt som hans ringaste soldat. *En ovanlig man måste också hafva en ovanlig död.* Man erinrade sig de många nyligen timade konungamord, de ännu flera äfven mot Gustaf

Adolf riktade mordförsök, alla af jesuiterna tillställda. Det blef derföre snart ett allmänt rykte, först i svenska hären, sedan öfver hela Europa, att Gustaf Adolf fallit för en förrädares hand. Berättelserna derom voro dock olika.

I allmänhet trodde man, att mördaren var hertig Frans Albert af Saxen Lauenburg, dertill äggad af enskild hämndlystnad samt lejd af kejsaren eller åtminstone af Wallenstein. Till Tyskland hade nemligen kommit ett obestämdt rykte om den örfil, som brodern hertig Julius Henrik hade af Gustaf Adolf erhållit. Man förblandade bröderna, och sedan hette det, att förtrytelse öfver denna honom sjelf eller brodern tillfogade skymf varit första driffjedern. Hertigen hade uppväxt hos Wallenstein, hvilken han dock vid Nürnberg öfvergaf, förebärande som orsak, det han vid en befordran blifvit förbigången. Gustaf Adolf mottog öfverlöparen, oaktadt Oxenstjernas varningar; ty redan då var hertigen känd som en föga pålitlig herre. Efter konungens död gissade eller försäkrade man, att missförståndet med Wallenstein endast varit låtsadt; att det var hertigen, som uti trängseln och oredan sköt konungen genom ryggen och sedan tillsammans med sin betjent fullbordade mordet; att hertigen enligt öfverenskommelse med de kejserliga bar en grön fältbindel, såsom hemligt tecken att lemnas oantastad; och att han sedan midt under slaget öfvergick till Wallenstein, medförande tidningen om illbragdens verkställighet m. m. Sådant var ryktet. Svenska soldaterna, öfvertygade om dess sanning, hatade hertigen värre än döden; och flere häfdatecknare hafva följt denna allmänna sägen. Verkliga förhållandet var emedlertid följande: att neml. hela svenska hären hade likasom hertigen grön fältbindel, de kejserliga deremot röd; att hertigen ännu flere veckor efter slaget dröjde qvar i svenska tjensten, hvilken han endast för att undgå soldaternas ovilja lemnade, då han öfvergick ingalunda till Österrike utan till Saxen. Man kan ej heller upptäcka det ringaste spår af honom till-

delad belöning, hvarken i befordran eller penningar. Sedermera förde han underhandlingarne mellan Johan Georg och Wallenstein, var invecklad uti denne sednares sammansvärjning och blef fängslad och förd till Wien, hvarest han afsvor lutterska bekännelsen och anställdes vid krigshären. Uti en träffning mot svenskarna blef han dödligen sårad, fången, och af Torstensson med möda skyddad mot soldaterna, hvilka ville hämnas konungens död på den förmenta mördaren. De rop af smärta, som dödsplågorna aftvingade honom, uttyddes, än som utbrott af det vaknande samvetet, än som en fullkomlig bekännelse om den föröfvade illbragden, och så har hans minne, med fläcken af denna misstanke, gått till efterverlden.

Enligt en annan sägen var det Richelieu, som, afundsjuk på konungens framsteg, lejt mördaren; detta dock utan alla bevis. Någon tysk äfventyrare sålde emedlertid åt fransmännen ett böjdt svärd, på hvars klinga åtskilliga astrologiska och kabbalistiska bilder voro tecknade. Han utgaf det att vara Gustaf Adolfs bland katolikerna så mycket omtalade trollsvärd; och som sådant visades det ännu lång tid efteråt och har gifvit anledning till många lärda skrifter och undersökningar. Hans verkeliga vid Lützen begagnade värja förvaras uti Riddarholmskyrkan. Hans kyller uti Wien; en af sporrarna såldes åt Holk, och har sedan kommit till Danmark. En Schneeberg, som var löjtnant vid Götzes regemente, hade tagit den gyllene kedjan, hvilken sedan länge stannade qvar hos efterkommande slägten.

Ett annat rykte påstod, att hertig Bernhard var medvetande uti brottet, derföre likväl icke anförande något annat bevis än hans sednare förtrolighet med den förmenta mördaren Frans Albert.

Åter var det en sägen, att en konungens ridknekt aflossat det mördande skottet, borttagit alla dyrbarheterna och bland annat fjerrglaset. På dödsbädden anförtrodde han åt presten detta sednare jemnte bekän-

nelsen om sitt brott. Denna händelse skulle hafva tilldragit sig i Naumburg. En annan sägen från Creilsheim i Franken anför ungefär samma berättelse, dock om en annan person.

Då Karl den tolfte år 1707 uppehöll sig i Saxen, lemnades honom från okänd hand ett bref innehållande en på tyska uppsatt rimmad berättelse om Gustaf Adolfs död. Skriften var redan gammal och halfmultnad, samt undertecknad af en Hans von Hastendorff, hvilken försäkrar sig hafva legat sårad på fältet och sett hela händelsen. Hertig Frans Albert antydes, ehuru icke med uttryckliga ord, som mördaren. För öfrigt innehåller skriften många motsägelser och tydliga spår af att vara understucken. Så betraktades den också af Karl den tolfte. *Jag kan aldrig tro*, sade han, *att en furste kunnat med så svart otacksamhet belöna sin konungs välgerningar* *).

NITTIONDESJUNDE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS BEGRAFNING.

Om qvällen efter slaget vid Lützen utsände hertig Bernhard en talrik skara soldater att uppsöka konungens kropp. Den fanns slutligen under likhögarna, naken, af sår vanställd och knappt igenkännelig; mer än

*) Hastendorffs berättelse finnes i flere skriftsamlingar, t. ex. *Brah. Miscellanea I. p. 153. D'Albed. Miscellanea Historica Gustavi Adolphi* 4:o m. fl.

en gång hade svenska och österrikiska ryttareskaror ovetande ridit deröfver. Den blef buren först till byn Meuchen och derstädes tvättad och omsedd, sedermera till Weissenfels. Konungen hade under lifstiden ofta yttrat misshag öfver bruket att balsamera, likasom i allmänhet att mer, än vanligt, sysselsätta sig med döda menniskors qvarlefvor. De närvarande, utan kännedom om denna hans uttryckliga vilja, balsamerade liket, hvarvid de uttagna inelfvorna blefvo uti Weissenfels begrafna.

Vid första underrättelsen om den inträffade olyckan hade Maria Eleonora skyndat till stället; man kan föreställa sig med hvilken sorg. Hon var alldeles otröstlig, fuktade med oupphörliga tårar den älskades kropp; ville aldrig från densamma skiljas; och bar hos sig det uttagna hjertat, förvaradt uti en liten gulddosa. För att på rådets vägnar beklaga hennes förlust, anlände Per Brahe, och denne, sjelf genomträngd af smärta öfver den älskade konungens död, lyckades att åtminstone till en del lugna hennes stormande sorg.

Följande sommaren fördes liket från Saxen uppåt kusten af Östersjön. Det var ett sorgens triumftåg. Från alla kyrkor hördes klockornas klagande ljud och från kringliggande nejder sågos talrika skaror framströmma, för att vid den fallne befriarens bår med tårar och tusende välsignelser uttrycka sin kärlek och sin sorg. Från Wolgast skulle han öfverföras till fäderneslandet, och i hamnen låg Gyllenhjelm med svenska flottan för sådant ändamål färdig. Der församlades en mängd både furstar och folk; bland andra enkedrottningen Maria Eleonora med bror, syster och flere anhöriga; svenska riksråderna Herman Wrangel, Åke Tott, Johan Banér, Gabriel Oxenstjerna, Sten Bjelke m. fl. och slutligen en omätlig menniskoskara. Den 15 Juli fördes liket uti högtidligt sorgetåg ur staden för att tagas om bord på flottan. Vid stranden höll Sten Bjelke ett tal till den närvarande församlingen. Tillfället var högtidligt. Det erinrade, huru konungen för tre år se-

dan landsteg på denna strand, sjelf full af mod och glada förhoppningar, följd af fäderneslandets och mött af Tysklands väntande och välsignande blickar. Nu sågs samma flotta vid samma strand och ungefär på samma tid; men denna gången för att återföra den fallne hjeltens lemningar från det sörjande Tyskland till det sörjande fäderneslandet. Dock fullbordadt var det stora verket. Mörkrets och våldets bojor lågo krossade; och det befriade Europas tacksamhet och välsignelser följde ljusets hjelte på återfärden till hans och frihetens fädernesland.

Resan gick lyckligt och den 8 Aug. anlände flottan till Nyköping. Då han nalkades fädernejorden öfverdrogs himmelen af mörka moln, hvilka snart utgöto sig i flödande skurar. Det var, liksom ville Svea i sorgdrägt och tårar emottaga stoftet af sin störste och mest älskade son.

Liket nedsattes i Nyköping och skulle derstädes förblifva ända till den högtidliga begrafningen. Gustaf Adolf hade, som förbemäldt är, redan under lifstiden utvalt sin blifvande hviloplats uti Riddarholmskyrkan. Man började derföre redan våren 1633 att på det anvista stället uppföra ett grafkor. Maria Eleonora dref emedlertid kärleken till sin aflidne gemål ända till fullkomligt afguderi. Under hela resan var hon från liket oskiljaktig; och lät esomoftast aftaga kistlocket, för att njuta den bittra trösten af de fallna lemningarnas betraktande. Förgäfves föreställde man henne allt, hvad Guds ord och förnuftet kunde mot sådant uppförande invända, förgäfves åberopade man konungens öfver dylika uppträden ofta yttrade misshag. Det hjelpte ej. Hon skref till och med från Tyskland, att rådet skulle uppskjuta begrafningen, till hennes egen i framtiden inträffande död, på det hon under sin återstående lifstid måtte beständigt få hugna sig af sin saliga herres åskådande. Rådet gaf naturligtvis ett vägrande svar; men för att i någon mån ställa henne tillfreds, uppsköts begrafningen först till Februari, sedan till Juni 1634,

Under tiden hvälfde hon uti sin inbillning allehanda förslager. Hon fick en gång det infallet, att jordfästningen borde ske i Upsala; och då rådet slutligen lyckades öfvertala henne att bifalla, det densamma enligt konungens egen vilja skulle förrättas uti Stockholm, sökte hon förbehålla sig rättighet att derefter föra liket ut till Strömsholm, der hon för detsamma ämnade uppresa en präktig minnesvård. Det var icke utan både besvär och obehag, som man förmådde henne att afstå från denna besynnerliga föresats.

Emedlertid blef grafkoret färdigt, sådant som det ännu till sitt yttre befinnes. På de sju sidorna antyddes uti korta språk konungens bragder och egenskaper; öfverst under korset sattes en pelikan, för sina ungar gjutande blodet ur eget bröst.

Den 21 Juni 1634 anlände det kungliga liket till Brännkyrka, hvarifrån intåget följande dagen med all möjlig prakt skulle öppnas. På Brunkeberg stodo åtta vid Lützen tagna kanoner, omgifna af segerfanorna från Breitenfeld. I tåget sågs bland annat blodsfanan, buren af Fredrik Stenbock, riksbaneret af Lennart Torstensson, det på slagtfältet funna svärdet af Karl Horn o. s. v. Uti kyrkan hölls likpredikan af biskop Johannes Bothwidi, hvilken åtföljt konungen under de flesta hans krigståg. Till text hade Maria Eleonora sjelf valt 1 Maccab. 9: 20, 26. *Och allt Israels folk sörjde efter Juda i långan tid och beklagade sig svårliga och sade: Ack, att den hjelten fallen är, som Israel skyddat och befriat hafver.*

NITTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

OM MARIA ELEONORA.

Den varma kärlek och djupa vördnad, som Maria Eleonora hyste för Gustaf Adolf, hade, så länge han lefde, tillbakahållit alla mer i ögonen fallande utbrott af hennes besynnerliga lynne. Hon hvarken ville eller vågade lemna fritt lopp deråt, och i allmänhet upptogs hela hennes själ, hennes varelse, blott af en enda känsla, kärleken till hennes gemål. Han var hennes make, hennes vän, hennes ledare, hennes allt i alla. Han föll, och lemnade henne ensam, vacklande och svag, utan förmåga att stöda sig sjelf, utan förstånd att låta stöda sig af andra. Den gränslösa sorgen ökade ännu mera hennes besynnerligheter, och påskyndade deras utbrott. Så föranleddes de bedröfliga öden, som träffade den store Gustaf Adolfs efterlefvande maka.

Hennes egna infall angående konungens begrafning äro redan förut anförda. Knappt var jordfästningen förbi, förr än villorna förnyades. Redan andra dagen kände enkedrottningen en oemotståndlig längtan att gå ned i grafkoret, och såsom förut öppna kistan och hugna sig af den döda konungens betraktande, och hon begärde i sådan afsigt nyckeln. Men ståthållaren ansåg sig böra anmäla saken i rådet, hvilket, efter att hafva inhämtat biskoparnas mening, gaf ett nekande svar, så väl för sakens egen beskaffenhet, som för det uppseende, den skulle väcka hos rikets nu församlade ständer; serdeles hos allmänheten och bönderna, hvilka, ovana vid sådana uppträden, skulle betrakta dem som ett ogudaktigt störande af de dödas ro, eller som ett lika ogudaktigt afguderi med de dödas ben. Drottningen blef öfver detta afslag ganska förbittrad, och då rådet fortfor uti sitt beslut, hälsade hon tillbaka, att

också hon ämnade fortfara i sitt, och således tvertemot deras vilja besöka grafven. Men då regeringen bestämdt förklarade, att den i sådant fall ämnade möta våld med våld, och då man föreställde enkedrottningen obehaget af att blifva från kyrkodörren tillbakavisad, afstod hon ändtligen från sitt trotsande; men begärde deremot att ännu blott en enda gång få besöka grafven; hon erbjöd sig att derefter aldrig mer sådant begära, och tillika att vid samma tillfälle i kistan nedlägga konungens hjerta. Äfven denna bön vägrades under förevändning, att regeringen icke borde bryta sitt en gång fattade och öppet uttalade beslut; och att dessutom ett sådant uppträde kunde medföra våda för drottningens redan förut försvagade hälsa. Emedlertid sökte än rådsherrar, än biskopar att lugna och leda henne medelst allvarliga föreställningar. *Som kristen borde hon vara nöjd, med hvad Gud beslutat. Han vet bäst, hvad oss nyttigt är, och på honom allena skola vi förtrösta, men icke på döda kroppar. — Gud är de lefvandes, icke de dödas Gud. — Att störa de aflidnes ro, strider dessutom mot skriftens ord, förnuftets och den sanna kärlekens bud och slutligen mot alla folkslags plägseder* o. s. v. Det lyckades omsider att besegra hennes envisa motstånd. Hon lemnade ifrån sig hjertat, hvilket med gulddosa och omgifvande sammetspung i all tysthet blef i konungens kista nedlagdt, och dermed fick denna obehagliga tvist ett efterlängtadt slut.

Drottningens sorg tycktes deremot aldrig vilja upphöra. Redan från första ankomsten till Nyköping, lät hon i sitt rum med svart kläde öfverdraga både väggar, tak, möbler och golf. Fönsterna blefvo på samma sätt tillstängde, så att kammaren endast upplystes af facklor och vaxljus. Uti denna dystra omgifning satt drottningen beständigt innesluten, sjelf klädd uti djupaste sorgdrägt, gråtande nästan natt och dag, understundom utbrytande uti så våldsamt jemrande, att en hvar, som det hörde och såg, kände medlidande med hennes olyckliga tillstånd. Man hoppades någon förändring ef-

ter ankomsten till Stockholm och konungens begrafning, men förgäfves. Maria Eleonora fortsatte sitt förra lefnadssätt, och endast småningom och efter flere år lugnades hennes hjerta till en mera sansad sorg. Men ännu och alltid var Gustaf Adolf hennes enda tanke. Så snart hans namn eller bragder nämndes, utbrast hon suckande: *Mein Glück ist gestorben* *)! Hon författade till hans grafskrift följande rader:

Sein Tugend und Ehr, und tapfer unsterblich That
In Leben und Tod mit Triumph obsieget hat **).

Vid aflemnandet af hans hjerta, stiftade hon för några anhöriga och tillgifna fruntimmer en orden till den aflidnes minne. Tecknet var ett krönt guldhjerta. På ena sidan sågs likkistan med de bekanta bokstäfverna G. A. R. S., och till omskrift: *Post mortem triumpho; morte mea vici; multis despectus magnalia feci* ***); på andra sidan följande äfven af henne författade verser:

Mit meinem Tod habe Ich bezeugt
Meines Herzens Beständigkeit:
Und nun Ihr Helden all hernach
Verfolgt den Feind mit ernster Rach †)!

Den ovilja, som sedermera uppkom emellan Maria Eleonora och svenska regeringen hade sin grund uti flere omständigheter. Efter konungens död lät enke-

---

*) *Min sällhet är förbi!*

**) *Hans bragder och hans dygd med oförgänglig ära,*
I död liksom i lif triumfens kransar bära.

***) *Föraktad af många har jag utfört stora bragder, segrat i döden, triumferat efter döden.*

†) *Jag med min död bevisat har*
Den trofasthet, mitt hjerta bar.
Och nu, i hjeltar, följen mig,
Till blodig hämnd, på ärans stig.

drottningen, förnimma sin önskan att under Kristinas minderårighet deltaga uti regeringen. Detta hade deremot Gustaf Adolf flere gånger både mundtligen och skriftligen afstyrkt; en varning, som en hvar med närmare kännedom om drottningens personliga egenskaper icke kunde annat än gilla. Rådet och ständerna kommo också enhälligt öfverens om att densamma efterfölja. Redan i förväg hade Maria Eleonora fått underrättelse om detta deras blifvande beslut, och upptog det med förbittring. *Hon hade hört*, sade hon, *att svenska rådet ämnade skicka henne och hennes dotter med hvit käpp och hundebröd utur landet.* Dessa ord, yttrade åt en af riksråden, blefvo snart framburna till de öfriga.

Sådant kunde ej annat än väcka ovilja hos dessa Gustaf Adolfs minne och ätt så tillgifna herrar, serdeles hos Axel Oxenstjerna, hvilken, trogen sitt löfte åt den aflidne konungen, med ansträngande af hela sin jettekraft bemödade sig att på Kristinas barnsliga hufvud bibehålla faderns krona och det i oförminskad glans. Att för alla dessa dagsklara bevis af trohet och tillgifvenhet mötas med ovärdiga misstankar och otack väckte kallsinnighet. Den ökades genom drottningens uppförande vid begrafningen och allt sedermera. Hon omgaf sig med tyskar och kunde i allmänhet icke lida svenska folket, icke ens deras land. *Det var så förskräckligt kallt. Der voro så många och förfärligt fula berg* o. s. v. Dessa klagomål, i tid och otid upprepade, verkade slutligen samma känslor tillbaka, och Maria Eleonora blef föremålet för svenskarnas, om icke hat, åtminstone motvilja och förakt. Man började till rättfärdigande af sådana tänkesätt omtala och åberopa konungens omdömen, af honom någon gång i enrum och förtroliga ögonblick yttrade. Han hade en gång sagt: *Äfven jag har mitt malum domesticum* *), *som trycker och hindrar mig från att blifva öfvermodig*

---

*) *Husliga olycka.*

öfver mina många framgångar. Det var, mente man, Maria Eleonora, som dermed åsyftats. En annan gång berättade Klas Flemming, huru konungen straxt före utresan till Tyskland hade haft följande utlåtelse: *För all den trohet, som i mig beständigt visat, beder jag eder, bröder, att i händelse jag skulle falla undan, se min hustru till godo, att hon icke lefver mig, eder och sig sjelf till vanära.*

Andra orsaken till det ömsesidiga missnöjet var frågan om drottning Kristinas uppfostran. Så länge Gustaf Adolf lefde, hade Maria Eleonora visat bestämd motvilja för sin dotter, uppgifvande som skäl, dels att barnet icke enligt önskan var en gosse, dels också dess utseende, då Kristina i sjelfva verket var vid spädare år mörklagd och föga behaglig. Konungen lemnade derföre den lilla prinsessan att vårdas och uppfostras af pfalzgrefvinnan Katrina; dock icke utan Maria Eleonoras missnöje; ty hon älskade icke sin svägerska, man vet nu mera icke af hvad orsak. Förhållandet till dottern ändrades efter konungens död. Den lilla Kristina mötte sin mor uti Nyköping, och blef nu emottagen med utbrott af den gränslösaste kärlek. Maria Eleonora kunde icke se sig mätt på det älskade barnet, betraktande detsamma såsom den förlorade makens minne och afbild. Icke ett enda ögonblick ville hon släppa det från sin sida, hvarken dag eller natt. Den lilla lifliga prinsessan fann det dödande ledsamt att vara innesluten i det svartklädda rummet med sin oupphörligt gråtande mor; men det hjelpte ej. Så förflöto nio månader, eller hela den tid, som liket stod uti Nyköping. Också efter begrafningen fortsatte Maria Eleonora samma lefnadssätt och förklarade, att hon icke ville lemna Kristina ifrån sig, aldraminst åt pfalzgrefvinnan. Det gick den tiden ett rykte, att nämnde furstinna af sin man hämtat någon benägenhet för reformerta läran; hvarföre Maria Eleonora brukade kalla henne den *kalvinska qvinnan.* Hon sökte nu att med slughet begagna dessa misstankar till vinnande af sin

afsigt, och försäkrade biskoparna, *att hon aldrig skulle tillåta, det hennes dotter lemnades åt den kalvinska qvinnan, och derigenom utsattes för vådan att blifva lockad från evangelii oförfalskade ljus.* Man fruktade väl i detta, likasom i andra hänseenden, ingen ting af den allmänt högaktade Katrina; men rådet tyckte det vara svårt att med våld åtskilja dotter och mor; och denna sednare behöfde någon tröst, efter sina förut lidna motgångar. Kristina lemnades i modrens vård till en del mot rådets öfvertygelse; och till outsäglig smärta för henne sjelf, som nu för åratal såg sig inneslängd likasom i ett rysligt fängelse. Den enda derifrån lemnade frihet var under lärotimmarna, hvilka hon derföre betraktade som sina gladaste stunder, och småningom förökade ända till 6 timmar för- och 6 timmar eftermiddagen, högeligen förnöjd öfver hvarje minut, hon kunde slippa ur det svarta rummet. Så fortgick det uti trenne år, och det var under denna tid, som Kristina grundlade sina sedermera så allmänt beundrade och ovanliga kunskaper. Rådet blef emedlertid mer och mer missnöjdt med detta uppfostringssätt. De fruktade icke utan anledning, att modrens underliga lynne och uppförande skulle inverka på dottern; serdeles betänkligt syntes det också, att lemna Sverges blifvande regentinna i händerna på en mor, som beständigt lärde henne förakt och ovilja mot samma land. Likväl kunde de icke förmå sig till det svåra steget att skilja dem åt. Men år 1636 kom ändteligen Axel Oxenstjerna hem och lade allvarsam hand vid saken. Kristina blef tagen från sin mor och öfverlemnad uti Pfalzgrefvinnan Katrinas vård. Maria Eleonora var utom sig. *Hälldre,* sade hon, *vill jag lefva af vatten och bröd uti främmande land, än sitta vid konungsligt bord uti Sverge.*

Till dessa oenighetsfrön kom hennes förvända hushållning, uti hvilken det fanns hvarken måtta eller beräkning. Stora summor förslöstes på byggnader och hofhållning. Så snart vid hennes resor någon serdeles vacker belägenhet upptäcktes, beslöt hon att pryda den-

samma med byggnader och slott, och en för sådant ändamål medförd konstnär skulle straxt uppsätta ritningen; stundom började äfven förberedande arbeten, ehuru icke ett enda bland dessa företag hunnit fulländas. Hennes hof var både talrikt och dyrt, innefattande äfven dvärgar och narrar, till icke ringa harm för de vid sådant hofsällskap ovana svenskarna Med gränslös frikostighet utdelade hon dyrbara skänker samt bortlemnade sina oundgängeligaste inkomster. Denna gifmildhet begagnades samvetslöst af de fala smickrare, som snart uteslutande vunnit hennes förtroende. Ehuru lifgedinget var ganska tillräckligt, kom hon likväl innan kort på fullkomligt obestånd, så att rådet måste betala flere skulder och ordna hennes angelägenheter. Axel Oxenstjerna åtog sig det sednare bestyret, och reste i sådan afsigt till Gripsholm. I början vägrade drottningen att framlemna sina räkenskaper, tills Oxenstjerna med lugn och vigtiga skäl lyckades öfvertyga henne om nödvändigheten af en sådan öfversigt, äfven för henne sjelf. Hans öfvade blick upptäckte och afskaffade genast de flesta missbruken, samt ordnade ånyo hofhållningen, så att Maria Eleonora sjelf derföre på det hjertligaste tackade honom *).

Missnöjet med Sverge och dess regering kunde hon dock ingalunda öfvervinna, utan talte beständigt om att resa till sina utländska slägtingar. Rådsherrarna afstyrkte; de sågo icke gerna att lifgedingets inkomster utom riket förslösades; svårt var också att afgöra, hvart hon i sådant fall borde vända sig, då Danmark var en föga pålitlig granne, och hennes bror, kurfursten i Brandenburg, då för tiden Sverges förklarade fiende. Hon stod dock fast vid sitt beslut och började derom hemliga underhandlingar med konungen i Danmark. Denne önskade vinna Maria Eleonora för ett giftermålsförslag mellan sin son, prins Fredrik, och

*) *Ridderst.* (184) Maria Eleonora till Ax. Oxenstjerna Gripsholm d. 9 Nov. 1638.

unga drottning Kristina, hvarföre han smickrade och understödde hennes infall. Regeringen fick väder om saken, hvarefter den ömsesidiga oviljan än mera stegrades. Rådet lade allehanda hinder i vägen för de resor, som drottningen i misstänkt afsigt ville företaga ned emot danska gränsen, och det säges till och med, att hennes bref blifvit i hemlighet öppnade. Maria Eleonora, som vanligtvis skyllde alla sina olyckor på Axel Oxenstjerna, gjorde ett försök att genom skänker vinna på sin sida Ebba Brahe och hennes man, samt dymedelst bilda ett motparti mot Oxenstjerna. Det misslyckades naturligtvis, likasom hennes öfriga företag, och hon beslöt på fullt allvar att rymma landet. Konungen i Danmark, som ville förekomma alla ytterligheter, afstyrkte både ifrigt och flere gånger, men fåfängt; och i öfverenskommelse med hans i Stockholm varande sändebud vidtogos alla till flykten nödiga anstalter. Utförandet bestämdes till Juli **1640.** Drottningen plägade en gång i hvarje månad hålla tre dagars fasta, hvarunder hon ensam med kammarfrun lefde innesluten på sitt rum. Denna gången hade hon under någon förevändning skickat bort hofmarskalken, och förklarade sedan, att hon ämnade utsträcka fastan till sex dagar, och lät inbära mat i förhållande derefter, hvarpå slutligen dörren stängdes. Rummet vette åt trädgården, i hvilken var anlaggd en betäckt löfgång, som räckte ett långt stycke från slottet. Under följande natten gick enkedrottningen ned i trädgården, smög genom löfgången till stranden och rodde sedan på en båt öfver den lilla midt framför liggande viken. Uti parken steg hon till häst och skyndade i sällskap med några förtrogna herrar nedåt skärgården. På vägen utgaf hon sig för en borgaredotter från Nyköping; en i sällskap varande dansk målare skulle föreställa hennes fästman; föräldrarna, hette det, hade sökt hindra deras förbindelse; deraf den nu i hemlighet företagna flykten, deraf de tårar, som den lättrörda drottningen icke mägtade återhålla. Uti skären utanför Trosa steg hon ombord på

en liten förhyrd skuta, hvilken förde henne till Gottland. Der väntade tvenne danska krigsskepp, från hvilka hon efter motvind och svår sjösjuka slutligen landsattes på Falster.

Emedlertid kom hofmarskalken tillbaka till Gripsholm och frågade efter enkedrottningen. *Gud vet*, sade hofpredikanten, *huru hon befinner sig! Då jag vid de förra fastorna höll morgon- och aftonbön utanför dörren, hörde jag alltid hennes röst beledsaga afsjungandet af psalmen. Men denna gången har jag icke kunnat förnimma ett enda ljud.* Hofmarskalkens fru hade dessutom anmärkt, *att hon icke, som förut, hört ljudet af enkedrottningens steg.* Man blef orolig och klappade på; men intet svar följde. Hofmarskalken lät straxt spränga dörren och fann rummet tomt.

Saken inberättades genast och väckte ovilja öfverallt, dock mest hos rådet, serdeles hos Axel Oxenstjerna. De la Gardie ville lemna den afvikna enkedrottningen hennes underhåll och tillika frihet att vistas, hvar henne behagade. Men Oxenstjerna påstod, att hon genom den obetänksamma rymningen satt en fläck både på *sig sjelf*, *sin dotters regering*, *hela Sverges rike och sin salig herres minne; samt dessutom förverkat all rättighet till sitt lifgeding. Detta var tacksamheten för det, att rådet nyligen ökat hennes inkomster och betalt 20,000 riksdaler på hennes skulder. Men salig konungen hade icke utan skäl kallat henne sitt malum domesticum. Hon kunde mången ärlig man, mer än skäligt var, bedröfva.* Hela riket delade rådets missnöje. Vid riksdagen sökte väl presterskapet att gifva saken en mildare vändning; men de afvisades af Oxenstjerna. Ständernas beslut blef, att hon sjelf mistade sitt lifgeding och hennes namn sitt rum uti kyrkobönerna.

Uti Danmark fick Maria Eleonora icke så glada dagar, som hon väntat. Kristian mottog henne visserligen gästfritt; men vågade icke genom för mycken artighet stöta sig med svenska regeringen. Hennes un-

derliga lynne gaf äfven här anledning till missnöje och obehagliga uppträden. Dessutom blef hon för den sparsamma konungen en tämligen dyr gäst, emedan hon ville lefva i Danmark på samma fot och med samma hofhållning som i Sverge. Kristian var ganska glad, då hon år 1643 efter många fram- och återflyttningar lemnade hans rike.

Svenska regeringen lät nemligen vid denna tid öfvertala sig att årligen anslå 30,000 riksdaler till hennes underhåll. Dock bibehöll Oxenstjerna sin förra ovilja. Han svarade icke på flere hennes egenhändiga bref *). Då det yttrades, att också rådet hade måhända någon del i den uppkomna missämjan, afbröt han talaren, sägande: *Om rådet har felat, så har det endast varit genom alltför stor eftergifvenhet.* Ju mer Oxenstjerna hade arbetat och uppoffrat sig för Gustaf Adolfs hus, dess mera led han af Maria Eleonoras uppförande. Att se den store Gustaf Adolfs drottning landsflyktig, fattig och föraktad stryka omkring i främmande land, var en anblick, som sårade djupet af hans hjerta.

Det var den unga kurfursten af Brandenburg, som nu mottog sin faster. Till vistelseort anvisades henne Preussen. Här framlefde Maria Eleonora några år uti enslighet, slutligen ledsnad. Dertill kom, att hon icke sjelf fick förvalta sina inkomster, emedan kurfursten fruktade att i sådan händelse blifva liksom konungen i Danmark tvungen att på egen bekostnad föda henne och betala hennes obetänksamt gjorda skulder. Hon började derföre vantrifvas och besynnerligt nog längta till Sverge igen. I sådan afsigt öppnades underhandlingar med dottern, sedan denna som fullmyndig tillträdt regeringen. Kristina lemnade genast sitt bifall och det så mycket häldre, som hon derigenom ville iakttaga tillfället att göra en förtret åt Oxenstjerna, till hvilken hon denna tiden stod i mindre godt förhållande.

---

*) *Ridderst.* (184) Maria Eleonora till Ax. Oxenstjerna Königsberg d. 31 Apr., d. 28 Oct. 1645.

Maria Eleonora återvände till Sverge, der emottagen med all den högtidlighet, som egnade Gustaf Adolfs enka och en regerande drottnings moder. Redan vid Dalarön möttes hon af Kristina, en half mil utanför tullen af hela rådet, deribland också Axel Oxenstjerna, som vid detta kinkiga tillfälle uppförde sig med värdighet och vördnad. Maria Eleonora erhöll i stället för sitt lifgeding 40,000 riksdaler årligen och dessutom åtskilliga kungsgårdar.

Tyst och obemärkt tillbragte hon sina återstående dagar. Kristina behandlade sin mor med öfverlägsenhet och köld; denna drog sig sårad tillbaka, äfven missnöjd med den unga drottningens stormande nöjen och hof. Blott ännu ett par gånger finna vi hennes namn uti häfderna. Det är på den tiden, som Kristina, genom det förtroende hon lemnade Bourdelot, uppretade hela riket. Höga och låga, onda och goda voro alla lika förargade, och presterskapet hade beslutat att göra allvarsamma föreställningar; i synnerhet, som de fruktade att den nya gunstlingen skulle ingifva drottningen ovilja mot evangeliska läran. Maria Eleonora blef härom underrättad. Hon sjelf var denna lära af själ och hjerta tillgifven, och det om möjligt ännu mer, sedan hennes älskade Gustaf Adolf för densamma uppoffrat lifvet. Hon ansåg det derföre vara sin moderliga pligt, att varna den förvillade dottern. Det var dock icke utan tvekan och rådplägning, som detta beslut blef taget; ty hon kände och fruktade Kristinas qvicka tunga och stolta mod. Bäfvande gick hon derföre till utförandet af sin föresats. Men då Kristina i början iakttog tystnad, fattade hon mod och började tala *om Bourdelots farliga grundsatser, om Gustaf Adolfs ärorika strid för den sanna läran* o. s. v. Kristina tackade för hennes välmening, men tillade, *att tvister om olika trosbekännelser vore dem ett alldeles för högt och svårt ämne. De borde öfverlemna sådant åt presterna.* Maria Eleonora började åter tala, men nu af-

bröt henne Kristina med stolthet: *Jag vet ganska väl*, sade hon, *hvilka de personer äro, som lockat eders majestät till detta steg; men jag skall lära dem att också veta, hvem jag är, och att ångra deras förmätenhet.* Derpå gick hon hastigt utur rummet, lemnande modren i utbrottet af den häftigaste smärta. Denna förmådde ej stilla sina tårar, icke ens så mycket, att man kunde föra henne hem. Det berättades för dottern, som helt kallt svarade: *Hon har sig sjelf att tacka för alltsammans.* Men då modern ännu fem timmar efteråt befann sig i samma bedröfliga sinnesförfattning, gick ändteligen Kristina tillbaka och sökte med mildare ord ställa den klagande tillfreds, dock utan att vidröra den föregående händelsen. Enkedrottningen öfvergaf dock sedermera hofvet och flyttade till Nyköping.

Litet före afresan från Sverge besökte Kristina sin mor för att säga henne sitt sista farväl. Det skedde uti hela hofvets närvaro, samt med ett värdigt och vackert tal, hvarvid dock Kristina syntes temligen lugn, ehuru de fleste åskådare voro rörda, och Maria Eleonora efter vanan smälte i tårar. Dessa fortforo att flyta hela aftonen och påföljande natten. Kristina underrättades derom, steg genast upp, och ilade till den sörjandes bädd. Straxt derpå kl. 5 om morgonen lemnade hon sin mor för alltid.

Jag beröfvar eder en dotter, men gifver eder en son, sade vid sista afskedet Kristina, då hon tillika uti sin blifvande efterträdares, Karl Gustafs, vård anförtrodde den öfvergifna modern. Denne fullgjorde uppdraget samvetsgrannt och bemötte alltid Maria Eleonora med sonlig vördnad.

Gemensam sorg öfver Kristinas uppförande och gemensam vördnad och kärlek för Gustaf Adolfs minne återförenade på deras sista år tvenne personer, som förut stått uti den bittraste fiendskap: nemligen Maria Eleonora och Axel Oxenstjerna. Man finner dem emel-

lan från denna tiden vexlade bref innehållande alla spår af inbördes välvilja och förtroende *).

Maria Eleonoras skiftande öden och häftiga sinnesrörelser skulle naturligtvis i förtid uttömma kroppskrafterna. Straxt efter Kristinas afresa föll hon uti en elakartad frossa, men återställdes. Då kom underrättelse, att dottern antagit katolska läran. Modern insjuknade åter, flere andra krämpor tillstötte och föranledde slutligen hennes död.

Nu ändtligen öppnades för Maria Eleonora de förut stängda portarna till Gustaf Adolfs graf, och hon fördes till efterlängtad ro vid sidan af sin älskade make.

NITTIONDENIONDE KAPITLET.

OM SLÄGTEN WASABORG.

Margareta Cabeliaus öden äro efter året 1616 insvepta uti fullkomligt mörker. Ett löst rykte förtäljer, att hon blifvit upphöjd i grefligt stånd, och slutligen vid åttio års ålder aflidit på Bergaholms gård utanför Stockholm.

Hennes son, Gustaf Gustafsson öfverlemnades uti Karl Gyllenhjelms vård, hvilken gaf honom en ganska god uppfostran. Ynglingen hade ett vackert utseende, liflig fattning, redligt och oförskräckt sinnelag; men derjemnte hetsigt, obetänksamt och beblandadt med pratsjuka och otidig högfärd; fel, hvilka Gyllenhjelm ifrigt fast förgäfves sökte att utrota, och som i framtiden förorsakade många ledsamheter.

---

*) *Ridderst.* (184) Maria Eleonora till Axel Oxenstjerna Nyköping d. 29 Dec. 1653.

Gustaf Gustafsson reste sedermera till Wittenberg, för att fulländа sina studier. Här träffade honom underrättelsen om konungens död. Han skyndade genast till Weissenfels, lät öppna likkistan och betraktade med tårar den förlorade beskyddaren. Slutligen reste han sig upp och sade: *Nu är det tid, att också jag blifver en man i verlden.* Han ingick uti krigstjenst, utmärkte sig för tapperhet, blef öfverste vid rytteriet, adlad med namnet Gustafsson och erhöll genom Oxenstjernas medverkan stiftet Osnabrück redan 1634. Hans hetsighet föranledde emedlertid åtskilliga obehagliga uppträden, och slutligen ett så allvarsamt missförstånd med regementets officerare, att han nödgades taga afsked. Han blef dock af Kristina upphöjd till riksråd och grefve med namnet Wasaborg; ägde likväl aldrig hennes förtroende. *Man kan icke*, sade hon, *uti vigtiga värf använda den, som sjelf icke kan tiga.* Vid Westfaliska freden lemnades han också utan tillräckligt understöd, och mistade derföre Osnabrück, dock mot betydligt vederlag, hvarförutan han af drottningen erhöll amtet och staden Wilshausen uti Brehmen. Följande året sökte han, att efter Gyllenhjelm blifva riksamiral; men fick afslag. Förtretad öfver denna motgång lemnade han Sverge och dog några år derefter.

Slägten sönk snart till mindre anseende, serdeles sedan densamma vid Karl den elftes räfst förlorat hela Wilshausen. Gustaf den andra Adolfs sonson, grefve Gustaf Adolf af Wasaborg, blef derigenom med sin talrika barnskara bragt nästan till tiggarstafven, samt föll af sorg och bekymmer uti en sinnessvaghet, som följde honom till grafven. Hans söner tjente uti tyska och svenska krigshärar, knappt ägande kläderna och den värja, hvarmed de försvarade sin store stamfaders eröfringar. En af dem uppsteg dock sedermera i Sverge till värdigheten af generalmajor.

På manliga sidan utdog slägten redan 1754. På den qvinnliga var grefvinnan Henrietta Polixena f. 1696 sista ättlingen. Hon blef invecklad uti åtskilliga kär-

leksäfventyr, i yngre år för egen, i äldre för andras räkning, och hade derigenom nedsjunkit till yttersta fattigdom och förakt. Uti en liten by i Westfalen lefde vid nära åttio års ålder denna den sista afkomlingen af den store Gustaf Adolf, nästan som inhyses fattighjon, underhållen af ortens torftiga innevånare. Konung Gustaf den tredje blef underrättad om detta sorgliga förhållande. Han anslog åt henne tillräckligt årsunderhåll, samt afskickade derjemte en gåfva af femhundrade dukater, och var nog artig att i brefvet kalla henne: *min kusin!* Den gamla fröken fick icke länge hugna sig af denna lyckans omvexling. Hon dog redan följande året.

ETTHUNDRADE KAPITLET.

GUSTAF ADOLFS MINNE.

Få menniskor hafva i verldshistorien efterlemnat ett sådant namn som Gustaf Adolf; ett namn, som återkallat minnet icke blott af alla den enskilda menniskans dygder, utan ock af snillets, statsmannens och hjeltens dermed icke alltid förenade egenskaper. Redan denna lika ovanliga som älskvärda personlighet skulle göra honom dyrbar för hvarje hjerta; men ännu mera har han blifvit det, genom sättet, hvarpå dessa egenskaper användes, genom den bragd, hvilken blef slutliga föremålet för hans lefnads verksamhet; nemligen Europas räddning från andligt och verldsligt slafveri. Den herrliga dager af samhällsordning, kunskaper och bildning, som under dessa tvenne sista århundraden gjutit sig öfver och ifrån det nordliga Europa, har för sin tillvaro att tacka Gustaf Adolfs mod och Gustaf Adolfs

svärd. Han var den, som inom eget bröst kände kallelsen och kraften att framstå som ljusets och frihetens försvarare; och han fullbordade detta heliga värf och beseglade det med sitt eget blod. Hvad stort, ädelt och skönt dessa länders hjeltar och snillen hafva utfört, bildat och tänkt, låg redan som frö i den enda hjeltetanken att för ljusets seger våga både sig sjelf och sitt folk; och detta frö har efter hans död utvecklat sig i eviga bragder i statens likasom snillets värf, hvilkas skönaste blommor må knytas till en krans åt befriarens minne; en krans fuktad af hela det protestantiska Europas tacksamma tårar; men mest af det folk, som aktades värdigt att i sitt sköte uppfostra denna hjelte, att med honom offra sitt blod i den heliga striden, att med honom gå i välsignadt minne till den sednaste efterverld.

Och välsignelser hafva också städse följt detta minne, välsignelser af både furstar och folk, af hans egna och af främlingar. För tyskarna har han varit lika, om icke mera kär, än de största af deras egna regenter. Det rum i Weissenfels, som vid balsameringen fläckades af konungens blod, bibehålles ännu och visas som en helgedom. Nürnberg, som han kallade sin ögonsten, som han med så mycken ansträngning försvarade mot Wallensteins hotande svärd; Nürnberg, som hade den hugnaden, att det var en af dess innevånare, den unga Leubelfingen, hvilken likasom ett ombud af stadens tacksamhet följde konungen ända in uti dödsstunden; Nürnberg beslöt att uppresa sin välgörares bildstod, fastän inre förändringar och yttre tvång sedermera hindrade verkställigheten. En Gustaf Adolfs ridknekt vältrade på Lützens fält en stor sten till inemot samma ställe, der det konungsliga liket blef funnet. Stenen har sedan bibehållit sin plats jemnte namnet Schwedenstein, samt blifvit omgifven af planterade träd, och besökt af en hvar, som kommit till dessa nejder.

Bland Sverges allmoge står minnet af Gustaf Adolf uti en mindre ljus dager, än af åtskilliga våra andra konungar, t. ex. Gustaf Wasa, Karlarna, den nionde, den elfte och tolfte. Hans verksamhet och högsta värde låg egentligen öfver menighetens fattning, hvilken kände och bedömde den förnämligast efter de derunder ökade skattebördorna. Men ju djupare blicken intränger i häfder och statsförhållanden, desto högre blir vördnaden för denna konung. Rådet beslöt formeligen att tillägga honom namnet *den Store*. Det har icke blifvit iakttaget. Namnet Gustaf den andre Adolf har i och för sig sjelft inneburit en storhet, som icke behöft någon annan utmärkelse. Konung Gustaf den tredje, alltid varm för fosterlandets minnen, var det i synnerhet för Gustaf Adolfs. På denna konungs födelsedag skulle den af Gustaf den tredje stiftade och så innerligt älskade Svenska Akademien hålla sin högtidliga sammankomst. Hans bild upprestes på Stockholms förnämsta torg; och det sedan Karl den elftes tid igenmurade grafhvalfvet öppnades för att emottaga ättlingarna af Holstein-Gottorpiska huset. Gustaf den tredje lät till korets prydnad och till förvarande af sin faders stoft beställa en dyrbar sarkofag från Italien. Men snart insåg han huru opassande det vore, att sätta Adolf Fredrik på högsta platsen uti Gustaf Adolfs graf. Han insåg å andra sidan, huru opassande det vore för honom sjelf såsom son, att ändra det en gång till faderns ära fattade beslutet; och sakens afgörande uppsköts åt kommande åldrar. Sarkofagen lemnades tom; men koret pryddes uteslutande med Gustaf Adolfs minnesmärken, hans harnesk, svärd och vunna fanor.

Våra dagar hafva sett firandet af det stora tvåhundraåriga minnet. Den konung, som bar Gustaf Adolfs spira, likasom han förut mot Europas förtryckare burit Gustaf Adolfs segrande och befriande svärd, kallade Svea folk till minnesfestens begående. Allt, hvad fosterlandet egde snillrikt, praktfullt och stort, framkallades att förherrliga den högtidliga dagen. Kyr-

korna öppnades till tacksägelsefest efter den *starke hjelte, som Herrans befallning utförde, att man dess ords röst höra skall.* Sverges läroverk, Gustaf Adolfs verk, firade öfverallt minnet af sin stiftare och tillika af ljusets och bildningens seger. Likaså och med lika skäl Sverges härar, härförare och embetsverk. Uti hufvudstaden samlades skarorna kring Riddarholmskyrkan och Gustavianska grafven, och under högtidlig gudsjenst och konungahusets närvaro uppflyttades Gustaf Adolfs lik till den honom i koret ämnade platsen. Hans trofaste medhjelpare och vän glömdes icke. Uti slottets pelarehvalf restes bilden af Axel Oxenstjerna, för Sverges växande furstar visande på historiens blad efterdömet af Gustaf Adolf och hans dygder.

TIDSTAFLA.

1594.	$^{9}/_{12}$ Gustaf Adolf född. — Pappenheim Stålhandske födda.
1595.	$^{5}/_{6}$ Uladislaus Sigismund född. $^{23}/_{6}$ J. Banér född.
1596.	$^{16}/_{3}$ Ebba Brahe född.
1598.	$^{10}/_{2}$ Drottning Anna af Pålen död.
1599.	$^{11}/_{11}$ Maria Eleonora född.
1601.	$^{12}/_{4}$ Hertig Karl Filip född.
1602.	Per Brahe född.
1603.	$^{17}/_{8}$ L. Torstensson född.
1604.	Nils Brahe och $^{6}/_{8}$ Bernhard af Weimar född.
1605.	$^{11}/_{12}$ Sigismund förmäld med Constantia.
1609.	$^{22}/_{5}$ Johan Kasimir född.
1611.	$^{30}/_{10}$ Karl IX död, $^{26}/_{12}$ Gustaf Adolf myndig konung.
1612.	$^{6}/_{1}$ Ax. Oxenstjerna rikskansler, $^{27}/_{1}$ Danska anfallet mot Gullberg. $^{11}/_{2}$ Träffningen vid Wittsjö, $^{21}/_{2}$ Träffningen på Skillingehed, $^{24}/_{5}$ Elfsborgs fall, $^{3}/_{9}$ Danskar vid Waxholmen, $^{29}/_{11}$ Johan gift med Maria Elisabet. $/_{11}$ Karin Månsdotter död.
1613	$^{18}/_{1}$ Fred i Knäred, $^{18}/_{6}$ Karl Filip afseglad till Wiborg.
1614.	$^{19}/_{5}$ Svea Hofrätt invigd, $^{14}/_{7}$ Träffning vid Bronitz, $^{10}/_{9}$ Augdow intaget.
1615.	$^{11}/_{7}$ Joh. Kasimir g. m. Katrina. $^{14}/_{10}$ Belägringen för Pleskof upphäfd.
1616.	$^{24}/_{5}$ Gustaf af Wasaborg född.

1617.	Riksdagsordning utfärdad. $^{27}/_{2}$ Fred i Stolbowa. $^{12}/_{10}$ Gustaf Adolf krönt.
1618.	Stadslagen tryckt. $^{5}/_{3}$ Hertig Johan död. $^{23}/_{5}$ Trettioåra kriget börjadt. $^{30}/_{6}$ Jak. De la Gardie g. m. Ebba Brahe, $^{7}/_{8}$ Marià Elisabeth död. $^{24}/_{8}$ Göran Gyllenstjerna död.
1619.	$^{2}/_{8}$ Gustaf Adolf reser hemligt till Berlin.
1620.	$^{3}/_{3}$ Hertig Karl Filips äktenskap med Elisabet Ribbing. $^{27}/_{4}$ Gustaf Adolf andra gången i Berlin. $^{8}/_{11}$ Slaget på hvita berget vid Prag. $^{25}/_{11}$ Gustaf Adolf g. m. Maria Eleonora.
1621.	$^{16}/_{9}$ Riga eröfradt. $^{13}/_{12}$ Katrina Stenbock död.
1622.	$^{25}/_{1}$ Hertig Karl Filip död. $^{24}/_{2}$ Karl X Gustaf född. Magnus Gabriel De la Gardie född.
1623.	$^{5}/_{6}$ Fullmagt för Åbo hofrätt. $^{19}/_{6}$ Gustaf Adolf utanför Dantzig.
1624.	$^{22}/_{8}$ Gustavianska godsen skänkta åt Uppsala högskola.
1625.	$^{27}/_{1}$ Prinses. Anna död. $^{18}/_{12}$ Enkedrottning Kristina död.
1626.	Riddarhuset inrättadt. $^{7}/_{1}$ Träffningen vid Wallhoff. $^{25}/_{6}$ Gustaf Adolf kom till Pillau. $^{26}/_{8}$ Danska konungen slagen af Tilly vid Lutter. $^{21}/_{9}$ Träffningen vid Mewe. $^{8}/_{12}$ Kristina född.
1627.	$^{7}/_{5}$ Gustaf Adolf ankom till Pillau. $^{23}/_{5}$ Gustaf Adolf sårad vid Dantziger Höft. $^{8}/_{8}$ Träffningen vid Dirschau, Gustaf Adolf svårt sårad.
1628.	$^{25}/_{5}$ Gustaf Adolf kom till Preussen. $^{24}/_{9}$ Strasburg intaget.

1629.	$^{2}/_{2}$ Träffningen vid Gorzno. $^{6}/_{3}$ Ferdinand utfärdar restitutionsediktet. $^{22}/_{5}$ Freden i Lybeck. $^{17}/_{6}$ Träffningen vid Stum. $^{26}/_{9}$ Stilleståndet i Stumsdorff. $^{27}/_{10}$ Rådet bifaller tyska kriget.
1630.	$^{20}/_{5}$ Afsked från ständerna. $^{24}/_{6}$ Landsteg på Ysedom. $^{18}/_{7}$ Stettin intaget. $/_{7}$ Wallenstein afsatt. $^{10}/_{9}$ Pasewalks förstöring. $^{13}/_{11}$ Träffningen vid Gross Gustin. $^{25}/_{12}$ Greiffenhagen intaget. $^{26}/_{12}$ Gartz intaget.
1631.	$^{16}/_{1}$ Förbund med Frankrike. $^{15}/_{2}$ Demmin intaget. $^{9}/_{3}$ Tilly intager Neu-Brandenburg. $^{3}/_{4}$ Frankfurt am Oder intaget. $^{16}/_{4}$ Landsberg intaget. $^{4}/_{5}$ Förbund med Brandenburg. $^{10}/_{5}$ Magdeburgs fall. $^{12}/_{6}$ Gustaf Adolf lägrar sig vid Werben. $^{10}/_{7}$ Constantia i Pålen död. $^{17}/_{7}$ Träffningen vid Angern. $^{27}/_{7}$ Tillys ankomst till Werben. $^{21}/_{8}$ Tillys infall i Saxen. $^{1}/_{9}$ Förbund mellan Gustaf Adolf och Saxen. $^{5}/_{9}$ Svenska och saxiska härarna förenas. $^{7}/_{9}$ Slaget vid Breitenfeld. $^{9}/_{9}$ Merseburg intaget. $^{11}/_{9}$ Halle intaget. $^{21}/_{9}$ Erfurt intaget. $^{27}/_{9}$ Gustaf Adolf går öfver Thüringer-Wald. $^{8}/_{10}$ Slottet vid Würzburg taget. $^{17}/_{11}$ intågar i Frankfurt am Mayn. $^{7}/_{12}$ går öfver Rhen. $^{13}/_{12}$ Maintz intaget.
1632.	$^{22}/_{2}$ Creutznach intaget. $^{28}/_{2}$ Tilly öfverraskar Horn i Bamberg. $^{1}/_{3}$ Gustaf Adolfs intåg i Nürnberg. $^{27}/_{3}$ Donauwerth intaget. $^{5}/_{4}$ Gustaf Adolf går öfver Lech. $^{14}/_{4}$ Gustaf Adolfs intåg i Augsburg. $^{20}/_{4}$ Gustaf Adolfs anfall mot

	Ingolstadt. Tillys död. $^{30}/_{4}$ Sigismunds död. $^{7}/_{5}$ Gustaf Adolfs intåg i München. $^{21}/_{6}$ Gustaf Adolf börjar befästa Nürnberg. $^{6}/_{7}$ Wallenstein lägrar sig på Altenberg. $^{31}/_{7}$ Taupadels tåg till Freystädtlein. $^{16}/_{8}$ Oxenstjerna kom med förstärkning. $^{24}/_{8}$ Striden vid Alte Veste. $^{8}/_{9}$ Gustaf Adolf lemnar Nürnberg. $^{13}/_{9}$ Wallenstein lemnar Alte Veste. $^{27}/_{9}$ Gallas infaller i Kur-Saxen. $^{8}/_{10}$ Gustaf Adolf går från Bäjern för att hjelpa Saxen. $^{22}/_{10}$ Wallenstein intager Leipzig. $^{28}/_{10}$ Gustaf Adolf lemnar Erfurt. $^{30}/_{10}$ Gustaf Adolf kom till Naumburg, Wallenstein till Weissenfels. $^{4}/_{11}$ Wallenstein lemnar Weissenfels. $^{6}/_{11}$ Slaget vid Lützen.
1634.	$^{22}/_{6}$ Gustaf Adolf begrafven.

N:o 1. Wasa-Ätten.

Gustaf I, f. 1490, riksföreståndare 1521, konung 1523, d. 1560, g. 1531 m. Katrina af Saxen Lauenburg, f. 1513, d. 1535; 1536 m. Margareta Lejonhufvud, f. 1514, d. 1551; 1552 m. Katrina Stenbock, f. 1536, d. 1622.

1. *Erik XIV*, f. 1533, kon. 1560. afs. 1568, d. 1577, g. 1568, m. Karin Mänsd., f. 1549, d. 1612.
- Henrik, Gustaf, Arnold, Sigrid, g. d. späd. f. 1568. f. 1569. m. Henrik d. 1607. d. ung. Tott och Nils Natt och Dag.

2. *Johan III*, f. 1537, kon. 1568, d. 1592, g. 1562 m. Katrina Jagellonica, d. 1583; 1585 m. Gunnila Bjelke, f. 1568, d. 1597.
- 1. Isabella, f. 1564, d. 1566.
- 1. *Sigismund*, f. 1566, kon. 1592, afs. 1600, d. 1632, g. 1592 m. Anna af Österrike, f. 1573, d. 1598; 1605 m. Konstantia af Österrike, f. 1588, d. 1631.
  - 1. Anna Maria f. 1593, d. 1595.
  - 1. Katrina. f. d. 1594.
  - 1. Uladislaus Sigismund, f. 1595, kon. i Polen 1632. d. 1648, g. 1 m. Cecilia Benata af Österrike, 2 Lovisa Maria Gonzaga.
    - 1. Kasimir Sigismund, f. 1640, d. 1647.
    - 1. En dotter, f. d. 1645.
  - 1. Katrina f. 1596, d. 1597.
  - 1. Kristofer, f. d. 1598.
  - 2. Johan Kasimir, f. 1607, d. 1608.
  - 2. Johan Kasimir f. 1609, kon. i Pålen 1648, nedlade kron. 1668, d. 1672, g. m. Lovisa M. Gonzaga.
    - Maria Theresia, f. 1650, d. 1651.
    - En son, f. d. 1652.
  - 2. Johan Albert, f. 1612, kardinal, d. 1634.
  - 2. Karl Ferdinand, f. 1613. biskop, d. 1655.
  - 2. Alexander Karl, f. 1614, d. 1633.
  - 2. Anna Constantia, f. d. 1616.
  - 2. Anna Katrina Constantia, f. 1619, d. 1651, g. m. Filip Wilhelm af Pfalts.
- 1. Anna, f. 1568, d. 1625.
- 2. Johan, f. 1589, d. 1618, g. m. Maria Elisabeth.

2. Katrina, f. 1539, d. 1610, g. m. Ezard af Ostfriesland.

2. Cecilia, f. 1540, d. 1627, g. m. Kristofer af Baden.

2. Magnus, f. 1542, d. 1595.

2. Karl, f. d. 1544.

2. Anna, f. 1545, d. 1610, g. m. Georg Johan af Beldenz.

2 Sten, f. 1546, d. 1549.

2. Sophia, f. 1547, d. 1611, g. m. Magnus af Saxen Lauenburg.

2. Elisabeth, f. 1549, d. 1597, g. m. Kristofer af Meklenburg.

2. *Karl IX*, f. 1550, riksföreståndare 1600. kon. 1604, d. 1611, g. 1579 m. Maria af Pfalz, f. 1562, d. 1589; g. 1592 m. Kristina af Holstein, f. 1573, d. 1625.
- 1. Margareta Elisabet, f. 1580, d. 1585.
- 1. Elisabet Sabina, f. 1582, d. 1585.
- 1. Ludvig, f. d. 1583.
- 1. Katrina, f. 1584, d. 1638, g. 1615 m. Johan Kasimir af Pfalts Zweybrücken, f. 1589, d. 1652.
  - Kristina Magdalena, f. 1616, d. 1660, g. 1642 m. Fredrik af Baden Durlach, f. 1617, d. 1677.
    - Fredrik Magnus, f. 1647, d. 1709, g. m. Auguste Maria af Holstein Gottorp.
      - Albertina Fredrika, f. 1682, d. 1755, g. m. Kristian August af Holstein Gottorp.
        - *Adolf Fredrik*, f. 1710, kon. 1751, d. 1771, g. 1744 m. Lovisa Ulrika af Preussen, d. 1781.
          - *Gustaf III*, f. 1746, k. 1771, d. 1792, g. m. Sofia Magdalena af Danmark.
          - *Karl XIII*, f. 1748, k. 1809, d. 1818, g. m. Hedvig Elisabet Charlotta af Holstein Oldenburg, d. 1818.
            - Adopterad son *Karl XIV Johan*, f. 1764, k. 1818 d. 1844, g. 1798 m. Eugenia, Bernhardina Desideria.
              - *Oscar I*, f. 1799, kon. 1844, g. 1823 m. Josefina Maximiliana Eugenia Napoleona, prinsessa af Leuchtenberg och Eichstädt, f. 1807.
                - Karl Ludvig Eugene, f. 1826.
                - Frans Gustaf Oscar, f. 1827.
                - Oscar Fredrik, f. 1829.
                - Charlotta Eugenia Augusta Amalia Albertina, f. 1830.
                - Nicolaus August. f. 1831.
    - Johanna Elisabeth, f. 1651, d. 1680, g. 1673 m. markgrefven Johan Fredrik af Brandenburg-Anspach, d. 1686.
      - Dorotea Fredrika, f. 1676, g. 1699 m. Johan Reinhard, grefve af Hanau Lichtenberg.
        - Charlotta Kristina Magdalena Johanna, d. 1727 g 1717 m. landtgrefven Ludvig VIII af Hessen-Darmstadt.
          - Georg Wilhelm, landtgrefve af Hessen Darmstadt f. 1722, d. 1782, g. 1748 m. Maria Albertina Lovisa af Leiningen Heidesheim.
            - Maria Wilhelmina Augusta, f. 1765, d. 1796, g. m. *Maximilian Josef*, kon. i Bäjern, f 1756.
              - Augusta Amalia, f. 1788, g 1806 m. Eugene, hertig af Leuchtenberg, prins af Eichstädt, f. 1783.
                - (Josefina Maximiliana Eugenia Napoleona, g. m. Oscar I, se ofvan.)
  - En son, d. späd.
  - Elisabet Amalia, f. 1621, d. 1628.
  - *Karl X Gustaf*, f. 1622, kon. 1654, d. 1660, g. 1654 m. Hedvig Eleonora af Holstein, f. 1636, d. 1715.
    - *Karl XI*, f. 1655, kon. 1660, d. 1697, g. 1680 m. Ulrika Eleonora af Danmark, f. 1656, d 1693.
      - Hedvig Sophia, f. 1681, d. 1708, g. 1698 m. Fredrik af Holstein.
        - Karl Fredrik af Holstein, f. 1700, d. 1736, g. m. Anna Petrowna af Ryssland.
          - Karl Peter Ulrik, f. 1728, kejsare i Ryssland 1762, afsatt, dog 1762. g. m. Katrina II.
      - *Karl XII*, f. 1682, kon. 1697, d. 1718.
      - Gustaf, f. 1683, d. 1685.
      - Ulrik, f. 1684, d. 1685.
      - Fredrik, f. d. 1685.
      - Karl Gustaf, f. 1686, d. 1687.
      - *Ulrika Eleonora*, f. 1688, drottn. 1718, nedl. kronan 1720, d. 1741, g. 1715 m. *Fredrik* af Hessen Cassel, f. 1676, kon. 1720, d. 1751, g. förut m. Lovisa Dorotea af Preussen.
  - Maria Euphrosyna, f. 1625, d. 1687, g. m. M. G. De la Gardie.
  - Eleonora Katrina, f. 1626, d. 1692, g. m. Fredrik af Hessen Eschwege.
  - Adolf Johan f. 1629, d. 1689, g. 1. m. Elsa Beata Brahe; 2. Elsa Elisabet Brahe.
    - 1. Gustaf Adolf, f. d. 1651.
    - 2. Katrina, f. 1661. d. 1720, g. m. Kristof. Gyllenstjerna.
    - 2. Maria Elisabet, f. 1663, d. 1748, g. m. C. G. v. Gersdorff.
    - 2. Karl Johan, f. d. 1664.
    - 2. Johan Kasimir, f. 1665, d. 1666.
    - 2. Adolf Johan, f. 1666, öfverste, d. 1701.
    - 2. Gustaf Kasimir, f. 1667, d. 1669.
    - 2. Kristina Magdalena, f. 1669, d. 1670.
    - 2. Gustaf Samuel Leopold, f. 1670, katolik, pfalzgrefve 1718, d. 1731, g. 1. m. Dorotea af Veldentz. 2. Lovisa Dorotea v. Hoffman.
- 1. Gustaf. f. d. 1587.
- 1. Maria, f. 1588, d. 1589.
- 2. *Gustaf II Adolf*, f. 1594, kon. 1611, d. 1632, g. 1620 m. Maria Eleonora af Brandenburg, f. 1599, d. 1655.
  - En dotter, f. d. 1621.
  - Kristina, f. 1623. d. 1624.
  - *Kristina*, f. 1626, drottning 1632, nedlade kronan 1654, d. 1689.
- 2. Karl Filip, f. 1601 d. 1622.
- 2. Kristina, f. 1593, d. 1594.
- 2. Maria Elisabet, f. 1596, d. 1618, g. m. Johan af Östergötland.

N:o 2. Ätten Oxenstjerna.

Sixten Sixtenson (Sparre) till Tofta, riksråd 1220.

Nils, riksråd 1250, g. m. prinsessan Märta Eriksd. — Knut

Sixten, riksråd 1263, g. m. Ingrid Abjörnsd. Sparre. — Abjörn, riksråd, drots.

Abjörn, riksråd 1295, d. 1310, g. 1. m - - - - Nilsd., af den gamla utdöda ätten Oxenstjerna till Langzrum. 2. Ingeborg Ulf.

1. Nils, riksråd, drots 1335, upptog modrens vapen och namn, d. 1359, g. 1. m. Helena, 2. m. Bengta Abrahamsd. — 2. Laurens.

Grenar af Sparre-ätten. — Grenar af Sparreätten. — Utgångna grenar af Sparreätten.

2. Bengt, riksråd 1364, g. m. Cecilia Ulfsd. — 2. Ingeborg, g. m. Sten Bjelke.

Arvid, riksråd 1388, g. m. Brita Porse. — Jöns, riksråd 1400, g. m. Margareta Finvidsd.

Märta, g. m. Gustaf Algotss. Sture. — Katrina, abbedissa i Skogkloster 1452. — Nils, riksråd 1434, riksföreståndare 1448, g. 1. m. Kristina Ivarsd., 2. m. Kerstin Ryning, 3 m. Katrina Sture. — Bengt, riksråd 1434, marsk 1440, riksföreståndare 1448, g. 1. m. Kerstin Kristersd. Wase, 2. m. Märta v. Bergen.

1. Erik, riksråd 1457, g. 1. m. Karin Karlsd. Wase, 2 Karin Niperz. — 2. Iliana, g. m. Erik Karls. Wase. — 2. Kerstin, g. m. Nils Sparre. — 2. Brita, g. m. Nils Kristersson Wase. — 1. Jöns, f. 1417, erkebiskop 1448, Primas Sueciæ 1455, riksföreståndare 1457, d. 1468. — 1. David, riksråd 1457, d. 1472, g. m. Brita Gustafsd. Sture. — 1. Kristiern, riksråd 1450, g. 1. m. Märta Kröpelin, 2. Margreta Gréen.

1. Unge Hans Kropelin decanus, upptog modrens namn. — 2. Sten, riksråd 1474, g. 1. m. Kerstin Eriksd. Tott, 2. m. Pernilla Sparre. — 2. Bengt, riksråd 1489, g. m. Märta Schlavaik. — Jöns, g. m. Kirstin Tott.

Krister, riksråd 1507, halshuggen 1520, g. 1. m. Margar. Larsd. Tott, 2. m. Anna Sehestedt.

2. Gabriel, riksråd 1544, friherre 1561, riksmarskalk 1569, d. 1585, g. m. Beata Eriksd. Trolle.

Anna, g. 1. m. Hans Kyle, 2. m. Lage Posse. — Kerstin, g. m. Axel Soop. — Brita, g. m. Bengt Ribbing. — Krister, riksråd 1586, d. 1592, g. m. Beata Gera. — Erik, ståthållare i Revel 1590, d. 1594, g. m. Bengta Gera. — Bengt, Karls furstel. råd, 1586, d 1591, g. 1. m. Sigrid Gustafsd. Roos, 2. m. Brita Knutsd Posse. — Arvid, g. m. Elsa Trolle. — Märta, f. 1549, g. m. Casper Tiesenhausen. — Gustaf, f 1561, riksråd 1590, d. 1597, g. m. Barbro Bjelke. — Elisabet, d. 1594, g. m. Göran Knutss. Posse. — Johan, f. 1557, riksråd 1592, d. 1607, g. m. Kristina Gylta.

Katrina, g. m. Johan De la Gardie.

Anna, g. m. Bior Rälamb. — Karl, riksråd 1625, d. 1629, g. m. Margar. v. Winckel. — Åke, f. 1583, öfv. f. Dalregem. 1617, f. Upplänn. 1630, d. 1655.

Friherrliga ätten Oxenstjerna.

Axel, f. 1583, riksråd 1609, rikskansler 1612, Director Foederis Evangelici 1633, grefve till Södermöre 1645, d. 1654, g. m. Anna Bååt. — Gabriel, f. 1587, riksråd 1617, drots 1634, d. 1640, barnen grefvar 1651, g. 1. m. Märta Bjelke, 2. m. Margareta Bjelke, 3. m. Brita De la Gardie. — Elsa, g. m. Åke Axelsson Natt och Dag. — Beata, f. 1591, d. 1621, g. m. Karl Filipss. Bonde. — Märta, d 1652, g. 1. m. Johan Karlss. De Mornay, 2 m Jöns Knutss. Kurck. — Ebba, g. m. Johan Erikss. Sparre.

Gustaf, f. 1609, kammarh. d. 1629. — Johan, f. 1611, riksråd 1639, riksmarsk. 1654, d. 1657, g. 1. m. A. M. Sture, 2. m. Marg. Brahe. — Katrina, f. 1612, g. m. Johan Johanss. Cruus. — Kristina, f. 1612, d. 1631, g. m. G. Karlss. Horn. — Erik, f. 1624, riksråd 1651, rikskansler 1654, d. 1656, g. m. E E. Brahe. — Grefliga ätten Oxenstjerna af Croneborg. Utdöd 1805.

1. Ingeborg, f. 1581, d. 1661, g. m. Nils Turesson Bjelke. — 1. Katrina, f. 1584, g. m. Nils Turess. Bjelke. — 1. Gabriel, f. 1586, riksråd 1617, riksskattmästare 1634, grefve 1651, riksamiral 1652, d. 1656, g. m. Anna Banér. — 2. Sigrid, f. 1590, d. 1644, g. m. Klas Kristerss. Horn. — 2. Bengt, f. 1591, reste längre tid uti Orienten och södra Europa, kallad Resare Bengt, riksstallmästare 1634, riksråd 1641, d. 1643, g. m. Margareta Brahe. — Anna Margareta, f. 1650, d. 1672, g. m. Klas Tott. — Kristina, f. 1651, d. 1711, g. m. Gabriel Oxenstjerna. — Axel, f. 1652, ryttmästare, d. 1676. — Elisabet, f. 1655, d. 1721, g. m. G. A. De la Gardie. — Karl Gustaf, f. 1656, minister 1684, d. 1687, g. m. H. E. De la Gardie.

Sigrid, f. 1612, g. m. Ture Gabrielss. Oxenstjerna. — Margareta, f. 1617, d. 1653, g. m. Axel Karlss. Sparre. — Gabriel, f. 1619, riksråd 1653, riksmarskalk 1657, d. 1673, g m. M. C. v. Löwenstein. — Anna, f. 1620, d. 1690, g. m. C. Dohna. — Bengt, f. 1623, riksråd 1654, kanslipresident 1680, d. 1702, g. 1. m. E. J. Wachtmeister, 2. m. Stenbock. — Gustaf, f. 1626, riksråd 1673, rikstygmästare 1668, d. 1693, g. 1. m. A. M. Babezin, 2. B. Cruus. — Karl Gustaf, f. 1686, volontär, d. 1706.

Gustaf Adolf, f 1648, öfverste, d. 1697, g. m. Kristina Douglas. — Gabriel, f. 1656, kammarherre, d. 1719, g. m. M. K. Stake. — Kristina Juliana, f. 1661, d. 1701, g. m. N. Bergius. — Eva Magdalena, f. 1671, d. 1722, g. m. Magnus Stenbock. — Gustaf, f. 1675, general-major 1719, d. 1725, g. m. Kristina Kurck.

Gabriel, f. 1681, kapten 1704, skjuten 1709. — Hedvig Wilhelmina, f. 1682, d. 1758, g. m. K. G. Düker. — Georg, f. 1699, generalmajor 1756, g. m. Sara Gyllenborg.

Johan Gabriel, f. 1750, en af rikets herrar 1782, riksråd 1786, riksmarskalk 1792, skald, d. 1818, g. m. L. C. Wachschlager. — Axel Fredrik, f. 1753, hofrättsråd, g. m. E. M. Bäck.

Gustaf Göran Gabriel, f. 1793, kammarherre. — Axel Gabriel, f. 1787, kapten, skjuten 1808. — Bengt Gabriel, f. 1789, major 1826. — Erik Johan Gabriel, f. 1790, öfverstelöjtnant 1826, g. m. E. F. Bjelke.

N:o 3. Ätten Horn.

Sigmund de Horne, inkom från Brabant, d. 1341.

Klas — Olof till Åminne, väpnare, 1353.

Greger, väpnare 1410, g. m. Helena Olofsd:r.

Olof, väpnare 1440.

Henrik till Åminne, höfvidsman på Åbo 1489, g. m. Karin Djekne till Kankas.

Klas till Åminne och Kankas, riksråd 1499, g. 1. m. Kristina Frille, 2. m. Kristina.

1. Krister till Åminne, höfvidsman på Åbo 1520, g. m. Ingeborg Sparre Siggesd:r. — 2 Henrik till Kankas f. 1512, fältöfverste 1566, riksråd 1569, d. 1595, g. m. Elin Stålarm.

Klas, fältöfverste 1555, friherre 1561, riksråd 1563, öfverste amiral 1566, öfverste fältmarskalk 1566, d. 1566, g. m. Kerstin Krumme. — Kerstin, g. 1. m. Joh. Henrikss.. 2. Klas Tott. — Karl, fältmarsk. 1580, riksråd 1588, d. 1601, g m. Agnes v. Delwig. — Elin, g. m. Klas Hermanss. Fleming. — Arvid, riksråd 1602, g. 1. m. Marg., 2. Ingeborg Stjernkors. — Göran, öfverste 1602, skjuten 1605, g. m. B. Björnram. — Anna, g. 1. m. Lars Hermanss. Fleming, 2. Tönne Gyllenmåne.

Anna, g. m. Mauritz Sture. — Krister, f. 1554, lagman 1593, g. m. Katrina Bjelke. — Jakob, f. 1556, ståthållare i Stockholm 1598, d. i Pålen. — Henrik, f. 1578, riksråd 1611, d. 1618, g. m. A. Sneckenborg. — Evert, f. 1581, gener. fältmarsk. 1613, skjuten 1615, g. m. Marg. Fincke. — Klas, f. 1583, riksråd 1617, lagm. i Karelen och Ingermanland, 1630, d 1632, g. m. E. Lejonhufvud. — Gustaf, f. 1592, riksråd 1625, frih. till Marienburg och grefve till Björneborg 1651, riksmarskalk 1653, d 1657, g. 1. m. Krist. Oxenstjerna. 2. Sigrid Bjelke. — 2. Kristina, g. m. Torsten Stålhandske. — Arvid, landshöfd, 1640, d. 1653, g. 1. m. J. Kurck, 2. El. Sparre. — Henrik, öfverste, d. 1629, g. m. M. Boije.

Klas, f. 1587, riksr. 1634 d 1651, g. m. Sigrid Bengtsd:r Oxenstjerna. — Mauritz, g. m. Ingeborg. Horn. — Karl, f. 1598, v. president 1633, d 1639. — Gustaf, f. 1601, riksråd 1638, d. 1639, g. m. Kerstin Bååth. — Svante, f. 1602, v. president 1645, d. 1645, g. m. M. Ribbing. — Henrik, f. 1618, frih. till Marienburg 1651, riksråd 1660, fältmarskalk 1665, d. 1693, g. 1. m. M. Lejonhufvud, 2. m. C. Bååt, 3. E. Ribbing. — Gustaf f. 1614, frih. till Marienburg 1651, riksr. 1653, fältmarskalk 1663, d. 1666, g. 1. m. M. Mörner. 2. B. Kurck, 3. M. Silfverhjelm. — Gustaf, öfverste, d. 1673, g. m. A. H. v. Gertten.

Krister, öfverstelöjtnant, skjuten 1656. — Gustaf Adolf, öfverste, g. m. M. El. Österling. — Arvid, f. 1631, landshöfd. 1692, d. 1692, g. 1. m. Ingeborg Gyldenähr, 2. M. E. Kruse.

Krister, f. 1622, riksr. 1660, fältmarsk, 1672, generalguvern. i Liffland 1674, d. 1692, g. 1. m. Görwel Sparre, 2. A. E. Wrangel. — Bengt, f. 1623, riksråd 1660, presid. 1672, fältmarskalk 1675, d. 1678, g. 1 m. Margr. Sparre, 2. Ingeborg Banér. — Brita, g. m. G. O. Stenbock. — Sigrid, g. m. Göran Paykull. — Krister, f. 1672, öfverste 1720, d. 1746, g. m. A. R. Sjöblad. — Krister, ryttmästare, fången 1709 vid Pultava. — 1. Agneta, g. m. L. Cruus. — 2. Eva, d. 1740, g. m. Nils Bjelke. — 2. Hedvig Lovisa, g. m. B R. v. Liewen. — Evert, f. 1640, öfverste 1683, d. 1687, g. m. M. Oxenstjerna.

Gustaf, amiral-råd, d. 1683, g. m. J. C. Liljehök. — Henrietta Beata, g. m. Gustaf Cronhjelm. — Gustaf, öfverste, skjuten 1691 vid Belgrad. — Arvid Bernhard, f. 1664, friherre 1700, Kongl. råd 1705, grefve till Ekebyholm 1706, kanslipresident 1710, d. 1742, g. 1. m A. B. Ehrensten, 2. J. Törnflykt, 3 M. Gyllenstjerna. — Anna Juliana, g. m. Adolf Karl De la Gardie. — Bengt Johan, f. 1668, kapten, skjuten 1700, vid Narva, g. m. C. Galle. — Krister, öfverste, fången i Ryssland, g. m. H. C. v. Mengden.

Henrik, drabant, skjuten 1708. — Gustaf, fändrik, d. 1703.

Gabriel, f. 1671, öfverste, skjuten 1705. — Gustaf, fången vid Pultava, gener.-löjtnant 1722, d. 1728. — Maria Barbro, g. m. Nicod. Tessin.

1. Bengt, f. 1660, löjtnant, skjuten 1679. — 2. Kristina Ebba, g. m. Axel Banér.

1. Klas, f. 1658, ryttmäst., d. i slaget vid Lund 1676. — 2. Bengt, kapten 1701, d. 1708 i Littauen.

Krister, f. 1716, kansliråd 1762, d. 1775. — Katrina Ebba, f. 1720, romersk riksgrefvinna 1746, d. 1781, g. 1762 m. Ulr. Barck. — Gustaf Adolf, f. 1721, gener.major 1770, president s. å., grefve 1772, d. 1793, g. m. A. C. Höjer. — Fredrik, f. 1725, grefve 1772, general 1778, d. 1796, g. 1. m. A. M. Plomgren, 2. m. R. U. v. Flygarell. — 3. Eva, g. m. Axel Löwen. — 3. Adam, f. 1717, riksråd 1761, riksstallmästare 1772, g. m. A. C. Meijerfelt. — 3. Fredrika Eleonora, g. m. G. L. Stenbock.

Gustaf Adolf, f. 1754, öfverste 1793, d. 1816, g. m. Anna Katrina Odencrantz. — Klas, f. 1755, gen.-löjtn. 1802, en af rikets herrar 1822, d. 1823, g. 1, m. B. M. v. Hauswolff, 2. m. A. S. Blomstedt. — 1. Klas Fredrik, f. 1763, major 1783, landsförvist 1792, d. 1823, g. m. M. W. Linnerhjelm. — Johan Gustaf, f. 1743, gener.-major, d. 1798. — Brita Margareta g. m. C. J. Ekeblad.

Klas Fredrik, f. 1791, ryttmästare 1815, g. m. E. G. C. Uggla.

Gustaf Adolf, f. 1787, öfverste 1827, g. m. F. J. v. Schewen. — Klas Krister, f. 1789, major 1824, g. m. H. B. Rytterskjöld. — Arvid Sigismund, f. 1795, kammarherre. — Bengt Fredrik, f. 1802, löjtnant 1833-

N:o 4. Ätten Banér.

Isak Isaksson, en förnäm herre i Skåne, 1323.

Björn. — Eskil, g. m. Margareta Eriksd:r Båt eller Bonde.

Isak, furstligt råd hos Erik, kon. Albrekts son, 1388. — Isak, 1370, g. m. Ingeborg Andersd:r — Erik, kyrkoherde i Tensta 1355.

Isak Isaksson den gamle, 1405, g. m. Gertrud Andersd:r.

Isak Isaksson den yngre, riksråd 1414, g. m. Margareta Bruhn. — Anders, riksråd 1438.

Brita, g. m. Birger Sparre. — Eskil, riksråd 1438, g. 1. m. Cecilia Gren, 2. Brita Arendtsd:r.

1. Sigrid, d. 1528, g. 1. m. Nils Gyllenstjerna, 2. m. Måns Karlsson till Eka — 1. Knut, riksråd 1476, halshuggen 1520, g. m Kerstin Örnefot. — 2. Nils, riksråd 1502, halshuggen 1520, g. m. Ingeborg Larsd:r Tott.

Dordi, g. 1. m. Krister Johanss. Wase, 2 Lars Schack. — Axel, riksråd 1541, d. 1554, g. m. Margareta Bjelke. — Isak, slottslofven på Tawastehus 1564, d. 1589, g. m. Brita Lagesd:r.

Peder, v. amiral, skjuten 1565. — Sten, f. 1546, riksråd 1570, halshuggen 1600, g. 1. m. Margareta Grip, 2. m. Ingeborg Klasd:r Tott. — Gustaf, f. 1547. riksråd 1570, halshuggen 1600, g. m. Kristina Sture.

Svante, f. 1583, riksråd 1624, d. 1628, g. m. Ebba Grip, för sin girighet kallad Pintorpafrun. Barnen friherrar 1651. — Anna, f. 1585, d. 1656, g. m. Gabriel Bengtss. Oxenstjerna. — Peder, f. 1588, riksråd 1625, d. 1644, g. m. Hebla Fleming. Barnen friherrar 1651. — Nils, f. 1589, skjuten 1614. — Sigrid, f. 1592, d. 1669, lärd. — Märta, f. 1595, d. 1638, g. m. Lars Eriksson Sparre. — Axel, f. 1594, riksråd 1633, riksmarskalk s. å., d. 1642, g. 1. m. Barbro v. Saletta, 2. Ebba Brahe, 3. Karin Bjelke. Barnen friherrar 1651. — Johan, f. 1596, riksråd 1630, fältmarskalk 1634, d. 1641, g. 1. m. Katrina Elisabet v. Pfuel, 2. Elisabet Juliana v. Erpach, 3. Johanna Margareta af Baden Durlach. Sonen blef grefve 1651. — Karl, f. 1598, guvernör uti Preussen 1631, d. 1632, g. m. Sigrid Svantesd. Bjelke. Barnen friherrar 1651.

Svante f. 1624, riksråd 1660, d. 1674, g. m. Margareta Sparre. — Gustaf Adam, f. 1624, riksstallmästare 1664, d. 1681, g. 1. m. Karin Lilja, 2. Maria Skytte. — Gustaf, f. 1629, riksråd 1664, d. 1680, g. 1. m. Krist. Cruus, 2. Anna K. Båt.

Gustaf Karl, f. 1652, öfv.-löjtnant 1688, d. 1697, g. m. Ebba Charl. Lejonhufvud. — Ebba Margareta, f. 1661, d. 1695, g. m. Mauritz Wellingk. — Johan Gabriel, f. 1662 general i Hannover, d. 1706. — Gustaf, f. 1618, riksråd 1651, fältmarskalk 1663, d. 1689, g. 1. m. Brita Bjelke, 2. M. E. Oxenstjerna. — Klas, f 1620, riksjägmästare 1664, d. 1675, g. m. Ebba Sparre. — Johan, kapten, skjuten vid Leipzig 1642. — Svante, öfverste, skjuten vid Köpenhamn 1688.

Nils, f. 1654 katolik, ibjelstucken i London 1684. — Johan, f. 1659, general-löjtnant 1717, d. 1736, g. 1. m. C. Banér, 2. Ulrika Kristina Wellingk. — Axel, f. 1661, riksråd 1718, grefve 1719, d. 1742, g. m. Katrina Ebba Horn. — Isak, f. 1662, öfverste-löjtnant i England, d. 1713, g. m. Maria Losquette.

Friherrliga ätten Banér.

Friherrliga ätten Banér utdöd 1802.